

ODD ARE BERKAAK
ÅGOT GAMMERSVIK
SVEIN GYNNILD
INGER JOHANNE LYNGØ
(RED.)

På sporet av den tapte samtid

NORSK
KULTURRÅD

Copyright © 2009 by Norsk kulturråd
All rights reserved
Utgitt av Norsk kulturråd i kommisjon hos Fagbokforlaget

ISBN: 978-82-7081-145-8

Grafisk produksjon: John Grieg AS, Bergen

Omslagsbilde: Hege Dons Samset, Sweeper clearing an abandoned airstrip, 2006 © Hege Dons Samset / BONO 2009.
Foto: © Hege Dons Samset (med tillatelse fra GAD)

Sideombrekking: Laboremus Prepress AS

Spørsmål om denne boken kan rettes til:
Fagbokforlaget
Postboks 6050, Postterminalen
5892 Bergen
Tlf.: 55 38 88 00 – Faks: 55 38 88 01
E-post: fagbokforlaget@fagbokforlaget.no
www.fagbokforlaget.no

For mer informasjon om Norsk kulturråd og Kulturrådets utgivelser:
www.kulturrad.no

Norsk kulturråds utgivelser omfatter skrifter som kan ha forsknings- og utredningsmessig interesse for Norsk kulturråd, for deler av norsk kultur- og samfunnsliv, og for forskere og utredere på kulturfeltet.

Utgivelsene redigeres av Norsk kulturråds FoU-seksjon og utgis av Norsk kulturråd i samarbeid med Fagbokforlaget. De vurderinger og konklusjoner som kommer til uttrykk i utgivelsene, står for den enkelte forfatters regning – og avspeiler ikke nødvendigvis Kulturrådets oppfatninger.

Innhold

Odd Are Berkaak		Nina Bratland	
Samtidshistorie og fortidsrelatering	7	Nettmøter	
Bøffeltornen	7	Mellom anonymitet og åpenhet.....	41
Dronning Loana	8	Begreper i bevegelse	42
På sporet av den tapte samtid	10	Litteratur	49
Endrete historieoppfatninger	13		
Litteratur	16	Ann Helene Bolstad Skjelbred	
		Gjør døren høy	
DEL I FØLELSER OG SANSELIGHET		Nye ritualer i kirken	51
		Spørsmål og svar	52
Hans Philip Einarsen		Bilder forteller	53
«... der hører vi vel hjemme»	21	Hva fortalte prestene?	54
Hva er egentlig lyd?	22	Ritualer er ikke bare for voksne	55
Å høre veggene	23	Gjør døren høy og porten vid	57
Stillhet og støy	23	Hvem er det som bestemmer?	59
Lydenes konstruksjon av virkeligheten	24	Og hva synes kirkegjengerne?	60
Lyd, minner og tilhørighet	25	Avslutning	62
Lyden av annerledeshet	27	Litteratur	63
Lyden av Oslo	27		
Lydopplevelser av Oslo	30	DEL II UTFORDRINGER I MANGFOLD	
Lyd – en immateriell kulturarv	30		
Litteratur	32	Mia Krogh	
		Fra Russland til Nesseby	
Helge Sognli		Et eksempel på samtidsdokumentasjon	67
«Kjærlighetens budbringer»		Lokalsamfunnet	67
Digitalt eller på papir?	33	«Fra Russland til Nesseby» – utstilling og	
Tre teorier om medievalg	33	reaksjoner	72
Følelser og distanse	35	Avslutning: kulturelt mangfold	75
Langt og langsomt eller kort og raskt?	36	Litteratur	76
Øyeblikkelig omsorg	37		
Responstid	37	Heidi Stenvold	
Tilgjengelighet	38	Dialogisk museumspraksis	
Katalysator også for flørting	39	– det muliges kunst	77
Ubehag	39	«Får vi lov å komme inn?»	
Magert blir rikt	40	Om dialog med nye grupper i museet	77
Litteratur	40		

«De eldre hammerfestinger forstår hva jeg har vært igjennom»	78
Hvor kommer du fra?	82
Avslutning	84
Litteratur	85

Mari Møystad

Glomdalsmuseet og romanifolket/taterne Samarbeid, konflikt og prosess.

En reise i museets erfaringslandskap....	87
Mot en avdeling for romanifolket/taterne .	88
Litteratur	101

Leif Pareli

Samefolkets dag

En ny festdag i en mangfoldig samtid...	103
Dagen	103
Nye nasjonalsymboler	104
De første markeringer av samefolkets dag .	105
Samefolkets dag i Oslo	105
Samefolkets dag i Tromsø	107
Andre steder i Sameland	109
Nasjonaldag – en dag med mening	110
Litteratur	112

DEL III GLOBALISERING OG POLITIKK

Målfrid Grimstvedt

Kven har kontrollen på norsk mat?	115
Nå står du i det viktigaste matfatet i Norge	115
Korleis opplever norske matprodusentar endringane?	116
Fire matprodusentar på Jæren	117
Avklaring av omgrep i tema og problemstilling	118
Kva stod det om mat i media våren 2006?	119
Norsk mat i eit globalt system	121
Konklusjon	124
Litteratur	125

Elisabeth Bjørsvik

Hissige feider om fosser

Hjemfallsdebatten i aviser	127
Gjensyn med hjemfall	127
Et eierskapsnøytralt hjemfall	129
Skal Norge selge sin vannkraft?	130
Enoksen står fast på tradisjonelt hjemfall ..	130
Flere spørsmål enn svar	131

Hva agter Regjeringen at foreta?	132
Grunnloven § 105	133
Fare for monopolisering	134
Historien gjentar seg	134
Med hjemfall på museum	135
Litteratur	135

Marit E. Utheim og Olav Mjaatvedt

Hjemmet i skjæringspunktet mellom lokale og globale strømninger

Hjemmet	138
PC-ens vidunderlige verden	142
Fra garasje til stue – den nye mannen	144
Det globale i det lokale	146
Trygt, men trangt	148
Litteratur	148

DEL IV MAT OG HVERDAGSLIV

Kari Amundsen

Det er servert!

Dagsavisenes matspalter

– trendbarometer eller krisehjelp?.....	153
Mat i alle kanaler	153
Til hygge og nytte	153
Hvem skriver avisene for?	154
Travel hverdag og late weekender	155
Dagsaktuelle og sesongrelaterte oppskrifter	155
Hva slags tekster er oppskriftene?	157
Mat – hva betyr det?	157
Mat som kultur	157
Hverdag og helg	158
Tradisjonsmat og moderne mat	159
«Man koder ikke med komper»	160
Vassgraut versus couscous?	160
Et møblert kjøkken	161
Smak og behag kan diskuteres	162
Uten mat og drikke duger helten ikke	164
Slekt skal følge slekters gang	164
Hvorfor skal museer samle på avisoppslag?	165
Litteratur	165

Anne Jorunn Frøyen

Antioksidantar og frie radikal

Mat og vitskap i norske vekeblad

i 2006	167
Vekeblada og kosthaldsekspertane	168
Feittet, utfordringa i vår tid	168

Kostholdsekspertane sine råd	168	Analyse av tid og mat i KK	182
Matmolekyl i reklamen	175	Reklamer for halvfabrikata	
Oppsummering	176	og ferdigretter i KK	183
Litteraturliste	176	Intervju	184
Kjelder	177	Svar – tid og mat	185
Kirsten Linde		Tolkning og konklusjoner	187
Tid og mat	179	Innsamling av gjenstander	188
Hurtigmat i mediene	179	Avsluttende ord om formidling	188
Begreper	179	Litteratur	188
Teori om tid	180	Forfatteromtaler	191
Det norske middagsmåltidet	181	Summaries in English	193
Ukeblad	181		

Samtidshistorie og fortidsrelatering

There is something happening here,
what it is ain't exactly clear.

(Stephen Stills, 1967)

Dagen i dag er vår plass i historien. Den er det eneste øyeblikket av historien vi erfarer og tar del i.

Utfordringen i all historieskriving og kulturhistorisk formidling er det jeg vil kalle *fortidsrelatering*, å forstå oss selv som et resultat av forhold som har gått foran oss, og på den andre siden å forstå historien ut fra vår egen tid. Det er ikke i og for seg det å skape en fortelling om det forgangne, men å få fortellingen til å oppleves som fortellingen om oss selv, som er målet med kulturhistorisk formidling. Livshistorier må kunne gjenkjennes av den enkelte som et kapittel i kulturhistorien. En må kunne finne igjen sitt eget ansikt i familieportrettet.

Alle kjente samfunn og kulturer skaper seg fortellinger og forestillinger om en felles fortid, på samme måte som alle mennesker på jorden også kan fortelle sin individuelle livshistorie i en eller annen form. Men det varierer sterkt i hvilken grad kulturer lykkes med å felle de to historiene sammen på en tillitvekkende måte. De fleste har skapt mektige religiøse myter for å løse problemet. De forteller om menneskets plass i universet og historien. Men i det moderne samfunn har rasjonalismen og individualismen utviklet seg på en slik måte at den typen verdensbilder har mistet mye av sin troverdighet. Individualismen og troen på fremskrittet, sammen med konsumsamfunnets sterke involvering i øyeblikket, skaper til sammen en opplevelse av at samtiden er et *brudd* med fortiden – vår egen tid og min egen historie er noe *annet* enn den felles fortiden. Derfor er nettopp fremmedgjøring og nostalgi også sentrale trekk i samtidskulturen – ironisk nok et nytt stort

marked som åpner seg for underholdningsindustrien.

Det at vi i vårt land må holde oss med et eget faglig nettverk for samtidsdokumentasjon, er i seg selv et tegn på at vi ikke helt har lyktes med den fortløpende fortidsrelateringen.

Bøffeltornen

Blant zulufolk i Sør-Afrika har man en spesiell skikk som hjelper til med å håndtere problemet. Det er et enkelt lite ritual de gjennomfører hver gang de flytter – og på grunn av jordsmonn og dyrkningsmåter må de flytte ganske ofte. Det betyr at de opplever omstillinger ganske hyppig. Når de skal skifte bosted, er utfordringen at de står i fare for å miste kontakten med forfedrene og dermed med sin kollektive fortid og sin identitet. Alt åndelig liv er forankret i troen på forfedrene, og forfedrene er bofaste, slik at meningssammenbruddet faktisk kan bli ganske omfattende hvis det ikke håndteres på den riktige måten. Forfedrene holder til ved et tre som kalle *ebandla* (i.e. «samlingssted», «møteplass»). Vi ville kanskje sagt tuntre. Det å flytte kan derfor for en zulu bokstavelig talt gi følelsen av å flytte ut av fortellingen om seg selv.

Når man skal flytte, må man derfor løse dette problemet rituelt. Man går da til en sannsiger (*sangoma*) som i første omgang forteller hvem av familiemedlemmene som skal få æren av å snakke med forfedrene. Det blir vanligvis en av de eldste, som på grunn av sin høye alder regnes som å stå forfedrene nær. Vedkommende er jo snart selv en ånd!

Denne personen tar så en gren av bøffeltornen (*umlahlankosi*, eg. «å kaste høvdingen», lat. *ziziphus mucronata*) og kneler med østvendt ansikt ved tun-

treet. Det kan være hvilket treslag som helst, men må alltid stå på østsiden av bebyggelsen på gården fordi det er der lyset kommer fra og livet gjenoppstår hver morgen. I dagligtalen sier zuluene at ved tuntreet holder fortellingene til. Kjernen i det åndelige – både moral, helse og identitet – er slik forankret i fortellingene om det forgangne. Ved dette treet informerer den utvalgte eldre personen forfedrene om at ett eller flere medlemmer av familien har funnet seg et annet sted å bo og nå skal flytte. Forfedrene anmodes derfor om å klatre opp i bøffelhornen og bli med til det nye bostedet. Dette kan være noen hundre meter borte, som er det vanlige, men noen ganger betyr det at man skal reise over store avstander, for eksempel til byene Durban eller Johannesburg. Det siste gjelder først og fremst for menn.

Når forfedreåndene har satt seg vel til rette på den grønne gren, reiser man av gårde. Alle må forholde seg i absolutt stillhet og ikke si et ord. Fortidens stemmer må ikke forstyrres. Vel fremme ved det nye hjemmet kneler man med østvendt ansikt og plasserer tornegrenen ved det nye tuntreet. Så forteller man åndene at de nå har kommet til sitt nye hjem. Hvis ritualet er gjennomført korrekt, vil da forfedrene være til stede ved det nye bostedet og beskytte og veilede dem også i fremtiden. Etter et år eller to, hvis alt utvikler seg bra, bygger man et hus til åndene på det nye stedet.

Grunnen til at de mener bøffelhornen er egnet til å frakte forfedreåndene, har å gjøre med en symbolsk betydning som tillegges plasseringen av treets torner. Ved hver kvist har den to torner som peker hver sin vei. Den ene er krum og relativt kort og peker nedover. Den andre er rett og litt lengre og peker oppover. De sier at den krumme peker bakover – den bøyer seg for ta med seg de døde – mens den rette peker fremover. Den bøyde tornen representerer på den måten fortiden, mens den rette viser mot fremtiden. I det legger man at man må legge fortiden bak seg og planlegge for fremtiden. Grener fra treet inngår også i begravelseritualer for å minne folk om det samme. Tapet av fortiden må ikke overskygge håpet og planene for fremtiden. På engelsk sier folk ofte når de snakker om dette: «Forget and forecast!» Men før man kan planlegge fremover, må man altså ha fortellingene med seg – stemmene fra fortiden som man hele tiden er avhengig av å være i dialog med. Man må aldri ha noe «utestående» med fortiden. Man må på ethvert tidspunkt i livet ha balanse i tidskontoen. Det er dette bøffelhornen

hjelper dem med, noe som betyr at de hele tiden kan foreta endringer i livet og flytte fra sted til sted uten å miste kontakten med det forgangne. De tar med seg sin egen historie inn i samtiden og lar den være en veiviser for fremtiden. De mister ikke kontakten med sin genealogiske historie selv om det hele tiden skjer omstillinger og bevegelser i deres egen erfaringsverden.

At planten på latin har fått det vitenskapelige navnet *ziziphus* er for meg også sterkt symbolsk. Jeg vet ikke om dette er en referanse til helten Sisyfos, men den fonetiske likheten gav meg en viktig assosiasjon, nemlig at samtidsdokumentasjon er et sisyfosarbeid som stadig må gjentas. Bøffelhornen må benyttes igjen og igjen. Hver gang en endring skjer, må forfedrene hentes tilbake for å sikre balansen. Hver gang en ny «gårdsdag» gryr, må den gripes på nytt!

Denne historien gjorde ganske sterkt inntrykk på meg da jeg første gangen opplevde ritualet på feltarbeid. Jeg fant det meningsfullt og vakkert. Det ble en av de mange opplevelsene man etter hvert får som antropolog, som viser at avstanden og forskjellen på oss og «de andre» ikke alltid er så stor. Ritualet er umiddelbart forståelig fordi man kjenner igjen de samme utfordringene i eget liv og eget samfunn.

Etter endt feltarbeid tok jeg farvel og vendte hjemover preget av den nye erkjennelsen – og med en bøffelhorn i kofferten. (Jeg visste imidlertid at åndene ikke var med meg, for selv om de kan flytte seg, kan de ikke kjøre i en flymaskin! Det er hvit manns vis.)

Dronning Loana

Tilbake på flyplassen i Durban kjøpte jeg som vanlig en roman for å unngå kjedsomheten på turen. Den gangen hadde Umberto Eco nettopp kommet med en ny bok, *Dronning Loanas mystiske flamme* (Eco 2005), så valget var ikke vanskelig for en gammel entusiast. Jeg satte meg til å lese, og ble med en gang slått av sammenhengen mellom fortellingen i romanen og det jeg nettopp hadde opplevd i KwaZulu. Romanen handler om en middelaldrende herre som har hatt slag og mistet hukommelsen, eller rettere sagt en viktig del av sin hukommelse, nemlig minnet om seg selv, det Eco kaller det *episodiske* minnet. Han kan sitere lange passasjer fra tekster han har lest. Han kjenner historien ut og inn. Pensum fra skolen sitter som det skal. Han kan kjøre bil og føre

en alminnelig samtale. Språket og refleksene er intakte. Det eneste han ikke husker, er seg selv og sitt eget liv. Alle episodene som til sammen utgjorde hans erfaringsverden, er slettet. Han er med andre ord helt uten identitet. Alle de sanseerfaringer han har gjort, er strøket fra minnet. Det gjelder både hendelser og personer han har vært i kontakt med. Romanfigurer og historiske personer og helter husker han, men sin egen kone er ham helt fremmed. Han ramser opp lange tekststusnitt fra litteraturen, men de forblir lange regler av ord uten betydning fordi han ikke makter å relatere dem til eget liv.

I korthet kan vi si at personen har mistet helt oppfatningen av den delen av historien han faktisk har erfart, nemlig samtiden.

Eco skiller mellom tre ulike former for hukommelse, det *offentlige*, det *implisitte* og det *episodiske* minnet. Det offentlige minnet er det «pensum» en person lærer som medlem i en kultur, den kunnskapen som er nødvendig for å beherske en rolle i samfunnet på en anstendig og skikkelig måte. Andre teoretikere, som Maurice Halbwachs, ville kalle denne formen for hukommelse *vårt sosiale minne*. Det er de minnene som setter oss i stand til å oppleve at vi har samme fortid som andre mennesker. En kan kanskje kalle det allmenndannelse. Det omfatter også språk og alle mulige klassifikasjoner, for eksempel det at man kan gjenkjenne et dyr som en hund selv om den ser helt forskjellige ut fra alle andre hunder man tidligere har sett. Denne delen av minnet hviler på evnen til å generalisere enkelterfaringer til klasser av fenomener og på samme måte se seg selv som medmenneske. Som vi skjønner, er dette minnet relativt *erfaringsfernt*. Vi kan lære oss en masse språklige distinksjoner uten å ha gjort konkrete sanseerfaringer med fenomenene. På den måten kan vi også oppleve at slaget ved Stiklestad er en del av vår historie selv om vi ikke fikk anledning til å delta. Fellesskap i samfunn og kultur er naturligvis avhengig av at vi har denne kapasiteten, ellers ville historien alltid bare begynne og slutte med den enkeltes fødsel og død.

Det *implisitte* minnet er på sin side alle de innlærte reaksjonsmønstrene og handlemåtene som er «drillet inn» i det motoriske og emosjonelle systemet, og som er lagret i kroppen. Slike minner er relativt uavhengige av språk. Det er denne kapasiteten som setter oss i stand til å handle uten å måtte tenke over og begrunne våre handlingsmønstre hele tiden. Bourdieu ville kanskje kalle det *habitus*. I

dagens museumssjargong i Norge ville vi si «handlingsbåret kunnskap». Hos Ecos romanfigur er dette minnet intakt, for han kan både trekke opp vinflasker og kjøre bil uten å få instruksjoner. Kroppen vet hva den skal gjøre. Uten denne kapasiteten ville også samfunnsnivå vært utenkelig. Vi ville måtte finne opp hjulet hver gang vi skulle bruke det. Vi ville måtte tenke ut strategier hver gang vi sto overfor selv rutinemessige situasjoner, og hver gang vi innså at vi trengte hjelp til noe, måtte vi bygge opp alle nødvendige relasjoner på nytt. Da ville «transaksjonsomkostningene» bli så store at alt sosialt liv simpelthen ville gå i stå.

Det *episodiske* minnet er vår evne til å lagre alle de erfaringer som har skjedd med oss selv individuelt, og de viktige relasjonene vi har inngått igjennom livet. Vi vil med et enklere ord kanskje kalle det livshistorie, selv om det altså ikke dreier seg om vår biografi, men snarere verden slik vi opplever den gjennom sansene våre. Det er altså strengt tatt ikke en fortelling. Denne delen av bevisstheten til Ecos romanfigur er tom, omtrent som hos en zulu som har flyttet uten å ta med seg forfedrene. Det likner også på det jeg et annet sted har kalt tap av det *organiske* minnet – den forestillingen om tid og historie som er knyttet til egen kropp (Berkaak 1991). Det viser hvordan hele den historiske forestillingsevnen svikter hvis denne delen av minnet bryter sammen. For personen i fortellingen er historien bare som et flimmer av ord og bilder og forestillinger som svinger rundt i bevisstheten, men som ikke har en meningsfull forankring. Han forstår ikke at alt det han kan om europeisk historie, henger sammen og vedkommer ham på noen måte.

Det er mennesket uten samtid – historieløst.

Handlingen i romanen viser hvordan hovedpersonen må reise tilbake til viktige steder i eget liv for å forsøke å bygge opp igjen fortellingen om seg selv fra bunnen av. Han må erfare sitt liv på nytt. Vi følger ham tilbake til familiens landsted, hvor de også bodde fast under Mussolini-tiden og gjennom krigsårene. Her begynner han å bygge opp igjen livet sitt. Det er som om han må finne en bøffeltorn og reise tilbake til sitt tidligere bosted og lokke forfedrene opp på kvisten.

Det blir også klart at det å gjenoppdage seg selv er uløselig knyttet sammen med bilder og episoder fra hans egen samtid. Han finner ukeblader og popplater fra mellomkrigsårene som fremkaller de samme emosjonelle reaksjonene de utløste tidligere

(implisitt minne). Med disse reaksjonene og følelsesblaffene, som han til å begynne med ikke forstår, følger etter hvert fragmenter fra hans eget liv i form av bilder og episoder som knytter sammen verden der ute og hans egen livshistorie (episodisk minne). Den tapte samtiden pusles langsomt sammen igjen, der enkeltbrikker etter hvert finner plass i et større motiv. I møtet med gamle bilder og bøker utløses emosjonelle reaksjoner hos ham selv, som etter hvert setter ham på sporet av faser og hendelser (episoder) i hans eget liv. Ett av disse fragmentene er bildet av dronning Loana i en tegneserie. Mot slutten av romanen forstår vi at det representerer hans ungdoms tapte kjærlighet, den mystiske flammen som er det eneste i livet han ikke kan fremkalle på nytt, med andre ord en samtid han har valgt bort.

Fremstillingen viser at det implisitte minnet, de spontane reaksjoner som for eksempel utløses av en gammel sangtekst, og det offentlige minnet, slik som hendelsene under krigen, og hans episodiske minne, det som skjedde med ham selv i de samme årene (hvordan krigshandlingene vedkom ham i hans eget private liv), alt sammen er lag i den samme historien. Fortellingen har sterke likhetstrekk med Marcel Prousts klassiske roman om det moderne, *På sporet av den tapte tid*, der jeg-personen på samme måte gjenkaller bilder og personer fra tidligere i livet på grunnlag av små sanseerfaringer i barndomshjemmet, knirket i trappen, klirringen fra tekoppene, suset fra trærne utenfor vinduet og klangen av stemmer nedenunder.

Det interessante for samtidsdokumentasjonen, og som samtidig gir en parallell til zuluenes bruk av bøffelturnen, ligger i det at gjennom å gjenoppbygge det *episodiske* minnet ved så å si å reaktivere det *implisitte* minnet, blir den store fortellingen om Historien, det *offentlige* minnet, igjen meningsfull. I den sanselige involveringen kobles de indre og de ytre bildene igjen sammen til et hele. Da husker han også seg selv på godt og vondt. De tre historiene står i et gjensidig forhold til hverandre.

Det som bekymrer både zuluene og Umberto Eco, og i sin tid også Marcel Proust, er at når vi mister grepet om vår egen samtid, så mister vår virkelighetsoppfatning sitt sentrum, og all mening bryter sammen. Historien får ikke lenger noen relevans. Hvis forfedreandene ikke kommer med på tornekvisten, er det ikke bare det nye livet som mister sitt innhold, men forfedrene blir også hjemløse – og da kan de bli farlige. I stedet for å hjelpe familien kan de

da bli fiender som vender seg mot dem i hevnløst. Ikke bare det, men da faller også det offentlige minnet sammen, slik som i Umberto Ecos roman, det blir en slags meningsløs regle uten forankring i virkeligheten. Glimtene fra fortiden som romanfiguren ikke får mening i, hjemsøker ham på samme måten som spøkelser i et mareritt.

På sporet av den tapte samtid

Siktemålet med vårt prosjekt har vært tosidig. Samtidig som vi har villet «gå inn i vår tid», ville vi også se på samtiden med et historisk blikk. På samme måte som Ecos romanfigur ville vi forsøke å føye sammen de tre lagene i fortellingen om oss selv: den stumme fornemmelsen som ligger i kroppen (*implisitt*), den store fortellingen som gjør oss til et fellesskap (*offentlig minne*), og alle de små fortellingene som skiller oss fra hverandre og gjør oss til unike individer (*episodisk*).

Ut fra en slik allmenn forståelse av samtidsdokumentasjon diskuterer vi hvilke funksjoner samtidsdokumentasjonen kan ha i den museale formidlingen.

Medskaper i historien

En av grunnene til at samtid ofte oppleves som frustrerende og skremmende, er at vårt implisitte minne er tregt og trenger tid til å omstille seg, mens det episodiske minnet er betydelig mer fleksibelt. Siden det implisitte minnet virker i form av programmerte reflekser, ligger det i sakens natur at det er utenfor vår umiddelbare kontroll og styring, til og med utenfor vår bevissthet. I virkeligheten er det mer dekkende å si at det implisitte minne styrer oss. Vi er vant til å gjøre bestemte ting på bestemte måter, og blir derfor forvirret når disse handlemåtene og reaksjonene ikke lenger fører til de ønskede (tilvante) virkningene. Vi kan kalle det for *amnestiske* situasjoner – situasjoner hvor vi er tvunget til å handle eller kommunisere, men hvor vi ikke har noe «kart» til å styre handlingene våre, situasjoner som vi ikke kjenner igjen fra tidligere erfaringer. De er uten presens og minner oss bokstavelig talt ikke om noe. Vi sier da også ofte at «dette likner ingenting!» når vi vil ta avstand fra noe vi synes er noe «nymotens fjas».

Det er derfor klart at minnekapasiteten ikke er alene om å reprodusere kulturen. Produksjon og reproduksjon av kultur er alltid et resultat av minne og kreativitet i samvirkning. Antropologen Michael Carrithers (1992) er i boken *Why humans have cul-*

tures opptatt av å forklare kulturell variasjon – det tilsynelatende paradokset at alle samfunn har kultur, men at alle kulturer er ulike, og at de kontinuerlig forandrer seg over tid. Han spør seg da hvordan mennesker er i stand til å skape seg en historie, og svarer: «[S]varet må delvis være dette: De gjør det ved å bruke de samme evnene som setter oss i stand til å håndtere og forstå situasjoner som er nye og uten presedens» (Carrithers 1992:70).

Vi kan forestille oss det moderne livet som en kontinuerlig eksponering for nye fenomener som bokstavelig talt strømmer mot oss. For å bruke bildet med bøffeltornen kan vi si at vi hele tiden er på flyttefot, stadig ankommer til nye omgivelser som vi må gjøre oss fortrolige med, og som forfedrene må bli kjent med for å kunne lede menneskene gjennom tilværelsen. Da må vi hele tiden ha tornekvisten med oss for å gjenopprette mening i tilværelsen.

Det vitenskapsteoretiske grunnlaget for dette synet på historie er forankret i Max Webers forståelse av samfunn. Han hevder at samfunn, og dermed historie, vokser frem som resultat av myriader av enkelthandlinger som er motivert av helt andre ting. Det vi kaller kultur er mønsteret som danner seg av alle de «uforutsette konsekvenser» som følger av våre individuelle handlinger. Erkjennelsen er i slekt med uttrykket: «Life is what happens to you while you are busy making other plans.» I det ligger det at historien ikke utvikler seg etter en plan eller en idé, og slett ikke en logikk, den er med andre ord ikke *intendert* og derfor ikke meningsfull i seg selv. For å få mening må den tolkes – det må etableres en fortelling. Folks intensjoner er rettet mot helt trivielle og hverdagslige mål, slik som å tjene penger, trygge sikkerhet for seg selv og familien, bli frelst, reise på ferie, inngå kontrakter, møte på Stortinget, luften bikkja, sjekke damer etc., etc. Det er dette som i stor grad omfattes av det episodiske minnet. Det offentlige minnet (Historien) må derfor kontinuerlig revideres for å være i dialog med denne erfaringsverdenen. Den samfunnsformen man til enhver tid har, er resultatet av alle disse enkelthandlingene som ikke engang nødvendigvis er forenlige innbyrdes. I Webersk ånd sier Carrithers følgende:

Å skape historie handler svært ofte om å forholde seg kreativt til allerede eksisterende forhold (metamorfose). [...] Ved å bruke den samme kreativiteten som setter en i stand til å forstå og å gjenskape det gamle, det som allerede foreligger, skaper mennesker også nye livsformer.

(Carrithers 1992:70)

Carrithers sier at vi hele tiden beveger oss i konjunktiv: «move conjunctively». Å «bevege seg i konjunktiv» betyr å forholde seg til omgivelsene hypotetisk, det vil si gjennom sin forestillingsevne å koble ut eksisterende virkelighetskonstruksjoner (offentlig minne) og teste ut nye. Carrithers forestiller seg at vi har to handlingsmodi, en *indikativ*, hvor det vi sier og gjør er ment å oppfattes bokstavelig, og en *konjunktiv*, som likner leken, der det vi sier og gjør skal oppfattes på liksom. I den siste modusen kan vi forholde oss skapende og innovativt til omgivelsene. Det forutsetter at vi løser realismens bånd slik at vi kan eksperimentere. Kunsten har for eksempel en slik funksjon i det moderne samfunnet. Der kan man utforme forslag til virkelighetsforståelse rent hypotetisk og bryte med normer og konvensjoner uten at det får praktiske følger.

Jeg har andre steder hevdet at det egentlig samtidige er det som er så nytt historisk at vi ikke har noen umiddelbare modeller å hjelpe oss med for å forstå det (Berkaak 2003). Dette er i tråd med modernitetstenkningen hos for eksempel Habermas (1987), som sier at samtiden i den moderne forståelsen er et pågående *brudd med fortiden*. Ernst Bloch formulerer begrepet «Noch-Nicht-Seins» for den samme tanken (Bloch 1986, se også Garnes 1995). «Det ennå-ikke-værende», som vi med et godt norsk uttrykk kan kalle «det som er i kjømda», karakteriseres ved at det er i verden, men ikke i språket. Det eksisterer, men er uten kollektiv representasjon. Vi kan erfare det, men ikke benevne eller klassifisere det i noen felles kode. Det vil si at kroppen, sansene og vår mentale kapasitet er konfrontert med ting vi ikke minnes. Da må vi improvisere.

Disse filosofiske betraktningene peker direkte mot de fenomenene vi er ute etter å fange. Det er de sporene vi må følge i jakten på den tapte samtiden. Det gjelder for eksempel motetrender som er så «hotte» og så «cutting edge» at selv om vi har tatt dem i bruk og praktiserer dem, har vi ikke oppnådd enighet om hvordan de skal vurderes og innpasses i forhold til resten av vårt kulturelle repertoar. Vi kan her også tenke på eksotiske menyer som er på rask innmarsj i den norske middelklassedietten, men som vi ikke helt har fått opparbeidet rutiner i forhold til. Det er nettopp dette halvveis ubestemmelige som dekkes av begrepet eksotisk. Vi er ikke helt sikre på hvordan vi skal bruke pestoen og parmesanen og all den indiske guggemeien med flammekrydder. Vi vet ikke helt hva vi gjør, med andre ord, men nettopp

derfor er det vi gjør, så spennende. Vi prøver oss frem, kikker litt på hva venner og bekjente gjør, og leser litt i blader og kokebøker. Men det blir nok ikke orden på tingene før om en ti år eller så. Det likner også på den tilstanden som eksisterer hos zuluene etter at de har bygget det nye huset og tatt det i bruk, men før de har fått gjennomført ritualet med bøffel-tornen. Da er alt usikkert.

I et samfunn preget av rask endring vil slike uavklarte situasjoner opptre ganske ofte, og en relativt stor del av omgivelsene vil til enhver tid være uten presedens. Det blir med andre ord viktig å kunne beherske amnestiske situasjoner, det vil si å ha mekanismer (institusjoner) i samfunnet som trer i kraft når slik forvirring oppstår, slik som zuluene har sin bøffel-torn. Museene kan utføre sin dialogpraksis nettopp i slike situasjoner.

Slike amnestiske opplevelser kan forekomme i helt trivielle og praktiske sammenhenger, slik som i vår omgang med hverdagslivets teknologi. Ta for eksempel overgangen fra vinylplater til CD-er. Plutselig var en hel del kompetanse verdiløs samtidig som vi var ute av stand til å bruke den nye teknologiens enkleste funksjoner. Selv om eksemplet lot seg løse ganske raskt på det teknisk-praktiske plan, knytter vi gjerne identitet til gjenstandene vi omgir oss med, noe som betyr at vi i tillegg utvikler emosjonelle bindinger til dem. Denne utfordringen lar seg ikke løse så raskt som den tekniske utfordringen. Vi setter pris på vanene fordi de øker vår opplevelse av å være hjemme i verden. Det implisitte minnet er en forutsetning for tilhørighet og identitetsfølelse.

Samtidig kreves det en stor grad av fremtidsberedskap av oss. Den kanskje fremste sosiale kompetanse i det moderne er evnen til *omstilling* både på det praktiske, det sosiale og det eksistensielle plan. Omstilling kan nettopp forstås som evnen til *ikke* å la handlemåter bli automatiske, men hele tiden å utfordre sine egne vaner for å finne mer hensiktsmessige (rasjonelle) måter å forholde seg til omgivelsene på.

Men det vi allment kan kalle moderniseringen, er som regel mye mer komplisert og konsekvensfylt enn overgangen fra en generasjon underholdningsteknologi til en annen. De er tross alt konstruert slik at de skal være lette å ta i bruk all den stund det jo dreier seg om handelsvarer. Hvis vi tenker på nye kjønnsrollemønstre, blir bildet med en gang mer utfordrende. Vi kan gå tilbake til 1960-tallet, da nye maskuliniteter begynte å komme til overflaten. Det utenkelige skjedde at gutter begynte å ha langt hår.

Dette brøt med enhver tilvant forestilling om man-dighet. Det ble også umiddelbart tydelig at herrefri-syrer hadde sterke moralske konvensjoner og sank-sjoner knyttet til seg. Man ble utvist fra skoler og tvangsklippet i militæret. Det lange håret var et sam-tidsfenomen som utfordret selve kriteriene for å bli anerkjent som en medborger. Men det skulle bli verre. Snart utviklet deg seg også nye væremåter som viste at frisyren nok ikke bare satt i håret. Vi fikk «myke menn» med hønsestrikk og fotformsko. Til manges forbauselse viste det seg allikevel at de både kunne få barn og bli fedre. Selv om de stelte hjemme, gikk de fortsatt på jakt og hadde skjegg. Øl og fotball sto også på dagsordenen. Det hadde tyde-lig oppstått en såkalt *hybrid* – gamle mønstre blan-det seg med nye.

Dette illustrerer klassiske endringssekvenser hvor en sterkt integrert habitus blir utfordret og samtiden liksom river seg løs fra Historien. I tråd med hva Carrithers hevder, rykket i det tilfellet den mennes-kelige kreativitet og kulturskapende evner maskuli-niteten løs fra minneprosessene. Det episodiske minnet kom i konflikt med de nye kjønnspraksisene og symbolske uttrykkene for manndom. De model-lene for maskulinitet de fleste menn (og kvinner!) hadde i kroppen (implisitt minne), og som var sank-sjonert av det offentlige minnet, var i etterkrigstiden nær knyttet til militære og nasjonale verdier, uttrykt i soldatidentiteten. Den heroiske mandigheten var knyttet til innordning og selvoppofrelse. De selv-opptatte og nytelsessyke mods- og hippieungdom-mene vakte nasjonal avsky i den typisk amnestiske situasjonen som oppsto. Men i ettertid har det vist seg at de som opptrådte som avvikere den gang, har dannet ny norm i dag. Den paramilitære maskulini-teten slo etter hvert feil i forhold til forventet resul-tat, helt i tråd med hvordan Bourdieu forestiller seg at en habitus endres (Bourdieu 1977:168–169). Istedenfor å gjøre et karslig inntrykk og vekke den forventede beundring hos unge damer – og ikke minst tillit hos overordnede og potensielle arbeidsgi-vere – endte man sakte, men sikkert i kategorien «harry» og dummet seg ut. Det implisitte minnet sviktet, og det offentlige minnet utløste hele sitt sanksjonsapparat, mens det episodiske minnet endret seg hos en voksende gruppe gutter (og jenter) som etter hvert ble menn (og kvinner). De relaterte sin nye praksis til helt andre fortellinger enn det offentlige minnet som hersket i etterkrigstiden. Den gamle militære fortellingen om hva en mann skulle

være, fikk etter hvert så sterk konkurranse fra den nye, urbane og internasjonalserte maskuliniteten at den ble marginalisert.

Det er i slike amnestiske situasjoner at samtidsdokumentasjonen finner sin funksjon og fremste begrunnelse. Ved å rette offentlig fokus mot fenomenene mens de er under utvikling, vil museene kunne delta i prosessen mot nye normer. Ved å sette vedvarende søkelys på samtiden vil man kunne bidra til å sette navn på det nye og det som er annerledes. Men ikke bare det. Det å sette navn på det eksotiske betyr å være medskaper i kulturhistorien, slik Carrithers beskriver. Antropologen Edwin Ardener sier at det som er uten klassifikasjon, eller som ikke fanges av den store fortellingen, er «språklig dødfødt», det vil si at det ikke eksisterer. Det å sette navn på er å virkeliggjøre, «naming is claiming», som det heter på engelsk.

Eksempler på det samme kjenner vi fra miljødebatten. Nye forurensningskilder, slik som giftige eller kreftfremkallende stoffer, er ikke samfunnsmessige realiteter før noen setter navn på dem. Vi kan bare tenke på bruken av asbest på 1950- og 60-tallet. Ingen var klar over hvor farlig det var, før leger og forskere begynte å sette navn på det i offentligheten. Det er i verden, men ikke i språket, og derfor «kulturelt dødfødt», altså ikke-eksisterende. Etter at de har fått navn, ender de raskt opp både på politiske programmer og i lovverket. Først etter at de er leksikalisert, kan man begynne å handle i forhold til dem. Slik navngiving (leksikalisering) er en hovedbegrunnelse for museenes samtidsdokumentasjon.

For å hente et eksempel fra de senere årene kan vi se på hva Maihaugen har gjort i forhold til subkulturen som har utviklet seg omkring snowboard. Der tok man fatt i en gruppe unge gutter som hadde utviklet en tilpasning som «skiboms» i Hemsedal. De levde og åndet for brettkjøringen, holdt til i en campingvogn på parkeringsplassen ved hotellet, opparbeidet et omfattende internasjonalt nettverk av likesinnede. De satte nye navn på fjellheimen i forhold til den nye formen for skiidrett og friluftsliv de hadde utviklet. De ble også kjent og omtalt i livsstilsmagasiner verden over. Den nye måten å forholde seg til vinteridrett, natur og friluftsliv på brøt ganske tydelig med den tilvante norske skikulturen med tradisjoner tilbake til Nansen og fortellingene om de store oppdagerne. Det hele virket derfor ganske ubegripelig og provoserende på mange, noe ungdommene heller ikke denne gangen forsøkte dempe

ned. Igjen ser vi et tilfelle der det offentlige og det implisitte minnet utfordres av nye praksiser som overraskende raskt etablerer seg som ny habitus. I dag er det like vanlig å se folk med snøbrett som telemarksski og vanlige langrennsski på fjellet. Denne gangen grep museet inn med en dokumentasjonsprosess og en utstilling hvor brettkjørerne selv fikk presentere seg. Da ble museet en arena der samtalen om det nye fenomenet kunne finne sted og offentligheten kunne få en forståelse av betydningene i fenomenet. Her ser vi at museet kan være en dialogarena som dokumenterer fenomener som er på vei *inn* i historien, istedenfor utelukkende å samle på representasjoner av det som er på vei ut. I en slik formidlingssituasjon får offentligheten anledning til å forholde det nye til det tradisjonelle og på den måten finne broer mellom de ulike lagene i sin identitets- og historieoppfatning. Da fungerer museet som zuluenes bøffelhorn. Det nye bostedet forbindes med det gamle, mens «forfedrene» blir kjent med det nye.

Museene kan også etablere slike «konjunktive» rom hvor vi kan forhandle friere om virkeligheten i form av hypoteser og alternative forståelser og væremåter. En utstilling kan like gjerne være et forslag til alternative tolkninger av virkeligheten som en ren dokumentasjon.

I noen av disse «amnestiske situasjonene» ser vi at det først og fremst er det implisitte minnet som skaper motstand og forvirring. Når man skal forholde seg kreativt til virkeligheten for å bidra til å forme samtiden, er vanetenkning (implisitt minne) en lite egnet metode. Endringer i praksis bryter med de rutiner og automatiserte reaksjoner man har vent seg til. Det er da man trenger den konjunktive modus. Refleksjon er derfor første steget på vei ut av den amnestiske situasjonen på veien mot å gjenvinne kontrollen over omgivelsene.

I amnestiske situasjoner føler vi at vi har mistet den krumme tornen som viser bakover og skaper sammenheng i tilværelsen, som hekter det episodiske minnet (biografien) sammen med det offentlige minnet (historien) og hele tiden utfordrer og modifierer det tilvante og konvensjonelle (det implisitte minnet).

Endrete historieoppfatninger

Hvis det er samtidsdokumentasjonens oppgave å føye sammen det etablerte og kollektive med det

individuelle og nye, er det naturligvis viktig å utvikle blikket for hva de viktige endringene til enhver tid består i. I det foreliggende prosjektet har vi valgt å fokusere på et par utviklingstrekk ved kulturfagene som henger sammen med et par trekk ved samfunnsutviklingen. De historiske endringene vi ser på, er globalisering og kulturelt mangfold, og de faglige temaene er orienteringen mot det emosjonelle og sanselige på den ene siden og på den andre siden spørsmålet om kulturpolitikk og nye maktforhold. Kapitlene i boken er derfor grovt sett ordnet under disse overskriftene.

En grenseløs historie

Det vi kan kalle den historiske geografien har vist en klar til tendens til å bryte ut av det nasjonale perspektivet. Man ser for eksempel i økende grad at fortidsrelateringen skjer i forhold til fenomener og hendelser som ikke har funnet sted innenfor det lokale eller nasjonale territoriet. En kan si at historien er i ferd med å globaliseres.

I det foreliggende prosjektet vil vi forsøke å gi et bilde av den nye territorialiteten. Etableringen av et museum for norsk rock er et eksempel på denne tendensen (Berkaak 2005). Spørsmålet om et norsk rockemuseum aktualiserte umiddelbart det faktum at rockemusikken utvilsomt er en av de aller første kulturelle strømningene som var åpent og utslørt globale. Den representerte ikke primært bestemte steder eller stater eller nasjoner, i alle fall ikke på noen eksklusiv måte. Det å ta i bruk rock'n'roll-parafernalier signaliserte at man forsøkte å skrive seg ut av en entydig lokal historie og forankre sin identitet utenfor det nasjonale rommet. Rockemusikken etablerte umiddelbart en relasjon mellom det enkelte individet og det store rommet der ute. Selv om den har sitt opphav i sørstatene i USA, vil ingen for alvor hevde at den er begrenset til dette området. Kontrasten til folkemusikken har alltid vært slående i så måte. Ikke bare utfordrer populærmusikken påstanden om at kultur følger statsgrenser, men den er i tillegg et uttrykk for at stil og identitet ikke er stedbundet overheadet.

Flere av delprosjektene berører dette temaet. Vi ser hvordan hjeminnredning i en vestlandsbygd påvirkes av prosesser som er lokalisert langt utenfor lokalsamfunnet. Her ser vi hvordan den globale flyten av gjenstander, mennesker og kulturprodukter kanaliseres og brytes gjennom den moderne familien.

I kapitlet om hjemfallsinstituttet demonstreres det hvordan eiendomsretten til de nasjonale naturressursene er avhengig av internasjonal politikk. I kapitlet om russiske kvinner i Varangerbotn ser vi hvordan kulturelementer fra Sentral-Asia omplasseres lokalt samtidig som lokalsamfunnet åpnes og nye forbindelseslinjer åpnes.

En sanselig historie

En annen tendens som er tydelig i samtiden, er at det i økende grad utvikler seg et slags avintellektualisert historiesyn. I stedet for tekster og pensum og ekspertfortellinger skal publikum involvere seg i gjenstandene og selv erfare gamle teknologier og arbeidsprosesser. Formidlingen skal skje på et *erfaringsbasert*, nærmest fenomenologisk plan. Den store fortellingen nedtones og settes i bakgrunnen i forhold til den enkeltes sanselige erfaring med de historiske representasjonene.

Her hører også en økende vekt på det *emosjonelle engasjementet* hjemme. Der idealet tidligere var den saklige, tekst- og forskningsbaserte historiekonstruksjonen som skulle formidles, leter mange i dag etter tema for utstillingene som kan røre og bevege publikum.

Til denne estetiske og fenomenologiske vendingen hører også en økt interesse for utprøving av nye formidlingsteknologier i utstillingene. Man tar i bruk auditive og visuelle virkemidler som er ment å øke illusjonen av tilstedeværelse i utstillingsrommet. Laserteknologi har et stort potensial her.

Bak dette ligger det igjen en mer allmenn erkjennelse i kulturfagene av at vår identitetsdannelse ikke bare har å gjøre med det vi forstår, og det vi kan verbalisere, men også er forankret i stumme sanseopplevelser og emosjoner. Når vi ovenfor snakket om stumme og ukodifiserte fenomener i omgivelsene, rommer det også slike ting. Å dokumentere disse prosessene hører også med til museenes ansvarsområde, men det krever at man tar i bruk andre innsamlings-, lagrings- og formidlingspraksiser. Det som ikke lar seg verbalisere eller omdanne til tekst uten å tape meningsinnhold, må formidles i form av sanseopplevelser og kunstneriske virkemidler.

Vi ser tydelige tendenser til dette i samtidig kulturminneteorier og museal praksis. Boken *Raw histories* (Edwards 2001) er et eksempel. Her forstås bruk av ikke-verbale uttrykksformer som fotografi og andre materielle uttrykk som et forsøk på å bryte igjennom etablerte fortellinger og så å si la tingene

og bildene tale sitt eget språk. Man ser for seg den materielle kulturen som et *alternativ* til språket, eller til og med som et mer autentisk språk. Dette kan være interessant så lenge man er seg bevisst at tingene i virkeligheten ikke kan tale. Uten ting, ingen refleksjon, men uten refleksjon (språk), ingen navn på tingene og dermed ingen innsikt i de historiske prosessene som skaper de materielle forholdene. I forsøkene på å bryte gjennom konvensjonelle forestillinger må derfor teksten alltid følge tingene. For eksempel kan man gjennom å stille ut ting på nye og uventede måter, eller stille ut nye og uventede ting, bringe frem nye erkjennelser og tolkninger hos betrakterne. Men hvis museet gjennom en slik praksis trekker seg tilbake fra den dialogen de da setter i gang hos publikum, og overlater tolkningsprosessen til tingene, vil det si at de abdiserer fra sin rolle som dialogpartner. De har tent en brann og gått sin vei. I slike tilfeller etteraper museene opplevelsessentrene, som jo når alt kommer til alt er en del av den samtiden som skal undersøkes.

En mangfoldig historie

Et annet opplagt trekk ved samtiden er det kulturelle mangfoldet. Det er på samme tid et tema for den museale formidling og en del av museenes reorganisasjon. Hvis man vil lykkes med en flerkulturell formidlingspolitikk, må representanter for de ulike minoritetene også bemanne institusjonene. Museenes evne til å fange opp mangfoldet av nye historieoppfatninger som bryter mot og utfordrer den tradisjonelt nasjonale og stedegne, vil kanskje være den virkelige testen på om man vil lykkes som dialoginstitusjon eller ikke. En dialog innebærer noe mye mer radikalt enn bare å holde en samtale med ulike sosiale grupper omkring bestemte tema. Det betyr å være villig til å anerkjenne andre syn enn sitt eget, og dernest å være villig til å la den andres synspunkt påvirke sitt eget syn og sin egen virksomhet.

Slike dialogiske prosesser er spesielt utfordrende for det moderne teknokratiet og den formen for forvaltning som karakteriserer den moderne staten. Det består av institusjoner som er faglig begrunnet og juridisk integrert. Det vil si at de faglige erkjennelsene som gjøres på et historisk tidspunkt, blir formalisert i lovgivningen og dermed sementert. Når en bestemt kunnskap nedfelles i lovs form, fører det også til at etterspørselen etter nettopp den kunnskapen øker. Dermed for-

pliktes også utdanningsinstitusjonene gjennom sin samfunnskontrakt til å levere denne kunnskapen. Den blir med andre ord fast pensum. Dette forsterker sementeringsprosessen ytterligere. Utdanning og lovgivning utvikles side om side med fagligheten, slik at de blir svært vanskelige å endre på. Det at faglige synspunkter føres inn i samfunnsinstitusjonene på denne måten, betyr selvsagt samtidig at de har blitt gjort til gjenstand for politiske programmer. Dermed har man ytterligere en konserverende faktor. Det er på denne måten man kan tenke seg at den nasjonale fortellingen om kultur har «satt seg» i det offentlige verneapparatet.

I det vi her kaller leksikalisering, er dialogen den eneste egnede diskursformen. Hvis det nye formidles utelukkende gjennom autoritative ekspertmonologer, vil identifikasjonen fra den alminnelige befolkningen bli lav og integrasjon vanskeliggjøres. Det er derfor viktig at flere stemmer får tilgang til å være med på å forme manuskriptet. For museenes del betyr det også at de må organisere seg slik at sivilsamfunnet får innflytelse på formidlingen. Det betyr ikke at man frasier seg den talerstolen museet er, og sitt ansvar som formidler, men at man skaper møteplasser hvor flere stemmer kan høres.

En triviell historie

Det som enda ikke har fått sin form, har naturligvis heller ikke fått sin endelige mening eller verdi. Det ligger derfor i sakens natur at samtidsforskningen i stor grad vil fokusere på og interessere seg for fenomener som ikke bare vil fremstå som trivielle og profane, men ofte også som avvik og umoral. De av oss som var unge for en generasjon siden, husker godt hvilken bestyrtelse det vakte da gutter begynte å ha langt hår. Det er en god illustrasjon på den typen kulturpolitisk utfordring samtidsfokuseringen ofte bringer forskeren opp i.

Spesielt innenfor de humanistiske fagene hersker det her i landet (og i de fleste andre land) en idé om at kulturforskningen har et samfunnsansvar i å forvalte den verdifulle delen av kulturarven. Forskningen selv bærer på et dannelsesideal. Man skal formidle kunnskap om de klassiske tradisjoner og sikre allmenndannelsen. Dette er etter min mening en avgjørende viktig funksjon som ikke under noen omstendighet må gis opp.

Samtidsdokumentasjonen vil imidlertid nesten med nødvendighet måtte orientere seg i andre ret-

ninger. Hvis man har som oppgave å sette ord på det som er under utvikling, kan en komme i fare for at mange vil oppfatte samtidsdokumentasjonen som en opposisjon til det man er villig til å anerkjenne som kulturvern.

Dette er naturligvis en alvorlig innvending. Samtidsdokumentasjon må ikke degenerere til å bli et salgs kuriosakabinett, en samling pussigheter og rariteter som kan være god underholdning, men som ikke har noen relevans for ting som opptar folk. Samtidsdokumentasjonen må ha de samme kravene som resten av museumsvirksomheten, at den skal stå i en dialog med samfunnet, og derfor arbeide med temaer og spørsmål som oppleves som viktige og betydningsfulle av allmennheten. En av kollegene på Maihaugen sa at «vi kan ikke forske i lause lufta». Det er en meget treffende metafor. Vi må med andre ord ikke havne i samme fellen som deler av samtidskunsten, at vi er mer opptatt av hverandre enn av publikum.

I valget at forskningsobjekter og tolkningsrammer er det derfor viktig at man har nese for det betydningsfulle, og her kan man formulere noen tommelfingerregler. Den britiske antropologen Audrey Richards, som arbeidet i Zambia (Nord-Rhodesia) på 1930- og 40-tallet, spurte seg hvordan man kan vite hva som er betydningsfullt for folk i en kultur man ikke kjenner (Richards 1982:138). Det er noe av den samme utfordringen vi står overfor i møtet med en relativt ukjent samtid. Vi må gjøre antakelser om tingenes betydning før de er integrert i vårt menings- og verdisystem. Hun foreslo at hvis et *stort antall* mennesker i vedkommende kultur er opptatt av et fenomen, kan man med rimelig stor sikkerhet si at det er betydningsfullt i kulturen. I samtidsdokumentasjonen kan vi holde oss til den samme regelen. Her vil man kunne bruke slike indikatorer som mediedekning, for eksempel.

For det andre sa Richards at hvis det legges for dagen stor grad av *emosjonell intensitet* omkring et tema, kunne man på samme måten gå ut fra et det var betydningsfullt. I vårt tilfelle kan man gå ut fra at de temaene som vekker stor forargelse og høy temperatur i debatten, vil være ting en bør se nærmere på. Et godt eksempel i dagens situasjon vil igjen være Muhammed-karikaturene. Den nye utstillingspraksisen vi kaller *hot spot* i museene, er et utslag av den samme tanken.

For det tredje foreslår hun at vi anvender *tidsbruk* som en indikator på betydningsfullhet. Det man

bruker mye tid på, er viktig for en. Et godt eksempel i vår samtid er sport. Her er det mange spørsmål som ikke er stilt. Det er også et tverrfaglig felt som åpner for mange spennende samarbeidsprosjekter.

For det fjerde, sier Richards, er de *ressursene* som investeres i et fenomen eller et gjenstandsområde, også en god indikator på den betydningen det tillegges i samtiden. Et eksempel som illustrerer dette, er nordmenns pengebruk på hus og hjeminnredning. Vi pusser opp mer eller mindre kontinuerlig, og låner gjerne penger for å finansiere det.

Faren med å avvise den utforskende og søkende tilnærmingen, frykten for å «forske i løse lufta», kan etter min mening føre til ansvarsfraskrivelse. Hvis vi sier at vi bare skal forske på betydningsfulle ting, innebærer det at betydningen er der på forhånd, noe som igjen vil si at det er *andre* instanser i samfunnet som har definert betydningen. Da toer vi våre hender og trekker oss ut av den store samtalen hvor denne felles meningsdannelsen foregår. Da får vi det veldig behagelig i vår avskjermede og velordnede verden, men svikter igjen vår oppgave som dialoginstitusjoner.

Litteratur

- Berkaak, Odd Are (1991): Historieoppfatninger, verdier og motivasjoner i fartøyvernet. *Dugnad*, årg. 16, nr. 2–3.
- Berkaak, Odd Are (2003): Samtidsdokumentasjon: en spøkeshistorie, i Johansen, Andersen et al. (red.): *Tingenes tale. Innspill til museologi*. Bergen: Universitetet i Bergen / Bergen Museum.
- Bloch, Ernst (1986): *The principle of hope*. Oxford: Blackwell.
- Carrithers, Michael (1992): *Why humans have cultures. Explaining anthropology and social diversity*. Oxford: Oxford University Press.
- Eco, Umberto (2006): *Dronning Loanas mystiske flamme*. Oslo: Tiden.
- Edwards, Elizabeth (2001): *Raw histories. Photographs, anthropology and museums*. Oxford: Berg.
- Garnes, Svein Erik (1995): *Ernst Blochs «Det ennå ikke værendes ontologi», og dets genealogi*. Hovedoppgave i filosofi, Universitetet i Oslo.
- Habermas, Jürgen (1987): *The philosophical discourse of modernity. Twelve lectures*. Cambridge: Polity Press.
- Proust, Marcel (1963): *På sporet av den tapte tid*. Oslo: Erichsen.

Richards, Audrey (1982): *Chisungu. A girl's initiation ceremony among the Bemba of Zambia*. London: Tavistock.

Stills, Steven (1967): «For what it's worth», Buffalo Springfield. Sangen ble ifølge Steven Stills skrevet i forbindelse med nedleggelsen

av en klubb på Sunset Strip i Los Angeles, men ble umiddelbart forbundet med borgerrettsbevegelsen og protestbevegelsene i siste halvdel av 60-tallet. Senere har det blitt en allmenn rock-referanse for ønsket om endring og nye tider.

DEL I

FØLELSER OG SANSELIGHET

«... der hører vi vel hjemme»

Er vi døve for lydene? I dagens samfunn fokuserer vi på det visuelle. Det er det du ser, som er sant. Også museenes bevaringsoppgave har i stor grad dreid seg om fysiske manifestasjoner, fotografier, film og video. Lyd har derimot vært fraværende, om man ser bort fra lydeffekter i utstillinger og intervjuer av personer. På lik linje med video- og fotodokumentasjon bærer også lyder med seg sine historier og kan fortelle oss noe om fortiden og samtiden.

Hverdagen vår er kontinuerlig ledsaget av lyder – noen sterke, andre svake, noen irriterende, andre behagelige. Noen ganger er lydene ønsket, som når vi går på konsert, lytter til en CD eller ser på film. Andre ganger oppfattes lydene som støy, noe som forstyrrer stillheten. Som oftest reflekterer vi lite over lydinntrykkene vi møter i hverdagen, enten det er bakgrunnsmusikk i kjøpesenteret, lydsignal ved en fotgjengerovergang eller en traktor på jordet. Allikevel er det liten tvil om at de daglige lydangrepene er med på å forme vår opplevelse av virkeligheten. Trolig kan lyd også gi innblikk i ukjente dimensjoner ved samtiden og belyse andre historier enn de vi er blitt kjent med gjennom mer tradisjonelle innfallsvinkler. Hvem har vel ikke latt seg undre over mobiltelefonens inntog med alle varslingstonene og personlige ringelyder? Eller den økende bruken av mp3-spillere med nedlastingsmuligheter og rettighetsproblematikk? De fleste av oss har nok også opplevd hvordan lyder kan bringe frem minner og skape fellesskap, men også avstand. Folkevandringer og ny kommunikasjonsteknologi har ført til at nye klangidealer skapes gjennom at mennesker møtes. Lyd og musikk beretter om kulturelle og sosiale samfunnsendringer, moderniserings- og globaliseringsprosesser.

Oslo Museum har som en av sine oppgaver å vekke interesse for og formidle kunnskap om Oslo

bys historie og utvikling. Gjennom kunnskapsproduksjon ønsker museet å bidra til refleksjon og debatt og å bli en viktig aktør i samfunnsutviklingen. Endringer i de akustiske omgivelsene er en viktig del av denne utviklingen. Å ta vare på lyd er også en måte å drive kulturvern på. Hvilke lyder kunne vi høre på Aker Brygge for 50 år siden, da de store hallene fortsatt fungerte som verkstedshaller for Akers mekaniske Verksted? Eller tidlig på 1800-tallet, før verkstedet etablerte seg på holmen vest for Pipervika? Vi kan bare tenke oss de enorme endringene i lydbildet etableringen av industrien har ført til. Skipsbyggingen på Akers mekaniske Verksted med alle dens maskiner og banking av metall skapte et nytt lydlandskap. Industrien førte også til en enorm vekst av arbeidsplasser. Mellom 1850 og 1900 vokste Oslos befolkning fra ca. 29 000 innbyggere til 228 000 innbyggere, noe som utvilsomt medførte endringer i lydlandskapene (Myhre 1990). I dag har Aker Brygge kontorer og serveringssteder og er et senter for underholdning. I tillegg er det en småbåthavn. Lyden av industrien er byttet ut med lyden av shopping og møteplass.

Lyd er et komplekst tema, og det er til stede hele tiden. Det har derfor vært nødvendig å gjøre vesentlige avgrensninger. I dette prosjektet har jeg valgt å studere relasjonene mellom lyd- og omgivelsene og individet. Fokuset har vært å utvikle en forståelse av lydlandskapet rundt oss og undersøke hvordan lydene bidrar til orientering og å skape gjenkjennelse. Flere forskere har vist interesse for sammenhengen mellom musikkopplevelse og identitet (Berkaak 1993, Ruud 1997, Einarsen 2002, Knudsen 2004). Spørsmålet er om våre lyd- og omgivelser på tilsvarende måte knytter bånd til sted, tid og sosiale relasjoner? I dette prosjektet har jeg gjort opptak og studert utvalgte lydlandskap i Oslo for å finne variasjoner som kan

knyttet til steder. I tillegg har jeg foretatt intervjuer med tilfeldig utvalgte personer i opptaksområdet og hatt samtaler med strategisk utvalgte personer for å finne ut hva lydene betyr for oss i hverdagen.¹ Problemstillinger som ønskes belyst, er: Hvilke lyder hører vi rundt oss i dagens Oslo? Er det mulig å høre variasjoner mellom de ulike bydeler? På hvilken måte bidrar lyd til at vi husker fortiden? Kan lyder bidra til å knytte mennesker til steder?

Vi beveger oss med dette prosjektet inn i et relativt ukjent terreng, da det er gjort få undersøkelser på norske lydlandskap. Ved Universitetet i Oslo er det nylig igangsatt et tverrfaglig forskningsprosjekt med tittelen «Vår tids lydrom». Hensikten med prosjektet er å kartlegge og beskrive samtidens lydlandskap i et komplekst musikkfelt.² I internasjonal sammenheng har imidlertid musikkforskere som R. Murray Schafer (1977), Steven Feld (1996), Helmi Järviluoma (2002) og flere andre musikkvitere og antropologer belyst temaet gjennom forskning og publisering siden tidlig på 70-tallet. Begrepet *lydlandskap*, som allerede er benyttet flere ganger i denne teksten, ble lansert av R. Murray Schafer i boken *The soundscape. Our sonic environment and the tuning of the world*. Et lydlandskap kan forstås som en del av det visuelle landskapet, og innebærer at et område også kan defineres gjennom lyd. Schafer var tidlig ute med å henlede oppmerksomheten på våre lydombgivelser, og definerer også en rekke andre begreper vi vil møte underveis.

Hva er egentlig lyd?

Lyd er trykkbølger (svingninger) som setter trommehinnen i bevegelse når de treffer øret. Disse svingningene må forekomme mellom 20 til 20 000 ganger i sekundet for at vi skal høre dem. Forekommer de sjeldnere, oppfatter vi dem kun som vibrasjoner, og forekommer de oftere, vil vi ikke høre dem. Trykkbølgene beveger seg kun i flytende og faste gasser, men ikke i absolutt tomme rom. Ver-

densrommet er derfor lydløst, noe enkelte astronauter har bemerket som et stort savn.³ Når trykkbølgene treffer øret, er det noen av bølgene som trenger inn gjennom øregangen og setter trommehinnen i bevegelse. Denne bevegelsen forplanter seg videre gjennom øret og treffer sneglehuset. Sneglehuset er fullt av nervetråder som igjen sender beskjed til hjernen om hvilke lyder som er registrert (Rudi 2000). I denne (snevre) definisjonen blir lyd tatt ut av sin sammenheng og kun forklart fysisk. De fleste av oss oppfatter imidlertid lyd som noe som gir mening, det være seg sirener på en ambulanse eller en klaverkonsert. Å ta lydene ut av konteksten vil derfor (bokstavelig talt) være meningsløst i denne sammenheng. Lyd er avhengig av kontekst for å bli meningsbærende.

Det er i denne sammenheng viktig å minne om at lyd sjelden oppleves isolert fra andre sanser, som syn, lukt, smak og følsomhet. Lydinstrykkene opptrer gjerne sammen med andre sanseintrykk, og sammen gir de en totalopplevelse av et fenomen. På denne måten er lyd også med på å skape og bekrefte kontekster.

Lyd kan forstås som musikk, stemmer, støy, vinden som suser, bølgene som bruser, kort sagt: Alt som øret hører. Grovt sett kan vi dele lydene inn i to kategorier: intenderte lyder og ikke-intenderte lyder. Med intendert lyd forstår vi all lyd som er bevisst sammensatt med intensjon om å gi lytteren en meningsfull opplevelse, det være seg musikk, filmlyd, ringetoner eller kvitteringstoner. Ikke-intendert lyd kan beskrives som den lyd som omgir oss til daglig, og hvor lydkilden har en annen funksjon enn å skape lyd. Eksempler er lyd fra maskiner, trær som blåser, skritt på grus og sus fra PC-en. Det er et kunstig skille mellom disse to lydkategoriene. Samtidskomponister finner estetiske kvaliteter ved våre lydombgivelser som andre karakteriserer som støy. Allerede på 1970-tallet begynte komponister å benytte elementer fra våre hverdagslige lydombgivelser inn i en kunstsammenheng og brøt dermed ned

- 1 Jeg har gjennomført samtaleintervjuer med totalt ni informanter. Fire av informantene ble tilfeldig plukket ut i opptaksområdene, mens tre av informantene var eldre og ble vilkårlig plukket ut av personalet på Majorstua eldrecenter. En av samtalepartnere arbeider som informasjonskonsulent i Norges Blindforbund, og den siste informanten ble valgt ut fra hans interesse for feltet.
- 2 Prosjektet har sin forankring ved Institutt for musikkvitenskap, Universitetet i Oslo, og har ambisjoner om å være i forskningsfronten i europeisk og internasjonal sammenheng. For mer informasjon, se prosjektets nettsider: <http://www.hf.uio.no/imv/forskning/forskningsprosjekter/lydrom/index.html>
- 3 Den første kvinnelige astronauten, Valentina Tereshkova, kunne fortelle at da de var i verdensrommet sammen med millioner av stjerner og alt var stille, var det lyd hun savnet mest. Jo lenger ut i verdensrommet hun kom, jo mer savnet hun lyder, spesielt lyden av regn (Järviluoma og Wagstaff 2002).

skillene mellom støy og musikk, mellom intenderte lyder og ikke-intenderte lyder.⁴ På tilsvarende vis benytter den norske samtidskomponisten Kjell Samkopf seg av naturlig omgivelseslyd i sine komposisjoner, og Synnøve Rognlien benytter lyd av passerende biler, svaler og humler på sin debutplate *Undr*.⁵ For mange lyttere kan dette virke uvant, men resultatet kan raskt bli at vi faktisk lytter til lydene på en annen måte, og at det fremkommer nyanser og nye dimensjoner både ved lydbilde og ved selve lytteopplevelsen i en annen kontekst (Østergaard 2002).

Å høre veggen

Hvordan snakker vi om lyd? En av mine store utfordringer i dette prosjektet har vært å samtale om noe vi ikke er vant til å samtale om. I mitt første møte med tilfeldige informanter på gaten mente de fleste at de ikke hadde noe å bidra med i en slik undersøkelse. Dette var noe de ikke visste noe om. Da de samme informantene noen dager senere dukket opp til avtalt tid på kontoret for å delta i intervjusamtalen, var det imidlertid flere som fortalte at de hadde benyttet de siste dagene til å lytte, og lot seg undre over hvor mye lyd de egentlig måtte forholde seg til i hverdagen. Jeg hadde bedt dem tenke igjennom hva som er deres favorittlyder, lyder fra barndommen og i dagliglivet. Bevisstheten om lydombegivelser hadde økt. Ivrig satte vi i gang med intervjuet, men oppdaget raskt at vi manglet begreper for å gripe det hørbare. Vi famlet etter ord og måtte stadig ty til visuelle beskrivelser for å skildre en lyd. «Jeg hører noen går i trappa,» sier vi uten å beskrive lydene nærmere. Samtidig kan vi trolig høre om vedkommende går opp eller ned trappa, hva slags sko han bruker, og om han har det travelt. Lydene gir mer informasjon enn vi er vant til å beskrive. Sammenligner vi dette med hvordan vi beskriver et fotografi, med lyssetting, dybde, kontraster og skyggevirking, ser vi hvordan begrepene ligger til rette for å gripe det visuelle, men er fraværende for å beskrive lydene. Nyansene i lydene forsvinner med ordene.

Samtalen med Åge Auby, informasjonskonsulent i Norges Blindeforbund, ble et unntak. Som blind er

han avhengig av alle nyanser i lydbildet for å orientere seg og vite hvor han er til enhver tid. Når Auby hører noen gå i trappa, må han være forsiktig med sitt neste skritt. Mange blinde kompenserer for det manglende synet ved å trene opp lukt, hørsel og følsomhet i bena. Ifølge Auby er lydene som når ørene våre, de samme, men han har lært seg å lytte slik at han får mer informasjon ut av lydene enn hva jeg klarer.

Visst kan jeg høre gatekryss. Jeg hører at den ene veggen forsvinner på siden av meg, og at det kjører biler i forskjellige retninger. Jeg kan høre den veggen der, både når jeg og du snakker, og den hylla der [peker]. Refleksjonen av min egen stemme går dit [peker], og jeg hører ekkoet mitt.

(Åge)

Da vi lyttet til opptak sammen, fortalte Auby at han kunne høre trafikk fra høyre der jeg hørte trafikk, men ikke hvilken retning den kom fra. Han viste hvordan lydene var fulle av sjatteringer, fargetoner og overganger som for meg var vanskelig å høre. For Auby var nyansene avgjørende for å kunne orientere seg i hverdagen, og ordbruken var deretter. Å snakke om, eller å høre, refleks og ekko i lydlandskapet er nok de færreste forunt. Knappheten av begreper for å skildre nyansene i lydene har trolig sammenheng med vår manglende bevissthet om våre lydombegivelser og den informasjonen som ligger i dem.

Stillhet og støy

Selv om mange har vanskeligheter med å begrepsfeste det hørbare, har de fleste et forhold til *stillhet* og *støy*. Mange av oss forbinder omgivelseslyd med støy, en overflødig kategori av lyd som kan betegnes som plagende og forvirrende. Når jeg i ulike sammenhenger introduserer lydprosjektet for andre, er det en vanlig oppfattelse at jeg kartlegger støyforurensingen i Oslo. I Norge finnes det en egen forening mot støy, og Statens forurensningstilsyn har støy langt fremme på agendaen. Hvert år flytter nesten 10 millioner mennesker i Europa på grunn av støy,⁶ og priser på eiendommer som kan skilte med «rolige omgivelser», stiger betraktelig. Også mange eiere av iPod og mp3 begrunner øreproppene med at det er en praktisk

4 Et av de mest berømte stykkene til komponisten John Cage het *4'33 Silence* og består av en 4,33 minutter lang pause. Lydene publikum hører, er lydene som er i rommet i dette tidsrommet (Ruud 2005).

5 Anmeldelse av Arne Guttormsen i *Vårt Land* fredag 29. august 2008.

6 Pressemelding fra AEG-Electrolux, 2007.

måte å holde støyen unna på. Støy opptar oss og oppleves som forurensing. Støy er imidlertid ikke noe som er kommet de senere årene, slik vi lett kunne tro. Den industrielle og elektriske revolusjon har utvilsomt ført til flere lyder, men erfaringen av støy kan føres langt tilbake i historien. Allerede på 500-tallet f.Kr. ble hester, kjerrer og musikkinstrumenter oppfattet som plagsomme støykilder, og i antikkens tid kunne enkelte slaver ha som oppgave å sørge for stillhet (Ruud 2005:67). I motsetning til støy er stillhet noe vi gjerne forbinder med høytid og alvor, være seg i kirken, biblioteket eller i rettssalen. Tausheten signaliserer autoritet og er ofte et symbol på visdom. «Tale er sølv, men taushet er gull,» forteller et gammelt ordtak. Jakten på stillheten preger dagens samfunn og synes å øke i takt med fremveksten av støy. Samtidig er det i dag knapt mulig å handle et klesplagg eller sitte på en kafé uten å måtte lytte til musikk. Stille rom blir raskt fylt opp med lyd, og vi kan ane en ambivalent holdning til stillheten. Stillhet og støy kan vanskelig defineres uavhengig av hverandre. Det eksisterer et spenningsforhold mellom begrepene som gjør dem til en viktig del av lydlandskapet.

I det følgende vil jeg rette oppmerksomheten mot intervjuobjektene sine refleksjoner over deres lydombegivelser og sette dette i et samfunnsvitenskapelig perspektiv som viser hvordan lyd er et identitetsskapende fenomen. Deretter vil jeg ta for meg lydopptakene fra Oslo og knytte disse til enkelte analytiske begreper.

Lydenes konstruksjon av virkeligheten

Jeg liker ikke tannlegebor eller sirener og sånt. Det har jeg så mange negative assosiasjoner til. Men måker og sommerlyder er jeg veldig glad i. Jeg merker jo at det er et samspill mellom hva lydene representerer, og hvordan jeg oppfatter dem.

(Øyvind)

Øyvind, en av mine informanter, forklarer her på en enkel måte hvordan lydene fungerer som tegn eller symboler som refererer til erfaringer vi kjenner oss igjen i. Måkene og sommerlyder (det kan kanskje være en gressklipper) gir gode assosiasjoner til hav, båtliv og grønne gressplener, mens lyden av tannlegebor får oss til å knipe igjen munnen. Lydene er på denne måten en aktiv del av vår konstruksjon av virkeligheten.

Sosial konstruksjonisme er et teoretisk perspektiv utarbeidet av sosiologene Peter Berger og Tho-

mas Luckman i boken *The social construction of reality* (1966, norsk oversettelse: *Den samfunnsskapt virkelighet*, 2000). Teoriene knytter seg til fenomenologien og fokuserer på hvordan vi selv bidrar til å skape «virkeligheten», samtidig som «virkeligheten» kryper inn i oss som selvfølgeligheter vi tar for gitt. Lydene omkring oss har en viktig rolle denne i prosessen.

Tre begreper er fremtredende i Berger og Luckmanns teorier om sosial konstruksjonisme: internalisering, eksternalisering og objektivering. Fra fødselen av blir vi sosialisert inn i en struktur som vi etter hvert gjør til vår egen virkelighet. Dette kalles internalisering. Det finnes et mangfold av slike strukturer og virkeligheter i verden, men gjennom å være et aktivt og sosialt menneske i samhandling med andre, blir «min» virkelighet stadig bekreftet. Dette kalles eksternalisering. For at «min» og «din» virkelighet skal oppleves som en felles virkelighet, og for at vi skal unngå et komplett kaos av ulike strukturer, er vi avhengig av en felles forståelse av tegn og koder. Dette kalles objektivering. Berger og Luckmann trekker frem språket som det viktigste tegnsystemet (Berger og Luckman 1966). Jeg vil argumentere for at lydene omkring oss er et annet viktig tegnsystem.

Tegn er noe som viser til noe annet. Lyden av tannlegebor gir dårlige assosiasjoner fordi den viser til en ubehagelig opplevelse hos tannlegen. Utrop fra en minaret forbindes med islam og moskeer, mens kirkeklokker forbindes med kristendom og kirker. Gjennom sosialiseringssprosessene er lydene blitt internalisert, og vi vet hvordan vi skal forholde oss til dem. Noen lyder signaliserer fare, mens andre kan være søvndyssende. Noen skaper savn, mens andre gir forventning. Felles for dem er at de refererer til hendelser og erfaringer som gir lydene mening, og som bidrar til å rekonstruere og bekrefte «min» virkelighet. Gjennom dette blir lydene et viktig tegn på tilhørighet og identitet.

For noen år siden besøkte jeg byen Mostar i Bosnia. Lydlandskapet skilte seg lite fra lyder i andre byer på tilsvarende størrelse, bortsett fra to lyd-kilder: utropene fra minaretene og kirkeklokkene. Lydene var høye og intense og kom ofte. Noen mente til og med at kirkeklokkene kimte høyere nå enn før krigen. Det var en symbolsk lydkrig der katolske kroatter og bosniske muslimer viste og hevdet sin tilstedeværelse gjennom de religiøse lydene. Konflikten som tidligere herjet landet, var fortsatt til stede gjennom lyd. For mange i området betydde lydene mer enn

bønnetid og gudstjenester. Historiene og erfaringene hadde gitt lydene en ny mening – lydene signaliserte tilhørighet og konflikt, samhold og avstand.

Et annet og mer vanlig eksempel på hvordan lyder bidrar til å bekrefte vår virkelighet, kommer til uttrykk gjennom vårt musikkvalg. I dagens musikkflora har vi mulighet til å velge ut en «min» musikk, som jeg føler meg fortrolig med og kan identifisere meg med. Ved å knytte meg til en musikkstil knytter jeg meg samtidig til en gruppe mennesker som deler enkelte verdioppfatninger, og jeg markerer avstand til andre grupper. Mitt musikkvalg knytter meg til en virkelighet jeg har til felles med noen andre mennesker.

Tron, som kommer fra en sameslekt i Alta, uttrykker det på denne måten:

Jeg synes det er hyggelig å høre samisk, jeg. Jeg skjønner ikke et skvett av hva de sier, men jeg føler meg hjemme da. Jeg hører på radioen, nyheter og sånt, for å få med meg lydene. Jeg har samisk tilhørighet.

(Tron)

Her forteller Tron at han til tross for manglende kunnskap om samisk språk stadig lytter på samisk radio for å få tilhørighetsfølelse. I tillegg lærer han joik. Hans valg av lyder og musikk bringer ham inn i et fellesskap med andre mennesker med mange av de samme verdiene og virkelighetsopplevelsene som han selv har. Tron forteller at han er glad i naturen, liker stillhet og savner lyden av snø som knirker under føttene. Lyden av samisk tale blir for ham et møtepunkt mellom individ og gruppe, et møte som bidrar til å forme hans identitet og opplevelse av seg selv. Tron er her et godt eksempel på hvordan vi bruker lyd til å konstruere og bekrefte våre virkeligheter og til å skape et fellesskap med andre mennesker.

Lyd, minner og tilhørighet

Hvordan husker vi fortiden? Spørsmål om hvordan minneprosessene kommer til uttrykk i de forskjellige samfunn, og sammenhengen mellom musikk, minner og sted har opptatt forskere i lang tid (Urry 1996, Stokes 1994, Feld og Basso 1996). Sosiolog og musikkforsker Tia DeNora har i denne sammenheng vist hvordan musikk spiller en viktig rolle i minnearbei-

det. «Music moves through time,» forteller DeNora og forklarer hvordan musikken bidrar til å frembringe strukturer og nyanser i erfaringen (DeNora 2000:66). Lydene hjelper oss rett og slett til å huske bedre. Det behøver ikke nødvendigvis være musikk som er direkte koblet til erfaringen, men mer eller mindre tilfeldige deler av lydlandskapet kan bidra til at vi minnes situasjoner i en annen og senere virkelighet. På tilsvarende vis har musikkforskeren Jan Sverre Knudsen gjennom sine studier vist hvordan det eksisterer to tilsynelatende motstridende prosesser i forholdet mellom lyd, minner og sted. Den ene er løsrivelse fra stedstilknytning, noe som vanligvis forbindes med globaliseringsprosesser og flerkulturalitet. Den andre prosessen rekonstruerer stedstilhørigheten. I denne sammenheng handler dette om hvordan vi vedlikeholder forestillinger om sted gjennom minneprosesser, det være seg hjembygda eller hjemlandet. Praktisering av tradisjonsmusikk er en måte å vedlikeholde stedstilhørigheten på (Knudsen 2005). Å lytte til minnene gjennom musikk og lyd er en annen måte å vedlikeholde forestillinger om historien på.

Aisha er 18 år. Hun er født i Norge, men som barn bodde hun tre år i Pakistan for å lære språket. Språket har hun glemte, men hun minnes mange av lydene i Pakistan.

Hver gang jeg hører en Bollywood-sang, tenker jeg på Pakistan. En gang var jeg i et bryllup i Pakistan, og da jeg kom tilbake til Norge, spilte jeg den samme musikken her. Da kom det bilder av de som danset til musikken.

(Aisha)

Aisha bruker Bollywood-musikk⁷ for å minnes Pakistan, og forteller hvordan denne musikkgenren bringer henne tilbake til et sted hun føler tilhørighet til. Selv om hun har bodd i Norge så å si hele livet, knytter hun seg til denne musikkgenren for å oppleve en tilhørighet og et fellesskap. «Hver gang jeg hører på en Bollywood-sang, tenker jeg at sånn var det i Pakistan også,» forteller hun. Hun er neppe alene om dette. Bollywood-industrien har vokst kraftig i Vesten, og antall forretninger som selger musikk i denne genren, har økt sterk i innvandrerdominerte områder. Aisha lytter som oftest til musikken ved å bruke mp3-spillere sin eller se på pakistanske kanaler på fjernsyn. Men hun nevner

7 Bollywood er en betegnelse for Mumbai[Mumbai]-baserte filmero[Film] fra India[India]. Mange bruker begrepet om hele filmindustrien i India og som genrebetegnelse på romantiske, hindispråkligeo[Hindi] dramaer og danse- og musikalfilmer. Bollywood kan også kalles hindifilm. Bollywood i Mumbai lager ca. 1000 filmer i året. (<http://no.wikipedia.org/wiki/Bollywood>)

også lyder som det ikke er vanlig å ha på mp3-spilleren, men som allikevel knytter henne til et sted. Hun fremstiller dette nærmest som om hun kan velge hvilken virkelighet hun skal forholde seg til ved å velge hvilke lyder hun skal lytte til.

- Jeg husker toglydene hver gang toget gikk forbi landsbyen. Når toget gikk forbi, hadde jeg alltid lyst til å sitte i det. Det laget så mange rare lyder. Når jeg hører tog, begynner jeg å tenke på landet mitt, Pakistan.
- Har du flere lyder fra den tiden?
- Ja. Latteren fra barn som leker utenfor huset, og gamle damer som klager. Fra rommet mitt hører jeg alltid lyden av trafikken. Når jeg hører trafikk, tenker jeg på Oslo. [...] På den andre siden av huset hører jeg barn som leker, ler og gråter. Det gjør at jeg tenker på barndommen min.

(Aisha)

På lignende vis forteller Øyvind fra Oslo og Kemal fra Istanbul om lydmerker som knytter dem til epoker i deres historie.

Lyder fra barndommen? Ja, ball som blir sparka, ball som treffer et nett, og at man løper og sklir på grus. Lyden av foreldre på siden med tilrop som man ikke skjønner, men som man skjønner allikevel. Lyden av sykkel når man bremses. De fleste lydene jeg husker, er knyttet til aktivitet.

(Øyvind)

Det er jo noen lyder som sitter fast i hukommelsen vår. Lyder fra barndommen. De som selger søtsaker, bruker en spesiell bjelle for å tiltrekke seg oppmerksomhet. Når jeg hører den bjellen, husker jeg episodene fra barndommen. [...] Og så er det selgere som roper. De er blitt en del av Istanbul. De går med traller og roper: «tomaaat, aubergiiine». De er der hele tiden. Dette er gode lyder som er fraværende i Oslo.

(Kemal)

Eksemplene over viser hvordan lyd og musikk fungerer som koder, og er deler av en prosess som mer eller mindre bevisst blir brukt for å rekonstruere deler av fortiden og tilknytningen til steder. De fleste av oss har nok vært gjennom denne prosessen når vi leter gjennom platesamlingen etter artister som umiddelbart bringer oss til andre (tidligere) virkeligheter og lar oss gjenoppleve betydningsfulle sosiale relasjoner på ny. Musikk og lyd er viktige referansepunkter i livet. Professor i musikkvitenskap Even Ruud kaller dette for *musikalske selvbiografier* (1997). Han forteller at musikalske og akustiske

opplevelser er viktige minnespor som bidrar til å skape en kontinuitet og sammenheng i livet.

Lyden har en spesiell evne til å fylle oss, trenge inn i og berøre kroppen og sansene og slik aktivisere vår tilstedeværelse og orienteringsevne. Når vi husker tilbake på auditive opplevelser, strømmer inntrykkene av tid og sted tilbake.

(Ruud 1997:147)

Enkelte øyeblikk er imidlertid ubehagelige å minnes. En kollega som er flyktning fra det krigsherjede Bosnia, må varsles i god tid før det er øvelse på flyalarm eller brannalarm. De intense sirenellydene gir henne fysiske reaksjoner som hun må forberede seg på i god tid. Ubehaget har en klar sammenheng med hennes erfaringer fra krigen, da sirenene symboliserte angrep og ikke øvelse. Lyden av krig er blitt kynisk utnyttet av krigsherrer gjennom tidene. Under 2. verdenskrig ble tyske bombeffy utstyrt med en anordning som økte støyen ved en nedflyvning for å skremme, og britiske sikkerhetsstyrker benyttet seg av såkalt «hvit støy», en skingrende lyd plassert i et høyt toneleie, under forhør i Irland (Baily 2004:25). Å bygge opp eget mot og samtidig skremme fienden med krigsrop er en taktikk mange av oss brukte da vi lekte «cowboy og indianer» som barn, og den brukes i seriøse krigshandlinger i dag. Lyder som er sterke, intense og høye markerer makt og styrke.

Men også vanlige lyder som vi vanligvis ikke assosierer med støy eller konflikter, kan knyttes til ubehagelige erfaringer og fremskaffe vonde minner.

En lyd jeg hater, er sånn walkietalkie-lyd. I Istanbul var jeg aktiv på venstresida, og vi hadde ikke noe spesielt godt forhold til politiet. Når jeg gikk på gata og hørte den walkietalkie-lyden, fikk jeg gåsehud. Da visste jeg at det var politi i nærheten. [...] Vi måtte jo ufrivillig besøke politihuset i flere dager, lengste perioden i 12–13 dager. Idet du blir tatt, hører du lyden av walkietalkie hele tiden, og du er så forbanna. Det er så urettferdig. Jeg reagerer på lyden fortsatt. Lyden gjør meg sint. Hører jeg politi eller ambulanse snakke i walkietalkie, får jeg fortsatt gåsehud samtidig som jeg blir sint.

(Kemal)

Og en annen lyd jeg husker, som jeg var veldig redd for, var sånn «klakking» av tyske soldatstøvler. Særlig når det var mørkt og jeg skulle gå hjem alene. Å høre klakkingen av de støvlene, og ikke kunne se noen ting ... åhhh, da var jeg redd, da. Den lyden var uhyggelig, altså.

(Marit)

Vi har sett hvordan lyd knytter oss til tid og sted og bidrar til å konstruere våre livshistorier. Lydene fremstår som viktige knutepunkter som bidrar til å danne en kontinuitet og tilhørighet til betydningsfulle situasjoner og personer. På denne måten bidrar lyd til at vi husker fortiden.

Lyden av annerledeshet

Hva er egentlig støy? Innledningsvis nevnte jeg at vi har lett for å se på støy som en overflødig kategori lyder som både er plagsomme og forvirrende. Peter Baily (2004) benytter seg av Mary Douglas' kjente definisjon av det urene som «matter out of place» til å beskrive støy som «sound out of place». På tilsvarende vis som vi definerer fenomener som faller utenfor gitte kategorier, som urene, vil vi definere lyder som forstyrrer og skaper uorden, som støy. Dette behøver ikke nødvendigvis bare gjelde skingrende lyder eller høyt volum. Også lyder som faller utenfor hva vi forventer å høre, blir ofte definert som støy.

Adhan, eller innkallelse til bønn, er en omstridt lyd. Fem ganger om dagen blir det ropt ut fra store høyttalere for å hjelpe folk til å huske bønnen og bønnetidene. Selv knytter jeg denne lyden til reise, opplevelser og nysgjerrigheten på «de andre». For Ahmed, derimot, er dette et viktig lydmerke i livet:

Da jeg var barn, likte jeg også å høre på høyttalerne fra minaretene. Det er en lyd jeg savner. Jeg pleier å reise til muslimske land for å høre den lyden om morgenen klokken fire eller halv fem. [...] Når jeg hører den lyden, så kommer bilder av mitt hjemland, huset mitt, faren min og moren min i mitt hode.

(Ahmed)

Ahmed kan ikke høre moskeen i Norge – bare se den. Da World Islamic Mission fikk tillatelse til å bygge moské i Åkebergveien i Oslo, ble det utløst en stor debatt om utrop fra moskeer skulle tillates eller ikke. Resultatet var at de fikk lov til å ha bønnerop en gang i uken, til fredagsbønnen. Moskeen ble imidlertid pålagt å sørge for at sangen ikke overskred

en viss styrke (dB), som i praksis er så lav at den knapt høres. De fleste muslimske menigheter har etter forbudet gjennomført bønneinnkallelser i bønnerommet, og lar det være opp til den enkelte å huske bønnen (Bettum 2007). Debatten har senere gjentatt seg i andre byer i Norge.⁸

Hvorfor skaper lyden av bønnerop så sterke reaksjoner? Argumentene dreide seg både om religionsfrihet, religionens plass i et sekularisert samfunn og støyforurensning. Men den viktigste årsaken var nok at mange opplevde dette som en lyd som ikke hører hjemme i det norske lydlandskapet. Lyder som signaliserer en annerledeshet blir et hørbart symbol på samfunnsendringer som kommer i kjølvannet av innvandring. For å opprettholde en følelse av orden oppstår det et behov for å stenge ute det som ikke hører hjemme. Lyder vi ikke er fortrolig med, og som ikke hører hjemme i lydterrenget, er «sound out of place». Noe som forstyrrer og skaper uorden.

Lyden av Oslo

Et av utgangspunktene for dette lydprosjektet var å få kartlagt deler av lydlandskapet i Oslo ved å gjøre opptak. Det lå en formodning til grunn om at ethvert område har spesifikke lyder knyttet til seg.

Godt utrustet med mikrofoner, stativer, opptaker⁹ og annet nødvendig utstyr ble fire ulike områder i Oslo valgt ut for de første lydopptakene. Det var Holmlia Senter, Grønlands Torg, Nasjonalteateret (ved T-banen) og Majorstua. Disse ble valgt ut fra en antagelse om at det var mulig å høre forskjell på Oslo øst og Oslo vest, og i tillegg ønsket jeg å lytte til lyder fra en forstad og lyder i sentrum. Opptakene varte i 30 minutter. For å få mest mulig sammenlignbare opptakssituasjoner ble mikrofonen plassert i sammenlignbare omgivelser: i nærheten av møteplasser, ved inngang/utgang til T-bane, i nærheten av gatekryss osv. Opptakene ble utført på samme ukedager og til samme klokkeslett. I tillegg ble det ført feltnotater over opptakssituasjonen, der blant annet meteorologiske faktorer ble nedtegnet. Senere ble nye steder i Oslo valgt og opptak gjen-

8 I Kristiansand har det utviklet seg en debatt i forbindelse med en søknad om bygging av en moské. «Vi skal ikke ha noe muslimsk symbolbygg i vår by. Og heller ikke bønnerop. I Kristiansand skal kirkeklokkene ringe fritt,» skal Vidar Kleppe ha uttalt i den forbindelse (<http://www.aftenposten.no/meninger/kommentarer/article1604487.ece>).

9 Vi har brukt to typer lydopptaker i dette prosjektet: Sony minidisk med stereomikrofon og Marantz Professional PMD660 med to Shure-mikrofoner.

nomført ut fra de samme kriterier. I løpet av prosjektperioden er det blitt utført ca. 70 lydopptak fra ulike områder i Oslo.¹⁰

Etter å ha gjennomført første del av feltarbeidet satte jeg på meg høretelefonene og ivret etter å finne variasjoner i opptakene som jeg kunne arbeide videre med. Etter noen få minutters lytting mistet jeg konsentrasjonen. De store oppdagelsene uteble. Dette var jo kun støy, sus fra trafikken, travle skritt og en og annen måke. Lyder jeg hører hver dag. Lyttingen satte meg nærmest i en søvnlignende tilstand. Jeg måtte gjøre noe med min egen lytting. Musikkforsker R. Murray Schafer foreslår flere øvelser i hvordan man kan rense ørene (*ear cleaning*). Den mest hensiktsmessige er å oppsøke stillheten, før man gradvis begynner å lytte etter spesielle lyder (Schafer 1977:208). I mitt tilfelle ble det viktig å ikke ha for lange lyttesekvenser av gangen samt å tilpasse seg tid til å lytte, som om det var et langt musikkstykke.

Hva hørte jeg? Det er fristende å si at det er store forskjeller på Oslo øst og Oslo vest, på sentrum og periferi. I mine opptak er det flere biler som tuter på Majorstua enn andre steder, og det er flere stemmer og lyder av mennesker på opptakene fra Grønland. Aker Brygge har et tydelig maritimt lydbilde med måker og båtliv, kun avbrutt av trikken og rådhusklokkene, mens man på Sognsvann kan høre vinden i trærne. Gatemusikanter setter preg på lydlandskapet ved Nasjonalteateret og ved Aker Brygge, men er fraværende i Groruddalen og på Holmlia.

Det er imidlertid knyttet store problemer til å sammenligne opptakene på denne måten. Det er neppe færre mennesker på Majorstua enn på Grønland, eller flere biler som tuter.

Selv om jeg tok høyde for å få så like opptakssituasjoner som mulig, er det for mange usikre variabler og tilfeldigheter som spiller inn for å kunne si noe generelt om lydene i et gitt område. For eksempel vil mikrofonens vinkel og plassering i forhold til den omkringliggende arkitekturen gi store utslag på lydbildet i opptaket. Man skal ikke bevege seg langt før arkitekturen endres og akustiske lover fører til et helt annet lydbilde. Gatemusikanter, veiarbeid, butikksalg og varelevering er andre eksempler på faktorer som sterkt påvirker lydbildet, og som gjør

en sammenligning av opptakene lite hensiktsmessig. I tillegg er det ikke utenkelig at tilstedeværelsen av mikrofoner og lydmann i seg selv kan påvirke lydbildet ved at forbipasserende unngår mikrofonen.

Det vi imidlertid kan si noe om, er lydbildet som var til stede i opptakssituasjonen der og da. Fraværet av menneskestemmer på Majorstua forteller oss neppe noe om antall mennesker i bydelen, men det kan fortelle oss noe om lydforholdene der opptakene ble tatt. Spørsmål om hvilke lydkilder som dominerer lydbildet, hvilke som fanger vår oppmerksomhet, og hvilke vi lar gå «inn det ene øret og ut det andre», kan bidra til en forståelse av lydlandskapet.

Lydlandskapet kan ifølge Schafer deles inn i tre sfærer, eller områder: *keynote sounds*, *signals* og *soundmarks* (Schafer 1977:9). *Keynote* betyr grunntone og er en musikalsk term som viser til tonaliteten i musikkstykket. Om et musikkstykke modulerer og har forskjellige krumspring, vil lytteren allikevel sitte med en fornemmelse av hva grunntonen er, selv om denne ikke alltid høres. I et lydlandskap vil denne grunntonen bli båret frem av de naturlige omgivelsene, som vann, vind, skog og fugler (ibid.: 10). Om vi ser bort fra vinden, som alltid er en tilstedeværende faktor i lydbildet, er grunntonen i Oslo basert på andre lydkilder enn de naturlige omgivelsene Schafer viser til. I de fleste opptakene vil man kunne identifisere et jevnt sus fra trafikken som en grunntone i Oslos lydomgivelser. Et sus vi sjelden er bevisst, på samme måte som lyden av et ventilasjonssystem i et kontorbygg, fungerer som en grunntone vi ikke legger merke til før lyden er fraværende.

Signals, eller signallydene, er lyder som vekker vår oppmerksomhet, og som er plassert i forkant av lydbildet. Også disse vil ofte være nær knyttet til trafikken i en storby. På opptakene er det mulig å identifisere alt fra signaler fra en fotgjengerovergang, sirener og bremseslyder, til måkeskrik og barnelatter som signallyder. Disse lydene vil være mindre avhengig av sted. Forekommer de ofte på samme sted, vil de etter hvert glippe unna vår bevissthet og kunne defineres som en grunntone.

Soundmarks kan oversettes med «lydmerke» og er lokale lyder vi raskt kjenner igjen. Dette kan være

10 Disse områdene er Røa, Rådhusplassen (sjøsiden), Studentertunden, Grorud, Aker Brygge, Stortinget, Oslo Sentralstasjon, Botanisk hage, Frognerparken, Slottsplassen, Akershus festning, Middelalderparken, St. Hanshaugen, Sognsvann, Linnerud og Ammerud. I tillegg har vi gjort opptak på de fire kjøpesentrene CC Vest, GlasMagasinet, Oslo City og Stovnersenteret og laget «lydstier» der vi beveger oss gjennom Oslo med mikrofon. Det er gjort flere opptak på mange av stedene.

kirkeklokker, utrop fra minareter, togfløyter og tåkeler. Et nærliggende eksempel fra Oslos lydlandskap er rådhusklokkene. På mange av de sentrumsnære opptakene trer rådhusklokkene frem hver hele eller halve time, som et kjennemerke, eller lydmerke, på Oslo. Bytrikken er et annet lydmerke mange drar kjensel på, og når vi hører togene og beskjeder over høytalerne på Oslo Sentralstasjon, vet de fleste hvor vi er. Likeledes kan kanskje mangfoldet av språk fungere som et lydmerke på områdene rundt Grønland og Holmlia, mens båtmotorer og tåkeler knytter oss til havneområdene. Lydmerker befinner seg i lokale landskap og har egenskaper ved seg som bidrar til å knytte oss til steder.

«Vi kan jo ikke høre noe med all den trafikken som er her nu,» sier en eldre dame på Majorstua, og setter med dette ord på hvordan lydlandskapet har endret seg gjennom tidene. Da hun vokste opp på 40-tallet, var biler mindre vanlig og definisjonen av trafikkstøy annerledes enn dagens definisjon. Utsagnet er godt, for det uttrykker hva som skjer når mengden av lyd blir for stor; da mister vi detaljene i lydbildet og informasjonen som følger med dem. Hvem har vel ikke opplevd hvordan vi blir mer oppmerksom på lydene om natten? Når stillheten kommer, trer lydene frem, paradoksalt nok. Schafer benytter begrepsparet *hi-fi og lo-fi* for å beskrive denne variasjonen mellom før og nå, mellom landlige og mer urbane omgivelser og mellom natt og dag (Schafer 1977:43). Lydlandskap preget av *hi-fi* har et lavere støynivå, som gjør det mulig å skille mellom nære og fjerne lyder og å høre perspektiver i lydbildet. Lyder som vanligvis forsvinner i trafikkus og maskinstøy, trer frem i landlige omgivelser eller om natten. I motsetning til dette består lydombgivelser preget av *lo-fi* av en så stor mengde lyd at nyanse forsvinner og mange av lydene drukner eller overdøves av andre. Den eldre damens frustrasjon over å ikke kunne høre på grunn av alt bråket, og fraværet av menneskestemmer på opptakene fra Majorstua, skyldes trolig mengden av lyd som var til stede i lydbildet da opptaket ble tatt.

Det er store variasjoner i Oslos ulike lydterreng. Det som kan oppfattes som signallyd i ett område, kan være grunntonen i et annet område, og lydmerkene kan være tydelige enkelte steder og fraværende andre steder. Måkeskrik kan fremstå som lydmerker på Aker Brygges maritime miljø, men blir en nesten umerkelig grunntone sammen med annen fuglesang på Sognsvann. Lyden fra en gatemusiker som spiller

samme melodi gjentatte ganger, vil raskt endre seg fra en signallyd til en underliggende grunntone. På tilsvarende måte kan et lydterreng variere fra *lo-fi* til *hi-fi* i løpet av et døgn. Menneskestemmer som kan oppfattes som signallyder på dagtid, blir en summende grunntone på kveldstid når trafikken stilner og kveldens sosiale aktiviteter overtar. Definisjonen av lydene er avhengig av det totale lydbildet og konteksten lydene inngår i.

Til tross for denne variasjonen har de aller fleste opptakene en bunnlyd, et sus, som stammer fra trafikk, og som kan betegnes som grunntone i Schafers språkdrakt. Ikke oppsiktsvekkende er unntaket lydene fra Sognsvann, et område som er fjernt fra trafikk, og der grunnsuset kan spores tilbake til vind i trærne og fugler som synger. Mer underlig er det at andre steder i Oslo som vi liker å omtale som stille og rolige, har et relativt sterkt innslag av trafikk. Både Botanisk hage, St. Hanshaugen og Frognerparken er «grønne lunger» som vi gjerne forbinder med rekreasjon og stillhet. Riktignok har disse områdene et mer nyansert lydbilde enn mange av de mer sentrumsnære områdene. Fuglelydene er mange og blir en del av grunntonen, mens enkelte skritt og stemmer fanger vår oppmerksomhet. Suset fra trafikken er imidlertid tydelig til stede også i disse områdene, men fanger ikke vår oppmerksomhet på samme måte som i sentrum. I kontrast til parklydene bærer enkelte av opptakene fra Majorstua preg av et massivt lydbilde (*lo-fi*), fritt for fugler og naturlyder. Fotgjengersignalene piper med faste mellomrom, og den voldsomme trafikken med sirener, tuting og trikken eskorterer oss gjennom dagen. Trafikkstøyen skjuler informasjon fra andre lyder, og det er vanskelig å skille mellom grunntoner og signallyder. Det er ubehagelig å lytte lenge til disse opptakene, langt verre enn å lytte til Aker Brygge eller Studenterlunden, som kan by på et mer varierende lydbilde. Lydopptakene fra Oslo støtter min antagelse om at det er mulig å høre forskjell på de ulike bydelene i Oslo. Trikken og rådhusklokkene er viktige lydmerker på vestkanten og i sentrum, mens mangfoldet av språk lett kan knyttes til befolkningssammensetningen på Grønland og i drabantbyene. Like viktig var det imidlertid å oppdage kompleksiteten og de interne variasjonene i lydlandskapene som gjorde at en sammenligning mellom bydelene ble ugjennomførbar. På tilsvarende måte er det mulig å lytte seg gjennom

Oslos gater og analysere lydlandskapet ut fra hva vi hører, hvordan vi oppfatter det vi hører, og hva vi ikke hører.

Lydopplevelser av Oslo

Vi har «hørt» hvordan grunntoner og lydmerker endrer seg etter hvert som vi beveger oss gjennom gater og parker i hovedstaden, og varierer med klima, klokkeslett og årstider. Samtidig har teorier om sosial konstruksjonisme vist at våre lydopplevelser er produkt av sosialiseringprosesser og erfaring. Lyder fungerer som tegn vi har internalisert, og som bidrar til å konstruere våre historier. Samme lyd oppfattes forskjellig av forskjellige personer. Eksempelvis kan lyden av bytrikken oppleves som skingrende, støyende, farlig, fremmed, nostalgisk og praktisk, alt etter som hvem som lytter. Hvordan Oslo høres ut, varierer altså fra person til person. Mine informanter opplever derfor lydene i hovedstaden svært ulikt. Noen karakteriserer byen som stille, andre som bråkete. Alle trekker imidlertid tråder bakover i historien, til hendelser og steder i sin fortid som et referansepunkt for beskrivelser av Oslo-lydene.

Tron betegner Oslo som en bråkete by. I likhet med den eldre damen på Majorstuen opplever han å miste nyansene i Oslos lydlandskap, og uttrykker frustrasjon over dette.

[...] du kan snakke om et sykdomstegn. Man mister konsentrasjonen og klarer ikke å samle seg om ting. Jegere er oppmerksomme på nyanser av lyd som vi ikke klarer å høre. Vi som bor i by, er jo helt sløva. Hvis du er ute i naturen, vil du se og høre ting vi andre ikke ser og hører. [...] Det har jo ikke noen hensikt å ha nyansert hørsel her. Man får jo kjøttet på super'n, ikke sant. Tror at dette er noe som tilhører naturfolket, og jeg tror at jeg er fininnstilt på lyd. Hører masse smånyanser ganske godt, og da blir jeg ganske overfølsom og må stenge ute litt lyd. Jeg foretrekker lyden på landet, da.

Som kontrast til det urbane lydbildet i Oslo forteller Tron historier om jegere på Finnmarksvidda og deres avhengighet av et nyansert lydbilde. Skal man se et dyr som går i ett med naturen, må man ha et nyansert blikk, forteller han, og fortsetter med at det er like viktig å ha en nyansert hørsel og lytte til lydene på vidda. Beskrivelsen av lydterrenget på Finnmarksvidda og i Oslo passer utmerket sammen med Schafers omtalte begrepspar hi-fi og lo-fi, der landsbygda er mer hi-fi enn byen. Historiene kan

også knyttes til musikkantropologen Steven Feld. Feld har vist hvordan mennesker knytter seg til steder på grunn av stedets soniske landskap, og er avhengig av lyd for å kunne orientere seg i omgivelsene (Feld og Basso 1996).

Det er imidlertid ikke alle som opplever Oslo som en bråkete by, slik Tron gjør. Kemal kan fortelle hvordan mangelen på lyder gjorde ham desorientert.

Etter at jeg var kommet til Norge, var det noen som skulle vise meg byen [Oslo]. Vi møttes på Karl Johan, og jeg skjønnte ikke at vi faktisk var i byen. Jeg trodde vi møttes for å ta en drosje eller buss til sentrum. Det var så stille der. Jeg kunne ikke skjønne at vi faktisk var midt i byen.

Jeg kommer fra Istanbul, og der er det lyder overalt. Vannselgere, fruktsgelgere, kobberselgere, det er 5,5 millioner biler der og mennesker overalt. Det er masse lyder som er fraværende i Oslo. [...] I begynnelsen var byen nesten lydløs, men etter hvert begynte jeg å bli kjent med lydene i Oslo. Den geografiske størrelsen ble fylt med ulike lyder.

Kemals historie er igjen et eksempel på hvordan opplevelsen av lydene er avhengig av våre erfaringer. Med lydene fra Istanbul friskt i minne kunne han knapt tro at Oslo var en hovedstad. Ahmed fra Palestina kunne på tilsvarende vis fortelle at Oslo er stille: «Det er stille. Du hører bilene på gata, men du hører ikke barna som leker, eller noen som krangler på gata.» Stillheten blir her presisert som fravær av sosial lyd. Om vi benytter Schafers begreper på Kemals og Ahmeds opplevelser, kan vi definere Oslo som et lydlandskap preget av lo-fi. Dette vil imidlertid stå i sterk motsetning til Trons opplevelse av de samme lydene. Kemal forteller videre hvordan han gradvis ble kjent med lydene i Oslo. Han ble oppmerksom på nyansene i lydbildet og stiftet bekjentskap med lyder som han ikke var så familiær med som han var med lydene i Istanbul. Bytrikken, rådhusklokkene, kirkeklokker og trekkspillmusikk er eksempler på nye lyder han måtte bli kjent med i Oslo. De samme lydene blir av de fleste informantene identifisert som viktige lydmerker i hovedstaden, uavhengig av om byen oppleves som stille eller bråkete. Vi hører de samme lydene, men opplever dem ulikt.

Lyd – en immateriell kulturarv

Lyd er neppe det første man tenker på i forbindelse med museumsforskning. Museene har tradisjonelt vært opptatt av gjenstander og visuelt materiale, og

speiler på denne måten samfunnets fokusering på det visuelle. I den senere tid er det imidlertid rettet oppmerksomhet mot den immaterielle kulturarven, og med dette blir museene utfordret til å utvide perspektivet og innlemme ideer, vaner, trosforestillinger, symboler, musikk og praksiser i sitt arbeidsområde.

Jeg har i denne artikkelen vist hvordan lyd er et komplekst og sammensatt tema. På den ene siden er våre lydombegivelser en felles referanseramme vi alle må forholde oss til, som signallyder som varsler fare, lydmerker som identifiserer et lokalt sted, eller grunntoner vi knapt hører. På den andre siden har vi sett at lyd kan oppleves meget ulikt. Lydene fungerer som et tegnsystem som konstruerer og bekrefter vår opplevelse av virkeligheten. Spesielt kommer dette til uttrykk der informantene har forlatt et fellesskap og et sted og benytter lyder for å opprettholde forestillinger om dette fellesskapet. Lyder blir minnøkler på godt og vondt.

Ut fra dette vil jeg argumentere for at lyd er en immateriell kulturarv, noe som uttrykker en praksis og kunnskap og bærer med seg historier om sosialitet og interaksjon. Vi har sett hvordan lydene fungerer som et bindeledd mellom fortid og nåtid, og mellom individ og kollektiv. De knytter mennesker sammen. Både musikk og omgivelseslyder kan på denne måten fungere som brobyggere i våre personlige historier og over geografiske avstander. Klangene i omgivelsene bidrar til å knytte oss til et miljø eller en sosial kontekst. «Det er der jeg hører hjemme,» sier vi ofte når vi skal beskrive et sted eller et miljø vi er sterkt knyttet til.¹¹ Ethvert sted har sine spesifikke lyder som bidrar til å gjøre «landskapet» meningsfylt for oss, og for mange folkegrupper, minoriteter og urfolk er de akustiske omgivelsene en kilde til identitet. Å forske på våre lydombegivelser er å bidra med ny kunnskap til å forstå identitetsforhandlinger, og det kan gi nye perspektiver til å forstå samtiden med og nye muligheter til å observere endringer.

Museumsforskningens styrke ligger blant annet i den nære forbindelsen mellom forskning og formidling. Med dette lydprosjektet som bakgrunn dukker raskt spørsmålet opp om hvordan man skal formidle lyd i et museum. Er det mulig å tenke seg et utstil-

lingslokale uten bilder, fylt med lyd? Kvensk institutt har i samarbeid med produksjonsselskapet Siivet Grenseløse Bilder laget en lydutstilling om kvensk hverdag. Det sentrale elementet i utstillingen er kvenenes stemmer, satt inn i forskjellige lydombegivelser. «Selv om fortellingene er på kvensk, kan man forstå hva de handler om dersom man konsentrerer seg og analyserer hele lydbildet,» står det å lese på instituttets internettsider.¹² Kanskje er dette begynnelsen til en ny dimensjon ved kunnskapsproduksjon og -formidling?

Jeg er blitt fortalt at det i USA finnes en restaurant som er totalt mørklagt. Når gjestene omsider finner bordet sitt og plastdukene er på plass, er visstnok smaksopplevelsen helt unik. Smaken blir forsterket fordi synet er fraværende. Kanskje skal utstillingsrommet på tilsvarende måte være mørklagt og publikum kun bli ledsaget av lyder? Dette vil trolig gi en annen opplevelse av lydene enn når vi hører dem i hverdagen. Kanskje vil også vi kunne høre lydreflekser fra vegger, slik blinde Åge Auby gjør? En annen mulighet er å lage lydster, konserter eller gjennomføre byvandring der lytting står i fokus. Prosjektet utfordrer på denne måten de tradisjonelle formidlingsformene og gir oss muligheten til å redefinere utstillingskonseptet.

Som nevnt innledningsvis har det i dette prosjektet vært nødvendig å foreta vesentlige avgrensninger, noe som innebærer å legge til side interessante temaer. Videre studier innenfor dette temaet kunne for eksempel ta for seg hvilke maktstrukturer som ligger gjemt bak lydene vi forholder oss til. Hvem bestemmer hva slags musikk de ulike forretningene sender over høyttalerne, og hvordan påvirker denne musikken oss? Fremveksten av Bollywood-butikker og musikkfestivaler som fokuserer på andre lydidealer enn det vi tradisjonelt hører i Norge, er et annet emne som gjør samfunnsendringene hørbare. Hva slags preg setter dette på lydene i byen? Lyder som blir karakterisert som støy, danner ofte grunnlag for konflikter og er verdt en studie, og jeg har påpekt hvordan vi i dette feltet mangler begreper og ord for å gripe nyansene i det hørbare. Videre ville det vært interessant å sammenligne lydene i Oslo med storbyer i Europa og på andre kontinenter for å se nærmere

11 I en samtale med Arne Torp, førsteamanuensis i nordisk språkvitenskap ved Universitetet i Oslo, fremkommer det at begrepet *å tilhøre* kan spores tilbake til substantivet *tilhører*, det vil si en som hører på noen i form av å adlyde og å være lydlig. Den som *hører til*, må underkaste seg og adlyde.

12 <http://www.kvenskinstitutt.no/kultur/2.html>

på sammenhenger mellom lyd, sted og identitet. Disse spørsmålene, og flere til, kan belyse nye sider ved samtiden og hjelpe oss til å lytte til samfunnsendringene.

Museer og arkiver har med dette en mulighet til å gripe tak i lydene og øke kunnskapen om dens betydning for mennesker og samfunn. Lyd og klang er bærere av historier, erfaringer og minner. Like viktig som det er å ta vare på gjenstander og visuelle medier, er det derfor å ta vare på de akustiske minnene.

Litteratur

- Bailey, Peter (2004): *Breaking the sound barrier*, i Smith, Mark (red.): *Hearing history*. Athens: University of Georgia Press.
- Berger, Peter og Luckmann, Thomas (2000): *Den samfunnskapte virkelighet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Berkaak, Odd Are (1993): *Erfaringer fra risikozonen. Opplevelse og stilutvikling i rock*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bettum, Anders (2007): *Våre hellige rom – seks religioner på vandring*. Oslo: Yggdrasil forlag.
- DeNora, Tia (2000): *Music in everyday life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Einarsen, Hans Philip (2002): Musikkens roller i kulturmøtet. *Nord Nytt* nr. 83, april 2002.
- Feld, Steven og Basso, Keith H. (1996): *Senses of place*. New Mexico: School of America Research Press.
- Järviluoma, Helmi og Wagstaff, Gregg (2002): *Soundscape studies and methods*. Finnish Society for Ethnomusicology, Department of Art, Literature and Music, University of Turku.
- Knudsen, Jan Sverre (2005): Sted, tilhørighet og musikk i et innvandremiljø, i Alsvik, Ola (red.): *Musikk – identitet – sted*. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt.
- Myhre, Jan Eivind (1990): Hovedstaden Christiania fra 1814 til 1900, i *Oslo bys historie*. Oslo: Cappelen.
- Rudi, Jøran (2000): Kort innføring i lydens fysikk og akustikk, psykoakustikk, digital innspilling og lydbehandling. Institutt for musikk og teater, Universitetet i Oslo. Upublisert.
- Ruud, Even (1990): *Musikk som kommunikasjon og samhandling*. Oslo: Solum.
- Ruud, Even (1997): *Musikk og identitet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ruud, Even (2005): *Lydlandskap. Om bruk og misbruk av musikk*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Schafer, R. Murray (1977): *The soundscape. Our sonic environment and the tuning of the world*. Rochester, Vt.: Destiny Books.
- Stokes, Martin (1994): *Ethnicity, identity and music. The musical construction of place*. Oxford: Berg.
- Urry, John (1996): How societies remember the past, i Macdonald, Sharon og Gordon Fyfe (red.): *Theorizing museums*. Oxford: Blackwell.
- Østergaard, Edvin (2002): Naturens verk. Innlegg på Norsk Komponistforenings fagseminar «Fra verk til lyd». Åsgårdsstrand.

«Kjærlighetens budbringer»

Digitalt eller på papir?

Svært mye av den skriftlige utvekslingen av følelser skjer i dag gjennom digitale medier. Men er noe ekstra sårt eller komplekst, er det for enkelte fortsatt best å ty til penn og papir.

Ett av temaene Postmuseet på Maihaugen har vært og er opptatt av, er brev. I store deler av 1900-tallet var Posten kjent som «kjærlighetens budbringer». Det håndskrevne brevet var den dominerende kanalen for emosjonell kommunikasjon over avstand. Hva med i dag, da e-post og SMS har snudd opp ned på dimensjonene tid og rom? Er det papirbaserte, langsomme brevet utkonkurrert som følelsesmedium av de kjappe digitale mediene e-post og SMS? Er det slik at penn og papir er pakket bort for godt, og at vi heller sender følelsene våre digitalt til hverandre? Og hvorfor velger vi ett medium fremfor et annet?

For å få svar på spørsmålene, har jeg intervjuet ti personer, seks kvinner og fire menn i alderen fra 18 til 59 år. Jeg har snakket med Eva (31 år), Kirsti (59 år), Kjersti (38 år), Liv (33 år), Randi (53 år), Silje (18 år), Lars (19 år), Sturla (38 år), Reidar (28 år) og Morten (27 år). Alle sammen er bosatt på Østlandet. Kjersti bor i en storby, mens resten enten bor på landet eller i mindre byer. Eva, Silje, Kirsti, Sturla, Lars, Morten og Reidar er single. Samtlige har et aktivt forhold til å meddele seg skriftlig.

Tre teorier om medievalg

Jeg skal finne ut hvilket medium informantene velger når de skal formidle følelser skriftlig, og hvorfor. Det sentrale begrepet i problemstillingen min er medievalg. Det viser til at vi har flere muligheter når

vi skal kommunisere, og at vårt valg av medium reflekterer mange variabler. For å gi et teoretisk bakteppe til den kommende fremstillingen, vil jeg kort gjøre rede for tre ulike medievalgsteorier.

Den første er *media richness theory*, som ble lansert på midten av 1980-tallet av Daft og Lengel (Stephens et al. 2004). Den forfekter at kommunikasjonsmedier kan rangordnes etter deres evne til å overføre tvetydige og usikre meldinger. Teorien hevder at medier kan rangeres i såkalte rike eller magre medier, og at det er fire faktorer som avgjør denne rangeringen:

- mediets kapasitet for øyeblikkelig feedback
- mediets evne til å formidle multiple signaler, for eksempel intonasjon, kroppsspråk
- mulighet til å skreddersy budskap for den aktuelle situasjonen
- mulighet til inkorporere muntlig språk, for eksempel slang

Den rikeste formen for kommunikasjon, selve gullstandarden, er ifølge denne teorien samtalen og ansikt-til-ansikt-relasjonen. Deretter følger i synkende rekkefølge: telefon, e-post, SMS, brev, og til slutt oppslag.

Teorien hevder videre at valg av medium må tilpasses meldingens krav til informasjonsbehandling. Det vil si at det må være samsvar mellom valg av medium og kompleksiteten i budskapet som skal overføres. I forhold til det som er tema for denne artikkelen, skriftlig formidling av følelser, som er en kompleks oppgave som innebærer usikkerhet og store muligheter for tvetydighet, ville det ifølge denne teorien være mest hensiktsmessig å velge et rikt medium.

*noen
venter
på ditt brev...*

Media richness theory har vært under konstant kritikk siden den ble lansert. Ved inngangen til 1990-tallet ble teorien om *social influence perspective* lansert av Fulk, Schmitz og Steinfeld (Stephens et al. 2004). Den hevder at variablene som påvirker våre medievalg, er sosialt konstruerte. Den forfekter også at egenskapene ved både informasjonsteknologien og oppgavene som skal utføres, varierer. Dette betyr at folks oppfattelse av hva som er et rikt medium, ikke er gitt, samt at rasjonaliteten er subjektiv og påvirket av omgivelsene. For eksempel vil en persons erfaring med et medium, men også med en oppgave, være med på å styre medievalget. I denne teorien vil et medium som blir vurdert som magert i media richness theory, godt kunne støtte rik kommunikasjon på en effektiv måte.

Den tredje teorien som skal få omtale her, er *media fitness theory* (Higa et al 2007). Den ble presentert i 2007. Teorien har elementer fra begge de forannevnte teoriene. Her blir det foreslått at et mediums egnethet for en kommunikasjonsoppgave kan kalkuleres ved en vurdering av flere faktorer. Faktorene omfatter egenskaper ved både mediet, bruker og miljø. Det blir foreslått at det er forhold som blant annet responstid, sikkerhet, deling, lagringsmulighet, antall deltagere, format, erfaring, preferanse, tilgjengelighet, tid og pris som er med på å avgjøre medievalget. Ganske enkelt betyr det at vi velger det mediet som passer best både i forhold til den oppgaven som skal løses, vår egen erfaring og det miljøet vi befinner oss i.

Som vi ser ut fra denne korte gjennomgangen av de ulike forklaringsmodellene, er det i ulik grad egenskapene ved mediet og brukeren som er med på å avgjøre medievalget. Et utgangspunkt i arbeidet med å avdekke hvordan vi sender følelsene våre til hverandre, er å rette fokus mot brukeren – den som skal sende et budskap.

Følelser og distanse

Mediene hjelper oss til å sende tankene og følelsene våre til hverandre. De blir det den kjente canadiske medieforskeren Marshall McLuhan kaller «forlengelsen av mennesket» (McLuhan 1968: 78). Dette innebærer at mediene bidrar til å overvinne avstand. Mediene hjelper oss i situasjoner hvor stemme og kroppsspråk ikke lenger strekker til. Etter å ha snakket med informantene, viser det seg at de i enkelte situasjoner ikke bruker medier for å komme nærmere hverandre, heller tvert imot. Følelsene kan snu ting på hodet.

Av og til kan det oppstå situasjoner hvor vi kvier oss for å si ting direkte til hverandre. Vi opplever kanskje den personlige belastningen som for stor til at vi ønsker å ta opp noe ansikt til ansikt. I slike tilfeller kan det være enklere å skrive.

Randi (53) forteller at det kan være ubehagelig å konfrontere mennesker i enkelte situasjoner, det kan være «ting du itte tør å si direkte, så tar du det i brev», sier hun. Reidar (28) har en teori om hvorfor det er slik. Han forklarer: «Æ tror det handle om litt sånn feighetsgreie, æ altså. Æ tror det handle om at liksom det man kan skriv', det e my' meir ufarlig, føles det.» På dette viset setter mediene oss i stand til å opprettholde eller skape distanse til situasjoner som vurderes som for tøffe. Silje (18) beskriver en slik situasjon. Hun forteller at hun og en tidligere kjæreste hadde noe de måtte ordne opp i. I stedet for å snakke sammen sendte de SMS til hverandre. «Han var ikke så veldig flink til å snakke sånn face to face, så da tok vi noen alvorsord på meldinger,» forteller hun. På spørsmål om hvorfor de valgte å løse konflikten på denne måten, forteller hun at kjæresten følte at han uttrykte seg best på den måten. Valg av et skriftlig medium var med andre ord bevisst. Det ga ham tid til å formulere seg.

Skriftligheten har imidlertid også en annen kvalitet som kan være god å ha i enkelte situasjoner: Den gir rom for enetale. Eva (31) forteller om et tilfelle hvor hun bevisst valgte å kontakte skriftlig en hun var sint på. Hun ville ikke snakke med ham fordi:

[...] da hadde jeg nok også kunnet blitt snakket bort fra det jeg skulle si. Jeg hadde vel egentlig litt lyst til å være så sint som jeg var, sånn litt i fred på en måte og bare få det ut og ikke komme med noe sånn. Det kunne jo oppstått en sånn derre høflighetsgreie med sånn derre: Ja ja, jo, ok, kanskje det ikke var så ille likevel. Og jeg ville få uttrykt at jeg syntes at det var så ille.

Eva forklarer at i denne situasjonen ville hun ha tid til å velge ordene med omhu, hun ønsket ikke å bli avbrutt og ville ha monolog fremfor dialog. Liv (33) betoner også dette når hun forklarer hvorfor hun enkelte ganger heller velger å skrive enn å ringe eller snakke med noen ansikt til ansikt:

Altså man føler ofte kanskje at man kommer til kort da, hvis du har en konflikt med noen som for eksempel er flink til å ordlegge seg verbalt. Så føler man: Å, det blir bare sånn krangling, og så får man aldri på en måte sagt det man egentlig vil si.

For mange faller valget av en slik strategi nærmest som en refleks. Det er ofte lettere å få sagt ting når vi får tid til å tenke oss om og formulere oss. De skriftlige mediene tilbyr nettopp dette. Tid – ikke bare til å finne de rette ordene, men også til å oppfatte budskapet som formidles. Morten (27) tror at evnen til å oppfatte det som formidles, er dårligere i konfliktsituasjoner:

Jeg syns face to face e den verste måten å kommunisere på når noe e vondt og vanskelig, fordi at man ... ja, man e oppbrakt sjøl, man hører ikkje ka den andre sier skikkelig heller. Man hører ikkje skikkelig etter, man e sur. [...] jeg oppfatter en dunking som gjør at faktisk ... [...] Men man leser ikkje dårligere om man hører en banking i ørene.

Et annet poeng som blir trukket frem av informantene, er at de skriver fordi de ønsker bevis. De ønsker å ha kontroll over hva som blir formidlet. Kirsti (59) forteller at hun i en konflikt valgte å kommunisere skriftlig fordi hun ønsket «en slags dokumentasjon på ka som ha skjedd». Oppsto det spørsmål i ettertid, kunne hun enkelt vise til korrespondansen. I slike situasjoner satser informantene på det som de beskriver som varige medier – e-post og brev.

Randi (53), som er glad i å skrive, forteller at hun gjør det fordi det gir en «form for renselse». Hun forteller om en brevveksling med en nær venninne i Danmark. For henne var det å skrive disse brevene «nesten en sånn rensing, av og te på balansen av at det kunne nesten bli søppel». Det å få satt tankene sine ned på papir er godt, forteller hun. Skrivningen gir henne mulighet til refleksjon over livet og tilværelsen. Kirsti (59) går til og med så langt som å si at hun er avhengig av å skrive:

Æ har sånn skrivetrang, og særlig det derre i forhold til visse menneskja. Det e ikke mange, men den trongen e veldig sterk i forhold te visse persona, at det berre *må* æ. Og æ fikk nærmest ... det høres sikkert rart ut, og det får no berre værre ... men æ prøvd' å lett værre ei stund av mange årsaka, og æ fikk nærmest en sånn abstinens, altså.

For Randi (53) og Kirsti (59) er det å skrive en viktig del av tilværelsen. Det bidrar til refleksjon over hverdagen.

Langt og langsomt eller kort og raskt?

Informantene oppgir flere grunner til at de velger å skrive. I det følgende skal vi se på hvilket medium de velger, og hvorfor de valgte dette mediet.

I artikkelen «160 Zeichen Liebe» (Roesler 2003:182) skriver Alexander Roesler at mediet påvirker kommunikasjonen. Mediet tilbyr et format, som igjen påvirker innholdet. Formatene som de aktuelle mediene i denne undersøkelsen tilbyr, er vidt forskjellige. SMS-en har begrensninger, den tilbyr for eksempel bare 160 tegn, men det er mulig å kompensere for dette ved å være fantasifull. Brevet på sin side tilbyr plass, det er noe stofflig, og det innbyr til nærvær og en annen type kreativitet. Dessuten gir håndskriften brevet et svært personlig preg. E-posten tilbyr også plass, er i utgangspunktet ikke stofflig, men gir muligheter til kreativitet. For noen av mine informanter er formatet avgjørende for valg av medium.

I samtalen med Randi (53) forteller hun at hun får utløp for sin kreativitet ved å skrive brev. Brevene hun skriver, kaller hun «forundringspakker». De rommer livet hennes. Overskrifter, format og layout er viktig, og hun bestreber seg på å skrive pent. En periode valgte hun å skrive e-poster i stedet for brev, men etter en stund gikk hun tilbake til brevet fordi hun følte at e-postene ble for ordinære. Det ble vanskelig å lage forundringspakker ut av e-post. «De der forundringspakkan, dem vart veldig tomme med e-post. [...] E syns det va dødskjedelig! Det vart nesten sånn gravskrift i forhold da.» Clip art og de andre mulighetene som finnes for å gjøre en e-post mer særegen, strakk ikke til, forteller hun. Det ble for upersonlig. «Det e itte mitt uttrykk,» slår hun fast.

SMS ble ikke engang vurdert som et alternativ i denne kommunikasjonen, forteller Randi. Den gir ikke mulighet til den samme dybden. «SMS gir en form for liksom-nærhet. Du får en liten touch av hvor vedkommende er, men jeg vet itte om jeg føler at jeg får sånn nærhet, altså,» forklarer hun videre. For henne fungerer SMS best i forbindelse med klar og tydelig informasjon. Randi meddeler at brevet er hennes medium. For henne er det den eneste aktuelle kanalen for skriftlig kommunikasjon av følelser.

Kirsti (59), som forteller at hun har skrevet og fortsatt skriver mye, deler Randis syn. Hun tror at grunnen til at brevet egner seg så godt til kommunikasjon av følelser, er fordi «det er det mest utfyllende». Det rommer mer. I tillegg «e det det mest inderlige og personlige», understreker hun. Dette er avgjørende for hennes valg. Både Randi og Kirsti er vokst opp med å skrive brev, og de har fortsatt med det selv om nye medier har kommet til.

«Det er noe eget med å sette ting ned på papiret,» forteller Kjersti (38) og understreker at brevformatet åpner for en langt større kreativitet enn de andre mediene. En av fordelene er at du kan legge ved ting, for eksempel utklipp, dikt, legger hun til. Nettopp denne muligheten til å sette et personlig preg på sendingen er noe informantene, uansett alder, fremhever som brevets store styrke i forhold til e-post og SMS. For enkelte er dette, som vi har sett, avgjørende for medievalget.

I prosjektrapporten *Forflytning, budskap, symboler – tenårings tanker og erfaringer rundt kommunikasjon* (2001:30) skriver Beate Strøm at brevet har sjeldenhetens verdi. Hun poengterer at et brev er mer enn et ark med ord på. Det er tid, det er arbeid, og det er en gjennomtenkt handling (ibid.: 30). Dette harmonerer godt med utsagnene til informantene.

Liv (33), som forteller at hun kommuniserer mye med venner både via SMS og e-post, beskriver at det å motta et brev nesten er som å motta en gave. Årsaken til det er at hun verdsetter tiden det har tatt å forme brevet. Hun forklarer:

[...] brev i en fin konvolutt er mer estetisk vakkert enn en SMS. Ja ..., hvis brevet inneholder ting som man har brukt tid på, da, hvis de har klipt og limt, eller hvis de har laga noe morsomt utenpå konvolutten eller ... det betyr jo at den personen som har sendt det, har brukt tid på den de har skrevet til.

Morten (27) deler denne oppfatningen. Han mener at fordi noen har brukt det han beskriver som «gammel teknologi» – penn og papir, fører det til at brev «blir tatt imot med mer andakt». Det viser at noen har gjort noe annerledes, utdyper han. Silje (18), som er den yngste av informantene og er storforbruker av SMS, understreker også dette poenget. Hun poengterer at en av styrkene til brevet er at det er stofflig. Det er en «fysisk ting», sier hun.

Du har det jo i hånda, da, som avisa. Det er bedre å lese avisa i hånda enn på nettet, syns jeg. Da kan du ta den opp og se på den når du vil og. [...] Det er jo koselig med en SMS som er til deg, da, hyggelig og ... Men det blir ikke helt det samme. SMS sletter du etter hvert.

Selv om flere av de yngre informantene helt klart synes at brevet tilbyr et bedre format for følelseskommunikasjon, lar de ikke dette være avgjørende for sitt medievalg når de vil kommunisere følelser. Andre egenskaper teller mer.

Øyeblikkelig omsorg

SMS-formatet innbyr ikke til ordrike erklæringer. Vi får plass nok til å skrive «jeg elsker deg» noen få ganger. I enkelte situasjoner kan dette være nok. Eva (31) poengterer dette: «Det kan være så enkelt. Man kan så lett bare formidle at jeg tenker på deg akkurat nå.» Også Kirsti (59), som er en varm tilhenger av brevet, erkjenner at SMS har sine fordeler som følelseskanal. Hun forteller at hun opplever at det kan være godt å motta selv en kort melding:

En tekstmelding, den kan det være veldig sånn mykky omsorg i i enkelte situasjona. Altså hvis nån ønske dæ god helg på en e-post, så e itj det det samma som å få ei tekstmelding, hvis det virkelig e fra nån du bryr dæ om. [...] Æ kan jo gå i taket av tekstmelding så lang som to centimeter hvis situasjonen og personen e riktig.

Flere av informantene mener at SMS-formatet er ypperlig for korte, gode og omsorgsfulle meddelelser. Det egner seg ikke til å ta opp kompliserte og vonde forhold, understreker flere. Da vil de heller velge å ta det opp personlig eller skrive brev. Å ty til SMS i slike situasjoner er for lettvinnt, forklarer Sturla (38). Det kan nok være behagelig ved enkelte anledninger, men i bunn og grunn er det feigt, mener han. Kirsti (59) understreker også dette. Hun bruker ikke e-post og SMS til såre følelser. For henne er det viktig å være forsiktig med den andre parten. Hun ønsker plass til å utdype og formulere seg godt.

Responstid

Ifølge teoriene er responstiden noe av det som er med på å avgjøre valg av medium. Samtlige informanter er raskt ute med å poengtere at brevet er et langsomt medium. De aller fleste ser også på dette

som en negativ egenskap. Reidar (28) utdyper: «Det negative med det e jo helt opplagt, og det e at du må skriv' det, du må putt' det i en konvolutt, så må du få på et frimerke, du må send' det. Hele den pakka der tar ganske lang tid.» For Reidar er responstiden avgjørende for valg av medium. Han beskriver seg selv som en utålmodig fyr som ikke orker å vente lenge på svar. Av den grunn er SMS hans foretrukne medium for skriftlig kommunikasjon. Han er dessuten svært glad i dialogmulighetene som de nye mediene tilbyr. Denne muligheten gjør spesielt SMS ypperlig til å flørte med, forteller han:

Æ forvente å få et kjapt svar. Og det også gir ... æ syns jo det også gir på en måte litt sånn info om den andre, da. For æ e en ganske sånn kjapp fyr. Hvis æ møte ei jente, og ho begynne å bli så treig og litt kjedelig å svar', så dabba min interesse av. Kommer ho kjapt tebake med et kult svar, så har vi det gåanes.

Kirsti (59) har derimot et litt ambivalent forhold til at en skriftutveksling pr. brev innebærer litt venting. Den lange responstiden er ikke bare negativ. Hun forteller:

[...] det e veldig my' spenning fra min side knytta te et brev, fordi at det e en viktig kommunikasjon. Og så e det ei god tid å gå og vent' ... æ har vel aldri hatt noen granata i no' brev, æ altså, det har itj æ. Så æ har liksom ingen vonde minna som gjør at æ itj kan vent', eller at æ ikke tør å åpne og sånn. Så det e spennanes å gå og vent, ja. Men det kan ta lang tid. Æ e utålmodig. Men det e sånn godt-vondt egentlig da, trur æ.

Liv (33) forteller at hun etter at de nye mediene ble tilgjengelig, har blitt en mer utålmodig person. Nå vurderer hun responstiden til mediet når hun skal formidle noe skriftlig. Ofte ønsker hun raske svar. Sturla (38) trekker også dette frem i sitt intervju. Han forteller at han har et bevisst forhold til responstid og velger medium deretter.

Selv blant de ivrigste brukerne av penn og papir oppfattes brevets iboende treghet som negativ. Eva (31) forteller om sin visjon om det perfekte følelsesmedium. Hun skulle ønske det var mulig å trylle frem et papirbrev til mottageren med en gang hun hadde skrevet det.

Ut fra svarene å dømme kan det se ut som om de under 40 år legger stor vekt på responstid når de skal velge medium. De er ikke glade i å vente. De vil ha svar her og nå, og de vil ha muligheten til å respondere øyeblikkelig. Dette leder oss over til spørsmålet om god tilgjengelighet.

Tilgjengelighet

En av de egenskapene som informantene legger mest vekt på når de skal meddele følelser via et annet medium enn stemmen, er tilgjengelighet. I media fitness-teorien defineres dette som hvor lett mediet er tilgjengelig for bruk, og at det er dimensjonene tid og rom som avgjør tilgjengeligheten. Informantene hadde ulike synspunkter og meninger om denne egenskapen.

Samtlige informanter fremhever mobiltelefonen med sin SMS-funksjon som mediet med best tilgjengelighet. Reidar (28), som har mye kontakt pr. SMS, forteller at han alltid har med seg telefonen sin. Det er hans favorittmedium. «Æ syns at mobiltelefon e kanskje vår tids største oppfinnelse,» understreker han. Silje (18) er enig med Reidar. Hun forteller at hun har mobiltelefonen slått på hele tiden, også om natta, og i lydløst modus i timene på skolen. Det er alltid mulig å nå henne!

Penn og papir er også noe informantene har god tilgang til, men på grunn av det store tidsforbruket som henger ved dette mediet, blir det mindre aktuelt å bruke det. De aller fleste synes også at e-posten har lav tilgjengelighet. Silje (18) forklarer: «Du har den liksom ikke på deg, da. Du får ikke sjekka. Jeg sjekker bare e-posten min når jeg veit at det er noe viktig liksom som jeg skal motta.» Eva (31), som har en jobb hvor hun ikke trenger e-post som arbeidsredskap, deler denne oppfatningen. Hun forklarer:

[...] en datamaskin har aldri vært hverdagen på samme måte for meg. Det er noe jeg må finne tid til innimellom. Så sånn sett er ikke det like effektivt for meg heller som for veldig mange andre, da, som er ved datamaskina stort sett hele dagen likevel. Så noen ganger kan det ta dagevis før jeg får sjekka mail også. Så SMS har jo da den muligheten at den man kan ... man får det i øyeblikket i alle mulige situasjoner man er i.

Også flere av dem som har kontinuerlig tilgang til e-post, vurderer mediet som lite tilgjengelig, i betydningen som medium for følelser. Det har sammenheng med at e-posten blir oppfattet som altfor jobbrelatert. Sturla (38) forteller at han ikke bruker e-post til ting av privat, følelsesmessig karakter. «[...] det er mest businessprega på mailen, altså.» Årsaken til dette er at andre lett kan få tilgang til e-posten hans, forteller han, samt at det «føles mye mer upersonlig». Kjersti (38) poengterer også dette. Hun forklarer at hun forbinder e-post «veldig med jobb», og at hun vurderer bruk av den i situasjoner hvor hun ønsker å være formell. Kirsti (59) betrakter også e-posten på samme måte. «Det bli itj så veldig my' inderligheter i

en e-post for meg. Den fungerer mest praktisk,» forteller hun. Noe av grunnen til dette er at «datagutta» på jobb lett kan få tilgang til innboksen hennes.

Det faktum at mobiltelefonen gjør at vi på det nærmeste er online hele tiden, fører til gode vilkår for spontanitet. Denne muligheten kan skape stor glede og varme følelser, men den kan også føre til ubehageligheter. Det kommer jeg tilbake til nedenfor.

Kirsti (59), som foretrekker brev som kanal for dypere følelser, understreker at den store fordelene med de nye mediene, og spesielt SMS, er at de gir mulighet til det hun beskriver som superspontanitet. «Æ kan jo itj tenk' meg å skriv et brev i arbeidstida mi, sjøl kor lyst æ har te det. Men æ kan stæla meg te å send' ei tekstmelding eller skriv en e-post, det gjør æ ... av privat art,» sier hun.

Katalysator også for flørting

Reidar (28) og Sturla (38) fremhever SMS som en god kanal for flørting. «Den gir deg muligheten til å uttrykke følelser til enhver tid,» forteller Sturla. «Og du vet at du får svar direkte,» legger han til. På spørsmål om hva det er som gjør mobilen til et ypperlig medium for skriftlig flørt, utdyper Reidar:

Si det, du. Æ også, da, går jo i den ... som æ fortælt dæ om tidligere, at det e litt lettere å si det på 'n. Du kan liksom si litt mer med sånn tvetydige ting, hvor jenta blir kanskje sitende og tenk' at: Å, hva ment' 'n nå, ment' 'n at: E det bra, positivt, negativt? Du får i gang ei sånn tankerekke da med ganske få ord da. Hu rekk' jo også faktisk å tenk' gjennom hva det e hu ska si. Det e jo kanskje den store fordelene med skriftlig medium, at du rekk' på en måte sett' dæ ned å tenk' over det akkurat som du vil ha det.

Flere av informantene trekker frem nettopp denne kombinasjonen av mulighet for rask respons og skriftlighet. Den formen for dialog som SMS tilbyr, og den lille forsinkelsen som ligger i det at vi må taste inn budskapet, gir informantene akkurat nok tid til å tenke igjennom hva de ønsker å formidle. Samtidig gir den nok avstand til at de tør å slippe seg løs. Det viser seg at denne kombinasjonen av nærhet og avstand, av skriftlighet og «sanntid» er med på å gjøre SMS til en katalysator for flørt. Følelser kan fly hit og dit i et raskt tempo.

Ubehag

Tilgjengeligheten som mobiltelefonen og SMS tilbyr, kan også forårsake ubehagelige opplevelser.

Flere av informantene opplever SMS som et «lett» medium. På grunn av det begrensede formatet bruker de SMS til å formidle korte, konsise budskap. I dette ligger det også en forventning om at innholdet i meldingene som sendes, ikke skal være for tungt. Enkelte ganger følger ikke omverdenen de samme uskrevene reglene. Randi (53) forteller:

Mitt forhold te SMS'n er at e ønske hyggelege beskjeder, korte beskjeder, ting som e kan akseptere ved at det kommer via en pip. Men så har e fått et dødsbudskap på SMS, og det var hælt grusomt. Grusomt. Og e fikk helt angst et år etterpå. E kjenner nesten at e kan begynne å grine når e snakke om det, for det va hælt grusomt. Og e fikk angst ... når det peip, så kom e inn att i den situasjonen, så e beholdt den meldinga et år etterpå og så på den og så på den og bearbeida det et helt år før det begynte å slippe.

Hun nevner videre at årsaken til at hun fikk en slik støkk, har å gjøre med hennes forventninger til SMS-meldinger. Hun forventer ikke det hun beskriver som tunge budskap, på SMS.

Reidar (28) har også en klar oppfatning om hva slags kommunikasjon han ønsker pr. SMS. Den duger ikke til det han beskriver som «alvorlig kommunikasjon». Dette har enkelte ganger ført til at han lar seg overraske over hva slags meldinger som sendes. Han forteller: «[...] det e ganske sånn oppsiktsvekkende hvor my' alvorlige ting som bli kommunisert via ei tekstmelding, egentlig. Og det syns æ e ... det syns ikke æ nå' om. E det nå' alvorlig, så må man enten møtes eller ring'.» For å understreke dette forteller han:

For eksempel så fikk æ ei tekstmelding fra ei jente hvor ho skriv' at: Min mor døde i dag tidlig. Hvordan går det med deg? sto det. Og da tenke æ: Da sitt' æ i ... ho har innleda en kommunikasjon, og det betyr at ho forventer å få svar, og da svart æ bare at: Æ vet ikke hva æ ska si.

Reidar forteller at han opplever at sperrene for hva som kan sendes i en SMS, er lavest for de yngre generasjonene.

Mobiltelefonen og SMS tillater følelseskommunikasjon svært tett opptil sanntid. Mange er online hele tiden. Av og til kan det bli for mye av det gode, mener Sturla (38). Han gjør et poeng ut av at vi i tiden før de nye mediene ble tilgjengelig, faktisk var nødt til å dvele litt ved følelsene våre. Det kunne fort gå en uke før du fikk svar fra en person, forteller han, og legger til: «Dette ga deg tid til å kjenne litt på følelsene.» At det er sunt i enkelte situasjoner, vil flere hevde.

Magert blir rikt ...

Som det kommer frem i denne artikkelen, skrives det fortsatt brev med følelsesladet innhold. Selv om mer og mer av de daglige forsendelsene av lettere følelser og flørt foregår pr. SMS, uansett alder, holder brevet stand på én arena. Informantene i denne undersøkelsen som er over 40 år, tyr gjerne til brevet i situasjoner hvor noe komplekst skal formidles, eller når de ønsker å formidle spesiell nærhet – stikk i strid med det media richness theory forfekter. Ifølge denne teorien er det mest hensiktsmessig å velge et rikt medium når noe komplekst skal formidles. Som vi har sett, opplever enkelte av informantene det annerledes. De foretrekker å skrive brev fordi de mener det er et mer personlig og inderlig medium. De mener at det rommer mer, og at det gir tid til å samle tankene og formulere seg. Dette er avgjørende for deres valg av medium i slike situasjoner.

To av teoriene, social influence theory og media fitness theory, poengterer at vi gjerne benytter det mediet vi er vant til å bruke, i spesielle situasjoner hvor noe sårt eller særdeles godt skal formidles. Det som slår meg etter å ha lest igjennom grunnlagsmaterialet for denne undersøkelsen, er at de informantene som er over 30 år, har et langt større register å ty til når følelser skal formidles skriftlig. For dem virker problemstillingen om valg av medium i en gitt situasjon reell. De velger medium på bakgrunn av budskapet som skal formidles. Lettere budskap kan gjerne sendes i en SMS, mens sårere og mer komplekse forhold blir behandlet i brev. I denne sammenheng fremstår de yngre informantene, de under 30 år, som langt mer ensidige mediebrukere. For dem er SMS det foretrukne medium – nesten uansett hva som skal formidles. Grunnen til dette er, som vi har sett, tilgjengeligheten og muligheten til hurtig respons som ligger i SMS-funksjonen. Slik sett kan vi sette spørsmålsteget ved om det overhodet er relevant å snakke om et medievalg for denne gruppen.

Litteratur

- Daft, Richard L. og Robert H. Lengel (1984): Information richness. A new approach to managerial behaviour and organizational design. *Research in Organizational Behavior*, årg. 6.
- Daft, Richard L. og Robert H. Lengel (1986): Organizational information requirements, media richness and structural design. *Management Science*, årg. 32, nr. 5.
- Fulk, Janet, Joseph Schmitz og Charles Steinfield (1990): A social influence model of technology use, i Fulk, Janet og Charles Steinfield (red.): *Organization and communication technology*. Newbury Park, California: Sage Publications.
- Higa, Kunihiko og Rui Gu (2007): Communication media selection for remote work. Towards a theory of media fitness. *The Journal of E-working*, årg. 1, nr. 1.
- Iversen, Gunnar (red.) (2006): *Estetiske teknologier 1700–2000*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Ling, Rich (2004): *The mobile connection*. San Francisco: Elsevier.
- Lüders, Marika, Lin Prøitz og Terje Rasmussen (2007): *Personlige medier. Livet mellom skjermene*. Oslo: Gyldendal.
- McLuhan, Marshall (1968): *Mennesket og media*. Oslo: Gyldendal.
- Peters, John Durham (1999): *Speaking into the air. A history of the idea of communication*. Chicago: University of Chicago Press.
- Roesler, Aleksander (2003): 160 Zeichen Liebe. Zur Kommunikation eines Gefühls im SMS-format. *Liebe.komm.* 2003.
- Stephens, Keri og Alf Steinar Sætre (2004): Media choice and ICT use, i Browning, Larry (red.): *Information & communication technology in action*. København: Copenhagen Business School Press.
- Strøm, Beate (2001): *Forflytning, budskap, symboler – attenåringers tanker og erfaringer rundt kommunikasjon*. Oslo: Postmuseet, Norsk Telemuseum, Norsk Jernbanemuseum, Norsk vegmuseum.

Nina Bratland

Nettmøter

Mellom anonymitet og åpenhet

«Det er ofte man får en hel masse spørsmål, hvor man er født, hvor man er oppvokst, og hva man driver med. Jeg prøver å pakke det inn i veldig små biter. Sånne ting kan man snakke om når man eventuelt møtes» (Marius, 29). Marius er en av mange som bruker Internett for å finne kjæreste og nye venner. Kontaktvirksomheten har rom for både utilslørte, personlige utlegninger og mer tilbakeholdne presentasjoner. Et prøverom for diskusjoner om samtid og teknologi.

Denne artikkelen handler om kontaktsøkende virksomhet og kjærlighetsjakt på Internett. Jeg har valgt å se nærmere på hvor åpent og hvor anonymt folk velger å snakke sammen, og jeg tar utgangspunkt i følgende spørsmål: Hvordan vurderes og formuleres ulike behov for anonymitet og åpenhet når mennesker går inn i nær og fortrolig kommunikasjon med hverandre ved hjelp av Internett? Med mitt utgangspunkt i Norsk Telemuseum er kommunikasjon på nett et nærliggende studiefelt. Museet har som formål å belyse sammenhenger mellom telekommunikasjon og utvikling i kultur og samfunn. Når det gjelder disse spørsmålene spesielt, handler det om et tema som stadig diskuteres i forbindelse med bruk av Internett som et kontaktskapende hjelpemiddel. Synspunktene vekker min interesse, de gir inntrykk av at noe kreativt og meningsfylt går hånd i hånd med noe urovekkende. Internetts store nedslagsfelt øker mulighetene for å kunne møte nye kjæresten og venner, men det oppfattes også som blottstillende og risikofylt å bruke det.

Nettsteder som tilbyr kontakttjenester, bidrar til å skape inntrykket av at dette handler om motstridende fenomener: å markedsføre seg selv blant tusener av fremmede mennesker, og å etablere et intimt

forhold til en annen person. Det reklameres med rekordstor aktivitet, og bilder av nye medlemmer vises fram. Brukere oppfordres til å fortelle åpent om seg selv og legge til mange bilder. Samtidig formidles regler for anonymitet og advarsler om farer som kan følge med det å gi ut for mye eller feil type personlig informasjon. På sin forside 13. oktober 2008 forteller match.com at de er Norges største datingtjeneste, og at de tar kjærligheten på alvor. De har avanserte verktøy til rådighet, og de legger vekt på trygghet og anonymitet: «Hos oss er du anonym så lenge du selv vil, og til din hjelp har du våre avanserte matchmakingverktøy. For at du skal føle deg sikker og trygg, godkjenner vi alle bilder og profilttekster manuelt.» På forsiden brukes god plass til å vise bilder av de fem nyeste medlemmene. Vi får også se et uskarpt webkamera-bilde av *Vesla* og *Beegee75* som kysser intenst – et ørlite realityshow. Tidligere på året, 3. mars, uttrykte finnenvenn.no et ønske om å være Skandinavias mest seriøse møteplass. «Hos oss kan du snakke med tusentalls andre og fortsatt være helt anonym. Vi gir deg kun kvalitetsbilder og uten erotisk innhold!» FinnEnVenn kunne også fortelle at de hadde innledet et samarbeid med Se og Hør. «Dette har gitt oss stor oppmerksomhet, og mange nye medlemmer.» Når følelseslivet bringes ut i offentlighetens lys, åpner mulighetene seg, men skyggene følger trofast etter. Nettdaterer lokkes, pirres, forføres, skremmes, avkjøles og roes ned – om ikke nødvendigvis i den rekkefølgen. Jeg forutsetter at dette er en situasjon som bringer fram tanker om anonymitet og åpenhet hos aktive kontaktsøkere. I den forbindelse har jeg gjort intervjuer med 19 personer som alle har erfaring med å søke nære relasjoner ved hjelp av Internett-chatting, datingtjenester, nettsamfunn, diskusjonsfora, e-postkontakt og liknende.

Intervjumaterialet har vært min hovedkilde når jeg har jobba meg fram mot dypere innsikt. Jeg har her fordelt informantenes formuleringer over fire avsnitt, som følger etter en orientering om begreper og angrepsvinkel. Det vil handle om anonymitet som en startfase, om bruk av bilder, om forskjellige uromomenter og om anonymitet som et mer eller mindre blivende sted. Det hele skal oppsummeres og konkluderes. Men det kommer mer: Mot slutten av artikkelen vil jeg vise noen andre muligheter for formidling som dette materialet har fordi det hører hjemme i en større museal virkelighet.

Begreper i bevegelse

Anonymitet er blant de helt sentrale begrepene i denne sammenhengen. Opprinnelsen er gresk, og ordet kan oversettes med «uten navn». Denne helt enkle, direkte betydningen er også aktuell for kontaktsøkende nettvirksomhet på nett. Mange snakker sammen uten å fortelle hverandre hva de heter. Men til mitt bruk er det i tillegg nødvendig å utvide og gradere uttrykket. Jeg bruker det også om å gjøre seg lite bemerket, å holde tilbake personlig informasjon i større eller mindre grad. *Kontaktsøking*, *åpenhet* og *kjærlighet* er velkjente og velbrukte ord som ikke kan betegnes som fremmedord eller utpreget analytiske begreper. Betydningen varierer med de sammenhengene ordene inngår i, og jeg skal derfor være forsiktig med å lage for strenge definisjoner. Jeg vil heller sette dem i sammenheng med Jo Helle-Valles behandling av begrepene «hjem» og «familie»: «Dette er begreper som brukes av de vi studerer, og betydningsinnholdet endres etter hvem som snakker, hvem som lytter og hvilke situasjoner kommunikasjonen skjer i» (Helle-Valle 2007). Forskjellig bruk skaper altså forskjellige betydningsnyanser, og det kan være vanskelig å finne en gitt, essensiell kjerne, men det er allikevel mulig å beskrive begrepene med noen gjenkjennelige trekk.

Kontaktsøking vil her være direkte knytta til Internett, hvor det utgjør en stor andel av aktivitetene. De spesielle sjekke-nettstedene er populære, i tillegg søker folk kontakt via nettsamfunn, diskusjonsfora, e-post, chatting, blogger, online-spill og liknende. Mange nettsteder er altså konstruert nettopp for å imøtekomme mennesker som søker en partner. Jeg har tidligere nevnt match.com og FinnEnVenn. Andre eksempler er Sukker, Gaysir,

Møteplassen, Cupido, Q500, Spray Date, Blink og be2. Felles for de fleste er at de tilbyr et verktøy, noen kaller det «datingtjeneste», match.com kaller det «matchmakingverktøy». Verktøyet krever operasjoner i flere ledd: Du registrerer deg og etablerer en profil, en beskrivelse av deg selv, helst med ett eller flere bilder. Deretter tar du en form for personlighetstest. Q500 kaller det en «relasjons-test», den lange rekken med personlige spørsmål du skal svare på. Dine og andre medlemmers svar blir sammenliknet, og det utkrystalliserer seg noen mulige partnere. Du får informasjon om hvem som matcher deg best, og det er opp til deg om du vil ta videre kontakt – i en anonym eller åpen form. *Åpenhet* ses som en motsetning til noe som er lukket eller hemmelig, når noen handler uten tanker om å legge skjul på noe. *Kjærlighet* er både et mål og et slags omdreiningspunkt for de fleste av de jeg har snakka med om kontaktsøking på Internett, men ordet i seg selv er lite brukt under samtalene. Kanskje er det de mange måtene kjærlighet blir eksponert på i medier og andre offentlige sammenhenger som gjør at det hersker en viss usikkerhet om når det kan være riktig å hente ordet fram til personlig bruk. I denne sammenhengen vil kjærlighet først og fremst bli behandlet som en form for kommunikasjon og en underliggende motivasjon for å søke kontakt.

Angrepsvinkel

Jeg ville gjerne møte noen som kunne fortelle om målretta jakt på kjærligheten, uavhengig av hva resultatet hadde blitt. Som nevnt er mange nettsteder konstruert nettopp for å imøtekomme mennesker som søker en partner. I tillegg var jeg interessert i å få vite noe om de møtene som skjer mer tilfeldig gjennom generell internettbruk – sporadisk og varig e-postkontakt, diskusjonsfora, nettsamfunn og uforpliktende chatting. Etter invitasjoner og presentasjoner fant jeg fram til ti kvinner og ni menn som ville være med på et intervju. Aldersspredningen er fra 27 til 60 år, og de er bosatt i Østfold, Vestfold, Buskerud, Sør-Trøndelag, Finnmark og Oslo. Materialet har jeg grepet an fra en kulturanalytisk vinkel. Ved hjelp av en kvalitativ metode har jeg studert de 19 personenes fortellinger for å finne fram til noen dypereleggende verdier og holdninger. Denne typen fortolkende tilnærming bygger på oppfatningen om at mennesker skaper sin virkelighet og gir mening til sine egne erfaringer. Virkeligheten blir mangetydig og nær knytta til den som ser – aktøren (Dalen

2004). Men i hvilken grad og på hvilken måte påvirkes forståelsene og tolkningene av sosiale strukturer i samfunnet? Innlærte kategorier og forventede rollemønstre kan lett reproduseres hos både forskere og informanter. Individuelle og unike handlinger blir ofte forutsett på en standardisert måte når det vises til antatt homogene grupper som «gamle», «unge», «kvinner» og «menn».

Beathe Due har i sin medieforskning vist til Hannah Arendt for å gi eksempler på hvordan nye teknologier kan være forfulgt av normerte forventninger om hvordan de skal brukes. I verket *The human condition* ([1958] 1998) diskuterer Arendt mulighetene for å kunne se variasjoner og overraskende elementer ved menneskelige aktiviteter. Hun gjør det ved å skape et skarpt kvalitativt skille mellom begrepene *action* (handling) og *behavior* (adferd). Mangfold, individualitet og spontanitet er nødvendig for å kunne se en aktivitet som *handling* og åpne for det uforutsigbare. *Adferd* blir forbundet med forutsigbarhet når individuelle trekk fjernes og unike egenskaper overses. Due (2007) illustrerer med et eksempel fra 1920-åra, da norske aviser i sterke vendinger kritiserte kvinners bruk av offentlige telefonapparater. De snakka for lenge. Kvinner ble oppfatta som en homogen gruppe, og de ble møtt med udiskutable normer for adferd. For telefonen ble forventet brukt på en helt bestemt måte. Samtalene skulle være forretningsmessig korte og effektive. Men det fantes ingen gitt måte å bruke teleteknologien på. Apparaterne var åpent tilgjengelig for både kvinner og menn, og de ble brukt til forretninger og forlystelser av alle. Handlinger ble altså omtalt som adferd og dermed strengt kategorisert både når det gjaldt telefonens bruksområder og kvinner og menn som kollektive grupper.

Informantene representerer ingen andre enn seg selv i mitt intervju materiale. De har gitt sine individuelle bidrag til en diskusjon om bruk av ny teknologi og til forståelse av en kompleks samtidskultur. Med støtte i synspunktene hos Due og Arendt vil jeg forsøke å behandle intervjuene med åpenhet mot det uforutsigbare, mot eventuelle overraskelser. Overordna forståelser og grupperinger er noe jeg eventuelt vil diskutere meg fram til med utgangspunkt i handlinger, ikke i forutbestemte sosiale kategorier.

Anonymitet. Et sted å begynne

Målet er å finne en kjæreste. En litt røff påstand – siden det finnes et par unntak, noen som ikke syns

det med kjæreste er det viktigste. Kjærlighetsjakten er heller ikke like framtreddende til enhver tid hos dem som i utgangspunktet har dette målet. Allikevel er det å finne en kjæreste et underliggende hovedmotiv for den kontaktsøkende nettaktiviteten de deltar i, denne gruppa jeg har snakka med. Hvor anonyme eller åpne de har ønska å være i denne prosessen, avhenger blant annet av hvilken type nettsted kontakten foregår på. De fleste er registrert på nettsteder spesialkonstruert for koblingstjenester, men mange har også aktiviteter andre steder, for eksempel i diskusjonsfora og nettsamfunn. På sjekke-nettstedene foregår alltid en del av nettkommunikasjonen anonymt, som tidligere nevnt. Men utnyttelsen av det anonyme rommet varierer fra person til person. Noen liker det og finner en beskyttelse i det, andre synes det er mindre viktig og unødvendig. I bunnen ligger uansett en generell enighet om at telefonnummer, adresse og fullt navn ikke skal ligge som åpne opplysninger på en nettside for kontaktsøking.

Kjell (41), Pål (60) og Grete (44) syntes alle det var greit å skrive anonyme meldinger innafor det systemet som treff-sidene praktiserer. Kjell mente det ga søkevirksomheten et profesjonelt preg, men han var ikke opptatt av å være anonym utover den rent tekniske startfasen. Pål var av samme oppfatning. Når han fant fram til en person han ble interessert i, og samtalene begynte å fungere, tok det ikke lang tid før han gikk over til e-post og fullt navn. Han ville «noe mer» enn å sende meldinger på nettet. Grete kunne gå ganske raskt over til å bruke sitt eget fornavn. Hvis ikke den andre gjorde det samme, ble hun skeptisk og etter hvert uinteressert.

Marius (29) er en entusiastisk nettsjekker og er glad i å snakke med folk. Han var ikke spesielt opptatt av temaet anonymitet. Når han allikevel ville holde litt igjen på sin personlige fortelling, var det for å skape nysgjerrighet i ferske bekjentskap. Spenningen skulle holdes ved like fram til et eventuelt møte: «Det er ofte man får en hel masse spørsmål, hvor man er født, og hvor man er oppvokst, og hva man driver med. Jeg prøver å pakke det inn i veldig små biter. Sånne ting kan man snakke om når man eventuelt møtes.» Erika (46) sa det kort og direkte: «[...] jeg blir litt matt av folk som vrenger sjela i en profil – hva blir det da igjen å snakke om seinere?» Spenningen ved å ikke vite kunne også bli for stor og føles som et hinder. Vilde (42) ønska å feie usikkerhet av veien for å kunne ta en avgjørelse og prakti-

serte derfor noe som minnet om en «riv av plaster»-metode. Hun gikk raskt fra streng anonymitet til åpen konfrontasjon, det vil si et møte. Denne raske metoden var noe Vilde holdt fast på gjennom de to åra hun var aktivt kontaktsøkende på nett, mens Eva (50) var en av flere som gjorde det tydelig at oppfatninger om anonymitet er noe som kan forandres. Da hun gikk i gang med å lete etter en kjæreste på nett, var det ikke uten motforestillinger. I hennes miljø var ikke dette noe man gjorde uten videre. «Det var ikke sånn helt stuerent og litt sånn feil måte å treffe noen på». Men hun gikk på tvers av det akseptable. Og med et usikkert, avventende utgangspunkt følte det helt nødvendig å være anonym. Men innstillinga forandra seg, og roen senka seg. Møtene på nett, menneskene Eva snakka med, gjorde at usikkerheten forsvant. «Det er liksom hele tiden det hovedinntrykket jeg sitter igjen med: å treffe så mye ålreite folk ... eller ålreite menn, for det er jo det det er snakk om.»

Og flere ting skjer når folk går målretta ut for å møte andre og for å snakke sammen. I jakten på en kjæreste ligger muligheten for å forandre på livet. De første nettsamtalene til Ole (30) var veldig anonyme og veldig viktige, men han mista kontakten med mange fra den tida fordi det var så lite å holde fast på. Som ung, homofil og kontaktsøkende hadde han mange barrierer å klatre over. Ole registrerte seg på Gaysir, uten spor av konkrete personopplysninger. Men en av de han fikk best kontakt med, var utholdende og ga seg ikke før han fikk et telefonnummer: «[...] jeg skreiv med han i sikkert et år før han i det hele tatt fikk noe telefonnummer. Og når han da skulle ringe meg, så satte jeg meg i bilen og kjørte i ti minutter vekk hjemmefra ut i ingenmannsland, for at ingen skulle høre at jeg snakka med noen som var skeiv. Så liksom hvor anonym går det an å bli [ler].» Seinere har de vært på konserter sammen og hatt mye kontakt. Og Ole har gradvis funnet fram til mange venner på nett. Han er utadvendt, liker å treffe folk og snakke om felles interesser, uavhengig av hvor det skjer. Anonymitet er ikke så viktig lenger.

Timo (39) og Martine (27) hadde også gått veien fra full anonymitet til det de beskrev som en mer komfortabel åpenhet. Men her var det lite nervøsitert å spore i startfasen. Begge hadde lang erfaring med å søke kontakt på nett. Siden slutten av 1990-tallet hadde de forandra innstilling til hvordan det burde foregå. Til å begynne med var Timo

åpen for å leke med anonymitetens muligheter og teste ulike identiteter. Men etter hvert trivdes han dårlig med den ustabiliteten som fulgte med. Da vi snakka sammen, var Timo opptatt av å treffe personen så fort som mulig når han hadde funnet en spennende nettkontakt. Martine (27) beskrev seg selv som «alltid ganske anonym» i den første tida. Hun så det som en del av spillereglene og noe som ga gode rettemuligheter. Det var mulig å bryte en kontakt uten å gå inn i omfattende forklaringsrunder. Bytte av nettsted gjorde en forskjell. Overgangen fra Spray til Sukker ble et slags generasjonsskifte når det gjaldt åpenhet. Martine fortalte om det i positive vendinger, og satte det hele inn i et historisk perspektiv: «På Sukker så var folk mye mer åpne. De aller, aller fleste hadde konkrete portretter, og åpenheten var veldig stor. Så hadde de arrangement og ... veldig ærlig side. Og de fleste la skepsisen bak seg etter hvert, og det ble veldig åpent. Og det kom mer fram i media også at folk er på nettet og ... det virka som det skjedde veldig mye fra 2003 til 2005.» Lars (40) hadde et liknende inntrykk av blink.no, hvor medlemmenes aktiviteter var synlige for alle: «Blink er mer et vennested enn et sjekkested, fordi det er så ekstremt offentlig. Det står på siden din hvilke klokkeslett og datoer du er innlogget, hvor mange meldinger du sender og mottar. Det er blitt såpass offentlig at det er mer en stor diskusjonsgruppe.» Med to forskjellige betegnelser plasserte Lars Blink i en kategori nettsteder der anonymitet er mindre viktig. Først kalte han det vennested, noe som gir assosiasjoner til Facebook og andre nettsamfunn der selve poenget er å bli synlig og skape et nettverk av gamle og nye venner. Deretter betegna han Blink som en *diskusjonsgruppe* og satte nettstedet i direkte forbindelse med en annen type møtested hvor de fleste regner med stor grad av åpenhet.

Blant de jeg intervjuer, var det flere som brukte diskusjonsfora i forbindelse med jobb eller fritidsaktiviteter. Ingen hadde noe problem med å registrere seg med fullt navn når det dreide seg om diskusjon på nettstedet til idrettsklubben, lokalavisa, universitetet eller innlegg på en side for IT-spørsmål, musikk eller vegetarmat. Det betyr ikke at alle diskusjonsfora praktiserer full åpenhet når det gjelder deltakerens identitet. Innholdet i det som diskuteres, er avgjørende. For Erika (46) var anonymitet en forutsetning da hun deltok i et forum på lommelegen.no for noen år tilbake. Temaet var spiseforstyrrelser.

«[...] det gir jo en egen frihet. Når jeg snakker med noen i et forum der alle er anonyme, da kan vi komme inn på alle mulige temaer.» Hun kalte det «en ny oppdagelse» – muligheten for å strekke seg ut over de nærmeste omgivelsene, lære av andres erfaringer og slippe unna stressende blikkontakt.

Erika hadde flere venner som hun ikke kjente den offisielle identiteten til. En av dem hadde hun hatt kontakt med i over fem år. En nær alliert i hverdagen selv om hun ikke visste hvordan han så ut, hva han het, eller hvor han bodde. Eller nettopp derfor.

Bilder. Ansikt, kropp, landskap

«[...] det å vise meg fram på nettet, med forbehold av noen sikkerhetstiltak, det er noe jeg kan ... jeg kan vise ansikt.» Grete (44) snakka her om å bruke portrettfoto i profilen sin på et nettsted for kontaktsøking. Hun mente at bildet var en viktig del av presentasjonen. Kjell kalte dette for «kjernen» og syntes det ville være veldig unaturlig med en sånn type nettpublisering uten å legge ut et foto av seg selv. For Lisbeth (45) var ikke bilder så viktig i den tidligste presentasjonen, men de var helt avgjørende hvis det ble snakk om å treffes. Hun la stor vekt på det å vite på forhånd hvordan personen så ut. Vilde (42) så tvert imot på dette som et unødvendig mellomledd. Hun tvilte på hva slags informasjon et bilde egentlig kunne gi. «Et bilde kan være så falskt.» Det var like greit å spare det med utseende til de møttes.

Åse (56) nølte litt med å legge ut bilde av seg selv og fant på den måten ut at samtale ble vel så gode uten. De som ikke var så opptatt av å utveksle portrettfoto, fikk hun bedre kontakt med. På samme måte syntes også Eva (50) det virka litt frigjørende å ikke vite hvordan den hun snakka med, så ut. Men bildeløse samtaler kunne by på praktiske problemer. En periode hadde hun samtaler med flere samtidig og ved et tilfelle forveksla hun to personer. «[...] da kommer det der med å ikke ha bilde ... det ble jo en del navn etter hvert da, for man skrev litt her og skrev litt der. Og så kunne vi skrive i forbindelse med en helg: Hva skal du gjøre? Ja, den ene skulle stå på ski der, og den andre skulle stå på ski der [ler], og så ble det liksom: Huff, hvem var det som var hvem, nå? Og det var nettopp denne sorteringstekniske siden av saken Hanna (28) la vekt på: «Det er egentlig lettere å systematisere den informasjonen du får om en person, når du har et ansikt å knytte til.» Utseende betydde ikke så mye, men bildet ble en ekstra bit av personligheten å ta del i. Hanna

trodde også det var lettere å bli lagt merke til når en hadde et bilde i profilen. Men hun la raskt til at det er mange måter å bruke bilder på. Hun hadde lite sans for nærgående spørsmål om bilder veldig tidlig i et bekjentskap.

Anne (46) ville også gjerne ha mer enn helt minimal informasjon når hun oppsøkte andres profiler. «Altså, jeg måtte ha noe 'mat', jeg måtte ha noe som gjorde at jeg ble interessert. Bilde eller et dikt eller en setning eller et eller annet ...» Et bilde kunne altså være en av de tingene som ga «et eller annet» å ta tak i. Selv illustrerte hun profilen sin med et ørkenbilde, «litt sensuelt og varmt». Og kanskje var det dette landskapet Knuts (39) nakenbilde passet inn i da de fant hverandre på cupido.no. Ingen av dem var spesielt opptatt av å utveksle portrettfoto – før etter ca. seks måneder. Da var de blitt godt kjent på de fleste andre områder og hadde bestemt seg for å møtes. Knut ønska seg oppmerksomhet mot profilen sin, men han følte at portretter ble «sortert» i større grad enn andre typer bilder. Derfor valgte han i stedet å legge ut et nakenbilde. Det var uten spesielt gjenkjennende særtrekk, og nettopp dette skulle skille det fra portrettet. Antall henvendelser økte også etter at han la ut dette bildet. Da Knut fortalte om valget av sitt nakenprofilfoto, var det i nøkterne vendinger. Anonymiteten ble ivaretatt, handlingen var målretta og ga resultater. Da Marius (29) snakka om å utveksle bilder med «litt mer hud enn vanlig», var det mer lek og spenning mellom linjene: «Ja, selvfølgelig, det har jo hendt mange ganger at man synes det er spennende å få bilde av en pupp eller av et lår, og det har jo vært litt sånn seksuelt, man har gjerne en mappe med nakenbilder av seg selv. Det er ikke til å stikke under stolen. Jeg har fått mange nakenbilder opp gjennom årene og også sendt et par sånne. Ikke porno, bare litt mer hud enn vanlig. Det er mange som gjør det.»

Lars (40) tenkte at et bilde av ansiktet egentlig forteller veldig lite om personen, bortsett fra det rent estetiske, det umiddelbare visuelle utseendet. Derfor la han ut et bilde han mente både var åpent, inkluderende, og som fortalte noe om han som person. I stedet for å kle av seg kledde han på seg. Bildet ble tatt på en fjelltopp om vinteren med fullt skiutstyr: «Og det var kaldt som bare fy, husker jeg, da det bildet ble tatt. Men det var et bilde som jeg synes var viktig å få kommunisert, hva jeg satte pris på, eller hva som var viktig for meg, nemlig friluftsliv.»

Uro

Ønsker om nærkontakt, fortellinger om skiturer og friluftsliv. Det er gode eksempler på hva som engasjerer og dominerer på et nettsted for kontaktsøking. Men samtidig finnes det altså aktiviteter som skaper uro. «Det er noen gærninger der ute, skeptikerne sier 'pass deg', liksom, men jeg har vært veldig lite *der*. Selvfølgelig, en del bør jo passe seg, og da er det trygt å ikke ha gitt ut hele identiteten sin med det samme» (Martine, 27).

Martines formulering er enkel og innholdsrik. Den henter fram tre sentrale punkter fra diskusjonen om utrygghet ved kontaktsøking på Internett. Alle de jeg intervjuer, er klar over at 1) det er noen gærninger der ute. Det finnes en risiko for å møte noen som misbruker en tillit, ikke respekterer et nei, bryter en grense. De kjenner til det som personlige erfaringer, som historier fra venner og kjente eller som mediestoff. Når Vilde (42) aldri oppga mobiltelefonnummeret sitt, var det med tanke på å kunne møte en som ville misbruke det og ikke slippe taket. Hanna (28) fikk behov for å kutte kontakten når hun opplevde å få «småslibrige» meldinger og ubehagelige bilder. Anne (46) la ned hele siden sin på et tidspunkt, for å bli kvitt trakassering. Eva fikk høre på forhånd at dating på nett er «kjempefarlig», en direkte erfaring med at 2) skeptikerne sier «pass deg». Men hun opplevde aldri noe som bekreftet at det var skummelt. 3) Jeg har vært veldig lite *der*. Det hersket en avslappa holdning. Kontaktsøkinga var preget av kontroll. For i bunnen lå tanken om at det er greit å holde seg til en viss anonymitet, for sikkerhets skyld. En betydelig del av uroen ved kontaktsøking på Internett handler om barn. Barn skal beskyttes fra et offentlig nettliv. Det var det stor enighet om blant dem jeg snakka med.

I grenselandet mellom nettlivet og et mulig framtidig forhold ligger møtet. Det kritiske punktet for alle som søker kontakt og vil noe mer enn å snakke sammen på nett. Ofte blir det en positiv bekreftelse, en overbevisning om at dette fortsetter i en ny retning, en ny dimensjon. Minst like ofte blir det en kort, nøktern avvikling, noe de fleste er forberedt på. Men det er vanskelig å være forberedt hvis forkunnskapene ikke stemmer, hvis nettsamtalene har gitt et helt feil inntrykk av den personen du skal møte. Vilde (42) var oppgitt over de som la fra seg en del hemninger når samtalene foregikk anonymt. De som skapte et bilde av seg selv som stemte dårlig med den virkeligheten de måtte håndtere ved et

fysisk møte. Det kunne bli en ubehagelig opplevelse for begge parter. Einar (31) ville gjerne føle seg trygg på at den personen han snakka med, faktisk var den hun eller han utga seg for å være. Et fornavn fikk han gjerne vite ganske kjapt, og med en e-postadresse fulgte ofte et etternavn. Da var veien rask til Gule Sider for å se om det faktisk fantes en «Guri Karlsen i Tønsberg». Eva skjønnte at hun burde gjort det samme. Hun burde ha sjekka telefonkatalogen litt tidligere, for å finne at det var to som delte samme adresse. En hun hadde mye kontakt med en stund, han viste seg å være gift: «Så ... ja, da jeg konfronterte han med det, så la han alle kortene på bordet, det var jo ikke det. Men det er sånn som kunne vært guffent hvis det hadde betydd mer, ikke sant.»

Lars (40) gjorde også noen nyttige oppdagelser i den anonyme nettverdenen. Han kom i kontakt med en person han ble raskt og voldsomt fascinert av. Men ikke alle har ambisjoner om å møte noen i det fysiske livet, selv om de i utgangspunktet kan gi inntrykk av det. Første erfaring med et «drømme-jeg» var frustrerende: «Hun ga inntrykk av å være en veldig, veldig spennende person. Så spennende at jeg tenkte at det her høres jo nesten litt for godt ut til å være sant.» Det ble fristende å spørre om de ikke skulle de møtes en dag og ta en pils. Men når møte-temaet kom opp, merket han hvordan personen ble mer og mer tilbakeholden, sklei ut og ble borte. «Det var vel egentlig da jeg fant ut at det er en del mennesker her sånn som forsøker å skape en person, en virtuell person, som kanskje er ens drømme-jeg, og hvor man ikke ønsker å bli konfrontert med at man ikke er sitt drømme-jeg.» For det var noe med den kommunikasjonen de to hadde hatt som fortalte Lars at dette ikke var en omskriving av «nei takk, jeg tror ikke vi passer sammen». Han så det som et eksempel på at denne samtalen bare kunne eksistere i en anonym, virtuell verden. «[D]et er nok en del mennesker som ikke i det hele tatt er ute etter det som tjenes, altså denne Spray Date, egentlig er ment for, nemlig å koble folk, ikke bare virtuelt, men også i det virkelige liv.»

Anonymitet. Et sted å være

Med anonymitetens beskyttelse kan fiktive personer og drømmeliknende skikkelser utfolde seg. Men Lars hadde også erfaring med det motsatte – at forholdene var gode for ærlighet og en følelsesmessig åpenhet innafor anonyme rammer: «Noen av de

kanskje mest ærlige menneskene, som det var artigst å prate med, var de som var ærlige i sin kommunikasjon og om sine følelser, men ikke var helt åpne om hvem de faktisk var.» Noen lager en anonym profil, skjuler sin identitet, men er åpne når det gjelder følelser. Og de skjuler heller ikke hensikten med å søke kontakt på nett. Lars tenkte at det kanskje er lettere å være helt åpen når du ikke trenger å stå til rette for det du sier som en navngitt person. «[...] jeg oppfattet dem som veldig åpne og også veldig imøtekommende i den forstand at de var ... sånne som ikke bare var opptatt av å få noe, men også opptatt av å gi noe.»

Når samtalen er utelukkende skriftlig, blir formuleringsevnen viktig. «Ja, det er vel en av grunnene at jeg syns det er spennende med han, for han er så flink til å skrive,» sa Lisbeth (45) om en person hun hadde hatt e-postkontakt med ganske lenge, og som ville holde på den anonyme formen. Hun tenkte at han kanskje var i mediebildet på en eller annen måte og ikke ønska at det skulle forstyrre samtalen. «Det kan jo hende hvis jeg hadde visst hvem det var, så hadde jeg kanskje: Nei, ikke han dusten. Nå blir jeg i hvert fall kjent med han da sånn som han er, tror jeg.» En særegenhet med en sånn skriftlig kommunikasjonsform er, ifølge Lisbeth, at du kan blottlegge deg ganske mye. Om dette er en fordel, var hun litt usikker på. Det kom an på hvordan det hele ville utvikle seg. Målet for Lisbeth var å møte noen og treffes ute i det fysiske livet. Den anonyme kommunikasjonen var et underveisfenomen. «Ja. Men, jeg begynner å synes at det er noe eget og noe annet og ganske spennende. Jeg tror jeg kan fortsette en god stund til.»

Erika (46) fortsatte også, uten noe mål om et fysisk møte. Hun hadde, som tidligere nevnt, utvikla et nettvennskap over flere år. De starta i et diskusjonsforum og gikk over til e-post. Det skulle være anonymt, det var en forutsetning for begge. Jeg spurte om hun ikke hadde vært nysgjerrig på navnet og utseendet til denne nettvennen. Jo, hun hadde vært innom tanken, men bare som en slags undring eller tankelek, ikke som noe behov. Det var heller motsatt, at Erika av og til hadde vært litt redd for å bryte anonymiteten ved ubetenksomhet. Da ville hun ødelagt grunnlaget for samtale de hadde: «[...] vi vet jo en hel masse, men den informasjonen vi gir om oss selv, den er kontrollert. Det han får vite, kommer bare fra meg, jeg kan snakke om ting uten at andre folk eller andre historier og inntrykk

blir blanda inn». Uten alternative kontaktmuligheter er det alltid en fare for å miste hverandre. Det hadde vært trist. Men det hadde også vært greit, sa Erika, for hun hadde hele tida vært forberedt på at det kunne skje.

Mellom anonymitet og åpenhet

Intervjuene jeg har gjort, viser tydelige eksempler på at Internett blir brukt til nære og fortrolige samtaler. Men hvordan har de 19 personene vurdert og formulert sine behov for anonymitet og åpenhet? Anonymitet i forbindelse med nettdating blir ofte oppfatta som en rent praktisk sak. Nettstedene har noen grunnregler som brukerne følger. De registrerer seg i et beskytta rom, sjekker forholdene og mulighetene, for så å gå ut i mer åpne møter. Der jeg så at synspunktene begynte å variere, var når det ble snakk om å begi seg ut på større ekspedisjoner i nettverdenen – kommunisere med flere mennesker på en gang, føre lengre, fortrolige samtaler, bruke bilder og gjøre avtaler.

Forholdet til de to begrepene anonymitet og åpenhet ble ofte framstilt som en prosess. En form for utviklingshistorie som hadde forskjellig innhold og forskjellig utviklingskurve for de forskjellige personene. Men grovt sett kunne jeg etter hvert kjenne igjen to typer anonyme startfaser: En *engstelig anonym* og en *utforskende anonym*. Jeg fikk fortellinger om nettaktiviteter som hadde ulike utgangspunkt. Men når historiene fortsatte, ble de mer samstemt. Alle hadde beveget seg mot det de framstilte som en komfortabel åpenhet.

De som fortalte om en *engstelig anonym* startfase, hadde forholdsvis kort erfaring, de hadde begynt sin aktivitet som nettdatere på et tidspunkt da dette var blitt et stort, omfattende fenomen som kunne virke uoversiktlig og ukontrollerbart. De var redde for det ukjente i dobbel forstand. Det ukjente mediet og de ukjente menneskene. I miljøet de kom fra var nettdating en uvanlig måte å finne en kjæreste på. Det var også uaktuelt å profilere seg med portrettfoto. Synlighet følte blottleggende og ubehagelig. Aktiviteten ble motsetningsfylt. Defensiv og samtidig full av spenning – positivt avventende. Møter med vanlige, ufarlige mennesker dempet nervøsiteten. Etter hvert ble stemninga åpen og avslappa. Det ble mindre viktig å være strengt anonym.

En *utforskende anonym* startfase var vanlig for de med lengre erfaring, gjerne fra 1990-tallet, før de spesialkonstruerte sjekke-nettstedene ble utvikla.

Kontaktsøkende virksomhet på nett krevde da en offensiv, aktivt oppsøkende innstilling. De forbandt ikke sin internettaktivitet med utrygghet. Informanter med et utforskende anonymt utgangspunkt hadde større interesse for underholdning, spenning og testing av identiteter. Anonymitet ble altså brukt til andre ting enn å søke beskyttelse. Men det var en klar tendens til at den uforpliktende leken ble mindre interessant etter hvert. Det var et spill å gjøre seg ferdig med, «been there, done that, nå vil jeg bare møte noen ...», som det ble uttrykt i en av mine mer uformelle kafé-samtaler om dette temaet.

Anonyme samtaler kan fortsette på ubestemt tid, forbli anonyme, og sånn sett bli en motsetning til de foregående utviklingshistoriene. Flere hadde gode erfaringer med helt anonyme samtaler, uten at de valgte det som en varig form. Men en liten gruppe foretrakk en kommunikasjonsform jeg best kan beskrive som kun *anonym*. For noen eksisterte samtaler og nære nettvennskap på betingelse av denne kontaktformen. En nødvendig avstand til konkrete personopplysninger og en nødvendig frihet fra blikkontakt. Den strenge anonymiteten på ett område bidro til åpenhet på et annet. Samtalene kunne gå langt inn i sensitive og problematiske områder og fungere terapeutisk. Psykiater Finn Skårderud (2003) mener at samtaler på nett kan være et tillegg og et alternativ til den tradisjonelle samtalerapen. Han er spesielt opptatt av spiseforstyrrelser og følelsen av *skam*, en følelse nær knytta til blikket. Når det er et problem i seg selv å snakke med mennesker ansikt til ansikt og møte et blikk, blir det nødvendig å finne andre løsninger. Alternativet kan være en samtale som baserer seg på skrift. Jeg vet ikke om de aktuelle informantene søkte hjelp i et behandlingsapparat, men de søkte i hvert fall venner i et skriftlig nettfellesskap. Den skriftlige formulerings- evnen ble en viktig del av identiteten. Og de fant fram til andre som hadde det på samme måte.

Sjekke-nettstedene har et standard oppsett for personlig profil, med plass for portrettfoto. Jeg fant imidlertid ingen standard innstilling til hvordan disse bildene skulle brukes. Dette er et godt eksempel på at betydningsinnholdet i begrepene forandres etter hvem som snakker, og hvilke situasjoner kommunikasjonen skjer i. Noen opplever at de kommuniserer åpent på nett selv om det ikke inkluderer bilder. For andre har det lite med åpenhet å gjøre hvis de ikke har sett ansiktet til den de har kontakt med. Hovedinntrykket er allikevel at bilder ikke trenger å

vises fram hvordan man ser ut. De skal vise hvordan man ønsker å kommunisere. Noen ville gjøre det tydelig at de kunne «vise ansikt», andre inviterte til en mer kompleks historie om seg selv og sine interesser. Mange hadde hatt opplevelser av å få spesielt god kontakt med folk fordi de ikke brukte bilder. Argumentene liknet de jeg fant hos informantene som foretrakk en helt anonym samtaleform – en frihet til å snakke sammen uten å ta hensyn til forstyrrende elementer utenfor samtalen.

Når to personer finner fram til hverandre på en nettside, kan de være på ulike steder i disse prosessene og ha forskjellige oppfatninger av anonymitet og åpenhet. Men vanligvis er det en forventning om at de skal være like mye eller like lite anonyme. Møtet skal føles balansert. En stor skeivhet kan oppfattes som et løftebrudd og et signal om at de ikke passer sammen. Det kan skape irritasjon og usikkerhet. Selv om kontaktsøkinga var preget av kontroll, fantes det en oppmerksomhet mot potensielle farer og mulige misforståelser. Men de som virkelig er redde for å søke kontakt gjennom Internett, de er jo et helt annet sted.

Et av samtidas prøverom

Sosiolog Richard Sennett har også vært opptatt av nærhet og avstand i kommunikasjonen mellom mennesker (1977, 1992). Han mener at vi i vår tid har en tendens til å søke personlig mening og sammenheng i det som burde være upersonlig. Det intime har tvunget seg fram som resultat av en lang historisk prosess. Samfunnet har mista sin *siviliserte væremåte*: «[...] den aktivitet som beskytter folk for hverandre og likevel tillater dem å ha glede av hverandres selskap» (1992:14). Å bære maske er kjernen i den siviliserte væremåten. Sennett viser til rollespillers og teaterets funksjon på 1700-tallet, den gang folk knytta sosiale bånd i kraft av sosial distanse. Intimitet skaper en forventning, sier Sennett. Når relasjoner er nære, forventes det også at de er varme. Men han påstår at jo nærmere folk kommer hverandre, jo mer smertelig og krevende blir forholdet mellom dem. Den siviliserte væremåten fungerte som en beskyttelse mot å oppleve hverandre som en byrde.

Richard Sennett strevde med et tap og så ikke lyst på situasjonen. Hans historiske framstilling er overbevisende og gjenkjennelig, men etter å ha hørt mange fortellinger fra folk som snakker sammen på Internett, vet jeg at vi har fått mye tilbake. Sennett

fikk også øye på en liten mulighet. Han skrev *The fall of public man* tjuv år før Internett kom i vanlig bruk, men hadde interessante synspunkter på annen elektronisk kommunikasjon. Han beskrev radio og tv som effektive virkemidler for å gjøre alle deltakere og alle temaer private og fjerne ideen om offentlig liv. Men han så også at disse mediene ga en mulighet til å observere sosiale begivenheter fra en tilbaketrukket, privat posisjon. Utvikling av interaktive medier har ikke bare utvida denne muligheten, men skapt en ny virkelighet. Med Internett kan nettdatere og andre føre sin egen «siviliserte» kommunikasjon ved å forvalte anonymitet og åpenhet etter egne behov. Teknologien er med på å skape en form for prøverom, et sted i bevisstheten der Sennetts gamle teater sto. Et rom og en vilje til å teste ut forskjellige måter å møte andre mennesker på. Prøve og forkaste, uten å bli sett. Blande seg inn i diskusjoner, oppdage at noen har de samme erfaringene som deg, stjele litt av andres tid, sprite opp seksuelle fantasier, gjøre avtaler man kanskje ellers ikke ville ha fått. Finne venner, finne kjærester. Både maskene og scenebelysninga fungerer, og det blir knytta sosiale bånd i kraft av både sosial distanse og nærhet.

Et samtidsfenomen, nettdating, og et gammelt, men alltid fornybart fenomen, kjærligheten, hjelper hverandre opp og fram og inn i nye sammenhenger. Sånn sett blir en undersøkelse av kontaktsøking på nett et interessant samtidsdokument. Ikke bare for å finne ut hvem som lykkes med kjærligheten, men for å se hvordan sentrale temaer diskuteres i vår tid.

Fra tekst til utstilling

«Kjærlighet på Internett» er arbeidstittelen på en utstilling vi skal sette sammen ved Norsk Telemuseum i løpet av 2009. Det betyr at intervjumaterialet og denne teksten blir grunnlaget for en helt annen type framstilling. Gjennom hele sin bok *Utställningsform* (1994) argumenterer Eva Persson for at man skal frigjøre seg fra skrivekulturens måte å fortelle på når man lager utstilling. Det blir en utfordring når vi skal visualisere fortellinger fra en tekstbasert verden. Selv om jeg er enig med Persson, ønsker jeg i dette tilfellet å vise hvor viktig teksten er for nettkommunikasjonen. Et alternativ er å frigjøre seg fra tekstene, men ikke fra tekst som form og effekt. En liknende tilnærming er nødvendig for en del av intervjumaterialet. Personvernet

kan gjøre det vanskelig å bruke direkte sitater. De vil bli synlige og individuelle på en annen måte enn i en artikkel, der de tilhører en større tekstsammenheng. Noen strålende poengterte formuleringer må derfor tolkes og konverteres til visuelle framstillinger. Tanken er å holde selve intervjuene tilbake, men å trekke fram essensen av innholdet når vi skal lage utstilling. Når vi skal skape stemning, vekke nysgjerrighet, gi ny kunnskap, teste grenser og by på overraskelser. Kanskje kan en date med jenta på sentralbordet i Trondheim i 1911 ende med ny innsikt i moderne kontaktsøking. Kanskje kan et konstruert byrom bringe fram nye tanker om en positiv anonymitet. Byen er et sted der du opplever ting hele tida uten at du nødvendigvis vet hvem som står bak. En strøm av bilder og lyd, en kombinasjon av mange stemmer. Folks forhold til kontaktsøking på Internett er i forandring, derfor bør vi ha en mulighet for at besøkende kan fortelle sine egne historier. En liten del av utstillinga vil sånn sett utvikle seg selv. Disse ideene er bare delvis mine, på samme måte som dette prosjektet nå går fra å være mitt til å bli vårt. Til et faglig fellesskap av prosjektleder, kultur- og kunsthistoriker, fotograf, utstillingsarkitekt og pedagog. Jeg tar godt vare på alle fortellingene og går over i en ny dimensjon.

Litteratur

- Arendt, Hannah ([1958] 1998): *The human condition*. Chicago og London: The University of Chicago Press.
- Dalen, Monica (2004): *Intervju som forskningsmetode – en kvalitativ tilnærming*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Due, Beathe (2007): Viktige overraskelser. Ideer om uforutsigbar teknologibruk, i Lüders, Marika, Lin Prøitz og Terje Rasmussen (red.): *Personlige medier. Livet mellom skjermene*. Oslo: Gyldendal.
- Ehn, Billy og Orvar Löfgren (1982): *Kulturanalys*. Malmö: Gleerups Förlag.
- Helle-Valle, Jo (2007): Kontekstualiserte medier, kontekstualiserte mennesker – et annet blikk på mediebruk, i Lüders, Marika, Lin Prøitz og Terje Rasmussen (red.): *Personlige medier. Livet mellom skjermene*. Oslo: Gyldendal.
- Persson, Eva (1994): *Utställningsform*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Sennett, Richard (1977): *The fall of public man*. New York: W.W. Norton & Company.

Sennett, Richard ([1977] 1992): *Intimitetstyranniet*.
Oslo: Cappelen.
Skårderud, Finn (2003): Sh@me in cyberspace.
Relationships without faces: The e-media and

eating disorders. *European Eating Disorders
Review*, årg. 11, nr. 3.
Øverenget, Einar ([2001] 2003): *Hannah Arendt*.
Oslo: Universitetsforlaget.

Gjør døren høy

Nye ritualer i kirken

Artikkelen handler om nye ritualer for å markere kirkeårets høytider i Den norske kirke. I løpet av de siste tiårene har det skjedd en endring fra en enhetlig praksis i alle Norges kirker til at det åpnes opp for variasjon. Hva ser vi når vi deltar i en høytidsmarkering i dag? Hva har presten tenkt, og hva mener kirkegjengeren? Forskjellige perspektiver leses ut av spørrelistesvar, fotodokumentasjon og intervjuer.

Kirken er en sentral bygning i by og bygd over hele Norge, mange steder også en *dominerende* bygning plassert på en høyde i terrenget. Vi ser den kanskje daglig, og noen besøker den jevnlig. Ca. 80 % av alle nordmenn er medlemmer av Den norske kirke og er dermed døpt der. I 2007 var vel 70 % av alle fødte barn døpt i kirken, og 65 % av alle 15-åringer ble konfirmert der.¹³ De aller fleste har besøkt kirken i en eller annen sammenheng, til de store livets markeringer og til noen av årets store markeringer – i det minste til jul. Vinteren 2000 fikk 3000 tilfeldige medlemmer av Den norske kirke tilsendt 81 spørsmål om sitt forhold til kirken, og 69 % av disse svarte. Tre av fire av disse igjen hadde deltatt i gudstjeneste eller en annen begivenhet i kirken i løpet av året, og sju av ti opplevde gudstjenesten som positiv eller svært positiv (Veiteberg 2005:97–98). Men det er bare ca. 10 % som går jevnlig til kirkens gudstjenester, selv om en langt høyere prosentdel bruker kirken i andre sammenhenger enn gudstjenester og seremonier. Det har kirken villet gjøre noe med, blant annet gjennom fornyelse av liturgien, som er kirkens ord for ritualer. Døren skal gjøres høyere både når det gjelder innhold og form.

Men for å holde oss til seremonier, eller ritualer, som jeg foretrekker å kalle dem, hva foregår i Den norske kirke i dag? Følgende utsagn: «Jeg går jo aldri i kirken, så det vet jeg ikke noe om», «Jeg går i kirken bare når noen jeg kjenner skal døpes, konfirmeres, giftes ...», «Egentlig går jeg i kirken bare på julaften», «Nei, jeg kjenner ikke noen sosialantropologer/etnologer/folklorister som er opptatt av ritualer i kirken» er mine konstruksjoner basert på svar jeg har fått på spørsmålet om hva folk vet om ritualer i Den norske kirke i dag.

Men er dette noe vi trenger å vite noe om? Den norske kirke er vel der som den alltid har vært, og den dagen man vil vite noe om dens ritualer, kan man jo bare undersøke dem. Kirkehistorikeren vil vite at slik er det ikke, for Den norske kirke har forandret seg over tid og er fortsatt i endring. I løpet av de siste årtier har ritualene endret seg i den grad at når vi en sjelden gang går i kirken i et eller annet «ærend», slås vi av at ritualene er jo ikke slik vi husker dem. Det samme gjelder for kirkens ritualer som for kultur og tradisjoner, at de ikke kan defineres som statiske, men som værende i en prosess selv når man tror at de er slik de alltid har vært.

De svenske etnologene Billy Ehn og Orvar Löfgren satte i sin bok *Kulturanalys* ord på hvorfor vi ofte vet så lite om det samfunnet vi lever midt i: «Vi tar en mängd saker för givna och har svårt att problematisera det välkända.» Og de fortsetter: «Svårigheten ligger [...] inte i att svensk kultur är fattig på innebörd, utan i vår egen hemmablindhet» (Ehn og Löfgren 1982:12). En slik hjemmeblindhet resulterer ikke bare i at man ikke problematiserer det som man tar for gitt, man ser det kanskje ikke heller. I

13 Statistisk sentralbyrås statistikk for 2007.

hvert fall så ikke den svenske etnologen Åke Daun noen form for religiøs aktivitet i sin avhandling om livet i en svensk forstad (Daun 1974), og jeg tror ikke en slik forglemmelse er et engangstilfelle. Den allmenne oppfatningen av at Sverige er et sekularisert samfunn, skygger kanskje for å se den religiøse aktiviteten som faktisk fins.

Det samme kan gjelde i Norge. Den norske kirke og den aktivitet som foregår der, er en så selvsagt del av vår kultur at forskere innen etnologi og folkloristikk, faggrupper som besitter mange stillinger i museumsverdenen, knapt reflekterer over sin hjemmelandhet. Kanskje henger det sammen med at det som virker altfor kjent i egen kultur, heller ikke virker interessant, til tross for at enkelte spørsmål der kirken er aktør, til stadighet er i media. Den løpende aktiviteten i kirken er muligens ikke eksotisk nok til å bli dokumentert av kulturforskere. En kan jo også spekulere i om vår oppfatning av religiøsitet som en privatsak parkerer den hos de spesielt interesserte, og at kulturforskere derfor ikke «ser» den. Men mangelen på dokumentasjon av alminnelig religiøs aktivitet oppleves ofte, både i de kulturelle fenomenenes og prosessenes samtid og i deres ettertid. Ikke minst opplever museene denne mangelen på dokumentasjon av det selvsagte. Her kan vi trygt konstatere at vi risikerer «å tape samtiden».

Prosjektet «Kirkeårets høytider» er et lite bidrag til å bote på denne mangelen på dokumentasjon. Det er knyttet til Norsk Folkemuseums store samling av norsk kirkekunst, i et forsøk på å skape en slags kontinuitet mellom våre kunnskaper om eldre tiders kirkeliv og det som foregår i dag. Det siste vet vi nemlig altfor lite om enda vi står midt i det. Meningen er at resultater av prosjektet også vil kunne brukes i utstillinger knyttet til samlingen Norsk kirkekunst. Feltarbeidet har hatt tre trinn: spørrelist, fotodokumentasjon og intervjuer.

Spørsmål og svar

Norsk etnologisk gransking (NEG) har stått for gjennomføringen av prosjektet, og «avsparket» var utsendelse av to spørrelist. Den første, «Ritualer i kirken»,¹⁴ ble sendt til NEG's faste informanter høsten 2006. Det sto da i underkant av 250 personer på adresselisten, og vi fikk inn 60 svar fra alle fylker, Troms unntatt. Den geografiske fordelin-

gen har imidlertid ingenting å si for den videre analysen.

Tidligere etnologisk og folkloristisk forskning søkte i langt større grad etter felles mønstre for større og mindre kollektiv og la derfor vekt på objektive kilder, et krav eldre spørrelist forsøkte å imøtekomme. Analyser av dette materialet kan ha forenklet vår forståelse av fortiden, gjort den mindre kompleks enn den i realiteten var. I dagens spørrelist ber man om medarbeidernes personlige erfaringer og holdninger. Svarene til et oppgitt tema blir derfor som et kaleidoskop, de gir innspill og perspektiver til mange sider og mange holdninger til ett og samme fenomen. På den måten gir de etter min mening en riktigere forståelse av en kompleks samtid (Skjelbred 2006).

I spørrelisten til NEG's medarbeidere valgte vi å ta med også kirkens livsritualer, som dåp, konfirmasjon, bryllup og begravelse. NEG spør tradisjonelt bredt for å få dekket et tema best mulig, og spørsmål om det jeg kaller private ritualer, ble inkludert. Dette er rituelle uttrykk som ikke nødvendigvis er knyttet til en bestemt seremoni selv om de ofte brukes slik, men som man også kan benytte seg av helt privat i kirkerommet, slik som lysglobe og bønnekort. I utgangspunktet antok jeg at dette var hentet fra katolske kirker, og jeg ønsket en kartlegging av fenomenene med medarbeidernes refleksjoner over dem. Jeg fikk ikke bekreftet en katolsk bakgrunn for skikkene, og gjennom mer uformelle kilder ble det klart at når det gjelder bønnekort, så har dette vært faste innslag i mange evangeliske forsamlinger, for eksempel pinsemenigheten og norsk misjonssamband. Erkjennelsen av at det ikke nødvendigvis er katolsk det som ser slik ut, viste at det som foregår i kirkerommet, må ses ut fra litt videre perspektiver enn luthersk eller katolsk, kanskje flere perspektiver. Den erkjennelsen førte til at jeg måtte se på andre tolkningsmuligheter for årsmarkeringene i Den norske kirke.

«Ritualer» som analytisk begrep er ganske komplisert. Det fins mange definisjoner avhengig av hvilket stæsted den enkelte forsker har hatt. Hovedskillet mellom dem har vært om det er snakk om ritualer i religiøs sammenheng, og dermed om de utføres som en dialog med det hellige eller transcendentale, eller om det er snakk om ritualer i sekulær sammenheng, og at de dermed først og fremst har sosial betydning. Ritualforskere i dag er likevel stort

14 NEG spl. 214.

sett enige i at ritual er en type repeterbare handlinger som er kollektive, formaliserte og gjerne institusjonaliserte (Bell 1992:89). I dagligspråk er det vanskelig å skille mellom ritual og seremoni, vane/uvane og rutine. Når det gjelder ritualer i kirken, har vi jo det problemet at en gudstjeneste i seg selv er et ritual, så her vil det være snakk om ritualer i et ritual. I spørrelisten ble ritual definert nokså konkret som hvordan den enkelte høytid ble markert slik at den skilte seg ut fra en vanlig gudstjeneste. Da dreier det seg om hvordan en handling ble utført, om bruk av farger, blomster, gjenstander, tekstiler og musikk.

Antallet svar fra NEGs medarbeidere om temaet ritualer i kirken var en god del lavere enn forventet, og mange av dem begynte med utsagn om hvor lite og sjelden de gikk i kirken. Til tross for dette ble det klart at det var til dels store variasjoner i hvordan hver kirke markerte høytidsdager gjennom året.

Variasjonene ga støtet til en tilsvarende spørreliste til alle menighetene i to utvalgte bispedømmer. Valget falt på Oslo og Agder og Telemark. Sistnevnte ble valgt fordi lekmannsbevegelsen der har en sterk posisjon og derfor kanskje kan bety en kontrast til Oslos mer urbane kirker, noe som imidlertid ikke kom frem i avgjørende grad. For begge bispedømmene ble det først tatt kontakt med biskopen – henholdsvis Ole Christian Kvarme og Olav Skjevesland – for å få aksept for å distribuere spørreliste til hardt arbeidende prester. Etter å ha innhentet slik aksept ble kirkens ritualer i årets løp¹⁵ sendt ut til 172 menigheter i 2007.

Antallet svar på denne spørrelisten var enda mer beskjedent enn blant NEGs faste medarbeidere. Men de svarene vi fikk inn, er informative om hva man gjør i de forskjellige kirkene til de forskjellige årshøytider. De forteller at vel er rammene lagt for hvordan en gudstjeneste i Den norske kirke skal være, men innenfor rammene er det gitt plass til til dels store variasjoner. Variasjonene peker kanskje på forskjellige holdninger til hvilke segmenter av menigheten den enkelte kirke vil nå med sine rituelle uttrykk.

Bilder forteller

Det ble kjøpt inn fire kameraer og utarbeidet retningslinjer for hvordan bildene skulle tas, og hvilke opplysninger som trengs for registrering i Primus.

Datatsynet ga sine retningslinjer for innsamling av fotografier. Ett av dem var krav om samtykkeerklæring for personer som blir portrettert og derfor kan kjennes igjen. Det ble så engasjert teologistudenter i Oslo og Kristiansand via kontaktpersoner som jeg allerede hadde. Valget av høytidsdager falt på allehelgensøndag, en adventssøndag, julaften og en av juledagene, palmesøndag, skjærtorsdag, langfredag og en av påskedagene.

Noen av spørrelistesvarene var mer innholdsrike enn andre i beskrivelsen av ritualene i egen kirke. Disse kirkene ville det være interessant å besøke for å få bilder i tillegg til de skriftlige svarene. Jeg tok utgangspunkt i noen av dem, men henvendte meg også til en rekke andre kirker for å høre om det var i orden at det ble fotografert i kirken under gudstjenesten. Fotografene tok så kontakt med den valgte kirke i forkant for å legge opp hvordan feltarbeidet kunne utføres til minst mulig sjenanse for dem som deltok i gudstjenesten. Skjemaer for samtykkeerklæringer ble distribuert til aktuelle personer. Fotografene ble bedt om å ta bilder som kunne vise handlingen og/eller gjenstander i bruk i markeringen av den enkelte høytiden. En god del bilder kunne tas i kirkerommet både før og etter gudstjenesten. De skulle også lage et notat om besøket i kirken og om det som foregikk der. Dette notatet kom i tillegg til opplysningene som ble knyttet til hvert bilde eller til serier av bilder med samme motiv. Flere av feltarbeiderne har sendt med den aktuelle søndagens eller gudstjenestens program som kirkegjengerne får utdelt sammen med salmeboken når de ankommer kirken.

Jeg ønsket meg kirkegjengernes opplevelser og holdninger til det ritualet de deltok i, og hadde utarbeidet et lite spørreskjema som de ble bedt om å besvare. Det viste seg å fungere veldig dårlig, det var få personer som valgte å svare, og svarene var stort sett nei og ja. Etter at vi hadde delt ut spørreskjemaet noen ganger, ble den delen av dokumentasjonen skrinlagt. Kirkegjengernes egne opplevelser og eventuelle tanker og meninger omkring de forskjellige ritualene der og da har vi derfor ikke fått. Svarene fra NEGs medarbeidere om ritualer i kirken er derfor hovedkilden til de perspektivene jeg har valgt å fokusere på.

Alle høytidsdagene har ikke fått full dekning fra fire kirker hver gang. Det beror på at heller ikke de

15 NEG spl. 219.

fire teologistudentene gikk i kirken hver søndag. De hadde familieforpliktelser eller måtte melde pass enkelte dager av andre grunner. I ettertid kan en se at vi kunne ha forsøkt å engasjere flere fotografer og kanskje fått dokumentasjon fra flere kirker eller til og med fra flere bispedømmer enn de to vi valgte. Ikke desto mindre er ritualer i kirken i forbindelse med årshøytidene dokumentert med ca. 350 bilder. Med hvert bilde følger det opplysninger om motiv, sted og person. Bilder, opplysninger og samtykkeerklæringer skal kobles sammen i registreringen, og skal dessuten kunne kobles til tekstmateriale som feltarbeiderne har sendt med, og som aksesjonsføres i Norsk etnologisk granskings arkiv knyttet til spørrelistene 214 og 219.

Hva fortalte prestene?

Selv om feltarbeiderne hadde lagt ved både informasjon og små notater om den enkelte gudstjenesten, hadde jeg behov for å besøke noen av kirkene jeg hadde fått bilder fra, og snakke med en sentral per-

son i den aktuelle kirken. Det var to grunner til det. På bildene var det enkeltgjenstander som en trenger konkrete opplysninger om, noe som det selvsagt ikke var så lett for en feltarbeider som ikke har erfaring fra arkiv eller museum å tenke på, og som jeg ikke hadde tenkt på å instruere dem om. Den andre grunnen var at ritualene som ble anvendt, varierte – til dels sterkt, og jeg ønsket meg en samtale om hvordan prest og menighet i kirken stilte seg til sin kirkes rituelle uttrykk.

Jeg tar med et eksempel fra markeringen av allehelgensdag. Dette er en merkedag i kirkeåret med aner tilbake til både den gresk-ortodokse og den katolske kirken, til minne om alle helgener og salige i himmelen. Pave Gregor 4. fastsatte i 835 dagen til 1. november, og i norsk tradisjon ble den kalt helgmesse. I Den norske kirke er det en dag da man minnes sine døde, og det kan se ut som om den har fått en økende betydning i den forstand at den nå markeres spesielt på en eller annen måte ut over en vanlig gudstjeneste. Av kirkeårets mange dager er dette kanskje den som beveger mange som ellers ikke går i kir-

Allehelgen i Høvåg kirke i 2007. Navnene på siste års avdøde ble lest opp av presten, og et lys ble satt i lysgloben for hver person. Foto: Øyvind Skjeggstad for Norsk Folkemuseum

ken. For noen år siden hadde danske Weekendavisen en reportasje fra Københavns domkirke der allehelgen ble markert søndag ettermiddag som en minnedag for døde spedbarn. «Der var nådeshilsen, der var bøn og så var der to kvinder, der på skift læste de døde børns navne op – af og til fulgte en lille hilsen som til Jonas og Jacob, der døde med et års mellemrum, 'til lykke med jeres lillesøster', andre var døde tilbage i 80erne, men mindedes stadig – flere var døde i oktober i år» (Winther 2006). Lignende markeringer var det i mange danske kirker, alle steder i regi av Landsforeningen til støtte ved Spædbarnsdød.

Hvordan ble så allehelgen markert i noen av «mine» kirker? Gamle Aker kirke i Oslo markerte den med en aftengudstjeneste. Kirken var imidlertid åpen hele dagen slik at folk kunne komme inn og tenne lys og skrive den avdødes navn på en lapp som ble lagt i en spesiell urne. Når kvelden kom, var kirken badet i levende lys. I Høvåg kirke i Agder og Telemark bispedømme hadde man en minnegudstjeneste søndag kveld med mye sang, musikk og opplesning av dikt i tillegg til lesing av tekst fra Bibelen. Presten leste så opp navnene på dem i menigheten som var avgått ved døden i løpet av året som var gått, og for hvert navn ble det satt et lys i en lysglobe. Kommentarer fra noen av dem som deltok, var at denne formen for markering var til trøst, og at det er viktig å være sammen i sorgen over tapet av en kjær som er gått bort. «Lyset gjør noe med oss. Det får oss til å minnes de gode ting, og vi 'ser' den vi minnes i lyset,» skrev kvinnen som tente lys i globen for hver avdød. I Gamle Aker og Høvåg kirker fortalte bildene meg om en vakker høytidelighet omkring tap, sorg og «fortrøstning», for å bruke et ord fra forkynnernes vokabular.

I Oddernes kirke hadde de markert dagen med en installasjon i våpenhuset og en i kirkerommet nær alteret. Det var presten selv som hadde invitert to kvinner i menigheten til å lage dem. Installasjonene var ganske spesielle, med bruk av cellofan, hvitt tøy, rødt stoff med påskrift, en farget gipsavstøpning av to hender, slitte klær og sko. Disse bildene fortalte ikke meg om en vakker høytidelighet, selv om innskriftene som var malt på tøyet – «Se, nå skaper jeg noe nytt» og «til frihet har Kristus frigjort oss» – formidler både trøst og et løfte for tiden fremover. Min personlige forventning om hva man kan forvente av kunst i et kirkerom, gjorde at jeg ble mer opptatt av installasjonene enn av budskapet som skulle formidles. Oddernes kirke er fra middelalder-

ren, med et intimt kirkerom og altertavle og prekestol fra 1700-tallet. Installasjonene brøt ganske mye med kirkerommet. Presten medga at han ikke hadde brukt dem i gudstjenesten på samme måte som året før, da de samme personene hadde laget en installasjon som passet bedre som markering av allehelgen. I samtale med andre prester i Kristiansand forsto jeg at installasjonen hadde ført til diskusjon.

Fra Birkenes kirke har vi bilder fra en adventskonsert med andakt. Det vi ser, er juledekorasjoner som åpenbart er laget av barn, en prest som ikke er i ornat, og en julekrybbe der det blir tent et adventslys. Det hele gir et nøkternt inntrykk. I samtale med presten gikk det frem at dette ikke var tilfeldig. Grunnen til at han ikke var i ornat, var at folk i menighetsrådet ikke mente han skulle iføre seg ornat når det var en konsert. Birkenes regnes for å være en lavkirkelig menighet, så her var det nødvendig å balansere mellom det presten selv gjerne ville innføre av ritualer, og det profilerte mennesker i menigheten ville godta. Det fikk for eksempel også følger for hvordan prosesjonskors og lysglobe kunne brukes.

Ritualer er ikke bare for voksne

I samtale med menighetsforvalteren i en av oslokirkene om hvordan de markerte palmesøndag der, ble jeg fortalt at det gjør de med en familiegudstjeneste der barnehagebarn blir invitert til å sitte i koret og male påskeegg. Et annet eksempel er advents- og juledekorasjonen i ovennevnte Birkenes kirke i Agder og Telemark bispedømme, som bar tydelig preg av å være laget av små barn. Ved hver utgang og i midtgangen hang det en rockering som kirketjeneren hentet frem fra et kott. Ringen var kledd med aluminiumsfolie, og fra ringen var det hengt engler i hvitt, sølv og gull. Disse var laget av tomme vindler for vevegarn og kledd med biter av tekstiler eller vakkert papir. Englehodene var bomullskuler. Kirken stiller hvert år noen penger til disposisjon for barn i første klasse. Når adventen innledes, kommer de med sine engler.

Barns involvering i gudstjenesten, og ikke bare med tilstedeværelse, kom som initiativ fra Kirkemøtet og Kirkerådet i og med revisjonen av liturgien i 1983 og er blitt tatt opp i varierende grad i de enkelte kirkene. Kirkemøtet har oppfordret menighetene til å fornye familiegudstjenestene ved å involvere barna. Men en av NEGs medarbeidere beskriver barnas inntog i kirkerommet og gudstjenesten

Installasjon i Oddernes kirke allehelgen 2007. Foto: Solveig Omland for Norsk Folkemuseum

slik: «Mange prester bruker barna som trekkplaster. Når de på en eller annen måte får opptre i gudstjenesten, kommer også foreldrene. Det er hyggelig når det ikke er for ofte». ¹⁶ I flere kirker er det barn som sørger for markeringen av høsttakkefesten ved at de bringer noe av årets grøde inn i kirkerommet. Det kan være frukt, blomster og grønnsaker. En kvinne forteller så at i hennes kirke var det barn som brakte med seg høsttakkefestens produkter, og etter gudstjenesten delte barna ut frukt og grønnsaker til kirkegjengerne idet de gikk ut gjennom våpenhuset. Hun bemerker at det var første gangen hun spiste grønnsaker i kirken. ¹⁷

Gjør døren høy og porten vid

Nesten før jeg var kommet i gang med prosjektet, måtte jeg som nevnt innledningsvis forkaste problemstillingen min, nemlig at de rituelle nyskapninger vi ser i enkeltkirkers måte å markere høytidsdager i kirkeåret på, er hentet fra den romersk-katolske kirken. Ingen av NEGs to spørrelister om ritualer i kirken ga noen klare holdepunkter som jeg kunne bruke til å problematisere det innkomne materialet ut fra den opprinnelige problemstillingen. I stedet valgte jeg å bruke spørrelistesvarene og bildene som utgangspunkt for å fokusere på en del perspektiver.

Ett mulig perspektiv var å gå inn i diskusjoner og teorier omkring modernitet og postmodernitet (jf. Skjelbred 2005). Richard Sennett har i sin bok *The fall of public man* (Sennett 1977) vist hvordan det private, som tidligere var forbeholdt familiesfæren, nå stilles til skue i det offentlige rom. Følelser som ikke skulle vises offentlig fordi det ikke var forenlig med prosjektet «det moderne menneske», har i den postmoderne verden tvert om erobret den offentlige scenen, kanskje i tråd med den allmenne psykologiseringen av samfunnet. Dette trekket har åpenbart også fått plass i kirkerommet. Vi ser det særlig i livsmarkeringene dåp, konfirmasjon, bryllup og begravelse, og når det gjelder årshøytider, ser vi det tydeligst i markeringen av allehelgen. I enkelte kirker skrives den avdødes navn på en seddel som legges i en egen krukke. Krukken med innhold blir så båret frem til alteret, og det blir fremsagt en bønn over den. I andre kirker blir den avdødes navn lest opp mens det samtidig blir tent et lys som plasseres i glo-

ben. Slik var det som nevnt i Høvåg kirke, men tidligere hadde de der hatt den skikken at den som var i familie med den avdøde, reiste seg, noe som eksponerte enkeltmennesker på en måte som gjorde at man valgte å slutte med den delen av ritualet. Men begge deler, opplesningen av den avdødes navn og fokuseringen på hans eller hennes familie, viser en sterk personliggjøring av ritualet.

Opplevelse er et annet typisk trekk ved det postmoderne samfunnet. Det enkelte menneske søker stadig nye opplevelser, og den som vil fange oppmerksomheten til det moderne menneske, er tvunget til å legge vekt på dette behovet. Så også kirken, som ser ut til å slite med å bringe budskapet sitt ut slik at det berører mennesker. Den har måttet ta inn over seg at svært mange synes gudstjenesten med liturgien fra 1920 har vært både for lang og for kjedelig. Men for at en opplevelse skal fange, må man ta i bruk sanselighet. Dette står i kontrast med den protestantiske kirkens grunnlag, som er teksten, det vil si Bibelens tekst og prestens utlegning av den. ¹⁸ Prosamesse kaller liturgikerne den i dag. Slik skulle den protestantiske kirken fremstå som noe annet enn den romersk-katolske. Det er man ikke opptatt av i dag, noe som dagens ritualer vitner om.

Det liturgiske arbeidet for å fornye liturgien fra 1920, som av mange ble karakterisert som virkelighetsfjern og lite kontekstuell (Veiteberg 2006:39), har pågått i mange tiår. I 1965 satte Kirke- og undervisningsdepartementet ned en liturgikommission som skulle arbeide med å fornye liturgi og gudstjeneste. I årene 1977 til 1990 er de forskjellige delene av høymesseliturgen godkjent ved kongelige resolusjoner og vedtatt av Kirkemøtet i årene 1986 til 1991.

Samtidens ritualer i kirken viser hvor mye man har beveget seg bort fra det rent tekstlige for å formidle budskapet også på andre måter enn gjennom tekstlesning og utlegning av teksten. Det som foregår i kirken, må også bevege, og derfor må døren gjøres høyere og porten videre for sanselige uttrykk. Musikk og sang er en viktig del av markeringer av kirkeårets høytider. For eksempel ble advent markert i Birkenes kirke med en kveldskonert og andakt, i Kristiansand Domkirke var det korsang, solosang og instrumentalmusikk i markeringen av skjærtorsdag, langfredag og påskenatt. Blåseinstru-

16 NEG 214: 377769.

17 NEG 214: 377790.

18 Se «Tidligere liturgirevisjoner 1886–1998» på www.kirken.no

menter til påskedag og i julen forsterker lovsangen og «det glade budskap».

Blomster er en annen viktig del av høytidsmarkeringer. Langfredag legges det i noen kirker roser på et sortkledd alter, der for øvrig alle vanlige gjenstander, som lysestaker og blomstervaser, er fjernet. Til andre høytider dekorerer kirken med blomster i tillegg til de vanlige blomstene på alteret. I Mandal kirke markeres påskedagen med «nyvasket alterduk og på søyleføttene nedover kirkeskipet og på trappen ute er der svære krukker med påskeliljer».¹⁹ I noen kirker markeres påskedag med at hver kirkegjenger får en påskelilje i hånden når de går ut av kirken. Påskeliljer er i det hele tatt et viktig rituellement i kirkenes påskefeiring.

Lys er et flittig brukt og går igjen i så å si alle høytidsmarkeringer, bortsett fra på langfredag, da det i stedet er snakk om bortfall av lys. Allehelgen markeres med at man tenner lys for dem som er gått bort i det foregående året. Fotodokumentasjonen fra Paulus kirke i Oslo, der kirken i løpet av helgen fremstår med «et hav av tente lys», for å sitere min kontaktperson, gir et godt inntrykk av akkurat det. Markeringene gjøres forskjellig, med telys plassert i våpenhuset og/eller i kirkerommet, eller ved å benytte lysgloben. Lysgloben er kanskje den vanligste rituelle gjenstanden, og den er blitt innført i svært mange kirker i løpet av de siste 25 år. I Oslo Domkirke står den for eksempel tilgjengelig hele tiden, kanskje fordi kirken er en åpen kirke hele uken og får besøk av mange, også turister. Her kan man så tenne et lys og sette det i globen. I andre kirker er den særlig i bruk ved spesielle anledninger og er med i den rituelle markeringen, enten det gjelder livsmarkeringer, som dåp eller konfirmasjon, eller årshøytider. Lysglobus har gitt rom for en privat og ordløs religiøsitet i det protestantiske kirkerom. I forbindelse med en undersøkelse av nyreligiøsitet i Groruddalen blir også innføring av lysglobus i kirken kommentert. Det skjedde ikke uten strid i menighetene, med argumentet fra motstanderne om at det var en katolsk/ortodoks form for ordløs bønn (Akerø 2000:200). Det er sannsynlig at argumentet har vært aktuelt, bevisst eller ubevisst, også i andre kirker, for eksempel i Birkenes, når det gjelder bruken av lysgloben. Presten i Groruddalen hevder imidlertid at norske protestanters besøk i utlandet,

hvor kirkene er åpne for stillhet og lystenning, har bidratt til et nytt trekk i norsk religiøsitet (ibid.).

Ved innføringen av Reformasjonen ble det satt begrensninger for hvor mange lys og hvor ofte man skulle la dem brenne i kirken. Peder Palladius (1503–60) skrev i sin *Visitatsbog*, som først ble trykt i 1867, at det skulle tennes to lys på alteret til nattverd, men ellers ikke. «Gud skulde andet forbyde. [...] vi tør ikke bespotte Gud med lysetænden, uden de haver noget at mærke» (Palladius 1911:20). Palladius' anliggende var selvsagt å ta avstand fra den omfattende bruken av lys i pavekirken. I den norsk-danske kirke og senere i Den norske kirke har det derfor vært en nøkternhet når det gjelder bruk av levende lys i kirken, noe som har holdt seg til lenge etter andre verdenskrig. Kanskje skjedde bruddet med at de i utgangspunktet sekulære fenomenene adventskrans og juletre med tente lys gjorde sitt inntog også i kirkerommet?

Når det gjelder å tenne lys til allehelgen, kan skikken kanskje også spores tilbake til etterkrigsfenomenet med å sette tente lys på gravene. I boken *Ljusen på gravarna* (Rehnberg 1965) påviste den svenske etnologen Mats Rehnberg skikkens forekomst og utbredelse i Sverige, med sideblikk både historisk og geografisk til andre land i Europa. I Danmark ble det satt lys på gravene til allehelgen i tiårene etter første verdenskrig, men da på katolske graver. Allerede i mellomkrigstiden hadde skikken spredt seg til protestantiske graver (Rehnberg 1965:58–63). Noe tilsvarende ble påvist for Norges vedkommende, men uten at veien her gikk om katolske graver (ibid.: 67–69). Andre setter skikken i sammenheng med tilsvarende skikker i katolske og ortodokse land (Akerø 2000:200). I Norge ble det satt lys på gravene først og fremst ved jul og nyttår, men Rehnbergs kilder for Norges vedkommende er ganske tilfeldige. Først etter andre verdenskrig tok markeringen av allehelgen fart, med tenning av lys på kirkegården og deretter inne i kirken. Her er det sannsynligvis lokale variasjoner. Uansett, skikken ble møtt med ganske sterk motstand fra enkelte. I 1973 sto det en liten notis i *Aftenposten*²⁰ om lys og fakler på gravene til jul. Kirkevergen i Oslo var sterkt kritisk: «Det skal herske verdighet og stillhet på en gravlund.» Når det ble avissskriverier så sent som i 1973, tyder det på at

19 NEG 214: 37913.

20 22.12.1973.

skikken med lys eller fakler på gravene ikke har vært særlig utbredt tidligere.

Bildene fra Kristiansand Domkirke viser hvordan de liturgiske fargene brukes og skifter med den enkelte begivenhet i kirkens tekstiler og prestens drakt. Påskedagene skifter det mellom lilla med hvitt, sort, hvitt med lilla og hvitt med gull. Til jul er det rødt med hvitt mønster. Sammenfattende kan en konstatere at kirkene bruker mange elementer som klart spiller på sanselighet: blomster, lys, tekstiler i forskjellige farger, gjenstander og musikk. Til sammen gir det kirkegjengeren en følelse av opphøyet høytid, den faktoren som scoret høyest i undersøkelsen «Folkekirke 2000», utført av Stiftelsen Kirkeforskning (KIFO) (Veiteberg 2006:97). Det er muligens denne forventningen om høytid som utfordres når barn får en så tydelig plass i gudstjenesten som nevnt ovenfor.

I sanselighet ligger også kroppslighet. Vi ser den i hvordan kirkegjengerne tas med i ritualene. Sagt på en annen måte så er de nye ritualene avhengige av at folk deltar i prosessjoner, i lystenning, i det å bære gjenstander som inngår i ritualene – kort sagt at de deltar. Men kroppslighet betyr også de følelsesmessige reaksjonene på ritualene, for eksempel følelsen av trøst ved lystenning ved allehelgen, eller av sorg og smerte ved samme anledning, eller ved å overvære langfredagens mørklagte og «nakne» kirke og salmesang av det mer sørgmodige slaget. Motsatt har vi julen med julekrybbe, juletre, glad salmesang og forventning. I de nye ritualene legges det opp til at hvert element, som handling, gjenstander, farger, lys og musikk, skal spille sammen og understreke kirkens budskap.

Hvem er det som bestemmer?

Ritualer i religiøs sammenheng defineres som en kommunikasjon med det hellige (Honko 1976). En slik kommunikasjon er det ikke mulig å gjøre feltarbeid på. Ett synlig tegn på en kommunikasjon med det hellige er bønner. Men et ritual har også en viktig sosial dimensjon. Jeg ser her bort fra funksjonen inkludering/ekskludering, men peker på at ritualer også skal si noe til og for de menneskene som deltar i dem. Etter alterboken fra 1920 var presten helt

klart hovedaktøren i kirken, den som formidlet både bønner til Gud og det kristne budskapet til menigheten. Menigheten var så godt som ikke-deltakende bortsett fra i vekselsangen. I gudstjenesteboken som ble godkjent i perioden 1977–1990, legges det opp til større delaktighet fra menighetens side. Kirkemøtet og Kirkerådet åpnet i 1990 for at den enkelte menighetsprest kunne foreta rituelle nyskapingner og endringer ut fra fleksibilitet, inkludering og stedegenhet – men selvsagt innen visse grenser. I tilfelle av tvil skulle presten klargjøre endringene i samtale med sin biskop.²¹ En av prestene jeg snakket med, formulerte det slik i forbindelse med et nytt ritual han gjerne ville innføre: Noen ganger er det greiere om man ikke spør, for da slipper biskopen å ta stilling. De som har sin gang i kirken, opplever også endringene slik. Utsagnene «Endringer i rituala har gjerne come etter at det har come ny prest»²² og «Jeg mener å vite at når det kommer nye prester, skjer det nye ting/ritualer. Ikke så store forandringene, kanskje, men sånne litt små ting ...»²³ er uttrykk for dette. Det er fortsatt presten som er hovedpersonen når det gjelder endringer i ritualene, selv om andre i menigheten også opptrer på forskjellige måter i gudstjenesten og ritualene.

En rått tilhugget krybbe, utført av presten selv og plassert foran alteret, med en dukke svøpt i et teppe og liggende på et underlag av strå, er ett eksempel på hvordan et nytt rituel element er brakt inn i kirken i forbindelse med julen. En kan se det som en videoføring av julekrybben som mange kirker har tatt i bruk i forbindelse med advent. I et oppslag i *Aftenposten* 18. desember 1972 skrives det om hvordan julekrybben hadde gjort sitt inntog i Oslo Domkirke i biskop Johannes Smemos funksjonstid (1951–1968), noe som viser at det var en nyhet verdt å skrive om. I dag er det åpenbart vanlig med en julekrybbe i mange kirker, en skikk som har tydelige katolske røtter. Den fins også i kirker der menigheten har sterk luthersk pietistisk tilknytning, og der man stiller seg generelt skeptisk til «seremonier».²⁴ Men både julekrybben og andre nyskapingner i kirkenes måte å markere de forskjellige høytidene på, er prestens ansvar. Gjennom ritualer kan presten konkretisere troen, slik en av dem formulerte det overfor meg, og han eller hun kan henvise til ritualer som en

21 Se KR 08/02: Vurdering av ordningen med liturgiske forsøkssaker.

22 NEG 214: 37782.

23 NEG 214: 37790.

24 Fra samtale med soknepresten i Birkenes menighet.

utdyping av teksten for dagen. Slik blir ritualet satt inn i en kontekstuell sammenheng.

Kirkeåret har en sammenheng basert på Jesu liv og død og den tredelte trosbekjennelsen i det det starter med forberedelser til Jesu komme ved advent, feirer Jesu fødsel til jul, markerer Jesu død og oppstandelse ved påsketider og ender med hva som skjer, først etter påske og deretter etter pinse. Materialet som er samlet inn er for sporadisk til å kunne vise om den enkelte kirke legger opp til en slik sammenheng også i ritualene. En av NEG's medarbeidere peker på dette: «Det må være en indre sammenheng i det som foregår.»²⁵

En slik sammenheng ser vi imidlertid i påskeritualene i Kristiansand Domkirke, den eneste kirken der vi har fotodokumentasjon for flere påfølgende gudstjenester. Alle som kommer til kirken palmesøndag, får et kors – palmekors kaller man det. Ritualet er hentet fra England og den anglikanske kirken, som i sin tur har fått det fra katolikkene. Korset er laget av palmeblad. Det kan den enkelte så bruke i forbindelse med egne bønner og bibellesning frem til neste års askeonsdag. Da blir korsene samlet inn og asken strykes i pannen på de botferdige. Så får man et nytt neste palmesøndag. Menigheten bes om å holde sine palmekors høyt mens presten velsigner dem.

Skjærtorsdag, da man minnes Jesu og disiplenes siste måltid og innstiftelsen av nattverden, er det plassert et bord utenfor koret med en kurv brød og et fat med druer som symboliserer nattverdets brød og vin.²⁶ Under gudstjenesten er det blomster og tente lys på alteret, og både antemensale, prekestolklode og messehagel er i rødt med hvitt mønster. Helt til slutt i gudstjenesten blir all dekorasjon på alteret fjernet, og bare ett lys står tent igjen, kalt evangelielyset. Antemensalet blir så dekket med sort, og ved krusifikset midt på alteret blir det lagt en tornekrans. Kirkerommet blir liggende i mørke med bare det ene alterlyset og lys i globen som er plassert ved inngangen til koret. Bibelens drama gjenspeiles i kirkerommet.

Ved langfredagens gudstjeneste er kirken mørklagt, og alt foregår i koret. Det som møter kirkegjengeren, er en «naken» kirke, bortsett fra at man har plassert et stort, rått tilhugget kors ved inngangen til koret, og på det er det hengt en tornekrans smykket med fem røde roser. Verken prekestol eller lesepult

er pyntet med tekstiler, og presten er kledd i sort. I stedet for det store orgelet er det plassert et lite orgel fremme i koret. Det blir ikke prekt, men lidelseshistorien blir lest i sin helhet. Det er en «mørk, stille, fåmælt dag», skrev soknepresten i et informasjonsskriv i anledning av feltarbeidet.

Påskenen innledes med en påskennattmesse. Kirken er mørk, men kirkegjengerne får utdelt en lysestake og et utent lys. Deltakerne i inngangsprosesjonen bærer tente lys og tenner lysene til menigheten som sitter i benkene. De liturgiske fargene er rødt og hvitt, og ved slutten av messen bæres altergjenstandene inn og settes på plass på alteret, som nå har fått antemensale i hvitt og gull. Lysene på alteret blir tent, og i tillegg tennes et stort lys som er plassert rett utenfor alterringen. På alteret er det vaser med påskeliljer, og i koret er korset som langfredag var behengt med en tornekrans, nå helt dekket av gule påskeliljer. Ved messens slutt blir korset båret ut, og i prosesjon går prester og kirkegjengere til «Jesu grav», en samling av store steiner som er anlagt ved kirken. Første påskedag er det blomsterkleddet korset plassert ved kirkens hovedinngang. Inne er det pyntet med mye påskeliljer, og alle tekstiler er i hvitt og gull. Det er mye musikk med Kristiansand Domkor og en kvartett fra Kristiansand Brassband.

Påskenen fortelles altså ikke bare gjennom tekst, bibellesning og preken, men også gjennom påskens ritualer. Den sammenheng og kontinuitet som en av NEG's medarbeidere var opptatt av, finner vi uttrykt i Kristiansand Domkirkes ritualer. De viser også at ett ritual, palmesøndagens, fører over til neste års kalender.

Og hva synes kirkegjengerne?

I et kommunikasjonsperspektiv er det kirkegjengerne som er tilhørerne, og hva mener de om de «nye» ritualene? Som nevnt fungerte ikke tilbakemeldingene særlig bra fra kirkegjengerne som var til stede da det ble tatt bilder. Antallet besvarte skjemaer er få, og svarene er for korte til at man kan lese annet enn positive holdninger ut av dem. Holdepunkter til å si noe om hvordan tradisjon og ritualer vandrer, ble heller ikke tydeligere, fordi få besvarte spørsmålet om de hadde støtt på tilsvarende eller forskjellige typer ritual til samme markering andre steder. Pre-

25 NEG 214: 37769.

26 Soknepresten i Valle, Spangereid og Vigmostad menigheter skriver at i hans kirker står en dekorasjon i midtgangen: et rundt brød med kristusmonogram på, drueklaser og vaskefat/mugge med håndkle til. NEG 219: 38330.

ster jeg snakket med, hadde heller ingen klare formeninger om hvorfor de hadde valgt å utforme ritualer på en bestemt måte – om de hadde sett et tilsvarende ritual i en annen kirke innenlands eller utenlands. Men flere av dem ytret ønske om å få se bildene som ble tatt for prosjektet slik at de kunne få noen ideer.

Svarene på NEG's spørreliste 214, «Ritualer i kirken», fungerer bedre når det gjelder spørsmålet om hva man synes om de nye ritualene. Den ble sendt ut bare til Norsk etnologisk granskings faste medarbeidere. Til tross for forsøket på å forklare hva som mentes med ritualer, strevde en del med hva det ble spurt om. Men som drevne spørrelistesvarere valgte mange å gå bredt ut og beskrive en høytidsgudstjeneste fra først til sist. De er også jevnt over fortrolig med at NEG gjerne ser at svarene er detaljerte og innholdsrike fremfor korte og spesifikke. Men «det alminnelige er vanskelig å beskrive»,²⁷ slo en av dem fast.

De som gir uttrykk for at de er positive til hvordan høytidsritualene er i kirken i dag, bruker ord som flott, fint, strålende om bruken av blomster, farger, prosesjoner og lys. De er også glad for at kirkene legger opp til at både barn og voksne kan delta i ritualene. En enkelt medarbeider berører også tradisjonsvandring idet hun kommenterer en begivenhet slik: «Flott at skikker kan vandre ikke bare fra pavekirken til protestantiske, men også fra rent 'verdslig' hold!»²⁸

Ikke uventet var det noen som ikke var særlig begeistret for fornyelser i kirken og skrev enten at man av den grunn hadde sluttet å gå i kirken, eller at man hadde gått over til en annen kirke, slik en medarbeider svarte. Hennes begrunnelse var at Gamlebyen kirke i Oslo nå «har et mer katolsk preg, med prosesjoner, røkelse osv. [...] Det brenner også lamper med røkelse i kirken under gudstjenesten».²⁹ Et par medarbeidere skrev at de hadde meldt seg ut av statskirken og gått over til en frimenighet – fordi der har man ikke ritualer, som en av dem skrev. Uttalelsen har sannsynligvis sin begrunnelse i at ritualene i egen menighet er så selvfølgelige at man ikke ser dem. En medarbeider som har kjennskap til begge leirer, frimenighet og statskirken, kommenterte slik: «Mange lutherske og frikirkelige kristne er

redd for ritualer – at kristendommen skal stivne i ferdig skrevne bønner og andre slike fenomener. Særlig er frikirkefolk ivrige etter å fortelle hvor 'frie' de er. I virkeligheten har de akkurat like mange rituelle handlinger som den tradisjonelle kirken.»³⁰

Men følte folk seg delaktig i innføringen av endringene? Som vist over var det presten som fikk fullmakt fra Kirkemøtet og Kirkerådet til å forsøke seg frem med endringer og fornyelser av ritualene i kirken. Det er derfor ikke så merkelig at vi har fått svar som inneholder denne typen utsagn: «Det er presten selv som har bevilget seg selv frihet i forhold til ritualer. Dvs. at han har en selvvalgt komité som ofte drøfter neste gudstjeneste. Men menigheten har ikke hatt noen innflytelse. Dette har han adgang til ifølge kirkerådets vedtak».³¹ En annen skriver at endringer i egen kirke følte som maktmisbruk, og at de vanlige kirkegjengerne ikke fikk vite noe om forandringene før de var iverksatt som en «prøveordning». Maktmisbruket bunner i at visse kretser rundt presten får det som de vil på bekostning av andre, skriver medarbeideren. «Også i [vår kirke] gjelder prinsippet om at 'noen snakker sammen' om ritualene i kirken. Nylig ble menigheten presentert for en prøveordning som innebar en stor forandring av gudstjenesten».³² Utsagnet kaster lys over at vel har det skjedd en demokratisering ovenfra og ned i og med at menighetspresten får anledning til å innføre nye ritualer i stedet for at ritualer tidligere måtte godkjennes av departementet for å gjøre gudstjenesten ensartet i alle statens kirker, men at den menige kirkegjenger ikke føler at han eller hun har hatt noe å si i prosessen. Opplevelsen av ikke å ha vært med, eller av maktmisbruk, bunner sannsynligvis i at den menige kirkegjenger, som ikke har tilknytning til verken menighetsråd eller kirkens stab, ikke kjenner den forutgående prosessen fra departement til biskoper, kirkeråd og kirkemøte. Det var prestene som fikk myndighet til å fornye kirkens ritualer med den røde tråd fleksibilitet, delaktighet og stedegenhet. I mine samtaler med flere prester har det også gått frem at endringene kan være diskutert av kirkens stab, men at de ellers ikke har vært gjenstand for diskusjon i menigheten. I noen tilfeller har end-

27 NEG 214: 37910.

28 NEG 214: 37775.

29 NEG 214: 38083.

30 NEG 214: 37911.

31 NEG 214: 37769.

32 NEG 214: 37911.

ringer ført til motstand innen staben i kirken, og man har derfor måttet komme frem til kompromiser i bruk av dem. Slik var det for eksempel i Birkenes menighet da presten der ville innføre prosesjonskors og lysglobe. Kirketjeneren er motstander og vil delta bare på bestemte vilkår for når og hvordan.

Religiositet for det moderne menneske

Richard Sennett la vekt på privatisering som et viktig element i moderniteten og postmoderniteten. Privatisering henger sammen med individualisering, som er en annen nøkkel for å forstå den moderne, vestlige kulturen. Forutsetningen ligger i menneskets streben etter individets frihet, som er en av hovedkodene for å forstå den moderne, vestlige kultur (Østerberg 2000:11–17). Moderniseringsprosessen har hatt stor betydning både for identitet og for religionens rolle, mener religionshistorikeren Otto Krogseth i en analyse av New Age-bevegelsen (Krogseth 2000:33). Endringen i det religiøse landskapet til at religiositeten i store trekk i dag har «løse bånd både til gamle tradisjonsforankrede dogmer, og til institusjonelle former for religiøs praksis» (Engedal og Sveinall 2000:15) har ført til at Den norske kirke har måttet sette dette på diskusjonskartet sitt. Mens New Age-bevegelsen skjøt fart i Norge fra 1970-tallet av, viser antallet artikler og bøker at diskusjonen omkring fenomenet kom for alvor på 1980- og 90-tallet.

Ett særpreg ved New Age-religiositet er at den er individualistisk og fragmentert og ikke nødvendigvis formet av tradisjonelle institusjoner eller av kristent trosinnhold. Den enkelte kan flette inn elementer hentet både fra kristendom og andre religioner, særlig Østens religioner. Spørsmålet i min sammenheng blir om man kan se spor av denne utviklingen i de ritualene som jeg har dokumentert.

Arbeidet med å fornye liturgien i Den norske kirke var godt i gang da New Age-bevegelsen for alvor begynte å gjøre seg gjeldende i det norske religiøse landskapet. Motsetningen mellom kirkens vektlegging av det kollektive og New Age-bevegelsens individualistiske og derfor fragmentariske preg gjør at det neppe er noen forbindelseslinjer mellom de to religiøse retningene. Det er heller ingen holdepunkter for at det er elementer av for eksempel østlige religioner i ritualene i det jeg ser på bildene fra markeringene av kirkens høytider. Og selv om troen på hvordan engler er til stede i enkeltmenneskers liv, står ganske sterkt i dagens samfunn (Burnham

1990), har de ikke den samme posisjonen i Den norske kirke. Hvordan representanter for Den norske kirke og den sekulariserte allmennhet forholdt seg til prinsesse Märtha Louises engleskole, gir en god indikasjon på holdninger til dette nyreligiøse elementet. Og det på tross av at prinsessen ikke for øvrig signaliserer noe brudd med Den norske kirke, som jo kong Harald er den høye beskytter av. I fotomaterialet finner vi englene i juleritualene, hovedsakelig som julepynt. Men der har de vært fra bartreet fikk funksjon som juletre, ble tatt inn i stuen og pyntet.

Det ser snarere ut som nye ritualer og særlig enkeltelementer i ritualene har tilknytning til andre kristne trossamfunn. En løs antakelse er at det har sin bakgrunn i den økumeniske bevegelse som har eksistert siden 1930-tallet. Økumenikken legger vekt på og arbeider for at det skal føres en dialog kristne kirker imellom og fremmes tiltak som vil gi økt forståelse og samarbeid mellom ulike kirkesamfunn med sikte på å synliggjøre at den kristne kirken er én. Det gjelder for eksempel lysgloben som blir brukt i mange sammenhenger i kirken, og som kan være inspirert av romersk-katolsk og gresk-katolsk praksis. I Vestre Aker kirke var det plassert et gresk-ortodoks ikon ved siden av bønnekrukken, og palmekorset som blir brukt på palmesøndag i Kristiansand Domkirke, har sin bakgrunn i den anglikanske kirken.

Eksempelene er en indikasjon på at tradisjon vander, men ikke på «koldtbord-religiositet». Fornyende rituelle elementer er hentet inn fra en kontekst som både kirkens forkynnere og besøkere kjenner igjen med tilsvarende sakral bruk.

Avslutning

I formålsparagrafen for Norsk Folkemuseum heter det at man skal «samle, dokumentere, bevare og utstille [...] gjenstander som belyser liv og livsvilkår i Norge», med vekt på tiden etter reformasjonen. I museets forskningsmelding blir det videre pekt på at museet også skal studere fremveksten av det moderne Norge og ha den samtidige kulturen for øye. Dette skiller seg ikke mye fra andre museers arbeidsgrunnlag. Norsk Folkemuseum har allerede tatt noen av bildene fra «Kirkeårets høytider» i bruk i Norsk kirkesamling for å vise hvordan prestedrakten ser ut i dag sammenlignet med tidligere tider.

Hvis nordmenns selvforståelse av å leve i et sekularisert samfunn er så dyptgripende som man kan få inntrykk av blant annet i media, kan vel det føre til at en del tenker at denne undersøkelsen er for perifer for deres eget museum. Men sannsynligvis er et fokus på det som foregår i Den norske kirke, ikke perifert for befolkningen som sogner til museet, uavhengig av om de går jevnlig i kirken eller ikke. Mange har likevel en mening om hvordan både kirkehuset og gudstjenesten skal være. I den tidligere nevnte undersøkelsen fra år 2000 (Veiteberg 2006:97–98) kom det frem at det man satte mest pris på i kirken, var høytiden, salmesangen og orgelmusikken, men for at opplevelsen av livsritualer som de selv var med i, som dåp, konfirmasjon og særlig bryllup, skulle være som forventet, måtte det foregå i en kirke som ser ut som en kirke. Ritualer skal være noe annet enn det hverdagslige, og rommet er en selvsagt del av ritualer.

Bilder og kontekst i form av svar på spørrelistene vil kunne gi et lite innblikk i hva som skjer i «det religiøse Norge», og føre til at «den tapte samtid» blir litt mindre «tapt». En lignende undersøkelse kan fokusere på andre kirkesamfunn, for eksempel de mange evangeliske menigheter som er representert rundt omkring i landet. Når det gjelder ritualer, ville det for eksempel være interessant å ha sammenlignbart materiale. Bevisstgjøring om dagens religiøse landskap kan også ha betydning for hvordan man ser på tidligere epoker i vår historie. Kunnskap om samtiden åpner for et nytt blikk på fortiden. Tolkningene som jeg har skrevet litt om her, er mine, mens materialet i seg selv kan åpne for andre tolkninger for andre forskere og kulturarbeidere.

Litteratur

- Bell, Catherine (1992): *Ritual theory. Ritual practice*. New York: Oxford University Press.
- Burnham, Sophy (1990): *A book of angels. Reflections on angels past and present and true stories of how they touch our lives*. New York: Ballantyne Books.
- Daun, Åke (1974): *Förortsliv. En etnologisk studie av kulturell förändring*. Stockholm: Prisma.

- Ehn, Billy og Orvar Löfgren (1982): *Kulturanalys*. Lund: Liber förlag.
- Engedal, Leif Gunnar og Arne Tord Sveinall (2000): Troen er løs – en introduksjon, i Engedal, Leif Gunnar og Arne Tord Sveinall (red.): *Troen er løs. Bidrag til belysning av forholdet mellom folkereligiøsitet, nyreligiøsitet og kristen tro*. Trondheim: Tapir.
- Honko, Lauri (1976): Riten – en klassifisering, i Klintberg, Bengt af, Reimund Kvideland og Magne Velure (red.): *Nordisk folketro*. Stockholm: Nordiska Museet.
- Krogseth, Otto (2000): Nyreligiøsiteten – i spenningsfeltet mellom avsakralisering og resakralisering. Et kulturanalytisk perspektiv, i Engedal, Leif Gunnar og Arne Tord Sveinall (red.): *Troen er løs. Bidrag til belysning av forholdet mellom folkereligiøsitet, nyreligiøsitet og kristen tro*. Trondheim: Tapir.
- Palladius, Peder (1911): *Visitatsbog*. København: Samfundet for den Danske Litteraturs Fremme.
- Rehnberg, Mats (1965): *Ljusen på gravarna och andra ljusseder. Nya traditioner under 1900-talet*. Stockholm: Nordiska Museet.
- Sennett, Richard (1977): *The fall of public man*. New York: Knoph.
- Skjelbred, Ann Helene Bolstad (2005): Et teoretisk sideblikk på fest i vår tid, i Alver, Bente Gullveig og Ann Helene Bolstad Skjelbred (red.): *«Slipp tradisjonene fri – de er våre!» Fest og fellesskap i endring*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademin.
- Skjelbred, Ann Helene Bolstad (2006): Hva slags svar? og Et barn blir født. Fra tradisjon til opplevelse, i Moestue, Anne og Ann Helene Bolstad Skjelbred (red.): *Kunnskapssamtaler*. Oslo: Norsk Folkemuseum.
- Veiteberg, Kari (2006): *Kunsten å framføre gudstjenester. Dåp i Den norske kyrkja*. Doktoravhandling, Det teologiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Winther, Henrik (2006): Langsomt mørke. *Weekendavisen*, 17. november.
- Østerberg, Dag (2000): *Det moderne. Et essay om Vestens kultur 1740–2000*. Oslo: Gyldendal.

DEL II

UTFORDRINGER I MANGFOLD

Mia Krogh

Fra Russland til Nesseby

Et eksempel på samtidsdokumentasjon

Varanger Samiske Museum dokumenterer den sjøsamiske kulturhistorien i Varanger, men valgte i 2006 gjennom Samdok-prosjektet å fokusere på en gruppe innvandrere med en helt annen kulturell bakgrunn: de russiske kvinnene, som har møtt mange fordommer og blitt stigmatisert gjennom media. Utstillingen «Fra Russland til Nesseby» portretterte seks russiske nessebykvinner, og skapte såpass engasjement at vi i dagene etter utstillingsåpning kunne lese både negative og positive kommentarer i lokalavisa. Høsten 2008 ble temaet «russiske kvinner» nok en gang aktualisert gjennom skilandslags-jentenes «tøysevideo» om horer fra Skiipagurra.

Tidlig på 1990-tallet åpnet grensene til vårt store naboland i øst seg, den kalde krigen var over, og Sovjetunionen ble formelt oppløst. Russland ble en demokratisk føderal republikk.

I Finnmark, som i andre grissgrendte strøk, var kvinneunderskuddet merkbart, og det tok ikke lang tid før ugifte menn kastet sine øyne på kvinnene i øst. Interessen var gjensidig; økonomisk og sosial utrygghet og uforutsigbarhet som følge av oppløsningen av det gamle sovjetsystemet gjorde valget enklere for russiske kvinner som fikk et norsk frieri.

Russiske kvinner og norske menn fant hverandre på kafeer og danseplasser, på torghandel og hos kjentfolk i Russland og i Norge. I Finnmark ble det allerede før 1991 arrangert bussturer til Murmansk og andre steder på Kolahalvøya der russere og nordmenn ble kjent med hverandre og dannet nettverk. Etter 1991, da russere enklere kunne få visum og reise utenlands, ble arrangerte handelsturer vanlig fra russisk side. Flest kvinner deltok på disse turene. De solgte russiske varer som krystall, porselen og trearbeid på norske torg og handlegater for å tjene

til livets opphold. På disse treffstedene i Russland og Norge fant noen av dem kjærligheten. I det skjulte foregikk det også profesjonell handel av sex og alkohol.

Siden den gang har mange russiske kvinner flyttet til Unjárga/Nesseby og giftet seg. Noen har hatt barn med seg inn i ekteskapet, og mange har fått barn med sine norske ektemenn. Noen har sågar rukket å få barnebarn i Norge. Noen har også skilt seg og reist herfra. Per mai 2007 utgjør kvinnene med barn og barnebarn om lag 2 % av befolkningen i Unjárga/Nesseby, og er en anelig kulturell minoritet i kommunen.

Lokalsamfunnet

Unjárga/Nesseby kommune er en kommune med sterke sjøsamiske røtter, men med et betydelig innslag mennesker med annen kulturell bakgrunn. Kommunen ligger innenfor det samiske språkområdet, og har i underkant av 900 innbyggere. Majoritetsbefolkningen består av samer og nordmenn, og deretter andre etnisiteter og kulturer. Fra ca. midten av 1800-tallet har den finske innvandringen vært betydelig, og mange av dagens samiske slekter har finske røtter, noe som blant annet kan gjenfinnes i lokale slektsnavn (Blix 1967). Det interessante med den eldre innvandringen til kommunen, både den norske, finske og andre, er at folk raskt ble integrert i det samiske samfunnet, tok i bruk samisk klesdrakt, lærte seg språket, og etter en generasjon eller to framstod som samiske. Også andre samiske grupper er blandet inn i de sjøsamiske slektene i Unjárga/Nesseby. Før 1900 var det jevnlig kontakt med både skoltesamer fra Neiden, kolasamer fra Russland, enaresamer fra Finland, reindriftssamer fra nabo-

kommunene og så videre (Qvigstad 1927, Leem 1956, Nilsen 1990). Det siste hundreåret har nordmenn stått for den største tilflyttinga til kommunen, og mange av disse har giftet seg inn i samiske familier og fått en samisk tilhørighet. Den siste innflyttinga av merkbart omfang de siste 10–15 årene står de russiske kvinnene og deres barn for. Kontakten med russisk kultur har historiske dimensjoner både tilbake til pomorhandelen fra slutten av 1700-tallet og enda tidligere kontakter manifestert gjennom kulturminner og funn av oldsaker (Hansen og Olsen 2004, Bjørkli og Schanche 2005). I tillegg finnes innbyggere med filippinsk bakgrunn, nyfinske, svenske med flere.

Innvandring, inngifte og flytting mellom bygder og regioner har med andre ord bidratt til at dagens Unjárga/Nesseby er et flerkulturelt samfunn på mange måter. I skrivende stund er det fristende å bruke et ferskt eksempel på dette fenomenet, fra vår samtid, nemlig rockebandet «The BlackSheeps», som vant Melodi Grand Prix junior høsten 2008. Bandet har oppstått i et sjøsamisk miljø, men bandmedlemmene har høyst variert bakgrunn: Alle er norske statsborgere; to av dem har russisk far og mor, med norsk stefar; et av medlemmenes foreldre er filippinsk og norsk, hvorav den norske er fra en av nabobygdene som er dominert av gammel finsk innvandring; og et av medlemmene har lokalfødte samiske foreldre. De russiske foreldrene har også variert bakgrunn, de eller deres foreldre er ofte fra andre russiske republikker. Dette er utrolig interessant som fenomen; fra gammelt av ble innvandrere til Nesseby samiske når de hadde vært her en stund (Nilsen 1990). Det er kanskje vanligere enn vi tror andre steder også? Her i Nesseby er det helt naturlig, og få setter spørsmålstejn ved den sjøsamiske identiteten, uansett hvor man selv eller ens forfedre opprinnelig måtte være fra.

Tilfellet Unjárga/Nesseby viser at det kulturelle mangfoldet som har eksistert fra gammelt av og fram til i dag, ikke bare er et storbyfenomen, men i høyeste grad en bygderealitet også. Småsamfunn og grissgrendte strøk kan oppvise et mangfold man ikke skulle tro var mulig tatt innbyggertall i betraktning. Det er en utbredt oppfatning at kulturelt mangfold er noe som er knyttet til sosial kompleksitet (Barth 1989, Eriksen 2003, 2008), blant annet høyt innbyggertall, storbysamfunn, internasjonale metropoler, men historiske fakta og faktiske forhold i Unjárga/Nesseby sier noe helt annet. Er det kan-

skje slik at kulturelt mangfold nesten er mer normalt på bygda enn i byene? Er det slik at de ulike kulturelle gruppene møtes mer og oftere på bygda, er mer integrert og samhandler mer, og er endog gift med hverandre? En ting er sikkert, det finnes ingen fremmedkulturelle gettoer eller bydeler på bygda (med mindre man ser bort fra asylmottakene, men der er det ikke enkeltkulturer som er stuet sammen, men mange ulike «fremmedkulturer»). Kanskje er det slik at det er enklere å være flerkulturell på bygda enn i byene. I små samfunn blir innflyttere raskt en del av lokalsamfunnet, og folk kjenner dem, omgås dem, arbeider sammen med dem. Her trenger man alle som kan bidra med befolkningsvekst og arbeidskraft.

Hvorfor russiske kvinner? Da det på ny kom en invitasjon fra Samtidsnettverket om å bidra med et prosjekt, stakk vi fingeren i jorda for å kjenne etter hva vi kunne bidra med (etter fotoprojektet «Sjøsamtids 2000» i «Dokument 2000»), og endte opp med prosjektet «Russiske kvinner på den norske landsbygda – et samtidsdokumentasjonsprosjekt i Unjárga/Nesseby». Ideen til prosjektet dukket opp da undertegnede som nyansatt og nyinnflyttet nessebyværing i 2001 oppdaget hvor mange av ungene i barnehagen som hadde russisk mor. Dessuten hadde vi vår «egen» russer på museet, som jobbet som renholder. I tillegg var de russiske kvinnene ikke bare mødre til barnehagebarn, men de var relativt synlige i det lille nessebysamfunnet og såpass mange at de skilte seg tydelig ut som gruppe. De jobbet på bensinstasjonen, på butikken og helsesenteret. Vi visste lite om dem, enda de hadde bodd i kommunen i mange år, samtidig som vi kjente godt til fordommene mot dem. Det måtte da kunne lages et prosjekt med de russiske kvinnene som utgangspunkt? Da invitasjonen fra Samtidsnettverket kom, var det akkurat det puffet vi trengte for å sette i gang.

Men hvorfor skulle det være interessant å dokumentere russiske kvinner, rent bortsett fra museets eget behov for et samtidsprosjekt? En god grunn syntes vi var gjenkjennelse og sammenligning: Foruten i Unjárga/Nesseby bor det russiske kvinner i de fleste andre kommunene i Finnmark også. En annen god grunn var skolebarn: Barna med russiske mødre besøker museet ofte sammen med skoleklassen sin, både de lokale barna, men også skolebarn fra store deler av Øst-Finnmark. Kanskje det var på tide at de kunne se seg selv på museet når det kom hit? Et

annet poeng var selvsagt å formidle andre kulturer til norske/samiske skolebarn. Det flerkulturelle aspektet var derfor også interessant. De russiske kvinnene kunne brukes som eksempel på innvandring gjennom sin relativt store og synlige tilstedeværelse i Unjárga/Nesseby og Finnmark. Men, da vi tankemyldret videre omkring emnet «russiske kvinner» og spurte litt rundt hva folk flest visste om dem, var det Skiippagurra, prostitusjon og torghandel som dukket opp som stikkord: Disse gamle fordommene fra noen år tilbake, da media, med de store hovedstadsavisene i spissen, jaktet i flokk og produserte sensasjonsstoff på løpende bånd fra vår nabo-kommune Tana. Der hadde vi selvsagt den viktigste grunnen til at vi skulle dokumentere de russiske kvinnene: bekjempelse av fordommer.

Og akkurat nå, i innspurten av artikkelkrivningen, er saken mer aktuell enn noensinne: Tre kvinner på det norske skilandslaget, med en tanaværing i spissen, har nettopp (november 2008) lagt ut en video på YouTube på Internett der de bruker disse fordommene mot russiske kvinner i en såkalt tøyse-video. De ter seg som blonde bimboer, er sterkt sminket og lettkledd, mens de danser mellom trærne, og den ene av dem presenterer seg med russisk aksent, som «Ludmila fra Murmansk som skal til Skiippagurra for å jobbe ...». Som om ikke det var nok, stilte alle jentene i landslaget opp som horer fra Skiippagurra under en pressekonferanse noen dager etterpå, der de betydret at det ikke var vondt ment, bare moro. Det viser hvor utbredt stigmatiseringen av russiske kvinner er i samfunnet som helhet, og hvor enkelt det er å såre en hel gruppe mennesker ved ubetenksom oppførsel. Heldigvis har de russiske kvinnene i Tana og Finnmark for øvrig fått massiv støtte gjennom lokalavisene i utallige debattinnlegg og kommentarer, og denne gangen har kvinnene sagt fra selv: både gjennom undertegnede debattinnlegg og en reportasje med navn og bilde (Finnmarken 2008).

De russiske kvinnene har vært en stigmatisert gruppe i det norske samfunnet siden de kom hit, både i lokalsamfunnene de bor i, og nasjonalt gjennom medias fokusering på negative sider – særlig den profesjonelle prostitusjonen som fulgte med på lasset – og spørsmål om deres motiver for flytting til Norge, samt de generelle fordommene som nordmenn har mot russere og Russland. Da det raste som verst, var det ord som «prostitusjon», «alkohol» og «sex» som regjerte førstesidene i avisene, i store, fete

krigstyper med utropstegn bak. Russiske kvinner ble beskyldt for å lure godtroende norske menn, ødelegge familier og bringe synd og elendighet med seg til små norske (samiske) bygdesamfunn. Kvinnene og deres norske (samiske) venner og bekjentskaper ble forfulgt av media, og snikfilmet og snikfotografert uten at journalister gjorde seg til kjenne – fotografene og reporterne lå endog bak busker og kratt, gjerne vinterstid i bitende kulde med forfrysningsskader som resultat, for å få seg et skikkelig scoop og en fjær i hatten. I etterkant må vi forundre oss over at de russisk-norske familiene ikke lot seg knekke. For faktum er at mange av de russiske kvinnene ble her og giftet seg med sine norske (samiske) kjærester, og skapte seg et liv og en familie her. Mot alle odds.

Her hadde vi gjennom Samdok-prosjektet muligheten til å la de russiske kvinnene heve sin egen røst og gjøre andre sider av sine liv synlige for offentligheten. Vi kom raskt fram til at vi ønsket å portrettere utvalgte kvinner. Vi ønsket å gi det stereotype bildet av «russisk kvinne» kjøtt og blod, et navn, bakgrunn, utdanning, drømmer. Personlige stemmer som gjør at vi blir kjent med kvinnene, og som gir oss muligheten til å endre feilaktige oppfatninger. Vi mente også at kvinnene bidro sterkt til å holde samfunnshjulene i Unjárga/Nesseby i gang gjennom både arbeid og opprettholdelse av befolkningstall. Gjennom en utstilling om de russiske kvinnene ville vi kunne synliggjøre denne ressursen som både de og andre innflyttere utgjør, og ikke minst bidra til å endre holdningene vi har til russiske kvinner spesielt, og innvandrere generelt.

Målet for prosjektet har vært at den øvrige befolkningen skal bli bedre kjent med de russiske kvinnene, at de skal se forbi fordommene som har vært og fremdeles eksisterer, og se de russiske kvinnene som personer og ulike individer med hver sin unike historie. Vi ønsket også at besøkende fra andre steder i Finnmark og landet for øvrig skulle kunne kjenne seg igjen og kunne trekke paralleller til sitt eget lokalsamfunn. Ikke minst ønsket vi å formidle mer kunnskap om og skape nysgjerrighet for det landet kvinnene er født og oppvokst i, vårt enorme naboland i øst, Russland.

Arbeidsmetoder, utvalg og innsamling av datamateriale
Prosjektet er et dokumentasjons- og formidlingsprosjekt, som resulterte i utstillingen «Fra Russland til Nesseby». Det er brukt kvalitative metoder, i hovedsak uformelle intervjuer/samtaler, der pro-

Fire russiske kvinner. Foto: VSM / T. Bjørkli

sjektlederen har brukt spørsmål og intuisjon som utgangspunkt for samtalene, samt innsamling av fotografier og gjenstander til utstillingen. Det er stilt relativt få spørsmål, og de personlige opplysningene om navn, alder, utdanning, geografisk tilhørighet og så videre er de sentrale i utstillingen. I tillegg til

personopplysninger er det brukt faktainformasjon om Russland og de ulike geografiske stedene som kvinnene har tilknytning til.

Når det gjelder fotomateriale, så ble det tatt nye portrettfotografier av kvinnene i tillegg til bilder vi lånte fra kvinnenes private fotoalbum. Portrettene er

tatt i kvinnenes hjemmeomgivelser for å vise deres private side. For eksempel har en av kvinnene sitt yngste barn på fanget, to av dem har hunden sin på fanget, og en har en katt. Bildene fra kvinnenes fotoalbum er valgt for å si noe om russisk (sovjetisk) kultur og for å vise deres bakgrunn. Det er bilder fra barndommen, skoletiden – både barneskole og videregående skole, arbeidslivet, familiebilder og sosialt samvær. For ytterligere å si noe personlig om kvinnene, ba vi hver av dem om å velge ut gjenstander som vi kunne stille ut sammen med det øvrige materialet. Det skulle være noe de selv syntes sa noe om dem – fritt valg: fritidsaktiviteter, gjenstander fra Russland, kjæreste eiendel, hva som helst. Kvinnene har i tillegg kommentert gjenstanden(e), og disse kommentarene var å lese i utstillingen sammen med de utstilte sakene.

Foruten enkeltsamtaler ble det gjennomført flere møter, hvorav det ene var et fellesintervju med sosialt samvær, kaffe og kaker på programmet. Her ble tema som kulturelle forskjeller, kvinne-/mannsroller, møtet med nordmenn og humor diskutert. Noe av dette materialet endte opp som sitater i utstillingen. Kvinnene ble også invitert til å stikke innom museet for å følge prosessen, og alle var innom for å se utstillingen bli til. Her kunne de komme med kommentarer og synspunkter.

Seks Nesseby-kvinner i alderen 23–56 år takket ja til å være med i prosjektet og stilte velvillig opp på samtaler både alene og samlet, og til fotografering. Kvinnene er født innenfor fire ulike årtier: 1950-, 1960-, 1970- og 1980-tallet. Alle kvinnene er mødre, tre av dem også bestemødre. De har variert sivil status: gift, skilt, samboer, og i skrivende stund også enke. De har variert utdanning og yrkeserfaring fra Russland; fire av dem har høyskoleutdanning, og to har utdanning på videregående nivå (den ene kvinnen fra videregående i Norge). Kvinnene er fra ulike områder av Russland: tre er fra vår naboregion Kolahalvøya, to er fra det sørlige Russland og en fra Karelen. De har i tillegg variert geografisk og kulturell tilhørighet gjennom sine foreldre, men alle innenfor den europeiske delen av Russland. Ved utstillingsåpningen i 2007 jobbet kvinnene henholdsvis som renholder, hjelpepleier, butikkassistent og lærervikar. To av kvinnene holdt på med desentralisert utdanning på høgskolenivå ved siden av jobben, og to har tatt fagbrev i sitt nye yrke.

Utstillingen «Fra Russland til Nesseby» vises ikke lenger, men portrettene er å finne på Varanger

Samiske Museums hjemmeside som nettutstilling: www.russiskekvinner.varjjat.org

Våre «funn», deres tanker: Under samtalen ble ulike tema og spørsmål tatt opp. Alle kvinnene ble spurt om det samme, med unntak av den yngste kvinnen, som er vokst opp i Norge, og som fikk en del andre spørsmål nettopp på grunn av dette. Trass i at det kun var seks kvinner med, ble det likevel gjort interessante «funn», eller kanskje anomalier i forhold til det stereotype bildet vi hadde av «russisk kvinne» før vi startet prosjektet, også fordi kunnskapsnivået var lavt i utgangspunktet. Vi og våre sambygdinger viste rett og slett lite om de russiske kvinnene, og da er i og for seg alle opplysninger for funn å regne. Blant annet var det ingen tvil om at vi her hadde å gjøre med seks helt ulike kvinner med ulike interesser. En av dem var svært glad i spill som Yatzy og kabal, isfiske, kaninhold og hagestell. En annen delte fritiden sin mellom barna og studiene, og en tredje var svært glad i å tegne, male og lese romaner. Dessuten har alle kvinnene høyskoleutdanning, en forholdsvis høy utdanning i forhold til nordmenn flest. Fire av dem hadde en lang yrkeskarriere i Russland før de kom til Norge, og for disse fire kvinnene var det klart at jobbene de fikk i Norge, ikke sto i stil med utdannelsen og yrkeserfaringen fra Russland. I tillegg hadde de seks kvinnene svært variert kulturell bakgrunn og stor variasjon i geografisk tilknytning, blant annet fordi Den russiske føderasjon er verdens største land med sine nærmere 146 millioner innbyggere og et hav av ulike kulturer og etnisiteter.

Når det gjelder etnisitet og kulturell tilhørighet, så definerte alle de seks kvinnene seg som russiske, selv om de har ulik geografisk tilhørighet, som for eksempel republikkene Karelia og Kabardino-Balkaria, og foreldrene deres er fra ulike deler av Russland og det tidligere Sovjetunionen. Et par av kvinnene framhevet foreldrenes kosakk-bakgrunn som viktig, mens de øvrige foreldrene er/var karelsk, ukrainsk og basjkirsk. Den yngste kvinnen, som fra niårsalderen har vokst opp i Nesseby, sier hun er både norsk og russisk, men føler seg mest som nessebyværing.

En hyggelig nyhet for oss som bor i Nesseby, var at alle kvinnene i hovedsak er veldig positive til sitt nye hjemland og sambygdinger, og mener Norge er et bedre land å leve i enn Russland. De mener at Norge og nordmenn flest, i hvert fall nessebyværing – de hadde ikke bodd andre steder i landet og kunne derfor ikke sammenligne – tar mer og bedre

vare på sine medmennesker. En av kvinnene fortalte at hun ikke kjente noen av naboene i blokka hun hadde bodd i i Russland, og at folk generelt ikke brydde seg om andres ve og vel slik nessebyværing gjør. I Nesseby kunne det noen ganger bli vel mye «bryderi», i den forstand at folk var i overkant nysgjerrige på hva naboene drev med, men hun mente at det var bedre enn å ikke bry seg i det hele tatt. Det eneste kvinnene unisont syntes var negativt eller verre sammenlignet med russiske forhold, var norsk skole og utdanningssystem.

Det første temaet prosjektlederen tok opp i møtet med kvinnene, var kulturelle forskjeller – om hva de trodde om nordmenn før de kom til Norge, om humor og nordmenns væremåte. Som svar på spørsmål om forskjeller i humor, repliserte en av kvinnene at i Russland er bildet av nordmenn at de er «frosne», vi skjønner ikke humor og vitser og er litt trege og tunge i hodet. «Men det var ikke slik, jeg fant ut at nordmenn skjønner vitser godt og tok poengene mine, selv om det gikk på engelsk det første året og mye kroppsspråk,» fortsatte hun. «Veldig hjelpsomme,» sa flere i munnen på hverandre når de ble spurt om nordmenns væremåte: «Her har folk sånn omtanke for hverandre.» «[En nordmann er] hyggelig, rolig, behersket, trøster, reflekterer – ikke mye drama og lyd. Russere er mer temperamentsfulle.» «Hos meg står ilden opp av hodet!»

Et annet tema som ble tatt opp, gjaldt kvinner versus menn. Var det forskjeller, syntes de, mellom Norge og Russland? Ja, det var det absolutt. De var vant til at kvinnene styrte hjemme og hadde ansvar for økonomien og hva pengene skulle brukes til, mens mannen sørget for inntekten. Når han kom hjem fra jobb, leverte han pengene til kona, og fikk lommepenger tilbake. De syntes det var rart og vanskelig at mann og kone i Norge hadde ulike bankkonti og nærmest hver sin økonomi, men de vennet seg til det mer og mer. Som et svar på spørsmålet fortalte den ene kvinnen en vits:

Vet du hvorfor menn har horisontale rynker i panna og kvinner vertikale? Jo: Kvinnen (rynker panna og ser streng ut, danner vertikale rynker og ser utfordrende på mannen med utstrakt hånd): – Hvor er pengene? Mannen (hever øyenbrynene slik at det blir horisontale rynker, heiser opp skuldrene, slår ut med armene og ser spørrende på sin utkårede): – Hvilke penger?

Menn var også mer galante i Russland, med gammeltdags høflighet, blomster, konfekt, åpner dører for kvinner og lignende. På spørsmål om hva de

foretrakk, måten i Norge eller Russland, svarte de at det godt kunne være en blanding. Russiske menn gjør ingenting hjemme, så her kunne de skjærpe seg, mens norske menn godt kunne bli mer høflige og oppmerksomme.

Ellers var trygghet, både fysisk og økonomisk, noe som ble framhevet av kvinnene og vektlagt som en viktig grunn til at de trivdes i Norge. Ingen av de seks kvinnene savnet Russland, kun mennesker de var glad i, i hovedsak familiemedlemmer, men en av kvinnene sa følgende:

Jeg savner språket – forståelse, mulighet til å si akkurat det jeg vil si. Og følelser – det blir feil og misforstått på norsk. Folk misforstår. Og mentalitet – folk her tror jeg er sint hvis jeg snakker høyt og ivrig! Det er jeg ikke, bare engasjert!

De fleste hadde også mistet kontakten med russiske venninner, fordi de utviklet seg i ulik retning og avstanden var stor. På spørsmål om hvor ofte de besøker Russland, svarte alle at før (i begynnelsen av oppholdet) reiste de ofte til Russland og kjøpte russiske matvarer og klær, men at de nå mer eller mindre hadde sluttet å handle i Russland og nesten ikke besøkte sitt gamle hjemland mer. En av kvinnene sa det slik:

[...] de to siste gangene jeg har vært i Murmansk, har jeg følt at det ikke var min by lenger: Det er nytt system, ny president, jeg har mistet kontakt med gamle venner, blitt eldre, byen er forandret, det er butikker overalt! Her er det rolig, stabilt og litt kjedelig av og til. Men jeg har blitt eldre, fått barnebarn, livet er annerledes her.

«Fra Russland til Nesseby» – utstilling og reaksjoner

Utstillingen «Fra Russland til Nesseby» åpnet 13. mai 2007. Det kom over 70 personer til åpningen, noe som er mye i Unjárga/Nesseby (864 innbyggere pr. 1.6.2007). Kvinnene stilte med hjemmelaget russisk mat som alle fikk smake – gratis! – og dette ble svært godt mottatt av de besøkende. Stemningen var i det hele svært positiv. Ordføreren, som foretok den formelle åpningen, holdt en sterk og positiv tale til kvinnene, der hun blant annet sa: «Det som er samtid nå, blir historie etterpå, og kanskje om noen hundre år vil det stå følgende i historieboka: [...] I Nesseby har man i flere tusen år, helt fram til det 21. århundre, funnet spor og boplasser etter mennesker og kulturimpulser fra øst [...]». Kvinnene selv virket svært fornøyde over arrangementet og utstillingen. De fikk mange posi-

Utstillingen «Fra Russland til Nesseby». Foto: VSM / M. Krogh

tive tilbakemeldinger der og da. En besøkende kvinne utbrøt umiddelbart: «Alle disse kvinnene har jo så høy utdannelse – og så jobber de som vaskere og assistenter!»

I etterkant kom det noen kommentarer i lokalavisa Finnmarken. Noen dager etter utstillingsåpningen stod det en negativ kommentar i «Klar melding»-spalten i avisa som fikk kvinnene til å reagere sterkt. Kommentaren dekket seg under overskriften «Feil bruk av skattepenger», men var et direkte angrep på de russiske kvinnene, om at de ikke fortjente å bli portrettert på museet. Et par dager senere kom et svar i samme spalte, som omtalte utstillingen og kvinnene veldig positivt og kom med et par oppklarende momenter, og uka etter kom det nok et svar som var positivt og støttende (Finnmarken 2007). Kvinnene ble glade for støtten og den positive omtalen og roet seg ned en smule med hensyn til den første negative kommentaren. Vi snakket sammen, og alle var skjønt enige om at dette var et tegn på at utstillingen hadde den ønskede effekten på omgivelsene, at noen reagerte, at det ble litt debatt, og ikke minst at mange besøkende kom for å se «Fra Russland til Nesseby» nettopp på grunn av

kommentarene. Likevel framhevet kvinnene kommentaren som svært ubehagelig, og et par av dem har fortalt at de lenge etterpå tenkte på ordene som stod i avisa, at de fortsatt syntes det var ubehagelig, og at de lurte på hvem det var som hadde ringt inn til avisa. De fleste leserne ville nok ikke synes at kommentaren var veldig stygg og negativ, men når man er i en utsatt posisjon og har opplevd slike fordommer som de russiske kvinnene har, og har måttet leve med prostitusjonsmistanken hengende over seg i så mange år, skal det bare en liten sleivete kommentar til for å slå beina vekk under en. Det må nok hundre, eller flere, positive kommentarer til for å veie opp for den ene negative.

Et poeng bak utstillingen er nettopp at kvinnene fra Russland er nessebykvinner. De er *russiske* nessebykvinner, med andre ord er de en del av lokalsamfunnet. På samme måte har vi samiske, norske, finske og filippinske nessebykvinner. Det var dette poenget personen bak det første negative innlegget i lokalavisa Finnmarken ikke hadde fått med seg. Vedkommende mente at det var viktigere og mer verdt å portrettere kvinner fra Nesseby istedenfor de russiske kvinnene.

Museet har fått utrolig mange positive tilbakemeldinger på utstillingen. Mange som aldri har vært på museet før, har kommet for å se akkurat denne utstillingen på grunn av avisskriviene, andre har blitt interessert ved at de selv jobber sammen med russiske kvinner, og mange besøkende, både lek og lærd, har uttrykt sin begeistring, både over utstillingens budskap og enkle framstillingsmåte og den personlige innfallsvinkelen de seks portrettene gir. Nettopp ordet «personlig» er noe som går igjen i de fleste kommentarene vi har fått.

Museets rolle: Vi tror at nettopp fordi museet ikke har lagt inn sin egen «stemme», tekster, meninger og lignende, så framstår personopplysningene, bildene, gjenstandene og kvinnenes egne kommentarer til gjenstandene, faktaopplysningene om Russland samt sitater uttalt av kvinnene, som veldig personlige. Her er ingen synlige mellomledd som formidler opplysningene videre, for eksempel journalister, det er kvinnene selv som snakker.

Hvorvidt dette stemmer, kan selvsagt diskuteres. Det har i alle fall vært museets intensjon å la kvinnene stå for «snakkingen» og holde våre egne synsinger og meninger tilbake. Det er selvsagt prosjektlederen som har valgt ut bilder blant de som kvinnene har kommet med, med kvinnenes godkjenning. Prosjektlederen har valgt ut faktainformasjonen om Russland og de ulike geografiske stedene og laget spørsmålene som ble stilt, og fotografen har knipset portrettene. Også utformingen av utstillingen er det museet som står bak, og selvsagt valget om å portrettere de russiske kvinnene. På denne bakgrunn er ingen valg objektive og nøytrale: Vi har hatt en intensjon med det vi har gjort, men måten vi har løst det på, den enkle framstillingen og den direkte måten opplysninger, bilder og sitater brukes på, gjør at det først og fremst er kvinnenes røst som kommer fram, og at museet bare framstår som en ramme om det hele. Det tror vi også er grunnen til at publikum oppfatter utstillingen som svært personlig og direkte. Men som nevnt over, det ligger en intensjon bak prosjektet og denne utstillingen, det er et opplysningsprosjekt som i første rekke har til hensikt å bekjempe fordommene som har vært og fortsatt i 2008 eksisterer mot russiske kvinner. Som YouTube-eksempelet over viser, har vi fortsatt en lang vei å gå, men vi mener at museet fikk satt i gang en positiv prosess i Unjárga/Nesseby ved utstillingsåpningen i 2007 og de påfølgende ukene, da nesse-

byværingene og andre besøkende kom for å se resultatet og kom med kommentarer som åpenbarte nysgjerrighet, overraskelse, glede, positive følelser, smil og rørte tårer.

Som det framkom i forrige avsnitt, var et av poengene å vise at de russiske kvinnene er nessebykvinner. Vår lokalhistorie viser at innflyttere opp gjennom tidene har blitt lokalbefolkning etter en relativt kort stund – man er ikke lenger finsk innvandrer, man er nessebyværing, dog med ulike typer bakgrunn. De russiske kvinnenes tilstedeværelse er fortsatt veldig fersk, og de oppfattes naturlig nok som mest russiske, men hvis historien gjentar seg, vil også deres etterkommere være nessebyværingene om kort tid. En stor forskjell på dagens russiske kvinner og tidligere tiders innflyttere er det enorme og negative fokuset som ble dem til del på midten av 1990-tallet, og som siden har hengt ved betegnelsen «russisk kvinne», en sekkebetegnelse som man har oppfattet alle russiske kvinner ut fra, fylt med negative fordommer. Ved å gi disse seks ulike kvinnene hver sin stemme, fikk vi fram at det ikke finnes noen enhetlig «russisk kvinne» med gitte karakteristika, men at de er ulike og individer, slik også vi liker å tenke at vi er.

Dét er grunn god nok til å ta enkeltindivider fra utsatte grupper inn i museene og portrettere dem eller la dem framstille seg selv i offentlige institusjoner som har «kred» blant publikum og oppfattes som seriøse. Museet er det stedet der den offisielle fortellingen om nasjonen eller oss selv blir til sannhet, der vi skaper vår «sentralmyte», for å bruke Odd Are Berkaaks uttrykk (Berkaak 1992), og derfor det naturlige stedet «andre», innvandrere, også bør ha sin fortelling. Grunnen er nettopp at vi vil gjøre deres fortellinger like betydningsfulle som majoritetsbefolkningens historier. Da kan minoriteter og utsatte grupper i samfunnet føle likeverd med stor-samfunnet – deres fortellinger er også sanne og blir tatt på alvor. Sannhet er selvsagt ikke en objektiv enhet, men endrer seg i takt med den politiske og moralske virkeligheten vi til enhver tid lever i (jf. Morhpy 1988 i Bender 1993), nemlig samtiden. Derfor er samtidsdokumentasjon viktig, ellers blir historiefortelling kun elitens og makthavernes historie, slik den alltid har vært.

Et nærliggende eksempel er nettopp hvordan samer har blitt framstilt i museer fra siste halvdel av 1800-tallet og utover hele 1900-tallet, ja i enkelte tilfeller fram til i dag (Krogh 2008). Som kuriøse,

etnografiske eksempler ble de presentert uten historie, uten kontekst, gjerne «fryst» i tid, til en forgangen samisk fortid anno 1900 eller 1850, basert på etnografiske studier utført i et annet århundre (Olsen 1986, 2000). De ble gjerne stilt ut sammen med inuitter eller afrikanske stammefolk i naborommene, med utstyr og redskaper sammenrasket fra hele det samiske området. Gjennom samiske museer og samtidige utstillinger av minoriteter og andre utsatte grupper i samfunnet kan skjeve, fordomsfulle og direkte feile presentasjoner rettes opp. Ved å la disse gruppene til og med få presentere seg selv i museer og utstillinger kan vi få tilgang til deres verden slik de mener den er. Om ikke annet så vil slike samtidsbilder gi et rikere bilde av fortiden for framtidens mennesker. Magne Velure sa på et Samdok-seminar at «kulturhistoriske museum [skal] fungere som eit samfunnsminne som kan skapa forståing for historiske samanhengar, respekt og toleranse for kulturelt mangfald» (Velure 1994). Et Samdok-prosjekt som portretterer en minoritet i samfunnet, vil fungere på denne måten, selv om de færreste museer har kommet dit hen ennå. Varanger Samiske Museum, som jo i utgangspunktet er et minoritetsmuseum, har gjennom dette prosjektet forsøkt å skape et slikt samfunnsminne, og selv om skjentenes horestunt høsten 2008 viser at våre fordømmer mot russiske kvinner lever i beste velgående, tror vi at vi har kommet et stykke på vei, i hvert fall i Unjárga/Nesseby. De russiske kvinnene her har fått vise andre og mer personlige sider ved seg selv og sin bakgrunn, og alle som har sett utstillinga «Fra Russland til Nesseby», har fått et variert innblikk i og forhåpentligvis nye tanker om russiske kvinner.

Avslutning: kulturelt mangfold

Unjárga/Nesseby og Finnmark har lang tradisjon for å være flerkulturell. Flere dimensjoner av flerkulturellhet finnes her: samisk urfolk, norsk kolonisering, finsk immigrasjon, handel, samkvem, familieforhold over landegrenser, grenseoverskridende rein-drift; området var lenge et «ingenstatsland» uten reelle landegrenser. Fra 1990-tallet har russiske kvinner giftet seg inn i familier her, og siden har det kommet mange filippinske kvinner og gjort det samme. Her er mange med andre kulturelle bakgrunner og andre morsmål: vestlendinger, østlendinger, trøndere, kystfolk, innlandssamer, lulesamer, finlendere, svensker og enda flere.

«Flerkulturell» bakgrunn er mer eller mindre normalen i Unjárga/Nesseby, og det er noe de russiske kvinnene og deres familier står som representanter for i dette prosjektet. Om en generasjon eller to kan det tenkes at de ikke vil bli referert til som russiske lenger, men bare som nessebyværing – for det er jo slik nessebyværingen har blitt til: gjennom blanding av bofaste og emigranter, ved migrasjon og inngifte i løpet av alle de årtusenene det har bodd folk langs fjorden her.

I Unjárga/Nesseby har folk dessuten vært trespråklige nesten fram til våre dager, der de har behersket samisk, norsk og finsk som hverdagsspråk. Dette gjelder for øvrig andre deler av Øst-Finnmark også. Og selv om den oppvoksende generasjonen ikke behersker tre lokalspråk lenger, er det en del av deres kulturelle arv. Områdets kulturelle og geografiske posisjon, med samisk og norsk lokalbefolkning, finsk nabobefolkning, som grenseområde til Russland, Finland og ulike samiske grupper, gjorde at folk måtte beherske flere språk for å kunne samhandle med hverandre. Enda i dag snakker store deler av befolkningen i grensebygda Nuorgam på finsk side alle tre språk, av nødvendighet, siden øst-finnmarkinger ukentlig kjører dit for å handle. I dag er Russland ikke lenger utilgjengelig, og vi har fått så mange innbyggere med russisk bakgrunn er det ikke er utenkelig at samisk, norsk og russisk om få år vil være dagligspråket til mange i Unjárga/Nesseby – selv om konkurransen med engelsk er stor. Det er ingen tvil om at det kulturelle mangfoldet på bygda er komplekst, selv om ikke bygda anses som kompleks. Storbyer betraktes som sosialt komplekse samfunn, men ville det vært mulig for den jevne osloborger å samhandle på tre språk til daglig – norsk, pakistansk og urdu – og at Oslo ble en trespråklig kommune i framtiden?

Den flerkulturelle hverdagen i Unjárga/Nesseby og Øst-Finnmark er så ordinær for de som bor her, at de overhodet ikke reflekterer over det. Det kan se ut til at kulturelt mangfold er mer vanlig på bygda enn i byene. Det er kanskje lettere for ulike kulturelle grupper å møtes mer og oftere, være mer integrert og samhandle mer og til og med være gift med hverandre på små, folkefattige steder enn i storbyer. Siden undertegnede selv er fra ei lita bygd, bor i et grissgrendt strøk og ikke forsker til daglig, er ikke grunnlaget for å sammenligne med storbyer godt nok til å svare vitenskapelig på spørsmålene. Dette er et felt for forskere, og framtidige

antropologiske prosjekter inviteres til å gi seg i kast med fenomenet. Prosjektet «Russiske kvinner på den norske landsbygda – et samtidokumentasjonsprosjekt i Unjárga/Nesseby» har knapt nok skrapet i overflaten, men kanskje gitt noen bidrag til å sette i gang tankeprosesser omkring temaet kulturelt mangfold.

Avslutningsvis vil jeg komme tilbake til de russiske kvinnene og barna deres. Barna som de har fått med norske (samiske) menn, har beina, eller kanskje vi bør si tærne, plassert i flere kulturelle leirer: norsk fordi de er oppvokst her og har norsk statsborgerskap, samisk fordi far eller hans foreldre er samiske, russisk fordi mor er russisk, og i tillegg har kanskje mor en brokete kulturell bakgrunn: Hun kan være fra én russisk republikk eller region, og besteforeldrene kan være fra andre steder i den russiske føderasjonen eller stater i det tidligere Sovjetunionen. Disse barna behersker flere identiteter og språk, de er ikke enten norske (samiske) eller russiske, de er både–og, og kan kunsten å sjonglere med ulike identiteter alt etter situasjonen. I tillegg endres identiteten i takt med livssyklusen, vi er jo ikke de samme når vi er 50 som da vi var 14. Nok en gang er det fristende å bruke rockegruppa «The BlackSheeps» som dagsaktuelt eksempel, der ungdommene til daglig bruker engelsk, norsk og samisk som syngespråk, de er aktive deltakere og utøvere av dagens ungdomskultur med alt det det innebærer av musikk, mote, talemåter, væremåter – i det hele tatt er de «bare» norsk eller kanskje internasjonal ungdom. Om 40 år er det kanskje deres russiske eller samiske identitet som vil ligge dem nærmest hjertet og være det de synes er viktigst å formidle, eller kanskje deres flerkulturelle bakgrunn. Uansett er de representanter for en viktig ressurs i samfunnet: mennesker med flerkulturell bakgrunn som kan bruke sine ulike identiteter aktivt til å bygge broer mellom ulike kulturer. Det gjør de russiske kvinnene i Unjárga/Nesseby hver dag gjennom sin blotte tilstedeværelse.

Litteratur

- Barth, Fredrik (1989): The analysis of culture in complex societies. *Ethnos*, årg. 54, nr. 3–4.
- Bender, Barbara (1993): *Landscape. Politics and perspectives*. Oxford: Berg.
- Berkaak, Odd Are (1992): Ressursbruk, bevaringsideologi og antikvarisk praksis i fartøyvernet. Kolsås: Norsk Forening for Fartøyvern.
- Bjørkli, Thorbjørn og Kjersti Schanche (2005): Sjøsamene ved Varangerfjorden. *Várjjat Sámi Musea Cállosat* 2005, årg. 2.
- Blix, Erik Schytte (1967): Nesseby- og polmakslekter. Bind IX av A. Nesheim (red.): *Samiske samlinger*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dagbladet Finnmarken* (2007): Klar melding-spalten: 23. mai, 25. mai, 30. mai.
- Dagbladet Finnmarken* (2008): Klar melding, Debatt, Meninger og div. reportasjer: 12. nov., 13. nov., 14. nov., 15. nov., 18. nov., 19. nov.
- Eriksen, Thomas Hylland (2003): *Globalisation: Studies in anthropology*. London: Pluto Press.
- Eriksen, Thomas Hylland (2008): *Some analytical dimensions of cultural complexity* (version 0.9). Oslo og Amsterdam: University of Oslo / Free University of Amsterdam.
- Hansen, Lars Ivar og Bjørnar Olsen (2004): *Samenes historie fram til 1750*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Krogh, Mia (2008): Children and identity at Varanger Sami Museum, i Dommasnes, Liv Helga og Melanie Wrigglesworth (red.): *Children, identity and the past*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Leem, Knud ([1767] 1956): Beskrivelse over Finnmarkens lapper. Oslo.
- Nilsen, Øystein (1990): *Varangersamene. Boplasser og ressurser*. Varanger Samiske Museum / Nesseby skolekontor.
- Olsen, Bjørnar (1986): Norwegian archaeology and the people without (pre-)history. Or: how to create a myth of a uniform past. *Archaeological Review from Cambridge*, årg. 5, nr. 1.
- Olsen, Bjørnar (2000): Bilder fra fortida? *Nordisk Museologi* nr. 2 2000.
- Qvigstad, Just (1927): *Lappiske eventyr og sagn*, bind I. Oslo: Institutt for sammenlignende kulturforskning.
- Velure, Magne (1994): Samtidokumentasjon – vegar framover, i *Samtid og nær fortid i museene. NKKMs samdok.seminar 1993*. Oslo: Norske kunst- og kulturhistoriske museer.
- Intervjumateriale fra prosjektet.

Dialogisk museumspraksis

– det muligens kunst

Denne artikkelen drøfter utfordringer og muligheter knyttet til dialog mellom Gjenreisningsmuseet for Finnmark og Nord-Troms og tidligere flyktninger. Ved hjelp av eksempler fra et prosjekt vil jeg reflektere over oppdagelser jeg har gjort i forhold til dette. Gjennom dialogisk praksis har vi fått viktige innspill, men også blitt bevisst på utfordringer knyttet til innsamling og formidling i museet.

«Får vi lov å komme inn?»

Om dialog med nye grupper i museet

«Får vi lov å komme inn der – er museet for vanlige folk?» er et spørsmål jeg fikk av en tidligere flyktning i forbindelse med samtidsprosjektet «Nye tilflyttere til Hammerfest i møtet med Gjenreisningsmuseet for Finnmark og Nord-Troms 2005–2008». Han hadde lyst til å ta med noen kamerater og vise dem museet. Dette gjorde han senere da jeg fikk forklart ham at museet var for alle. Som museum kan det være lett å ta publikum for gitt og tenke at alle er klar over at museet holder åpent for alle. Denne personens blikk utenfra fikk meg imidlertid til å tenke over hvordan museet søker kontakt med nye grupper.

Dersom nye grupper skal knyttes til museet, må det som formidles, ha en gjenkjennelsesverdi for dem det gjelder. Museet må fremstå som et sted hvor folk finner assosiasjonspunkter og et meningsfullt budskap (ABM-skrift nr. 19, Stortingsmelding nr. 22). På veien dit valgte museet dialog, det vil si en utvidet og mer inngående kommunikasjon med grupper som deltar i museets forskningsprosjekter. Sentralt for dialogen må være likeverdighet og respekt. Dialogen foregår mellom to eller flere parter. Dialogen forutsetter åpenhet og at deltakerne er åpne for at retningen i samtalen formes underveis

gjennom toveiskommunikasjon. Sagt med andre ord er dialogen en herredømmefri kommunikasjon, og alle må delta som likeverdige parter. Når dialogen fungerer, vil alle som deltar i den, endres (Berkaak 2003b, Haukelien 2006). Derfor spør jeg: «Hvordan kan dialog omsettes fra tanker til initiativ som får følger for museets praksis?» Jeg vil vise eksempler på hvordan nær dialog med personer og grupper har bidratt til å komme nærmere museets målsettinger, og hvordan det har bidratt til å påvirke museets innsamling og formidling. Dialogformen lå meg nærliggende fordi jeg er utdannet sosialantropolog. I den sosialantropologiske metode står nærheten og samtalen med dem man ønsker å lære å kjenne, sentralt (Nielsen 2006).

For å nærme seg målet om dialogisk arbeidsform valgte museet å opprette en såkalt fokusgruppe. Kort fortalt er det en gruppe utvalgte personer som skal diskutere forholdsvis uformelt omkring et forhåndsbestemt tema, og diskusjonen ledes av en moderator/tilrettelegger (Hjelde 2004). Med utgangspunkt i prosjektet vil jeg diskutere fokusgrupper som metode i artikkelen. Fokusgruppen hadde en utløsende effekt for flyktningene, og dette påvirket igjen museets arbeid i forhold til innsamling og formidling.

Arbeidsmetoden i fokusgruppen har likhetstrekk med den sokratiske metode. Sokrates stilte spørsmål uten å vite svarene, men samtalen dreide seg om å forløse det som ligger i den andre fra før. Sokrates omtaler derfor sin metode som jordmorkunst (Stigen 1983). Dette leder til mitt andre hovedspørsmål: «Hvordan kan museet forholde seg til sin rolle som forløser og igangsetter av prosesser for flyktninger?»

Prosjektets formål er todelt. På den ene siden er det ønskelig at flyktningene skal få et forhold til

Gjenreisningsmuseet og benytte seg av de generelle tilbudene som finnes. På den andre siden er målet på sikt at de mange historiene presenteres i museets formidling, både i form av visuelle fremstillinger, for eksempel utstillinger, men også i fysiske møter mellom mennesker, for eksempel ved å arrangere foredrag og seminarer.

Prosjektet er i tråd med den offentlige museums- politikken: Museene skal være et levende sted for den brede befolkningen og gjenspeile et mangfold av historier. ABM-skrift nr. 12 påpeker at folkevandringer og flyktningstrømmer i samtiden fører til en flerkulturell virkelighet som museene må reflektere. Historisk har museene synliggjort og kategorisert forskjellen mellom «oss» og «de andre» ved å formidle én kulturarv. Museene har ikke reflektert over at samfunnet er i stadig endring, men nå må innholdet og tilbudet revurderes (ABM-skrift nr. 12). Dette tar tid og krever en dialogisk praksis. Det er ikke nok å gjennomføre enkeltstående prosjekter som dette, men prosjektet kan brukes som erfaringsgrunnlag for videre arbeid. Museenes ambisjon om dialogisk praksis henger også sammen med museenes orientering mot samtiden. Alle er en del av samtiden, og har erfaring med og meninger om den. Dersom disse meningene skal komme frem i museet, må museet føre dialog med dem det gjelder. Det var annerledes før, da museene var mer opptatt av å dokumentere og fremstille den fjerne fortiden enn i dag. Publikum hadde som regel ikke samme forutsetning for å delta i en dialog om fortiden (Hjelde 2004).

Prosjektet er en videreføring av Gjenreisningsmuseets arbeid med å dokumentere det flerkulturelle Finnmark. Museet er relativt ungt; det ble åpnet for publikum i 1998. Museet ble en avdeling i den konsoliderte enheten Museene for kystkultur og gjenreisning IKS i 2006.³³ Museets utstilling synliggjør kulturelle endringer i et trekulturelt fylke gjennom krig, tvangsevakuering og gjenreisning. Museet har også vært opptatt av å dokumentere det kulturelle mangfoldet i fiskeindustrien fra etableringen av fiskeproduksjonsanlegg i 1950- og 1960-årene i Finnmark. En undersøkelse fra 1993 viser at det var Hammerfest som hadde landsdelens største innslag av innvandrere fra 1960- til 1970-tallet (Valen 2002a, 2002b). Fra 2002 har Hammerfest

LNG (Liquid Natural Gas), lokalisert like utenfor sentrum av Hammerfest på Melkøya, tiltrukket ikke bare tusenvis av gjestearbeidere fra hele Europa,³⁴ men også flyktninger som er kommet til Norge de senere år. Hammerfest kommune mottar for øvrig 100 nye flyktninger årlig. Det bor over 50 nasjonaliteter i Hammerfest, en kommune med ca. 9000 innbyggere, og de bidrar alle til et mangfoldig samfunn! Finnmark har for øvrig vært et flerkulturelt område like siden istiden (Stenvold 2006).

«De eldre hammerfestinger forstår hva jeg har vært igjennom»

Uttalelsen i overskriften kommer fra Nechirvan, en mann i 30-årene fra Kurdistan, og det ga meg ideen til å invitere Nechirvan sammen med flere til en fokusgruppe. Gruppen bestod av Nechirvan og Mpho, en kvinne i 20-årene som opprinnelig er fra Somalia, og Ella i 80-årene og Knut i 70-årene, begge fra Hammerfest. Nechirvan kom til Hammerfest i voksen alder, mens Mpho kom til landet som tenåring. Ella og Knut er født i Hammerfest, og de opplevde å bli flyktninger i eget land i 1944 samt å være med på gjenreisningen etter krigen. Som resultat av den brente jords taktikk ble Hammerfest, i likhet med store deler av Finnmark og Nord-Troms, totalt utslettet. Tvangsevakueringen førte til at 50 000 av Finnmarks totale befolkning på 75 000 ble flyktninger i eget land. Etter krigen startet en omfattende gjenreisning som varte til langt ut i 60-årene. Mange av dem som opplevde dette, har hatt en dialogisk kommunikasjon med Gjenreisningsmuseet siden museet åpnet. De har deltatt som fast publikum på en rekke arrangementer, men også kommet med innspill til hvordan utstillingen kan utvikle seg, og de har bidratt til å bygge opp samlingsen. De har også stilt opp på dugnad for museet. Jeg antok at historien som museet formidler, har gjenkjennelsesverdi for de som har bosatt seg som flyktninger i de senere år i Hammerfest, og derfor tok jeg utgangspunkt i disse.

Nechirvan sa at hammerfestinger som selv har opplevd krig og gjenreisning, har en helt annen forutsetning for å forstå hva flyktninger i dag har vært igjennom, enn de som ikke har opplevd dette selv. Dette er et konkret eksempel på at dialogen med en

33 Museene for kystkultur og gjenreisning IKS består av Gjenreisningsmuseet for Finnmark og Nord-Troms, Gamvik Museum 71 grader N, Nordkappmuseet, Måsøy Museum og Berlevåg Havnemuseum.

34 Etter planen skal denne utstillingen være ferdigstilt i mai 2009.

av informantene fikk følger for museets praksis. I forhold til det dialogiske er hans uttalelse et godt eksempel på anerkjennelse, fordi den andre oppfattes som en samtalepart som har noe å tilføre på like fot med en selv. I dette ligger det en invitt som kan oppmuntre til den videre dialogen.

På forhånd er det ikke mulig å vite hvilke reaksjoner som frembringes i en fokusgruppe. Metoden ble likevel valgt fordi jeg og deltakerne hadde opparbeidet et tillitsforhold til hverandre over tid. Innbyrdes var også flere av medlemmene i gruppen kjent med hverandre. Mpho og Nechirvan var bekjente, og Knut var en fortrolig venn av familien til Mpho. Ella og Knut visste også godt om hverandre, og er begge aktive brukere av museet. I forkant av fokusgruppen intervjuet jeg ca. 30 personer, og de som jeg etter hvert ble bedre kjent med, er de som det refereres til i artikkelen. Jeg refererer likevel mest til Nechirvans uttalelser, fordi han ofte har summert opp mitt inntrykk av hva andre tidligere flyktninger tenker.

Ren og skitten krig

I fokusgruppen ba jeg deltakerne om å ta utgangspunkt i temaet gjenreisning etter krig og katastrofe. De skulle finne frem til likheter og ulikheter mellom det å gjenreise seg i 1945, og hvordan det var å komme som flyktning i de senere år til Hammerfest. Knut og Ella ønsket imidlertid å starte med krig som tema. De syntes det var viktig å få frem sine historier fra krigen til Mpho og Nechirvan. Dette er et eksempel på at fokusgruppen, sammenlignet med en-til-en-intervjuer, er mer demokratisk. Fremdriften og valg av undertema styres i langt større grad av deltakerne fordi maktbalansen forskyves fra moderator til deltakere ettersom deltakerne er i flertall (Farquhar 1998). Fokusgrupper vil således være en egnet metode i museers forskningsprosjekter siden makten i museene har vært skjevt fordelt mellom for eksempel majoriteten og etniske minoriteter (Lagerkvist 2006).

Jeg hadde en antakelse om at det ville være for sensitivt for Mpho og Nechirvan å fortelle om sine krigsopplevelser. Når de likevel gjorde det, kan det skyldes at fokusgruppen tilrettelegger for en helt annen sosial situasjon siden flere personer er til stede enn i en-til-en-intervjuer (Hjelde 2004). Fokusgruppen har et interaktivt aspekt: Deltakerne kan utveksle meninger med hverandre, og fokusgruppen kan skape en kontekst for samhandling mellom intervjupersonene (Lagerkvist 2006). Trolig vil det

være langt mer naturlig for Nechirvan og Mpho å fortelle om sine opplever fra krigsområder til Ella og Knut, som selv har opplevd krig, enn til meg som intervjuer, som ikke har opplevd krig selv.

Knut:

Jeg var 9 år da krigen brøt ut og ser krigen fra barns ståsted. Vi opplevde det på en annen måte enn de voksne. Det var spennende med alle de flotte motorsyklene og fine kjøretøyene som kom med tyskerne. Skolene ble okkupert, og vi gikk på skolen på kvelden i private hjem. Det fantes ikke importerte varer, og vi måtte bruke blendingsgardiner. Det var blå lyspærer på gatelyktene og flere tyskere i Hammerfest enn det var hammerfestinger. De hadde marine-/ubåtbase ute på Fuglenes som angrep konvoiene som gikk med forsyninger mellom England, Kola og USA. Det var mye liv når de kom fra tokt, for da skulle de slappe av. Her i Hammerfest var det sporadiske bombeangrep. Det største bombeangrepet var i februar 1944. Det falt mange bomber mynnet på den tyske ubåtbasen, men de traff ikke, men det ble mest krigshandlinger i Øst-Finnmark.

Mpho:

Vi glemte noen ting i farten, men det var for farlig å dra tilbake til hovedstaden Mogadishu. Jeg husker ikke så mye. Jeg var 9 år da vi dro fra Somalia, men husker at mamma var bekymret for oss og skreik mye. Hun beskyttet oss mye. Vi var nesten alltid inne. Noen ganger fikk jeg leke med andre barn rett utenfor huset vårt, ikke lenger enn det. Jeg hadde to eldre brødre som dro ut for å kjøpe mat og sånne ting, for det var veldig farlig. På skolen lærte vi kun Koranen, det var ikke ordinær skolegang. Men det var alltid mat å få, ikke som hos dokker, for folk jobbet med det på siden, men alt ble veldig dyrt, for de lagde egne priser. Det var mangel på klær, men ikke på mat.

Nechirvan lyttet underveis til hva som ble sagt, og sa:

Det ene er historien om en ren krig, og det andre er historien om en skitten krig. Her visste dere at tyskerne var fienden, altså en ren krig, mens i Tyrkia eller Somalia vet du ikke hvem som er fienden, det kan være medlemmer av egen klan. Det er en skitten krig. En person kan plutselig komme bakfra og skyte deg i hodet, og du er ferdig. Eller du kan få to valg. Du kan få beskjed om å skyte broren din, hvis ikke blir du fengslet og drept.

I praksis fungerte Nechirvan, selv om det ikke var avtalt, som deltakende observatør. Han oppsummerte dialogen underveis, og bidro samtidig med egne erfaringer som flyktning.

Hva forteller utsagnet om ren og skitten krig i forhold til det dialogiske? En nærliggende tolkning er at Nechirvan ikke anerkjenner de andres erfaring som likeverdig med sin egen. Det vil i praksis si at

den ene sier at den andre ikke kan uttale seg med samme rett. Slike utsagn vil, hvis man ikke er oppmerksom, lett føre til brudd i dialogen. Det skal jo handle om en herredømmefri kommunikasjon. Dette er en utfordring for dialogen. Nechirvan var imidlertid lydhør da Ella og Knut fortalte han om deres vanskeligheter under krigen. Krigen i Norge var mest sannsynlig ikke noe man i ettertid kan betegne som ren. De mange overløperne eller quislingene gjorde nok ikke opplevelsene for sivilistene så enkle. Dialogen om ren og skitten krig åpner også opp for nye muligheter. Begrepsparet kan kanskje brukes i dialog med det øvrige publikum, og i diskusjoner med skoleelever. I fellesskap kan vi prøve å forstå hva som kan ligge bak det, og hvorfor noen kan oppfatte det slik. Rekdal mener at det er et spørsmål om hvilke øyne og fremstillinger som presenteres i museet. Det eksisterer en tillit til at den museale versjonen er den riktige, og museene ser ikke på muligheten for at det kan foreligge andre versjoner (Rekdal 2001). Nechirvan gir en versjon som kan fungere som et grunnlag for den videre dialogen.

Alltid utforskende dialog?

Ifølge min erfaring kan den som blir intervjuet i et en-til-en-intervju, lettere føle seg presset til å svare «riktig» på det jeg som intervjuer spør om, sammenlignet med en fokusgruppe der deltakerne er i flertall og slik sett styrkes. I et av de første intervjuene jeg gjorde i forbindelse med prosjektet, svarte kvinnen jeg intervjuet, velvillig på mine spørsmål om for eksempel opprinnelse og trivsel i Hammerfest. I ettertid har hun imidlertid beklaget til en felles bekjent at hun ikke kunne forstå hva jeg skulle vite dette for. De som har opplevd tortur og forhør, synes kanskje at det er veldig merkelig at en offentlig person fra museet skal «forhøre» dem. For dem bringer dette tilbake minner som de ønsker å glemme. Derfor må museet akseptere at ikke alle ønsker å bli intervjuet.

Av dette lærte jeg at det er veldig viktig å bli kjent med deltakerne i prosjektet, og museet må videre informere så presist som mulig hva museet ønsker å oppnå med kontakten, og hva materialet skal brukes til senere. I bunn og grunn handler det om hvordan forforståelser og uttalte forventninger kan stille seg i veien for dialog. Cajsja Lagerkvist mener at museene må igjennom en bevisstgjøringsprosess i den nære dialogen med deltakere, fordi: «Just as with any

diversity project, ours existed within a certain discourse that contains unspoken presumptions about the targeted group of individuals» (Lagerkvist 2006:59). Som forskere kan vi ikke bruke egne normer for å forstå folk når vi ikke kjenner deres. Det eneste vi kan gjøre, er å prøve og feile, og lære gradvis av egne feil (Nielsen 1996). I denne sammenheng vil jeg derfor bare kort understreke at det tar tid å opparbeide et nødvendig tillitsforhold og bli tilstrekkelig kjent med informantene. Det kan hende at hun som ikke likte at jeg spurte om opprinnelse og trivsel, ville svart annerledes om vi hadde kjent hverandre bedre.

Som representant for en synlig institusjon i Hammerfest fikk jeg også erfare at jeg ikke var en nøytral person, og dette fikk trolig følger for hva som kom ut av samtalene. For eksempel spurte jeg en tidligere flyktning som kom til Hammerfest for noen år siden, om han trivdes i byen. Han svarte: «Ja, Hammerfest er mitt hjem – her vokste jeg opp!» Senere hørte jeg at han var flyttet til en annen by lenger sør i landet, og ikke kunne tenke seg å flytte tilbake til Hammerfest. Dette står i kontrast til hans uttalelse om at Hammerfest er hans hjemby. Han regnet kanskje med at en som arbeidet på et museum i Hammerfest, var en Hammerfest-patriot som likte å høre at han trivdes godt i byen. Det å tilpasse seg det man tror andre vil like å høre, kan hindre en utforskende dialog og gjøre det vanskeligere å vinne nye innsikter.

Kurderens utsagn kan tolkes på flere måter. Linda Austdal har gjort feltarbeid blant nye flyktinger i Norge og fant at selve stedet flyktingene bosetter seg på, ikke betyr så mye for dem. Det er fordi de har flyttet så mye og knytter seg ikke til stedet i samme grad som noen som har vært bofast lenge på ett og samme sted. Austdal påpeker at det er de sosiale relasjonene som er viktige for om flyktingene finner seg til rette eller ikke (Austdal 2006). Kanskje det var slik for irakeren også? Flere og flere irakere ble sendt tilbake til Irak, og med dette mistet han et betydelig nettverk, og dermed en viktig grunn til å bo i Hammerfest. Det kan også hende at han var blitt «norsk i hodet», som Nechirvan kaller det. Med dette mener han at når flyktingene har bodd noen år i Norge og falt til ro, begynner de som mange nordmenn å få lyst til å flytte på seg. De har fått et helt annet overskudd. Tolkningene mine viser nettopp hvor viktig dialogen er dersom vi skal bli bedre kjente med hverandre og ikke bare anta at vi

vet hva de andre tenker. Dersom vi hadde rukket å bli bedre kjent, kan det hende at også han hadde svart annerledes.

Sensitive tema i dialogen

Jeg hadde en antakelse om at de enkelte deltakerne i fokusgruppen, sammenlignet med en-til-en-intervjusituasjonen, kunne holde seg litt i bakgrunnen og la være å si noe særlig når sensitive spørsmål ble berørt. Hjelde (2004) skriver at nettopp dette gjør fokusgruppen til en velegnet metode for flyktninger som har sterke opplevelser bak seg. Derfor var det noe uventet for meg da Mpho begynte å strigråte mens hun fortalte om en opplevelse fra ungdomsskolen. Mpho sa: «På ungdomsskolen finner alle feil på folk, jeg ble kalt neger, og de fant feil på språket mitt. Den verste episoden er at mens jeg gikk på ungdomsskolen, skrev en annen elev på en stor plakat: 'I hate niggers'. Rektoren ordnet opp i det. Unnskyld, men jeg klarer ikke å stoppe å gråte.» Nechirvan svarte: «Bare gråt, jeg har ikke smakt tårer på 15 år.» Knut og Ella sa også at hun bare måtte gråte.

I samtale mellom meg og Mpho rett etter fokusgruppen unnskyldte hun tårene sine, og beklaget at hun ikke klarte å stoppe. Det fikk meg til å undre over hva dette hadde gjort med henne. Hjelde skriver at man skal være forsiktig med å åpne opp for spørsmål som har å gjøre med traumatiske opplevelser, fordi sosialantropologer, meg selv deriblant, ikke har formell kompetanse til å forholde seg til eventuelle reaksjoner (Hjelde 2004). Det er likevel ikke til å unngå at man i nær dialog med mennesker kommer dem nær innpå livet, og det beste antropologen kan gjøre, er å falle tilbake på sin menneskelige evne til å kommunisere og reflektere (Hjelde 2004, Nielsen 1996). Gjennom prosjektet hadde jeg lært henne bedre å kjenne, og derfor var det lettere for meg å samtale med henne om dette etterpå.

Som museumsforskere må vi imidlertid være bevisste på egne forforståelser og hvordan de kan stille seg i veien for dialog. Vi kan ikke ta for gitt at flyktninger befinner seg i en psykisk risikogruppe (Hjelde 2004). Mpho sa at hun ser seg selv som veldig sterk fordi hennes erfaringer knyttet til krig, flukt og etablering på et nytt sted har gitt henne mye styrke. Derfor kan det også godt være at det gikk greit for henne å dele sin sterke opplevelse med de andre. Kanskje flyktningene vil fortelle mer enn hva man tror, hvis de føler seg vel i dialogen, men dette

er høyst individuelt fikk jeg erfare i løpet av prosjektet. Hva som er vanskelig å snakke om, er ikke gitt på forhånd, men avhenger av den enkelte person og hvem som ellers er til stede.

Jeg var litt overrasket hvor åpent de fortalte i fokusgruppen om sine krigsopplevelser og erfaringene med å etablere seg på nytt i en ny kultur, fordi det er sensitive og personlige tema. Når de likevel delte sine opplevelser med gruppen og meg, kan det skyldes at fokusgruppen skapte en kontekst der slike tema ble mulige. De hadde alle vært i samme båt som flyktninger. De hadde opplevd å miste noe kjært og det å måtte bygge opp livet igjen. Disse erfaringene kunne de dele med hverandre. Det fremste kjennetegnet på en fokusgruppe kan sies å være «the explicit use of group interaction to produce data and insights that would be less accessible without the interaction found in a group» (Morgan 1988:12). Dette ga meg mulighet til å studere hvordan deltakerne ble provosert og inspirert av hverandre til å komme med tanker, historier og refleksjoner. I løpet av fokusgruppe-perioden ble det klart at de enkelte deltakerne ble påvirket av hverandre. I forkant av Mphos betroelse hadde gruppen diskutert mottakelsen på et nytt sted. Ella og Knut fortalte om hvordan de var blitt tatt imot sørpå under evakueringen i 1944, og Nechirvan og Mpho om hvordan det var å komme til Hammerfest. Kanskje dette førte til at Mpho sa mer enn hun hadde tenkt, fordi hun ble revet med. Det virket igjen inn på de andre da hun gråt. «Kom på besøk til meg,» sa Ella.

Vanskelige tema i formidlingen på museet

Jeg vurderte om Mphos episode med «I hate niggers» for eksempel kunne inngå i en utstilling på Gjenreisningsmuseet. Cajsa Lagerkvist skriver: «Personal stories are powerful tools in museum representation as they have the potential for reaching out to people» (Lagerkvist 2006:57). Selv om sterke personlige historier fenger publikum, la jeg denne ideen ganske raskt i skuffen. Hvordan ville det være for Mpho å bli konfrontert med sin episode på museet, og bli et symbol på noe som hadde vært vanskelig for henne? Historien ville bli tilgjengelig for alle.

En annen personlig og sterk historie som kunne vært formidlet i museet, handler om en kurder som bor i Hammerfest. Han sa: «Jeg har mistet mitt smil.» Han har ventet lenge på oppholdstillatelse, men har nå anket avslaget på oppholdstillatelsen for tredje gang, og regner med å måtte reise ut av landet.

Han kan søke om opphold i et annet land, men vil helst bo i Hammerfest fordi han har så mange kamerater her, og fordi han ikke ønsker et nytt oppbrudd. En dag vi møter ham i byen, sitter han på kafé sammen med andre kamerater i samme situasjon som han selv. Han fortviler. Hvordan kan man formidle slike vanskelige tema i et museum? Det samme dilemmaet var aktuelt da hovedutstillingen i Gjenreisningsmuseet ble laget. En mengde eldre mennesker i Hammerfest ble intervjuet om krig og gjenreisning, og det frembrakte mange slike reaksjoner. Folk gråt. Den mentale gjenreisningen ble ikke trukket frem i utstillingen.

I 2003 startet ABM-utvikling prosjektet BRUDD, der målet var å fortelle historier museene tradisjonelt ikke forteller. BRUDD skulle ta tak i det ubehagelige, tabubelagte, marginale og usynlige. Jeg oppdaget at de fleste flyktningene jeg snakket med, ikke ønsket å bli fremstilt som flyktninger. Dette er et eksempel på hvordan dialogen mellom flyktningene og museet påvirker utfallet av prosessen med prosjektet.

I etterkant av dette prosjektet har Nechirvan vært delaktig i to arrangementer på museet; han har fortalt om sine opplevelser i forbindelse med mental gjenreisning, et tema som er en del av museets nyere satsingsområde. Nechirvan leste opp selvskrevne dikt som handler om det usikre i en flyktingtilværelse. Han har aldri tidligere lest diktene sine foran en forsamling. En årsak til at han gjorde dette, kan være fokusgruppen og den øvrige kontakten med museet. Kanskje dette til sammen hadde en forløsende effekt. Det er likevel en forskjell mellom deltakelse i enkeltarrangementer og å få sin historie formidlet i en fast utstilling.

Hvor kommer du fra?

Gjennom dialogen ble min tenke- og fremstillingsmåte som museumsforsker utfordret. I løpet av dialogen i fokusgruppen sa Nechirvan at han var lei av stadig å få spørsmålet «Hvor kommer du fra?». Han sa at han pleide å svare: «Jeg kommer fra Høenseby på Sørøya.» Dette svarte han for å markere at han ikke ønsket å snakke om dette, og dermed spurte ikke folk ham mer. Det kan også være at han svarte slik fordi han ville understreke at han hører til her like mye som dem, eller fordi han ville provosere dem som spurte.

Noen av standardspørsmålene jeg stilte i forbindelse med den innledende dialogen, var nettopp:

Hvor kommer du fra? Og trives du? De aller fleste svarte at de trivdes veldig godt, og forklarte hvor de kom fra. Etter hvert som jeg ble bedre kjent med deltakerne i prosjektet og kontakten bar mer preg av en dialog mellom to parter, kom det frem at spørsmål om trivsel og opprinnelse var sensitive spørsmål. For flyktningene ligger det implisitt i disse spørsmålene at de egentlig ikke hører hjemme i Hammerfest. I tillegg forsvinner også deres talenter og ferdigheter som individer (Austdal 2006). Antropologen har ikke fullstendig oversikt over hva som er sensitive spørsmål, og kan ikke styre sin «impression management» (hva man sier og gjør) hele tiden (Hjelde 2004).

En av informantene rådet meg til å heller stille informantene spørsmål som: Hva opptar deg? Da kommer de inn på hva som opptar dem som mennesker, deres liv her og nå. Det gjør at de føler seg sett. Så kan de heller selv komme inn på sin opprinnelse dersom de ønsker. Det er ikke mulig å avgrense en flyktning som en helt bestemt type; flyktninger er en samling ulike og like mennesker som har en rettslig status til felles (ibid.). Det stemmer i forhold til det Nechirvan fortalte videre. Nechirvan fortalte med et stort smil at han en gang ble gjenkjent på gaten av en gutt som sa: «Se, mamma, han der er kjempeflink til å spille biljard.» Dette satte han veldig stor pris på, fordi han er lei av å bli plassert i en bås som flyktning, og vil heller bli lagt merke til på grunn av noe han kan. For Nechirvan kunne dette også ha handlet om at han er anerkjent som dyktig i det arbeidet han gjør. Han behersker seks språk flytende. Mitt generelle inntrykk var også at flyktningene ikke ønsket å bli sett på som flyktninger og fremstilt på et bestemt vis. De vil bli sett som mennesker og individer.

Den nære dialogen og samværet med deltakerne åpner også opp for at de kan lære meg noe om meg. Tatjana fra Russland, tidligere flyktning, overhørte en gang en samtale mellom meg og en annen mann som opprinnelig kommer fra Hammerfest. Han spurte: «Er du Hammerfest-jente?» Jeg svarte litt kry: «Nei, jeg er Tromsø-jente.» Så sa han: «Å, jeg trodde du var Hammerfest-jente fordi du ligner sånn på en familie her i byen og dere har samme etternavn.» Tatjana syntes det var morsomt at det som for henne var negativt, ikke var det for meg, men hun observerte at det var en del av en allmenn kommunikasjonsform i møter med nye mennesker. Tatjana forklarte at i Russland er det frekt å spørre

hvor noen kommer fra, for visse områder er ensbetydende med å være fattig, og hvis noen kommer fra en fattig del, blir det et negativt stigma for dem. Dessuten er en slik kategorisering ikke interessant i en by av den størrelsen hun kommer fra. Det er så mange mennesker. Det er sjelden man møter mennesker med samme referanserammer som en selv. I tillegg synes ikke Tatjana at det er noe poeng å fremheve sin nasjonalitet. «Det er kjempeirriterende å bli spurt: Hvor kommer du fra? Jeg vil ikke bli kategorisert som russer. Jeg er verdensborger!» sier Tatjana. Jeg vil også legge til at hva vi spør om når vi møter nye mennesker, ikke bare handler om sted, men også tid. Det har blitt meg fortalt at i 50-årene i Hammerfest spurte man: Hvem er du? Det er interessant hvordan egne verdier og identitet ikke kan overføres til andre. Det er lett å tenke at andre er som en selv, for eksempel når jeg spurte i prosjektet: «Hvor kommer du fra?» Hva som er sensitive spørsmål, er vanskelig å vite når museet ikke lenger forholder seg til én gruppe og én historie, men flere grupper som alle har ulike historier med seg. Dette er en viktig utfordring der dialog kan være sentralt.

Utstillingen «17. mai for alle!»: Jeg hadde et ønske om å inkludere de tidligere flyktningene i en utstilling på museet, men de ønsket ikke selv å bli fremstilt som flyktninger. Dersom museet velger å fokusere på flyktningene i en utstilling, vil museet være med på å vedlikeholde og forsterke flyktningbegrepet (Hjelde 2004:7). Skal museet være med på å understreke de oppfatninger som fins av flyktninger, eller klarer vi å skape nye perspektiver? Som museumsforsker synes jeg det er vanskelig å unngå slike inndelinger og kategoriseringer av mennesker, fordi inndelingene og kategoriene fungerer som viktige verktøy når en skal tenke og formidle i museet. Kategoriseringer skaper orden i en mangfoldig virkelighet. I et forsøk på å unngå dette planla vi utstillingen «17. mai for alle!». Nechirvan sa: «Å ja, hvorfor skal vi være med på dette?» Han var skeptisk fordi han først trodde at utstillingen bare skulle handle om flyktninger.

I korthet går prosjektet ut på at et bredt utvalg av befolkningen i Hammerfest og omegn tok bilde av sin 17. mai 2008 fra morgen til kveld, både de som var på arbeid, og de som feiret hjemme og ute i byen. Tanken er at utstillingen skal vise mangfold og

fellesskap.³⁵ Et rikt utvalg av befolkningen i Hammerfest og omegn deltok. Noen av de som takket ja til å være med, var ordføreren i Hammerfest, Snøhvit-ansatte, kurdere, tyskere, filippinere, russere, pensjonister og tidligere flyktninger.

I forkant ble alle interesserte samlet på museet og fikk en kort innføring i fototeknikk og motivvalg. Han som jeg refererte til på første side, som hadde spurt om lov til å få komme inn på museet, deltok også. Han var ikke spesielt invitert, men dukket likevel opp, noe som var svært hyggelig. Via noen kamerater hadde han hørt hva som skulle skje. Han hadde også tatt med seg noen venner, og de hadde alle sammen kledd seg opp i den kurdiske nasjonaldrakten for å vise seg frem. Jeg husker da at jeg tenkte at det nytter å inkludere nye grupper i museet.

Utstillingen samlet mange mennesker om noe felles. Det var ikke flyktningene i seg selv som var interessante, men det som skulle komme frem, var at alle hadde et forhold til denne dagen på et eller annet vis. Målet med utstillingen er at den skal gi direkte gjenkjennelsesverdi for en bred gruppe mennesker, og at dette igjen vil føre til at museet får nye publikummere. Slik jeg vurderer det, gjenspeiler bildene et mangfoldig Hammerfest. Motiver som går igjen på bildene, er mennesker i ulike festdrakter, nærbilder av mange forskjellige ansikter, bord med fargerik og variert mat, snø og vind. Deltakerne ble også bedt om å skrive noen linjer om hvilke tanker de gjør seg i forbindelse med denne feiringen, og sitater fra disse vil inngå i utstillingen «17. mai for alle!». En måte å videreføre dette delprosjektet på kan være å tilføye flere høytidsdager der alle deltakerne fortsatt er fotografer selv.

Kanskje fokusgruppen kan sies å være i tråd med dialog-begrepet til den brasilianske pedagogen Paulo Freire. Freire fremmer dialog som en åpen, spørrende og frigjørende samtale mellom likeverdige parter (Berkaak 2003c). Kanskje Freire ville sagt at flyktningene er en taus gruppe på Gjenreisningsmuseet, og at det bare er gjennom bruk av deres egne begreper de kan bli seg bevisst sin egen situasjon og være med på å utforme deres deltakelse i museet. Museet må legge til rette for dialog, for eksempel i en fokusgruppe, og lytte til flyktningene. På bakgrunn av dette kan museet tilby sin ekspertise og systematisere kunnskapen som frem-

35 Etter planen skal denne utstillingen være ferdigstilt i mai 2009.

Bilde tatt i forbindelse med utstillingen «17. mai for alle!». Eies av Gjenreisningsmuseet.

kommer, for eksempel i form av en utstilling. 17. mai-utstillingen er delvis et resultat av deres tilbakemeldinger og museets måte å angripe tilbakemeldingene på. Dialog innebærer likevel ikke at museer skal fraskrive seg retten til å være autoritet på sine områder: De kan og bør kanskje beholde en form for institusjonell makt, skriver Berkaak (2003b).

Avslutning

Museene har i de senere år ønsket å nærme seg brukere av museet – ikke som passive mottakere, men som likeverdige samtalepartnere – med løpende meningsutveksling for å skape forståelse og utjevne motsetninger (Haukelien 2006, Berkaak 2003b). Dette var også intensjonen i prosjektet «Nye innflyttere i møtet med Gjenreisningsmuseet for Finnmark og Nord-Troms 2005–2008». Dialogen ga utfordringer knyttet til prosjektets innsamling og formidling. En anvendt metode var fokusgrupper, og jeg erfarte at denne metoden gir mer makt til deltakerne i prosjektet fordi dialogen i sterkere grad styres av dem enn av meg som er prosjektleder.

Evnen til å lære gjennom praksis, til å bli oppmerksom og bevisst på det som skjer i møtet mellom deltakere og prosjektleder, påvirker i høy grad hva en dialog kan tilføre. Slik jeg opplevde det, førte dialogen til endring for begge parter. I artikkelen har jeg spesielt trukket frem to av deltakerne, Nechirvan og Mpho. Nechirvan valgte etter hvert å dele sine dikt med offentligheten. Kanskje det var et resultat av at dialogen forløste noe i ham? Jeg har også refe-

ret til en episode med Mpho, som delte en sterk personlig historie med fokusgruppen. Jeg tolket det slik at hun kom styrket ut av det.

Som museumsforsker fikk jeg også erfaring med dialogen, når den fungerer best, er en løpende meningsutveksling som skaper forståelse og utjevner motsetninger. For eksempel, de spørsmålene jeg ofte innledet en samtale med, «Hvor kommer du fra?» og «Trives du i Hammerfest?», skapte negative reaksjoner blant de tidligere flyktningene. Disse spørsmålene førte til at de følte at jeg egentlig mente at de ikke hørte til i Hammerfest. Dette var et uheldig utgangspunkt for en inkluderende dialog, men det var ikke en grunn til å gi opp, og mer dialog førte prosjektet videre.

Prosjektet har vært svært tid- og ressurskrevende, og jeg har i perioder vært mye borte fra kontoret. Jeg håper at mitt fravær på kontoret ble oppveid av verdien av de menneskelige kontaktene som oppstod, og personenes innspill til hvordan museet best kan ivareta deres historier i museet. Det bør imidlertid hele tiden være en avveining for og imot om en kan iverksette en fokusgruppe i museet. Dette kan være både positivt og negativt for den enkelte deltaker. For min egen del var det en forutsetning at jeg hadde tilbrakt tid sammen med informantene og lært dem bedre å kjenne. Informantene ble besøkt hjemme, på fritidsaktiviteter, på arbeid, og de kom flere ganger til museet.

Dokumentasjonsdelen, som er forholdsvis stor i prosjektet, er ikke diskutert i artikkelen, men dette materialet gir gode muligheter for etterbruk fordi de fleste intervjuene er filmet. Dette materialet vil bli lagret på museet på forsvarlig vis. Med opptakene følger historier, stemmer, ansiktsuttrykk og stemninger som fanges opp av kameraet, og som kan tolkes på nytt og på nytt. Dokumentasjonen av aktivitetene i fokusgruppen er i så måte rikholdig.

Den utstrakte kontakten med flyktningene kan ikke bare legges i skuffen. Et slikt samarbeid forplikter, men hva skjer etterpå, etter at innsamlingsfasen i prosjektet er over? Utstillingen «17. mai for alle!» er et ledd i videreføringen. Gjenreisningsmuseet lager også en dokumentarfilm med utgangspunkt i en russisk kvinne som kom til Norge som flyktning for noen år tilbake. Med filmen er det ønskelig at kategorien flyktning oppheves, og å gi et individuelt ansikt til en kvinne og et menneske.

Ble prosjektet vellykket? Ettersom samtiden er en pågående og samtidig prosess, kan vi ikke vite svaret før prosessen er avsluttet (Berkaak 2002a). I seg selv har fokusgruppen verdi. Museet ble aktør og formidler i en direkte mellommenneskelig situasjon, og gikk direkte inn i det feltet som formidles, nemlig gjenreisning etter krig og katastrofer. Museet ble en møteplass og en dialoginstitusjon.

Litteratur

- ABM-skrift nr. 19 (2005): Min stemme – vår historie. Dokumentasjon av de flerkulturelle Norge. Oslo: ABM-utvikling.
- ABM-skrift nr. 26 (2006): BRUDD. Om det ubehagelige, tabubelagte, marginale, usynlige, kontroversielle. Oslo: ABM-utvikling.
- ABM-skrift nr. 12 (2005): Mellom undringshem og kamparenaer. Museer og den flerkulturelle virkeligheten. Oslo: ABM-utvikling.
- Austdal, Linda (2006): *Hvor kommer du fra? Nyborsatte flyktningers tilhørighet i det norske samfunn*. Masteroppgave, Sosialantropologisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Berkaak, Odd Are (2003a): Samtidsdokumentasjon: en spøkeshistorie, i Johansen, Anders et al. (red.): *Tingenes tale. Innspill til museologi*. Bergen: Universitetet i Bergen / Bergen Museum.
- Berkaak, Odd Are (2003b): *Samtid – en lang historie. En evaluering av museenes tusenårsprosjekt Dokument 2000*. Arbeidsnotat nr. 56. Oslo: Norsk kulturråd.
- Berkaak, Odd Are (2003c): Innledende essay. Det opplagt menneskelige, i Freire, Paulo (2003): *De undertryktes pedagogikk*. Oslo: De norske Bokklubbene.
- Farquhar, Clare W.R.D. (1999): Are focus groups suitable for «sensitive» topics?, i Barbour, Rosaline S. og Jenny Kitzinger (red.): *Developing focus group research. Politics, theory and practice*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Haukelien, Heidi (2006): *Norsk på nytt. En evaluering av prosjektet Norsk i går, i dag og i morgen?* Bergen: Fagbokforlaget / Norsk kulturråd.
- Hjelde, Karin Harsløf (2004): Kritiske perspektiv på antropologiske metoder og teorier i studier av sensitive og eksistensielle spørsmål ved migrasjon og flyktningtilværelse. *NAKMI småskrifter / NAKMI Papers* 1:2004.
- Lagerkvist, Cajsa (2006): Empowerment and anger. Learning how to share ownership of the museum. *Museum and Society*, July 2006, årg. 4, nr. 2.
- Morgan, David L. (1988): *Focus group as qualitative research*. Newbury Park, Calif.: Sage.
- Nielsen, Finn Sivert (1996): *Nærmere kommer du ikke ... Håndbok i antropologisk feltarbeid*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Rekdal, Per B. (2003): Fremstillinger av «de andre og en selv» – hvem bestemmer innholdet?, i Amundsen, Arne Bugge, Bjarne Rognan og Margrethe C. Stang (red.): *Museer i fortid og nåtid. Essays i museums kunnskap*. Oslo: Novus forlag.
- Stenvold, Heidi (2006): Innledning, i Johansen, Heidi, Heidi Stenvold og Ane Dalen Ringheim (red.): *Fra andehodeamuletter til kongekrabbe. Finnmarksmuseene forteller*. Alta og Hammerfest: Finnmark Museumsråd.
- Stigen, Anfinn (1992): *Tenkingens historie*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Stortingsmelding nr. 22 (1999–2000): *Kjelder til kunnskap og oppleving. Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid og om bygningsmessige rammevilkår på kulturområdet*. Kulturdepartementet.
- Valen, Gerd Johanne (2002): Nestlé Findus var en internasjonal sentral arbeidsplass i Hammerfest, i *Øyfolk. Årbok for lokalhistorie og kultur i Hammerfest*, nr. 13. Hammerfest: Hammerfest historielag.
- Valen, Gerd og Bjørn-Petter Finstad (2002): De kom fra nesten alle himmelstrøk. *Ottar. Populærvitenskapelig tidsskrift fra Tromsø Museum – Universitetsmuseet*, nr. 242.

Glomdalsmuseet og romanifolket/taterne

Samarbeid, konflikt og prosess. En reise i museets erfaringslandskap

Mitt første møte med medlemmene i romanifolkets/taternes egne organisasjoner fikk jeg i april 2004, bare noen uker etter at jeg hadde begynt i min stilling som konservator og faglig ansvarlig for den nye avdelingen om romanifolkets/taternes kultur og historie på Glomdalsmuseet. Museets prosjektmedarbeider, som selv var av taterslekt, og jeg ble invitert til et møte med Romanifolkets Landsforening (RFL) for å presentere planene for den nye avdelingen. Gjennom lokalavisene hadde jeg fått en klar forståelse av at romanifolket/taterne ikke var spesielt fornøyd med museet, og at de etter hvert hadde begynt å tvile på den nye avdelingen som skulle etableres.

På møtet ble vi møtt med en vegg av mistro og spørsmål. Medlemmene etterlyste mer informasjon. De visste ikke hva som foregikk, og de følte at beslutningene ble tatt over hodet på dem. Mange av spørsmålene gikk direkte på bevilgningene museet hadde fått for å etablere den nye avdelingen: «Hvorfor har pengene som vi trenger så sårt, gått til museet og museets direktør?» spurte en mann. «Prosjektmedarbeideren har vel også fått sin del?» sa han videre. «Nå vil pengene som taterne selv har krav på, gå til å bygge om store deler av Glomdalsmuseet, og direktøren vil sitte igjen med et splittet nytt museum,» var noen av de andre kommentarene som falt. Taterne følte seg tydeligvis ført bak lyset og mente at museumsetableringen var nok et overgrep fra storsamfunnets side.

Andre spørsmål gikk direkte til meg som person. «Hvordan kan du som 'buro'³⁶, det vil si en som ikke selv er tater, få en jobb der du skal fortelle om taternes virkelighet?» spurte en annen mann. «Kjenner du i det hele tatt folket vårt?» la han til. Selv om jeg prøvde å formidle at jeg som sosialantropolog først og fremst hadde som oppgave å snakke med taterne selv og å formidle deres historier, så var mistroen stor. En som ikke selv hadde vært på landeveien og vært bløt på beina, hadde ingen troverdighet. «Du har nok fine papirer,» sa en mann, «men du vet ingenting om oss.» Etter mange kritiske spørsmål trakk jeg fram mitt triumfkort. På museet ville vi få et nytt og flott bibliotek med mange bøker om romanifolket/taterne. Dette kunne det ikke være mye diskusjon rundt, tenkte jeg. Begeistringen uteble derimot. «Hvor mange av disse bøkene er skrevet av tater,» spurte en eldre dame. «Bare en som selv er tater, kan fortelle om vår kultur og vår historie,» forsatte hun. Hvis vi bare skulle hatt bøker skrevet om og av tater, ville utvalget i biblioteket vært rimelig begrenset, hadde jeg lyst til å svare, men jeg holdt klokelig munn. Stemningen på møtet inviterte ikke til å være kjepphøy, og det var tydelig at det var en lang vei å gå ...

På Glomdalsmuseet i Elverum åpnet vi våren 2006 utstillingen «Latjo drom»³⁷, som handler om romanifolket/taterne, eller de reisende,³⁸ som mange velger å kalle folket sitt. Utstillingen er laget i nært sam-

36 *Buro* er romani og stammer fra det tyske ordet *Bauer*, som betyr «bonde». *Buro* brukes i betydningen «bofast» eller «ikke-tater».

37 Direkte oversatt betyr *latjo drom* «god vei», men det blir oftest brukt i betydningen «god tur».

38 Det knytter seg en diskusjon til navnet til denne nasjonale minoriteten. Romanifolket, taterne eller de reisende er mest brukt. Det fantes reisende både på innlandet og ved kysten. Fant og splint var navnet lokalbefolkningen satte på de sjøreisende, det vil si romanifolket som levde langs kysten og ferdes i båt. Disse navnene oppfatter de reisende som skjellsord. Selv vil de kalles sjøreisende. Jeg vil både bruke tater, romanifolket og reisende uten at betydningen endres. Sjøreisende vil brukes om romanifolket som levde langs kysten.

Fra Glomdalsmuseet.

arbeid med folket selv og gir en bred presentasjon av taternes kultur og historie (se for øvrig www.latjodrom.no).

I prosessen rundt arbeidet med utstillingen om romanifolket/taterne kan det stilles mange spørsmål både av teoretisk og metodisk art. Tradisjonelt har norske museer formidlet ideen om en majoritetskultur, og kulturhistoriske museer var sentrale i nasjonsbyggingen etter 1905. I hvilken grad kan de samme museene bidra til å bygge identiteten til en minoritetsgruppe?

Nasjonalt er det i dag en kulturpolitisk målsetting om at museene skal avspeile historisk og kulturelt mangfold og fungere som arenaer for dialog og samhandling.³⁹ Det er få konkrete eksempler på hvordan dette skal gjøres i praksis. Blant annet er grensene for minoritetenes og museenes respektive roller overlatt til museenes egen vurdering. Noen sentrale spørsmål er derfor hva minoritetenes opp-

gave er, og hva museenes oppgave er. Hvordan bygges tillit, og hvordan skal samarbeid foregå?

I denne artikkelen vil jeg redegjøre for noen hovedtrekk ved Glomdalsmuseets arbeid med utstillingen «Latjo drom» og samarbeidet med romanifolket/taterne, med hovedvekt på årene 2004–2006. Jeg ønsker å formidle erfaringer som kan være til nytte for andre museer eller institusjoner som jobber med lignende problemstillinger.

Mot en avdeling for romanifolket/taterne

Glomdalsmuseet har i de siste femti årene hatt formidlingen av både skogfinsk og sørsamisk kultur som en integrert del av virksomheten. Fokuset på kulturelt mangfold er derfor ikke noe nytt for museet. I utgangspunktet var begrunnelsen for å sette i gang arbeidet med en avdeling for romanifolkets/taternes kultur og historie at norsk kulturhisto-

39 Blant annet gir Stortingsmelding nr. 17 (2005–2006) klare føringer for viktigheten av kulturelt mangfold på museene.

rie ikke er komplett uten at denne folkegruppa også er med. Museets mål er å synliggjøre at Norge har vært kulturelt mangfoldig i mange hundre år.

Glomdalsmuseets engasjement rundt romanifolket/taterne startet i 1997, da Våler kommune, en av museets eierkommuner (og den første som ga offentlig støtte til Romanifolkets Landsforening (RFL)⁴⁰), kom til Glomdalsmuseet med spørsmålet om museet var interessert i å jobbe for å få ei «taterstue» til museet.

Dette første initiativet ble etterfulgt av et seminar på Glomdalsmuseet i regi av ABM-utvikling og Romanifolkets Landsforening. Her var det enighet om behovet for å få i stand en bred presentasjon av taternes kulturhistorie, som en motvekt til alle fordommene som har fulgt denne folkegruppa helt fram til i dag.

Romanifolket/taterne har på denne måten vært med i arbeidet med utstillingen fra starten. De forestilte seg da ei lita taterstue på museets område, men prosjektet utviklet seg etter hvert til å dreie seg om en etablering av en ny avdeling for romanifolkets/taternes kultur og historie. Etter hvert som prosjektet vokste, samtidig som spørsmål knyttet til bevilgninger og eierskapsstrukturer var usikre, så begynte mange av reisende slekt å tvile på om de kunne støtte prosjektet. Dette sier noe om hvordan premisene endret seg på veien, og hvordan dette ble oppfattet av taterne selv.

I 2004 hadde Glomdalsmuseet allerede arbeidet med romanifolket/taterne i sju år. Disse sju årene hadde på mange måter vært en kamp om bevilgninger fra myndighetene og om tillit fra romanifolket/taterne. Så sent som høsten 2003 viste oppslag i lokalpressen i Elverum at verken kampen om bevilgningene eller taterfolkets tillit var vunnet. Først ved juletid i 2003 ble det klart at bevilgningene på over 50 millioner kroner ville komme, og at byggingen kunne starte.

For å forklare noe av skepsisen blant romanifolket/taterne, må vi se litt på det politiske bakteppet og argumentasjonen som ble brukt for å etablere avdelingen.

Myndighetenes rolle og romanifolkets/taternes bakgrunn

Den første offisielle unnskyldningen for politikken som har blitt ført overfor romanifolket/taterne, kom

i 1998 fra daværende kommunal- og regionalminister Ragnhild Q. Haarstad. I den første stortingsmeldingen om nasjonale minoriteter som kom to år senere, satte myndighetene etableringen av et nytt senter for romanifolkets/taternes kultur og historie i sammenheng med denne unnskyldningen. Tiltaket skulle ha som målsetting å styrke kulturen til romanifolket og kunne «[...] sjåast som ein form for kompensasjon for kontroll- og fornorskningspolitikken, særleg for dei verknadene denne politikken har hatt for å svekkje kulturen» (Stortingsmelding nr. 15 (2000–2001):55). Det ble senere slått fast at senteret skulle etableres som en egen avdeling ved Glomdalsmuseet, og at det kulturelle innholdet skulle være hovedfokus for arbeidet, mens storsamfunnets overgrep skulle tillegges mindre vekt.

Etableringen av en avdeling for romanifolkets/taternes kultur og historie ble gitt en sterk symbolverdi for å overbevise Stortinget om viktigheten av prosjektet. Det ble antatt at Stortinget lettere ville se behovet for etableringen når den direkte ble knyttet opp mot myndighetenes politikk og behovet for oppreisning (Halvorsen 2004). Dette førte derimot til økte forventninger fra taternes side, og de stilte samtidig spørsmål om hvilke funksjoner et museum kan ha. Mange personer av taterslekt var svært kritiske til prosjektet ettersom de på mange måter følte at prosjektet kom på bekostning av deres uttalte behov for individuelle erstatninger. En museumsavdeling kunne på ingen måte bøte på alt det de hadde tapt på grunn av myndighetenes politikk. Museet kunne verken kompensere for ødelagt barndom, dårlig helse eller manglende skolegang.

Senere kom det til flere prosjekter som gjorde arbeidet på Glomdalsmuseet lettere. Den 5. mai 2004 kunngjorde regjeringen Bondevik at de ville opprette et romanifond på 75 millioner kroner. Avkastningen av fondet kunne disponeres til formål som fremmet romanifolkets/taternes kultur, språk og historie, eller til juridisk bistand, for eksempel i forbindelse med erstatningssaker. Året etter (2005) ble det fastsatt nye regler for billighetserstatninger som gjør det enklere å søke om erstatning for overgrep og trakassering romanifolket/taterne har blitt utsatt for som reisende. De nye reglene for individuelle erstatninger og romanifondet gjorde at presset mot museet ble mindre.

40 Romanifolkets Landsforening (RFL) skiftet i slutten av 2005 navn til Taternes landsforening (TL).

Samarbeidet

I 1999 ratifiserte Norge Europarådets rammekonvensjon for vern av nasjonale minoriteter (St.prp. nr. 80 (1997–98)). Det er den første juridisk bindende multilaterale avtalen om allment vern av nasjonale minoriteter. Konvensjonen slår fast at personer som tilhører de nasjonale minoritetene, skal kunne aktivt ta del i alle deler av samfunnslivet og da særlig i avgjørelsesprosesser som vedkommer dem spesielt. I tråd med de rettighetene rammekonvensjonen vektlegger, har romanifolket deltatt i arbeidet med utstillingen gjennom en referansegruppe.

I utgangspunktet hadde Glomdalsmuseet som mål at arbeidsgruppa skulle være så bred som mulig, og at alle organisasjonene skulle være representert. Spørsmålet om representativitet hadde siden starten av prosjektet vært vanskelig. Hvem skulle representere romanifolket/taterne, og på hvilken måte? Kunne det være mulig å få med alle organisasjonene som jobbet for å fremme romanifolkets/taternes kultur og i tillegg få med noen uavhengige representanter?

Da RFL, ABM-utvikling og Glomdalsmuseet møttes til et seminar på Glomdalsmuseet i juni 1997 for å diskutere planene om et museumsprosjekt, var møtet preget av god stemning og stor optimisme. En av romanifolkets egne representanter uttalte sågar at hvis romanifolket/taterne i Norge skulle ha en egen nasjonaldag, burde det være på denne junidagen. Dette var en stor dag for folket.

Oppildnet av medgangen inviterte Glomdalsmuseet representanter fra alle organisasjonene med på det neste møtet. Møtet ble kaotisk og endte med at RFLs representanter gikk i protest. De følte en stor grad av eierskap til prosjektet ettersom de hadde vært en av initiativtakerne fra begynnelsen. RFL ønsket ikke at andre organisasjoner skulle komme med i samarbeidet og trekke vekslers på deres arbeid (Halvorsen 2004).

Arbeidsgruppa

Da mitt arbeid begynte på museet i april 2004, bestod taternes referansegruppe av tre representanter fra Romanifolkets Landsforening (RFL), som hadde regelmessige møter med museets prosjektgruppe, bestående av direktør, prosjektmedarbeider, utstillingsleder og fotograf. Museet hadde etter råd fra departementet bestemt seg for at kriteriet for deltaking i referansegruppa skulle være at departemen-

tene godtok deltakende organisasjoner som var støt-teberettigede, noe som før 2004 kun var RFL.

RFL godtok i juni 2004 at Landsorganisasjonen for romanifolket (LOR), som da oppfylte departementenes krav til støtte, også skulle bli en del av referansegruppa. I begynnelsen var RFL opptatt av å markere territorium og hadde med sin advokat på flere av møtene. De to organisasjonene hadde i utgangspunktet et etablert mistro til hverandre basert på politiske uenigheter, personstrid og medlemmers troverdighet som «ekte reisende».

LOR ble i sin tid etablert etter at RFL inngikk en samarbeidsavtale med kirken i 1998. Avtalen ble formelt undertegnet av daværende leder for RFL, men flere av organisasjonens styremedlemmer mente at avtalen ble inngått uten styrets samtykke. En del av styret brøt derfor ut og dannet organisasjonen LOR.

LOR ønsker ingen formell binding til kirken og mener at kirken burde gi en mer uforbeholden unnskyldning til romanifolket enn den som ble gitt i 1998.

En annen grunn til mistro mellom organisasjonene handlet om hvem som kunne regnes som «ekte reisende». Representantene fra RFL kunne vise til at de oppfylte de generelle kriteriene for å bli regnet som «ekte reisende» eller «dype tater» ved at de kunne dokumentere at de stammet fra en av de kjente taterslektene fra Østlandet. Dette var ikke alltid tilfellet med LORs medlemmer. Selv om lederen av LOR stammet fra en av de siste sjøreisende slektene på Vestlandet, hadde mange av de andre medlemmene lite eller ingen kunnskap om egen slekt. Mange hadde vokst opp i barne- eller fosterhjem og andre kunne bare vagt minnes foreldre eller beste-foreldre som hadde ført et liv som lignet på en tradisjonell reisende tilpasning.

I den første perioden (2004) ble møtene i referansegruppa i stor grad dominert av diskusjoner rundt en ny samarbeidsavtale. Møtene var til tider så turbulente at Glomdalsmuseet foreslo å skaffe til veie en megler eller en person som kunne fungere som observatør og tilrettelegger mellom partene. I utgangspunktet tolket RFL framstøtet som et tegn på Glomdalsmuseets mistillit til organisasjonene. Til tross for dette foreslo RFL kort tid etterpå at en forsker i Arbeidsforskningsinstituttet (AFI) kunne ta oppgaven. Forskeren hadde tidligere blitt brukt av RFL for å skolere dem i organisasjonsbygging og hadde derfor RFLs tillit. Glomdalsmuseet var i

utgangspunktet skeptisk til en person som kunne bli oppfattet som RFLs mann, men ettersom LOR mente at dette var uproblematisk, ble forskeren godkjent. Forskeren fra AFI fungerte som moderator på møtene. Han klarte å få organisasjonene til å være mer målrettet og løsningsorientert i sin tilnærming, og han var sentral i arbeidet med å få laget en ny samarbeidsavtale.

I januar 2005 underskrev partene en ny avtale som ikke skilte seg vesentlig ut fra den gamle. I denne avtalen ble navnet på referansegruppa endret til arbeidsgruppa. Arbeidsgruppa skulle i tillegg inkludere museets prosjektgruppe. Noe av bakgrunnen for dette var å synliggjøre at romanifolket/taterne skulle ha en direkte innflytelse i arbeidet med utstillingen. Arbeidsgruppas funksjon skulle fortsatt være å drøfte, kvalitetssikre og godkjenne form, tema og innhold i utstillingen samt å samle inn gjenstander og fotografier.

Hvem skal ha nøkkelen?

Til tross for at megleren var til praktisk nytte, så løste ikke hans tilstedeværelse det som var kjernen i problemene. Hans rolle var ikke å stille grunnleggende spørsmål til arbeidsformen eller strukturen i prosjektet, men å legge til rette for å drøfte de problemstillingene som partene ønsket å legge fram. Diskusjonene på møtene fortsatte derfor på mange måter å være «skinndiskusjoner».

Etter hvert kom RFL med alvorligere spørsmål som gjaldt den grunnleggende strukturen i prosjektet. De mente at den nye avdelingen for romanifolkets/taternes kultur og historie var deres, og at de naturlig nok burde ha nøkkelen til bygget. Museet på sin side hevdet at det hele tiden hadde vært en klar forutsetning for prosjektet at den nye avdelingen skulle være en integrert del av Glomdalsmuseet.

De første årene diskuterte man ulike tiltak i forbindelse med etableringen. Blant annet kom det forslag om både strøm og plass til campingvogner og ulike verksted på museets område. Dette ga naturlig nok romanifolket/taterne en forestilling om at den nye avdelingen skulle romme mye mer enn en utstilling, og at de selv kunne bruke avdelingen som et møte- og aktivitetssenter. Etter som tiden gikk og det stadig dukket opp flere praktiske innsigelser til

ideen om et flerbrukshus, følte mange av romanislekt seg nok en gang ført bak lyset.

Da den politiske beslutningen om å etablere avdelingen kom, ble den formidlet som en oppreisning til taterne selv. Romanifolket/taterne oppfattet derfor at de selv skulle forvalte avdelingen. Satsingen ble referert til som en avdeling eller som et senter, og på denne måten ble det antydnet at den skulle være mer enn en utstilling. Museet fikk ikke bare bevilgninger til å lage en ny utstillingshall, store deler av museet skulle bygges ut, blant annet med ny vestibyle, bibliotek og auditorium. Mange forstod ikke at de nye lokalene kom til å være en del av museet som helhet. Lokalavisene i museets nærområder skrev om det nye «tatermuseet» på Glomdalsmuseet, noe som også bidro til å støtte opp om ideen om at den nye satsingen skulle ha en uavhengig struktur.

Før bevilgningene var en realitet, diskuterte ikke RFL eierskap, fordi de var redde for at myndighetene kunne trekke prosjektet tilbake ved for stor uenighet. Først da de endelige bevilgningene lå på bordet, kom derfor spørsmålet om eierskap og kontroll fram.

Eierskap – hva betyr det?

Til tross for at organisasjonene i ulik grad vektla viktigheten av eierskap, gikk begge organisasjonene sammen om en felles front mot Glomdalsmuseet i 2004. RFL gikk først ut med et brev til alle museets eierkommuner, de involverte departementene og fylkeskommunen.⁴¹ I brevet etterlyser de et større eierforhold til det de kaller «Taternes kultur- og kompetansesenter». De presiserer at det de mener med eierforhold, er en større innflytelse over utstillingens innhold og hvem som skal representeres. I et senere brev, datert 8. juni,⁴² etterlyser også RFL et budsjett og regnskap over innkjøp. Selv om RFLs krav på dette tidspunktet var ganske moderate, ønsket museet en gang for alle å få avklart spørsmålene rundt eierskap og kontroll. RFL hadde også kommet med tydelige muntlige signaler om at organisasjonen ønsket et mer konkret eierskap til avdelingen som skulle etableres.

Ettersom museet hadde en klar egeninteresse i at satsingen ble en integrert del av museet, ba museet Kommunal- og regionaldepartementet om å

41 Brev fra RFL til Kultur- og regionaldepartementet, Kulturdepartementet og ABM-utvikling, 18. mai 2004.

42 Brev til Glomdalsmuseet fra RFL, 8. juni 2004.

komme på neste møte i arbeidsgruppa for å redegjøre for eierskaps spørsmålet. Departementet mente imidlertid at strukturen var grundig nok forklart på diverse tidligere møter, og at deres tilstedeværelse derfor ikke var nødvendig. De mente at Glomdalsmuseet selv måtte ordne opp i dette. Først da RFL og LOR i fellesskap skrev et brev til departementene og ba dem om å komme på et møte,⁴³ samtykket departementet i å komme til Glomdalsmuseet for å bidra til å oppklare spørsmålene. I brevet til departementene hadde RFL og LOR gått bort fra ønsket om innflytelse og kontroll over innholdet i utstillingen, men formulerte et krav om en avdeling som skulle være en selvstendig økonomisk enhet.

Da Kommunal- og regionaldepartementet til slutt deltok på et møte på museet i desember 2004, fikk organisasjonene en oppklaring rundt eierskapet. Det ble fra departementets side framhevet at det hele tiden hadde vært utgangspunktet for bevilgningen at romani-/tateravdelingen skulle organiseres som en avdeling under Glomdalsmuseet. Departementet ga samtidig organisasjonene et råd om å avslutte eierskapsdiskusjonen og heller jobbe med hvordan innflytelsen kunne bli god nok.

Megleren, som var til stede på møtet, rådet også organisasjonene til å få en oversikt over de enkeltpunkter der de savner innflytelse, og prøve å løse disse. Å løse eierskapsdiskusjonen ville være langt mer omfattende og tidkrevende enn å løse de ulike enkeltpunktene. Megleren ga organisasjonene et klart råd om enten å ta et brudd med museet i påvente av endring av eierskapet, eller å velge en strategi som ville innebære samarbeid om å få utstillingen ferdig.

Utover redegjørelsen for de grunnleggende eierskapsforholdene forklarte museets direktør hva som kunne være romanifolkets/taternes formelle representasjon i museets eierstrukturer. Museet ville om kort tid bli gjort om til en stiftelse, og direktøren mente det ville være naturlig at organisasjonene fikk en plass hver i representantskapet. Dette ville gi dem muligheten til å være med på å velge museets styre. Plassene i representantskapet ville komme i tillegg til representasjon i en faggruppe, som etter at utstillingen åpnet, ville erstatte den nåværende arbeidsgruppa.

Museet valgte å forstå romanifolkets/taternes krav bokstavelig og ga derfor helt klare juridiske og

organisasjonstekniske svar. Men museet kunne også ha sett mer symbolsk på organisasjonenes krav. Det symbolske perspektivet kan forstås som et krav om kontroll over egen kultur (Halvorsen 2004). RFLs krav om kontroll over både gjenstandssamlingen og fotosamlingen kan tolkes på samme måte. RFL ønsket å vite både prisen på gjenstandene og hvem museet hadde kjøpt de ulike gjenstandene av. RFLs krav om dette var knyttet opp mot deres muligheter til å kontrollere «ektheten» av gjenstandene. Museet på sin side var ute av stand til å innfri disse kravene.

Mange selgere og givere til museet ønsket ikke at navnene deres skulle festes til gjenstandene. Romanifolket/taterne, som så mange andre reisende folk, har tradisjonelt vært et gjenstandsfattig folk. De gjenstandene som tater har arvet fra sin slekt, har derfor ofte stor affeksjonsverdi, og det kan være heftet med stor skam å selge sentrale gjenstander ut av egen slekt. Mange ønsket derfor å være anonyme for å ikke skape konflikter innad i familien. Noen ønsket ikke å blande seg inn i det som kunne være organisasjonenes indre stridigheter, mens andre ville unngå å offentliggjøre sin identitet som tater.

Prosjektmedarbeideren av folket

Romanifolkets/taternes krav om direkte innflytelse ble allerede i 1998 forsøkt løst ved at museet ansatte en prosjektmedarbeider av taterslekt i full stilling. Personen som fikk stillingen, var en profilert musiker av en kjent reisende slekt på Østlandet. Prosjektmedarbeideren skulle fungere som bindeledd mellom museet og taterne og være assistenten til fagkonservatoren. Han skulle også være sentral i innsamlingen av blant annet fotografier, gjenstander og annet materiale.

Til tross for at det generelt var et positivt syn på å få «en av våre egne» blant museets ansatte, ble det tidlig satt spørsmålsteget ved prosjektmedarbeiderens egnethet og integritet. Da prosjektmedarbeideren fikk stillingen, satt han i RFLs styre. Organisasjonen så på ham som sin mann, og ansettelsen ble foretatt etter råd og godkjenning fra RFL. Etter en tid sa prosjektmedarbeideren fra seg posisjonen som styremedlem i RFL, og senere meldte han seg også ut av organisasjonen.

Utmeldelsen fra RFL skjedde etter råd fra museet, som etter hvert så organisasjonstilknytningen som problematisk. De mente at det ville gagne

43 Brev fra RFL og LOR til Kulturdepartementet, 8. november 2004

både museet og romanifolket/taterne generelt å ha en person som ikke var knyttet opp til en organisasjon. En uavhengig person av reisende slekt på museet kunne være en talsperson for alle reisende uavhengig av organisasjonstilknytning.

RFL tolket utmeldelsen av både styre og organisasjon som et svik fra prosjektmedarbeideren og som et tegn på at han ikke ønsket å bli kontrollert av en organisasjon, men å jobbe etter eget forogdtbefinnende. De følte seg ført bak lyset og mistet etter hvert tilliten til at prosjektmedarbeideren jobbet for romanifolkets/taternes sak. De etterlyste også mer informasjon fra prosjektmedarbeideren og var skuffet over at han i liten grad ønsket å være til stede på medlemsmøter for å informere om museets arbeid.

Uroen og kritikken fra taterne selv var en av grunnene til at prosjektmedarbeideren, etter å ha jobbet et par års tid på museet, ble sykmeldt over lengre tid. Samtidig som han ble sykmeldt fra jobben på museet, fortsatte han sin karriere som musiker. Selv om prosjektmedarbeiderens artistvirksomhet var innfor regelverket for sykmeldinger, så stred dette mot rettsfølelsen til de fleste av de reisende. Hvordan kunne prosjektmedarbeideren sykmeldes fra sin jobb for folket samtidig som han fortsatte å jobbe for sin individuelle karriere som musiker, spurte mange seg selv og museet.

Da RFL på et senere tidspunkt diskuterte spørsmål knyttet til eierskap og kontroll over den nye avdelingen, uttrykte organisasjonen også i et brev til Glomdalsmuseet⁴⁴ mistillit til prosjektmedarbeideren. I brevet ber de om et møte med prosjektmedarbeideren og museet for å diskutere den manglende tilliten. Museet avviste kravet med begrunnelsen at forhold knyttet til en medarbeider på museet kun kan diskuteres internt på museet. Museet fulgte på denne måten det ordinære regelverket om god personhåndtering i en bedrift, uten å ta hensyn til at prosjektmedarbeideren var ansatt på spesielle villkår. På den andre siden så ville det være vanskelig for museet å handle annerledes uten at prosjektmedarbeideren selv stilte seg positiv til en slik samtale. Medarbeidere har krav på samme vern, uavhengig av etnisk bakgrunn.

Mye av kritikken av prosjektmedarbeideren viser vanskelighetene med å la en person representere en hel gruppe. Mens noen klagde på at prosjektmedarbeideren var for ung, mente andre han var fra feil

slekt. Andre igjen mente at selv om han nok var fra en solid reisende slekt, så hadde han selv blitt bofast i for ung alder og visste derfor for lite om livet på landeveien. Noen av de som kom til museet for å selge tingene sine, gjorde et stort nummer av at de kom når prosjektmedarbeideren ikke var til stede. For du vet, han kjøper bare ting av egen slekt, ble det sagt.

På et tidspunkt tok prosjektmedarbeideren alene beslutninger om innkjøp av gjenstander. Da kom beskyldningene om bare å kjøpe fra egen slekt og å kjøpe gjenstander til feil pris. Museet måtte derfor legge om rutineene slik at prosjektmedarbeideren bare ga råd til museets konservator og direktør. Disse fikk sammen ansvaret for innkjøp, noe som stanset rykteflommen.

Diskusjonen rundt prosjektmedarbeiderens kompetanse og egnethet fortsatte derimot. En større grad av åpenhet og mer informasjon fra prosjektmedarbeideren til TL kunne ha bedret situasjonen. Dessuten kunne bedre opplæring og synliggjøring av kompetansen for stillingen som prosjektmedarbeider muligens ha forhindret mye av diskusjonen. Prosjektmedarbeideren ble ansatt på bakgrunn av sin erfaringsnære kompetanse, det vil si ut ifra hans direkte erfaringer med livet som reisende. Til andre stillinger på museet er det formelle krav til utdanning eller arbeidserfaring. Uten formell kompetanse er opplæring avgjørende. Med en grundig opplæring ville prosjektmedarbeideren kunne ha kombinert en formell kompetanse med sin erfaringsnære kompetanse som reisende. Dette ville ført til at han kunne utføre stillingens arbeidsoppgaver på en mer profesjonell måte og også blitt mindre utsatt for kritikk fra sitt eget folk.

Myndighetene, museene og minoritetene – samarbeidet i praksis

Glomdalsmuseet opplevde at romanifolket/taterne og deres representanter var veldig bevisste på sine rettigheter, og at de hadde et klart ønske om å kontrollere både prosess og innhold i utstillingen. Minoritetenes krav om kontroll over presentasjonen av dem selv kan sees som en reaksjon på tradisjonell formidling, der kulturinstitusjonenes presentasjoner av minoritetene i avgjørende grad har skjedd gjennom majoritetens øyne (Rekdal 2005). Minoritetens krav om kontroll er blitt formidlet som et rettighetsspørsmål, og slagordet «ikke om meg, men

44 Brev fra RFL til direktøren på Glomdalsmuseet, 9. november 2004.

med meg» er blitt formet. Metodisk er det en bevegelse fra å lage utstillinger om (taterne) og for (taterne) til å lage utstillinger med og av (taterne selv). Minoritetenes rett til medvirkning når det gjelder både presentasjonen og formidlingen av egen kultur, er et vanlig tema i forhold til urbefolkninger i Canada, USA og Australia. Samme krav har også blitt reist i Norden både når det gjelder formidling av samisk kultur og våre nasjonale minoriteter (Rekdal 2005).

Å gi stemme til minoritetene har blitt framstilt som et spørsmål om å «fjerne urett og gi svake grupper anledning til å ta kontrollen over formidlingen av egen kultur» (Rekdal 2005:34). Som Rekdal også påpeker, reiser dette en rekke prinsipielle spørsmål som handler om eierskap til kulturinstitusjonene, hvem som besitter kunnskap om hva, hvem som er den riktige representanten for en minoritet, og om retten til å ytre seg kritisk til minoritetens interne majoritetsinteresser (Rekdal 2005).

Myndighetene besluttet på et tidlig tidspunkt at satsingen på presentasjonen av romanifolket/taterne skulle være i tråd med museumsreformen og derfor være en del av et eksisterende museum. Plasseringen av den nye satsingen som en egen avdeling ved Glomdalsmuseet satte klare strukturelle rammer rundt prosjektet og åpnet ikke opp for noe minoritetsekperiment. Romanifolket/taterne ønsket ikke bare et sted for å formidle sin kultur, men et møte- og aktivitetssted. De ønsket også kontroll over faglige og økonomiske beslutninger.

Fra departementenes side var arbeidet med avdelingen om romanifolkets kultur og historie fordelt mellom Kulturdepartementet (KD) og Kommunal- og regionaldepartementet (KRD). Mens KRD hele tiden har vært i dialog med taterne og deres organisasjoner, har KD i stor grad unnveket diskusjon og debatt. Som også Halvorsen vektlegger (Halvorsen 2004), har KD ikke vært tydelig på den minoritetspolitiske rollen departementet har blitt tildelt. Til tross for at KRD hele tiden var i dialog med romanifolket/taterne, ønsket heller ikke de en åpen debatt om eierskap. Spørsmålene rundt eierskapet til avdelingen og nøkkeldebatten kom derfor for sent.

Malmö Museer forsøkte å jobbe etter en annen struktur. I 1999 ble Malmö Museer kontaktet av organisasjonen Internasjonell Musikforening. For-

eningen ønsket å etablere et museum om romfolkets historie.⁴⁵ Initiativet kom fra romfolket selv, og ambisjonen var å skape en institusjon drevet av og for minoriteten selv (Hansen 2005). Selv om en slik institusjon ikke ble realisert, blant annet på grunn av konflikter og manglende bevilgninger, så jobbet en arbeidsgruppe fra ulike organisasjoner sammen med museet for å lage en temporær utstilling, og i november 2003 ble utstillingen «Romer och resande – bortom romantik och plåga» åpnet.

Utstillingen var en av de mest besøkte utstillingene på Malmö Museer (Hansen 2005). I arbeidet har Malmö Museer lagt vekt på at ulike tema belyses fra minoritetens eget ståsted, og at minoritetene er sentrale i formidlingen på museet. Malmö Museer jobbet med en overbevisning om at arbeidet først og fremst skulle skje på minoritetens og ikke på museets eller majoritetsbefolkningenes premisser (Hansen 2005).

Når det politiske terrenget er analysert, så må det også tas i betraktning at prosjekter som handler om minoritetspolitiske spørsmål, også har mye til felles med andre prosjekter. Ryddig prosjektledelse, klare ansvars- og beslutningslinjer og god kompetanse i tverrkulturell kommunikasjon er like nødvendig som konkret kunnskap om den gruppa man skal samarbeide med (Rekdal 2006).

Det faglige arbeidet med utstillingen

Engasjementet rundt både eierskap og en ny samarbeidsavtale stod i sterk kontrast til det som museet tolket som manglende involvering i det konkrete faglige arbeidet med å lage utstillingen. Glomdalsmuseet ønsket ikke bare formelle møter, men direkte engasjement fra organisasjonene i arbeidet med utstillingen.

For begge organisasjonene var en representasjon i museets arbeidsgruppe viktig. Gjennom arbeidsgruppa fikk organisasjonen ikke bare direkte innflytelse på arbeidet, men også en posisjon overfor myndighetene. Denne posisjonen kunne de bruke overfor departementene for å forhandle fram ulike politiske saker, som individuelle erstatninger og romanifondet. I perioder hadde disse prosjektene høyere prioritet for organisasjonene enn arbeidet med utstillingen på Glomdalsmuseet. Dette førte til at ansatte på museet følte at de ble utsatt for et

45 I motsetning til i Norge blir rom/sigøynere og romanifolket/taterne i Sverige sett på som en nasjonal minoritet som består av ulike undergrupper. Det vanligste navnet som blir brukt for romanifolket/taterne, er her «resande» (reisende).

minoritetspolitisk spill der alle andre prosjekt var viktigere enn den planlagte utstillingen.

For å gjøre det mulig for organisasjonene å delta direkte i innsamlingen av informasjon, fotomateriale og gjenstander, ble det på slutten av 2004 foreslått at organisasjonene delte seg inn i grupper og jobbet med konkrete tema i utstillingen. Gruppene kunne jobbe opp mot konservator og prosjektmedarbeider og få den hjelpen de ønsket i sitt arbeid. Hver av gruppene hadde et budsjett som blant annet dekket reiseutgifter.

Etter flere måneders purringer, telefoner og gjentatte spørsmål på møtene i arbeidsgruppa hadde RFL fortsatt ikke noe resultat å vise til. LOR derimot leverte en rekke kart med innregnede steder og navn (bosteder, plasser, mest båtfolk). De hadde også kopier av gamle avisutklipp og bilder fra sjøreisende.

På museets personale virket det som om RFL vegret seg mot å samle inn informasjon som kunne brukes i utstillingen. Fra RFL hadde det flere ganger blitt antydnet at de var usikre på museets prosjekt, og at de derfor vurderte å lage sin egen utstilling. I tillegg oppfattet RFL situasjonen som en klar skjjevfordeling. Ettersom museet hadde fått alle pengene til å lage utstillingen, måtte det også klare å gjøre jobben selv.

Identitet og selvpresentasjon

Det museet tolket som motstand mot direkte involvering i arbeidet med utstillingen, kan også knyttes til uenighet rundt taternes identitet og identitets håndtering. Da romanifolket/taterne fikk status som nasjonal minoritet i 1998, var mange av reisende slekt tvilende til om dette ville føre noe godt med seg. Selv om blant annet RFL mente at en anerkjennelse som nasjonal minoritet ville være det beste utgangspunkt for å fremme sine rettigheter overfor de norske myndigheter, var andre av romanislekt redde for at et økt fokus på folket deres ville bidra til at gamle fordommer og diskriminering ville gjenoppstå.

Mange ønsket ikke en formell minoritetsstatus, men en identitet de selv kunne velge seg inn og ut av etter eget ønske. De var redde for at en nasjonal minoritetsstatus ville svekke deres mulighet til selv å velge når de ønsket å aktualisere sin status som

tatere, og at minoritetsstatusen dermed ville være enda en statlig overstyring av deres personlige liv.

Denne skepsisen må sees i sammenheng med myndighetenes politikk overfor romanifolket/taterne. Fra siste halvdel av 1880-tallet og helt fram til for noen tiår siden omfatter politikken blant annet tvangssteriliseringer, tvangsplasseringer av barn i barnehjem og fosterhjem og kriminalisering av taternes levemåte (Bastrup og Ekeland 1996, Haave 2000, Hvinden 2000, Pettersen 2000). I regi av organisasjonen Norsk misjon for hjemløse⁴⁶ ble over 1500 barn, nesten en tredjedel av alle barn av reisende slekt, tatt fra sine foreldre i perioden 1900–1970. Myndighetenes politikk, som hadde som mål å få romanifolket/taterne til å tilpasse seg storsamfunnet og gi opp sin reisende livsform, har vært med på å undergrave romanifolkets kultur og har ført til at mange den dag i dag er redde for å stå fram med sin identitet.

Høsten 1997 og våren 1998 ble det dannet en motbevegelse blant taterne. Motbevegelsen arbeidet mot regjeringens forslag om at taterne skulle få en offentlig anerkjennelse som en nasjonal minoritet (Halvorsen 2004:56). En talsperson for motaksjonen uttalte til Hamar Arbeiderblad i desember 1997 at fokuset på en status som nasjonal minoritet ikke vil føre noe mer positivt med seg, men mer stigmatisering og mobbing (intervju i Hamar Arbeiderblad, 31.12.1997).

Mye av den samme argumentasjonen ble brukt da spørsmålet om en museumsavdeling for romanifolkets/taternes kultur og historie ble satt på dagsordenen. En slik avdeling, mente mange, ville bare «helle bensin på bålet» og føre til at gamle fordommer om taterne ble vekket til live igjen. En avdeling for taternes kultur og historie ville på mange måter føre til at flere måtte ta stilling til sin egen identitet og i hvilken grad de ønsket å offentliggjøre denne identiteten. Selv om de som var aktive i organisasjonene, la vekt på å jobbe aktivt for taternes minoritetspolitiske rettigheter, ønsket mange tater å leve som alle andre og bare aktivisere «tateridentiteten» i møte med egen slekt.

Ettersom taterne i dag lever som «buroen» og utseendemessig ikke skiller seg nevneverdig ut fra majoritetsbefolkningen, kan de i stor grad velge seg inn og ut av sin etniske identitet så lenge denne

46 Norsk misjon blant hjemløse, ofte kalt «misjonen», overtok i praksis en betydelig del av myndighetenes politikk overfor romanifolket/taterne (se bl.a. Hvinden 2000).

identiteten ikke er avslørt offentlig. Det finnes derfor en stilltiende avtale mellom reisende om at man aldri går ut med identiteten til en «av folket» før han eller hun selv har offentliggjort dette. Til og med eldre som i sin ungdom har levd et tradisjonelt taterliv og er oppvokst «på landeveien», insisterer på at deres identitet som tater er av privat karakter. Dette gjør de selv om alle i bygda der de bor, er klar over «hvem de er av».

Et eksempel på håndteringen av taternes etniske identitet fikk jeg for en tid tilbake da jeg var i en begravelse til en mann født i 1920-årene. Han bodde på det indre Østlandet og tilhørte «Stor-Johan»-slekta. Mannen ble bisatt i en fullsatt kirke som var dekorert til randen med blomster. Hele slekta var der, og en nevø sang en av de tradisjonelle tatervisene. I prestens preken ble alle stedene der mannen hadde bodd, og håndverket som han hadde arvet av far, og som ble hans levebrød, nevnt. Det meste av det presten sa om mannens barndom og unge år, vil de fleste (som kjenner taterne) identifisere som beskrivelse av et tradisjonelt taterliv. Likevel ble hans identitet som tater (etter enkas ønske) ikke nevnt med et ord. Privatiseringen av etniske identitet kan tolkes som et signal til omverdenen om at «vi er som dere, og vi respekterer de samme spillereglene». Samtidig gir en privatisering av den etniske identiteten en beskyttelse mot lokalsamfunnets potensielle fordommer. Dette er i tråd med Eidheims studie av sjøsamene i 1970-årene (Eidheim 1969). På samme måte som sjøsamene bare brukte samisk i den private sfære, aktiviserer mange av reisende slekt bare etnisk identitet i møte med egne slektninger.

Frykten mange følte for at deres identitet skulle bli avslørt, viste seg tydelig når vi samlet inn fotomateriale til bruk i utstillingen. En av de vanlige kommentarene vi fikk når vi var på hjemmebesøk og spurte om å få bruke gamle bilder fra fotoalbumene deres, var: «For min del kunne du selvsagt få lånt dette bildet. Jeg er ikke skamfull over den jeg er, men du skjønner, jeg har unger som er godt gift med buroer, og jeg vil ikke at de skal få noen problemer».

Etter at utstillingen åpnet, fikk museets ansatte en tankevekker da en eldre dame av reisende slekt kom til museet. Hun var sint fordi hun hadde oppdaget en avisartikkel om sin far på en av plansjene i utstillingen. Hun ønsket artikkelen fjernet umiddelbart.

Hennes argument var at faren hadde vært sterk motstander av «misjonen» og hadde skrevet flere kritiske avisartikler om dette i lokal pressen. «Du skjønner,» forklarte hun oss, «far min var imot alt dette derre!» Hennes far var ikke bare imot misjonen, men alle særtiltak som var rettet inn mot romanifolket/taterne. Museet ble derfor sett på som nok et «særtiltak» og ville derfor aldri ha fått hennes fars støtte.

Identitet og identitets håndtering

Taterne har gjennom tidene følt seg som en minoritet og har også på godt og vondt blitt behandlet som det av storsamfunnet. De har også myter og forestillinger om en felles opprinnelse, de har sitt eget språk, romani⁴⁷, og sine tradisjonelle yrker. De oppfyller dermed de tre vanligste komponentene i definisjonen av en etnisk gruppe: avstamning, kulturtrekk og egenoppfatning (Borgos 2004).

Fram til 1960-årene var en tater synonymt med en handelsmann/-kvinne og/eller håndverker som reiste hele eller deler av året for å selge varer og tjenester til de fastboende rundt omkring i Norges bygder (Moe 1974, Schlüter 1993). Han eller hun kunne via slektskap, helst med en sentral og respektert tater, dokumentere at han eller hun var «av folket», og han/hun snakket mer eller mindre flytende taternes eget språk, romani. Denne definisjonen gjelder fortsatt, men det er ikke lenger et imperativ å ha en tradisjonell utøving av en omreisende handels- eller håndverksnæring. Som andre nordmenn har i dag taterne ulike yrker, selv om det fortsatt er en tendens til at særlig menn velger en tilpasning som ligner den gamle handels- og håndverksvirksomheten.

Noe taterne selv legger vekt på når de skal beskrive sin egen kultur, er foruten håndverket og

47 Romanifolket/taterne i Norge i dag har norsk som førstespråk, men en del av dem behersker også romanifolkets/taternes eget språk, romani. Ifølge språkprofessor Rolf Theil (2006) stammer over 60 prosent av ordene i romani fra indoariske språk. Bortsett fra romani blir alle indoariske språk snakket på det indiske subkontinentet, i Pakistan, Nepal, India, Sri Lanka og Bangladesh. Språket er en indikasjon på at romanifolket/taterne har en opprinnelse fra Nord-India. Romani har i mange generasjoner fungert som et «hemmelig språk», som blant annet ble brukt under handel og i andre situasjoner der man ikke ønsket at «buroen» skulle vite det som ble sagt. I dag er det en fornyet interesse for språket, og mange av reisende slekt som før har kunnet noe romani, er nå i ferd med å lære seg språket.

Fra Glomdalsmuseet.

handelen, reiselysten, familiesamholdet og respekten for de eldre. Musikken som har oppstått i samspill med de bofastes musikk, har også en spesiell betydning.

Det er i dag en pågående diskusjon blant taterne selv om hvem som skal defineres som tilhørende gruppa. En definisjon av etniske grenser der egendefinering og anerkjennelse står sentralt, blir av mange tater oppfattet som for «vag» og «subjektiv». Dette er fordi den åpner for at andre omreisende personer og grupper uten fast bopel kan kalle seg tater (Halvorsen 2004). Mange hevder selv at de er tater, men blir ikke anerkjent som ekte tater av andre i gruppa. Dette rammer blant annet alle de som er blitt tatt fra foreldrene som barn, og som ikke har vokst opp i egen kultur. Mange av disse opplever å ikke bli anerkjent som medlem av gruppa fordi de ikke har lært kulturen fra barnsbein. Andre igjen har mer «tvilsomme» slektskapslinjer og kan bare dokumentere at de er av folket langt ute i slekta.

Hovland (1996) skriver i sine studier om samer om et «master paradig», det vil si et felles og personlig handlingsorientert sett av ideer om hva samene er, og hvordan samfunnet er og bør være. Når man spør taterne om hva som særpreger deres

folk, trekker de ofte fram de sterke slektskapsbåndene, gjestfriheten, rastløsheten og frihetstrangen (Dyrlid og Bjerkan 2001). Dette kan sies å utgjøre taternes «master paradig».

Selv om det hersker enighet om det som kan kalles taternes «master paradig», utgjør ikke taterne noen homogen gruppe verken med tanke på akkumulerte erfaringer eller kommunisering av og holdninger til det å være tater (Dyrlid og Bjerkan 2001). Der er heller ingen enighet om hvordan historien om taterne skal skrives, eller om hvilke erfaringer som er gjeldende.

De sterke familiebandene som taterne alltid framhever som en viktig del av deres identitet, kan fungere ekskluderende både overfor tater og ikke tater (Dyrlid og Bjerkan 2001). Mange tater har ikke kontakt med andre enn sin egen slekt. Deres erfaringer og kunnskapen om egen kultur blir derfor begrenset til det som omhandler deres egne slektinger. Mange legger vekt på at ulike slekter har sine tradisjoner, og at det derfor er vanskelig å si noe generelt om romanifolkets/taternes kultur.

Dette er noe også RFL og LOR ofte framhevet på møtene våre. Ut ifra dette synet blir det vanskelig for en person å være en representant for en minori-

tet. Ved å fokusere for mye på ulikhetene innenfor gruppa, kan organisasjonene sette sitt eget minoritetsprosjekt i fare. Hvis det ikke er mulig å trekke noen generelle slutninger om romanifolket/taterne og deres kulturelle praksis, hvordan kan da gruppa forlange en identitet som nasjonal minoritet?

Hvordan skal minoritetenes egne stemmer høres?

Viktigheten av at romanifolket/taterne hadde en direkte innflytelse på arbeidet med utstillingen, var klart helt fra begynnelsen. At romanifolket/taterne var representert i arbeidsgruppa, var vesentlig fordi det innebar at et formelt organ fra folket selv fulgte prosessen. Arbeidsgruppa ble, til tross for navnet og intensjonen, først og fremst et styrende organ der romanifolket/taterne kunne legge føringen for retningen på arbeidet, og der de kunne utøve en direkte politisk innflytelse overfor Glomdalsmuseet generelt og utstillingsprosjektet spesielt.

Hvordan vi kunne få taterne med i det direkte arbeidet med utstillingen, ble derfor en av utfordringene. Å bruke taternes egne fortellinger om deres liv ble et viktig grep for å gjøre deres direkte deltaking større. I innsamlingen av livshistorier ble over 20 personer av romanislekt intervjuet. Vi prøvde å snakke med et bredt sammensatt utvalg, blant annet med hensyn til alder, kjønn, oppvekst og region. Ved å bruke materialet så «rått» som mulig prøvde vi å sikre at det var taternes og ikke konservatorenes stemme som hørtes. Det innsamlede materialet brukes i utstillingen, både som case-historier/eksempler og som faktatekst. På denne måten prøver vi å gjøre taternes erfaringsbaserte kunnskap om egne liv like sentral som skriftlige kilder.

Ved å formidle romanifolkets/taternes egne stemmer ønsket vi også å få fram det romanifolket/taterne opplevde som forskjellen mellom de ulike slektene. Balansen mellom å vise noe allment om folket og å vise mangfoldet innenfor gruppa var vesentlig her. Når vi for eksempel presenterer Karolines historie, så er det hennes personlige historie som fortelles. Samtidig forteller Karolines historie noe allment om hvordan «livet på landeveien» var i en gitt tidsperiode.

Brudd i samarbeidet

For museumspersonalet var det ikke alltid lett å forutse hva som kunne vekke reaksjoner. Selv da museet og organisasjonene var godt i gang med det konkrete arbeidet med utstillingen og hadde et posi-

tivt samarbeidsklima, bygget det seg opp en konflikt som endte med brudd i samarbeidet.

RFL har i noen tilfeller ment at museet har opptrådt egenrådig, og at det i for liten grad ble tatt hensyn til deres meninger. Selv om arbeidsgruppa ble gitt informasjon og ansvar, så har RFL følt at de ikke har hatt noen reell innflytelse på beslutninger (Halvorsen 2004). I ettertid kan også museet se at i arbeidet med utstillingen har museet ikke tatt nok hensyn til arbeidsgruppa i beslutningsprosesser. Ledelsen på museet har lite erfaring og ingen gjeldende praksis for hvordan beslutninger skal håndteres utenfor museets etablerte strukturer, noe som har ført til at beslutninger som ble tatt på møter i arbeidsgruppa, ikke alltid ble fulgt av museets ledelse.

Flere ganger kunne museets ledelse kort tid etter møter med arbeidsgruppa komme med erklæringer til pressen som var i strid med, eller som ikke refererte til, beslutningene som var blitt tatt på møtene. Dette førte til konflikter og frustrasjoner i arbeidsgruppa, men synliggjorde samtidig at konflikter også gikk på tvers av etniske skillelinjer. Både museets ansatte i arbeidsgruppa og romanifolkets/taternes representanter stod samlet bak et krav om at museets ledelse måtte forholde seg lojalt til arbeidsgruppas beslutninger.

Møtene i arbeidsgruppa var til tider veldig turbulente og preget av «munnhuggeri» og sterke følelser. RFL uttrykte at et hissig gemytt med høye stemmer og sterke ordelag var noe som kjennetegnet taterne, og mente derfor at museet måtte tolerere dette. Museet på sin side ønsket klare regler for oppførsel på møtene og uttrykte at «enten får vi alle oppføre oss som 'buroer' – eller så får vi alle oppføre oss som tater». Å operere med to sett av regler for oppførsel på møtene, basert på etnisk tilhørighet, følte både udemokratisk og lite hensiktsmessig.

Det som er felles for mange av reisende slekt, er at de forholder seg til en historikk der de som minoritet er ofre, og der representanter for storsamfunnet er overgriperne. Denne «viktimiseringen» ble etter personalets oppfatning ofte aktivisert på møtene. I de tilfellene der museet hadde utelatt å informere eller ta med arbeidsgruppa på råd, ble dette tolket som «nok et overgrep fra storsamfunnets side».

I desember 2005 kom det til et fullstendig brudd mellom museet og Taternes landsforening (RFL skiftet navn til Taternes landsforening (TL) i februar 2005) etter at arbeidsgruppa i fellesskap hadde blitt

enige om en kulturmarkering på museet i desember 2005. Bruddet i samarbeidet tolker museet hovedsakelig som et resultat av fastlåste konfliktmønstre mellom minoritet og majoritet, og ikke som en konsekvens av museets manglende hensyn til felles beslutninger.

Bakgrunnen for den foreslåtte kulturmarkeringen var at åpningen av utstillingen var et halvt år forsinket, noe som primært skyldtes at bevilgningene til prosjektet kom senere enn lovet. TL insisterte på at utstillingen måtte åpne som planlagt i desember 2005. Ettersom utstillingen ikke på langt nær var ferdig, hadde ikke museet noen mulighet til å etterkomme disse kravene. Som et kompromiss ble TL og Glomdalsmuseet enige om å invitere til en kulturmarkering. LOR på sin side mente at noe slik var unødvendig, men de synes samtidig at det var greit at museet og TL organiserte kulturmarkeringen i fellesskap.

Museet formidlet til TL at ettersom dette var en aktivitet helt på tampen av året som det ikke var budsjettert med, så hadde museet en begrenset sum av 20 000 kroner som kunne disponeres. Museet tilbød seg å sørge for bevertning, mens TL tok ansvaret for å skaffe en til to artister som kunne underholde. En felles invitasjon ble forfattet, og partene ble enige om en gjesteliste.

Et par uker senere, etter at invitasjonene hadde blitt sendt ut, fikk museet et brev fra TL der det stod at de ikke har mulighet til å organisere kulturmarkeringen for et så begrenset beløp, og at de derfor så seg nødt til å avlyse det planlagte arrangementet. Ettersom invitasjonene allerede var sendt ut, ønsket ikke museet å avlyse arrangementet. Da museets ledelse sa dette klart, reagerte TL sterkt. Da det spiset seg til og TL både kom med direkte trusler mot prosjektmedarbeideren og truet med å sabotere markeringen, følte museet seg presset til å avlyse markeringen. I samråd med KR D ble samtidig samarbeidet med TL lagt på is.

Da TL skjønnte at de hadde lidd et strategisk nederlag, ble det tatt kontakt flere ganger for å forsøke å mekle. Noe av det TL framhevet, var at truslene mot museet ikke kunne oppfattes direkte, men kun som et tegn på frustrasjon. Det ble vist til taternes sterke ordelag og hissige gemytt. Museet følte at de ikke hadde tid til flere konflikter og tok ikke sjansen på å bruke mer tid på prosessen. Toget hadde gått for

samarbeidet med TL, og museet ønsket å få det planlagte prosjektet i havn, med eller uten TLs støtte i oppløpet.

En felles visjon og verdiplattform

Museet hadde i lengre tid planlagt et dagsseminar med arbeidsgrupper for å få en omforent holdning til utstillingens mål og visjon. Selv om Stortingsmelding nr. 15 (2000–2001) klart formulerer at målet med utstillingen var å styrke kulturen til romanifolket/taterne, at hovedfokuset skulle være på det kulturelle innholdet, mens en mindre del skulle handle om overgrep, ønsket museet å gå mer i dybden på utstillingens visjon og verdier for å etablere en felles plattform. Dette ville gi et bedre måleinstrument for prosjektets siste fase, et sterkere eierskap til utstillingen og en bedre forståelse av hva utstillingen skulle preges av.⁴⁸

Ettersom forholdet til TL var lagt på is, måtte seminaret realiseres uten deres deltaking. Til tross for dette bidro en felles visjon og verdiplattform til at den siste fasen av utstillingsarbeidet ble enklere, og gjorde sitt til at arbeidsgruppen stod bedre rustet til å ta imot kritikken, som blant annet kom i presen et par måneder etter utstillingsåpningen. Hele forsiden av avisen Klassekampen hadde overskriften «Museum på ville veier». I en artikkel beskriver en profilert musiker av taterslekt sin misnøye med utstillingen og hvordan utstillingen glorifiserer livet på landeveien og lager en idyll ut av deres vanskelige levekår. At det var et hardt liv, mener han ikke kommer godt nok fram. Museet får også kritikk for å ha styrt hele prosessen med utstillingen selv. Musikeren fikk støtte av TL, som uttrykker at utstillingen ikke kan være noen oppreisning. «Det har resultert i den samme overkjøringa av oss, bare i en annen form,» uttaler lederen for TL til Klassekampen. Samarbeidspartnerne på Glomdalsmuseet hadde han ikke mye godt å si om: «De mener at vi er bråkmakere og driver med tullprat, men de må vise respekt for hva vi mener.»

Lederen av Landsorganisasjonen for Romanifolket hadde derimot bare positive ting å si om museet og utstillingen. «Jeg aner ikke hva denne kritikken kommer av. Vi har hatt en skriftlig avtale der vår funksjon er beskrevet godt, og det er vi i romanifolket som kvalitetssikrer utstillingen. Museet tar bare forbehold om at det er museumsteknisk holdbart,»

48 Det er utviklet en omforent modell som beskriver utstillingens visjon og verdigrunnlag. Denne kan sees på www.lattjodrom.no

sier han. Han medgir at det har vært noen skjær i sjøen, men nekter for at romanifolket har blitt overkjørt. Han er heller ikke enig i at undertrykkelseshistorien burde fått større plass. «Vi har satset på å vise fram vår kultur, og ville ikke at den vonde sida skulle dominere utstillinga,» hevder han.

Samarbeidet videre

Bare kort tid etter at samarbeidet med TL ble lagt på is, gjorde organisasjonen framstøt mot departementet for å få samarbeidet med museet på skinner igjen. I januar 2006 skrev TL et brev til Kultur- og kirkedepartementet der de ba departementet hjelpe dem med å drøfte samarbeidsproblemer med museet. Dette førte til at departementet skrev et brev i slutten av februar⁴⁹ der de ba museet om å komme på et møte 8. mars i departementet for å diskutere mulighetene for et videre samarbeid med TL. På møtet, der representanter for både TL, museet, ABM-utvikling og departementene⁵⁰ var til stede, ga departementene et klart signal til museet om at de forventet fleksibilitet og samarbeidsvilje fra museets side. At utstillingen skulle åpnes uten støtte fra TL, og at dette skulle komme til syne for offentligheten, ville ta seg dårlig ut. Selv om museet ønsket ro til å få prosjektet i havn, hadde det ikke noe ønske om en åpning der konflikt og splittelse var i fokus. Museet stilte seg derfor positiv til en forsoning med TL, men ga samtidig klart uttrykk for at arbeidet som var gjennomført i den tiden TL var ute av samarbeidet, ikke kunne reverseres. TL, som ankom møtet med sin advokat, hadde et klart ønske om å få komme inn i varmen igjen. Advokaten uttrykte at «[å] ikke komme inn i dette samarbeidet igjen kan bety slutten for TL». Både museet og TL hadde derfor kniven på strupen da samarbeidet igjen ble opprettet, og de hadde et gjensidig ønske om forsoning og samarbeid.

TL var deretter med på de avsluttende møtene i arbeidsgruppa, noe som forløp uten dramatikk. På det første møtet annekterte representantene fra TL også det omforente visjons- og verdigrunnlaget for utstillingen. De var også med og godkjente de siste plansjene som skulle settes opp i utstillingen, og de fikk se den ferdige utstillingen i sin helhet noen dager før den offisielle åpningen. TLs medlemmer i arbeidsgruppa, som alle hadde oppvokst

med egen kultur, uttrykte at de «kjente seg igjen i utstillingen».

En av LOR-representantene, derimot, som selv var oppvokst på barnehjem og hos fosterfamilie, virket ikke særlig fornøyd da hun gikk rundt i den ferdige utstillingshallen. Da jeg senere spurte henne om det var noe i veien, og om hun ikke likte utstillingen, svarte hun: «Når jeg går rundt her og ser på utstillingen, så forstår jeg hvor lite jeg vet om min egen kultur.» Et annet LOR-medlem, som kom fra en kjent sjøreisende familie, ble derimot grepet av stemningen og var blank i øynene da han gikk rundt i utstillingen. Som mange andre som hadde hatt muligheten til å vokse opp blant sine egne, ga han uttrykk for at han kjente seg igjen i utstillingen, og han ble rørt over det han så. Uttalelser som «dette er noe vi kan være stolte av» og «dette er vi kry av» gikk igjen.

På åpningsdagen i slutten av april 2006 stod lederne for Taternes landsforening (TL) og Landsorganisasjonen for Romanifolket (LOR) i stram giv akt for å ta imot kronprinsen som skulle åpne utstillingen. Alle som ønsket det, fikk si noen ord, og prosjektmedarbeideren og museets direktør ble hyllet for sitt arbeid siden prosjektets spede start. De av reisende slekt som hadde bidratt, enten med sine historier, med fotografier eller med annen informasjon, var også formelt invitert og fikk muligheten til å få et glimt av «de høye menn og kvinner» som var til stede denne dagen. Et knippe av taterne selv var også invitert til å stå inne i utstillingen og møte kronprinsen da konservatoren og prosjektmedarbeideren viste ham rundt i utstillingen. De fikk si noen ord om hvordan det er å være av reisende slekt i dag. Det var ingen tvil om at dette var en stor dag for det reisende folket.

Også mange av de som ikke hadde vært med og fulgt prosessen, var der på åpningsdagen. Jeg la spesielt merke til noen ungdommer av reisende slekt. De kom litt senere på dagen. Museet hadde fri adgang for publikum på ettermiddagen, etter at mange av de spesielt inviterte hadde gått og kronprinsen og hans følge var trygt eskortert til Oslo. Ungdommene var ikke på lista over de som hadde bidratt til utstillingen, og hadde heller ikke noen formelle posisjoner i noen av organisasjonene. De kom derfor sammen med annet publikum. Litt

49 Brev fra Kultur- og kirkedepartementet, 28. februar 2006.

50 Arbeids- og inkluderingsdepartementet og Kultur- og kirkedepartementet.

nølende og slentrende, ja på grensen til fiendtlige, gikk de inn i utstillingshallen. Det virket som om de bare ønsket en bekreftelse på at dette ikke var noe de ønsket å stå ved. Men så skjedde det noe med dem inne i utstillingshallen. De ble grepet av stemningen og ble overveldet av alt det de så, som de kjente igjen, og som de var stolte av. De rettet ryggen, og de så ut som de vokste mens de gikk der og pekte på bildene: «Jøss, der er a bessmor og han bessfar,» utbrøt de.

Søndagen etter kom de tilbake. Da hadde de pyntet seg og tatt med kamera og flere av slektningene sine. Inne i utstillingen poserte de foran bildene og monterne. Utstillingen var deres, det følte de nå, til tross for at den hadde blitt plassert på «buroenes» museum og de ikke hadde fått en egen nøkkel.

Veien videre

Etter at utstillingen «Latjo drom» åpnet, har samarbeidet mellom museet og romanifolket/taterne hatt en konstruktiv utvikling. Arbeidsgruppa har fortsatt i samme form. I fellesskap har museet og romanifolkets/taternes representanter blant annet laget en vandretstilling og planlagt og gjennomført aktivitetsdager ved museet. Konserter og utstillinger har også blitt organisert etter initiativ fra romanifolket/taterne selv. Ved ulike arrangementene viser museet at romanifolket/taterne både er en del av vår mangfoldige virkelighet og en naturlig del av museets formidling. I formidlingen har også taterne en deltakende rolle, særlig er representantene fra TL aktive. Forholdet mellom TL og museet er nå preget av gjensidig respekt og tillit. Museet har gjennom ulike aktiviteter blitt en møteplass, og mange av romanifolket selv uttrykker at «museet er blitt et sted der vi kan komme og være oss selv». Samarbeidet mellom organisasjonene og museet er i dag i mye større grad basert på likeverdighet og medvirkning ved at romanifolkets/taternes representanter er med på å påvirke alle fasene ved prosjekter, fra den første idémyndingsfasen til prosjektet er gjennomført og skal evalueres. Til tross for dette er det fortsatt en viss avstand fra arbeidsgruppa til museets ledelse og en ikke god nok forståelse for viktigheten av prosessorientert arbeid og romanifolkets/taternes deltaking. Det er en utfordring for museet å etablere et formelt samarbeid med ei gruppe som befinner seg utenfor museets etablerte strukturer. Hvordan et slikt samarbeid skal organiseres og tolkes over tid, blir en av

oppgavene for museet framover. Hvis museene skal fungere som endringsaktører og gi rom for minoritetenes medvirkning, må de også være villige til å gi slipp på makt og være åpne for nye måter å organisere arbeidet på. Til syvende og sist må museene være villige til å gjøre endringer, også i egne rekker.

Litteratur

- Barth, Fredrik (red.) (1969): *Ethnic groups and boundaries*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bastrup, Olav Rune Ekeland og Aage Georg Sivertsen (1996): *En landevei mot undergangen. Utryddelsen av taterkulturen i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bjerkan, Lise og Dyrliid, Linda (2001): *Om likhet, likeverd – og annerledeshet. Et antropologisk blikk på taternes livshistorier*. Trondheim: NTNU.
- Borgos, Johan Ingvald (2004): *Etnisitet og personvern i bygdebøkene*. Skrifter fra Norsk lokalhistorisk institutt, nr. 40.
- Eidheim, Harald (1969): When ethnic identity is a social stigma, i Barth, Fredrik (red.): *Ethnic groups and boundaries*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Halvorsen, Rune (2004): *Taternes arbeid for oppreisning og anerkjennelse i Norge*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Hansen, Eva (2005): Integration och konflikter – problemorienterad förmedling, i Rekdal, Per Bjørn (red.): *Kompetanseoppbygging for et multikulturelt normalsamfunn*. Oslo: ABM-skrift.
- Hovland, Arild (1996): *Moderne urfolk. Samisk ungdom i bevegelse*. Oslo: Cappelen Akademisk.
- Hvinden, Bjørn (red.) (2000): *Romanifolket og det norske samfunnet: Følgene av hundre års politikk for en nasjonal minoritet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Moe, Tore Lande (1975): *Omstreifande grupper i Noreg. Deira familiestruktur, handverk, handel og tjenester, især det 19. og 20. århundre*. Magisteravhandling i etnologi, Universitetet i Oslo.
- Pettersen, Karin-Sofie (2000): For barnas skyld? Ideologi og praksis i tiltakene rettet mot taternes barn, i Hvinden, Bjørn (red.): *Romanifolket og det norske samfunnet. Følgende av hundre års politikk for en nasjonal minoritet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Rekdal, Per Bjørn (red.) (2005): *Kompetanseoppbygging for et multikulturelt normalsamfunn*. Oslo: ABM-skrift.

- Schlüter, Ragnhild (1993): *De reisende. En norsk minoritets historie og kultur*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Stortingsmelding nr. 15 (2000–2001): *Nasjonale minoriteter i Noreg. Om statleg politikk overfor jødar, kvener, rom, romanifolket og skogfinnar*. Kommunal- og regionaldepartementet.
- Stortingsmelding nr. 17 (2005–2006): *2008 som markeringsår for kulturelt mangfold*. Kultur- og kirkedepartementet.
- Stortingsmelding nr. 22 (1999–2000): *Kjelder til kunnskap og oppleving. Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid og om bygningsmessige rammevilkår for kulturområdet*. Kulturdepartementet.
- St.prp. nr. 80 (1997–98): *Om samtykke til ratifikasjon av Europarådets rammekonvensjon av 1. februar 1995 om beskyttelse av nasjonale minoriteter*. Utenriksdepartementet.

Leif Pareli

Samefolkets dag

En ny festdag i en mangfoldig samtid

Den samiske nasjonaldagen kan stå som et uttrykk for en av de viktigste endringsprosessene i det norske samfunnet i dag: utviklingen bort fra et samfunn basert på en monolittisk og hegemonisk «norsk» identitet, i retning av et samfunn der det er rom for mange ulike identiteter og tradisjoner – det «flerkulturelle» og «mangfoldige» Norge. Dagen er dermed også en illustrasjon på vår dynamiske samtid, en situasjon som det er en sentral oppgave for norske museer å dokumentere og studere, og å formidle til et like mangfoldig publikum – det norske folk, i ordets videste og mest inkluderende betydning.⁵¹

Dagen

Klokken er åtte om morgenen en februar dag i 2003, en grå og sur vintermorgen slik den kan være i Oslo når frostsnoen sniker seg opp fra havnebassenget og går gjennom marg og bein på dem som hutrer forbi og skynder seg innendørs. Men i borggården til Oslo rådhus er det feststemning. Glade mennesker i fargerike drakter, noen smilende og i prat med venner og kjente, andre mer preget av stundens høytidelighet. Det er samefolkets dag, en felles nasjonaldag for samer i alle de fire stater der samene har sine bosetningsområder: Norge, Sverige, Finland og Russland. I dag skal Oslo kommune for første gang gi sin anerkjennelse til dagen, ved å heise det samiske flagget og deretter holde en offisiell frokost i rådhuset for innbudte gjester, dels fra byens store samiske befolkning, dels fra det offisielle Norge. Det er en stor dag for samene i Oslo.

På slaget åtte blir det plutselig stille i den opprømte forsamlingen. I det fjerne høres rådhusets klokkespill med uvante toner: *Sámisoga lávlla*, samefolkets sang, et dikt fra 1906 som ble opphøyd til samisk nasjonalsang på den samme konferansen i 1992, som fastsatte at 6. februar skulle være samenes nasjonaldag. På trappen holder byens ordfører en velkomsttale. Deretter slås dørene opp, og forsamlingen – rettere sagt det meste av den – strømmer opp trappen, inn i varmen og til de flotte bordene som er dekket i rådhusets store galleri, der det blir både taler og sang og god stemning i det vakre rommet med storslått utsikt ut over havna og fjorden.

Men ikke alle blant dem som var møtt frem i borggården denne morgenen, har fått brev på forhånd med det offisielle innbydelseskortet med byvåpen på. De er ikke invitert, og må isteden etter flaggheisingen tusle litt slukøret opp i byen, kanskje til frokost på en aller annen kafé, eller like godt ta T-banen hjem igjen. Senere blir det diskusjon om dette – at noen ikke får være med inn, mens de utvalgte spiser og drikker med fiffen i rådhuset. Er dette en god samisk måte å feire fellesskapet på? Finnes det forresten en egen «samisk» måte å feire nasjonaldag på? Og hva med «nasjonaldag» forresten – er nå egentlig det noe som samer skal holde på med, de som er et folk i fire land og ikke vil vite av statsgrensene som deres naboer har pådyttet dem gjennom en århundrelang koloniseringsprosess?

Eller – foregår det nå faktisk slike diskusjoner i 6. februar-komiteen eller i styrerommene i de samiske foreningene eller ved middagsbordene i de

51 Artikkelen er basert på prosjektet «Samefolkets dag 6. februar – forhandlinger om en ny årshøytids innhold og form». Datainnstilling har foregått ved feltobservasjoner foran og under feiringen av dagen i Oslo i 2007 og tidligere, og i Tromsø i 2008, samt informantopplysninger fra ulike andre steder i nord-, lule- og sørsamiske områder. Omtalene av dagens bakgrunn og av tidlige feiringer i 1993 er bygd på samtidige presseoppslag i de samiske avisene Ságat og Sámi Áigi.

tusen samiske hjem i hovedstaden? Er det kanskje bare jeg, observatøren, som ønsker meg en slik diskusjon og diskre prøver å lirke noen små stikk inn i samtalen under lørdagskafeen i Samisk Hus eller når jeg som Folkemuseets konservator for samiske saker blir innkalt til møte i arrangementskomiteen for neste års 6. februar-feiring? Jeg er ikke helt sikker. Det som er sikkert, er at den store ideologiske diskusjonen om formen på og innholdet i samenes nasjonaldag har jeg aldri hørt om, og ikke har jeg hørt at noen andre har hørt om den heller. Kanskje har den aldri funnet sted.

Det eneste jeg vet sikkert, er at arrangementskomiteens leder sier at hun flere ganger har tatt opp med rådhuset at de ønsker adgang til frokosten for alle som møter frem til flaggheisingen, for det er iallfall *ikke* samisk skikk å stenge noen ute. Like sikkert er det at rådhuset henviser til sine egne rutiner og svarer nei, de vil ha et bestemt antall og dermed basta. Og jeg må igjen erkjenne at det kanskje var nettopp jeg som et øyeblikk hadde hoppet ut av rollen som antropolog og observatør, en som bør si minst mulig og iallfall ikke påvirke sine studieobjekter, og isteden som medlem av arrangementskomiteen hadde følt meg medskyldig og litt flau over at noen ble stående ute i kulden mens vi andre koste oss med kanapeer – og sa at nei, det der må vi få rettet på til neste år!

Det ser altså ut til at den store diskusjonen om nasjonaldagens innhold og form ikke har funnet sted. Kanskje ligger den ennå i fremtiden? Eller kanskje tingene gir seg selv, slik de fleste av mine informanter ser ut til å mene.

Nye nasjonalsymboler

Vedtaket om at 6. februar skal være nasjonaldag for samene i alle de fire land der samene har sine gamle bosetningsområder, ble fattet på den

15. samekonferansen i Helsingfors i juni 1992.⁵²

Samtidig med vedtaket om nasjonaldag ble det også vedtatt en samisk nasjonalsang – et dikt av Isak

Saba, mannen som på begynnelsen av 1900-tallet var den første same som ble innvalgt på Stortinget. Helsingfors-konferansen fastsatte også flaggdager for det samiske flagget, som var blitt vedtatt noen år tidligere, i 1986 – også det en nyskaping som vakte mye strid, både innenfor og utenfor samiske miljøer.

Datoen som ble valgt til nasjonaldag, 6. februar, ble valgt fordi den var åpningsdatoen for det første samiske landsmøtet i Trondheim i 1917 (Pareli 1988). Dette var «første gangen samene begynte å samarbeide som ett folk».⁵³ Ideen om nasjonale symboler som flagg og nasjonaldag går tilbake til omkring samme tid. Sørsamen Daniel Mortensson, som var en drivkraft i arbeidet med å opprette samiske foreninger på begynnelsen av 1900-tallet, og som spilte en hovedrolle på 1917-møtet ved siden av initiativtakeren Elsa Laula Renberg, tok i sin avis *Waren Sardne* til orde for slike nasjonale symboler, og fastslo at de samiske flaggfargene var rødt, blått, grønt og gult.

At samene skulle skaffe seg nasjonale symboler som flagg og sang og nasjonaldag, var imidlertid sterkt omstridt, både blant samene selv og, aller sterkest, i reaksjoner fra storsamfunnet rundt. Flaggsaken har kanskje vært det tydeligste eksempelet på det. I 1978 laget kunstneren Synnøve Persen et samisk flagg, i fargene rødt, gult og blått. Persen og andre samiske kunstnere var da i gang med å bygge opp en utstilling på Norsk Folkemuseum, kalt «Sámi Álbmut – Samene i dag», som gjennom fotografier, duodji (kunsthandverk) og kunst viste ulike sider ved samisk samtid. Persen forteller i ettertid at da museets direktør oppdaget at det skulle være et samisk flagg i utstillingen, ble han meget oppbrakt og forlangte det øyeblikkelig fjernet, og truet med å rive det ned selv. Flagget fikk bare bli fordi de andre kunstnerne satte hardt mot hardt og sa at hvis flagget ble fjernet, ville de også fjerne sine egne bidrag til utstillingen, og da ville hele prosjektet falle i fisk, bare noen dager før åpningen.⁵⁴ Flagget ble altså hengende, men skal visstnok ha ført til mange sterke reaksjoner også fra publikum. Persens flagg ble senere landskjent under

52 Samekonferansene var i utgangspunktet et samarbeidsorgan for samene i de nordiske landene, med begynnelse i 1953, og fra 1956 organisert gjennom opprettelsen av Nordisk Sameråd. Fra og med 1992 har konferansene også hatt med representanter for de russiske samene, som etter jernteppets fall og Sovjetunionens oppløsning hadde fått mulighet til å delta i det samarbeidet som samene i Norge, Sverige og Finland hadde utviklet siden 1950-tallet.

53 Tarja Porsanger, kultursekretær i Nordisk Sameråd, i avisa *Sáгат* 1.7.1992. Lignende formuleringer brukes på Sametingets hjemmesider: «Det var første gang i historien nord- og sørsamer fra forskjellige land samlet seg til et stort møte for å drøfte og belyse felles saker og problemstillinger.»

54 Synnøve Persen i telefonintervju, 2002.

demonstrasjonene mot utbygging av Altaelva. I 1986 ble det avløst av det offisielle, samiske flagget, tegnet av kunstneren Astrid Båhl og brukt i alle de fire land der samene bor.

De første markeringer av samefolkets dag

Vedtaket i 1992 om en egen samisk nasjonaldag ble i første omgang møtt med en avventende holdning i lokalmiljøene. To ordførere i samiske kommuner som ble intervjuet av avisa Ságat i forbindelse med vedtaket, uttrykte tydelig reservasjon i forhold til at de ikke kunne gå inn for flaggheising på den nyslåtte nasjonaldagen uten å ha ryggdekning i vedtak i kommunestyret. Da første anledning til feiring kom, 6. februar 1993, var det da også svært ulike markeringer i de kommunene der saken var mest aktuell. Mest oppmerksomhet fikk markeringen i Karasjok, der både kommunalminister Gunnar Berge og Stortingets visepresident deltok i feiringen, og markeringen fikk ekstra oppmerksomhet ved at de to, sammen med sametingspresident Ole Henrik Magga, samtidig foretok den offisielle åpningen av Det internasjonale urbefolkningsåret i Norge.

Også i Tana var det feststemning, med stort oppmøte av koftekledte innbyggere til festmøte i miljøbygget. Varaordføreren holdt hovedtalen, der han fastslo at «en ny tid er kommet», mens historikeren Aage Solbakk forklarte begrepet «urbefolkning» og gjennomgikk historiske forhold, slik som grensedragningen gjennom samiske områder i 1751, for forskningspolitikken og dannelsen av samiske organisasjoner tidlig på 1900-tallet. I nabokommunen Porsanger var det derimot atskillig mindre feststemning, med nakne flaggstenger utenfor rådhuset. Ordføreren begrunnet dette med at «[f]lagging 6. februar kom for brått på oss. Flagging denne dagen må drøftes og avklares, slik at vi vet neste år hvordan vi skal forholde oss». I Evenes kommune uttalte ordføreren at det var ingen grunn til flagging hverken med sameflagget eller annet flagg på den såkalte samenes nasjonaldag. Men hvis det norske Storting hadde gjort et vedtak om dette, ville selvsagt saken stilt seg annerledes.⁵⁵ Lignende uttalelser ble gjengangere i de kommende årene, fra kommuner og andre offentlige instanser i Finnmark og andre steder i landet.

55 Ságat 6.2. og 10.2.1993.

56 Et tall på minst 5000 nevnes av Odd Mathis Hætta (1986). Det var grunnlaget for kravet om samiske radiosendinger i Oslo-området; i dag kan tallet utvilsomt anslås langt høyere.

Samefolkets dag i Oslo

Oslo har en stor samisk befolkning – byen er trolig den kommunen i landet som har flest innbyggere med samisk bakgrunn. Noe konkret antall kan ikke oppgis, men det er trolig flere enn 10 000.⁵⁶ Bare noen få hundre kan tallfestes, gjennom medlemskap i ulike samiske foreninger eller ved at de er registrert i samemantallet. Det største og viktigste organiserte miljøet er Oslo Sámiid Searvi / Oslo Sameforening (OSS), stiftet i 1948 og regnet som den eldste samiske lokalforening i landet. I 1968 deltok foreningen i opprettelsen av NSR – Norske Samers Riksforbund – som siden har vært den viktigste politiske bevegelsen i samisk sammenheng. I tillegg til OSS finnes det i Oslo også et samisk Arbeiderparti-lag, en lokalavdeling av Samenes Folkeforbund, en avdeling av Samefolkets Parti og en frittstående velgergruppe kalt Samer bosatt i Sør-Norge. Det samepolitiske organisasjonslandskapet i Oslo er altså mangfoldig, og ikke alltid like oversiktlig for en utenforstående.

En viktig lokal sak for samene i Oslo, som har virket både samlende og splittende, er ønsket om et felles samlingssted, som både kan være en intern møteplass for samene i byen og et sted der samisk kultur kan markeres utad. I 2004 gikk fire foreninger sammen om å leie lokaler i et kontorbygg i Akersgata. Fellesskapet om Samisk Hus innebærer også praktisk og økonomisk samarbeid mellom foreningene, og dette gir grunnlag for uenighet ikke minst i forhold til hva man gjør på samefolkets dag. Litt forenklet kan man si at det finnes en «ambisiøs» fløy, som ønsker å kombinere markering av dagen med en mer omfattende samisk vinterfestival over flere dager, og en «forsiktig» fløy, som mener erfaringene viser at slike festivaler er for arbeidskrevende og økonomisk risikable, og derfor vil begrense markeringen av samefolkets dag til den ene dagen. Denne uenigheten har ført til at det i flere år har vært to arrangementskomiteer i arbeid samtidig, til dels overlappende, og ganske forvirrende for utenforstående.

Markeringene av samefolkets dag i Oslo har helt fra begynnelsen hatt både en utadrettet og en innadrettet side – mange aktiviteter har selvsagt begge disse funksjonene samtidig, for eksempel konserter med kjente musikere som Mari Boine. Den utadrettede siden har blant annet gått ut på å slå opp lavvo på Karl Johan eller foran Stortinget for å dele ut løpe-

sedler med informasjon om samiske spørsmål og i det hele synliggjøre samenes nærvær i Oslo. Fester eller konserter i ulike av byens klubblokaler har i større grad hatt intern karakter, men noen samer tar med seg ikke-samiske venner, og dermed kan også disse arrangementene ha en utadrettet eller kontaktskapende effekt. Etter at Samisk Hus kom i gang, har det vært åpent hus der på samefolkets dag, med ulike kulturinnslag, slik som konserter, diktopplesning og kofteparade. Men lokalene begrenser mulighetene, blant annet når det gjelder matlaging og plass. Større fester må derfor fremdeles holdes i andre lokaler.

Blant de mer innadrettede aktivitetene er feiringen av dagen i den samiske barnehagen på Tøyen. Barnehagen har som viktigste oppgave å gi samiske barn i Oslo et miljø der samisk språk og samiske tradisjoner har en sentral plass – for øvrig et gammelt stridstema i byens samiske miljø, fordi mange småbarnsforeldre som selv ikke behersker samisk, mener det er urettferdig at deres barn skal utelukkes fra dette fellesskapet, mens de samisktalende på sin side hevder at å gi adgang til norsktalende barn vil føre til at norsk blir det vanlige talespråket i barnehagen, og dermed vil hovedformålet med barnehagen falle bort. Barnehagen har vanligvis sine egne, interne arrangementer på samefolkets dag, men i 2006 var det åpent hus og servering av reinkjøttssuppe til alle som kom på besøk.

Et viktig innslag i feiringen av samefolkets dag i Oslo er samisk festgudstjeneste i en av byens kirker. Oslo bispedømme har en samisk ressursgruppe som arrangerer samiske gudstjenester noen ganger i året og dessuten deltar i 6. februar-komiteen sammen med de politiske grupperingene. De samiske gudstjenestene har i flere år vært holdt i Paulus kirke på Grünerløkka, bydelen der det er størst «tetthet» av samer i Oslo, men den som holdes i tilknytning til samefolkets dag har de siste årene vært i Domkirken (eller i Trefoldighetskirken, mens Domkirken er under restaurering). Etter gudstjenesten holdes det kirkekaffe i Samisk Hus. Gudstjenesten har stor oppslutning, også fra mange som ellers sjelden går i kirke, og særlig for de eldre er gudstjenesten og kirkekaffen et viktig sosialt fellesskap.

Siden 2003 har flaggheisingen og den etterfølgende frokosten på rådhuset vært den viktigste offisielle markeringen av samefolkets dag i Oslo. I 2004 ble det offisielle arrangementet isteden holdt foran Stortinget, med tale av stortingspresidenten, kommunalministeren og sametingspresidenten, hvoret-

ter alle tilstedeværende ble invitert til frokost i Regjeringskvartalets kantine, der det også var flere taler samt barnekor. På denne måten ble det markert at det samiske flagget fra nå av også vaier foran Stortinget og regjeringsbygget på samefolkets dag. Etter 2004 har den offisielle markeringen igjen skjedd i form av kommunens frokost i rådhuset. Her er adgangen fremdeles begrenset til dem som har innbydelseskort – skjønt det ikke foretas noen kontroll ved inngangen. Fra samisk side er det flere ganger tatt opp at man ønsker å komme bort fra den uheldige ordningen med at noen av dem som deltar i flaggheisingen, ikke er invitert til frokost etterpå, og man ber om adgang for alle, men rådhuset insisterer på å overholde sine rutiner og vil ikke gjøre unntak for denne dagen.

Samtidig som dagen altså gradvis får en fastere form, der enkelte innslag gjentas fra år til år, er det fremdeles mye spillerom for nyskapning og endring. I så måte kan feiringen av samefolkets dag sammenlignes med de markeringene som har vært arrangert i de senere år for innvandrere som har fått norsk statsborgerskap. Også her dreier det seg om en helt ny type festdag, der det ikke finnes noen tradisjon å bygge på, og Tine Damsholt (2008), som beskriver slike seremonier i norsk, dansk og svensk sammenheng, fremhever nettopp den store variasjon i form og virkemidler som en slik tradisjonsløshet åpner opp for. En viktig forskjell er selvsagt at borgerskaps-seremoniene dreier seg om individuelle skjebner, mens samefolkets dag tvert om vektlegger deltakerens felles arv i samisk kultur og historie. I så måte åpner samefolkets dag også for en viss tilbakeskuende dimensjon, der borgerskaps-seremoniene er mer entydig rettet mot fremtiden.

I tillegg til arrangementene i regi av Oslo Sámiid Searvi eller 6. februar-komiteen, har også Norsk Folkemuseum helt siden starten markert samefolkets dag med et eget dagsprogram. Museets «samiske dag» legges ikke til selve 6. februar, men til nærmeste søndag, dels for å unngå kollisjon med de aktivitetene sameforeningene har på selve dagen, dels fordi det om vinteren bare er på søndager museet kan regne med noe særlig publikumsbesøk til slike arrangementer. Dagsprogrammet omfatter som regel koking av reinkjøtt og margbein med gratis smaksprøver til publikum, eventyrlesing og andre barneaktiviteter, åpning av en særutstilling eller vandreutstilling med samisk tema, og et foredrag eller en film. Museet legger vekt på å holde god kommu-

Fra 6. februar-frokosten i Oslo rådhus i 2006. Tidligere sametingspresident Ole Henrik Magga taler. Ved bordet sitter, fra venstre, tidligere høyesterettsjustitiarius og leder for Samerettsutvalget Carsten Smith, fiskeriminister Helga Pedersen, Oslos ordfører Per Ditlev-Simonsen, arbeids- og inkluderingsminister Bjarne Håkon Hanssen, Oslo Sámiid Searvis leder Ingrid Jåma og stortingspresident Jørgen Kosmo. Det offisielle Norge var altså sterkt representert ved denne anledningen. Foto: Leif Pareli / Norsk Folkemuseum

nikasjon med de samiske foreningene om programmet, og museumsdagen tas alltid inn i programmet for kulturfestivalen, og legges på hjemmesidene til Samisk Hus og Oslo Sámiid Searvi.

Et av de mest vellykkede arrangementene ved Folkemuseet var i 2005, da museet viste en flott utstilling av duodji (samisk kunsthåndverk) fra Varanger Samiske Museum, kombinert med et stort dagsprogram på selve samefolkets dag (som dette året falt på en søndag), med diverse kulturinnslag fra Nesseby kommune, smaksprøver på lokale delikatesser fra samme kommune, og hovedtale ved Finnmarks fylkesordfører Helga Pedersen. Ved siden av festgudstjenesten i Domkirken og kirkekaffen i Samisk Hus var Folkemuseets arrangement dette året hovedinnslaget i 6. februar-feiringen i Oslo. Året etter, i 2006, markerte museet dagen med en fotoutstilling om samiske offerplasser og hellige steder, av fotografen og grafiker Arvid Sveen – også

denne gang med Helga Pedersen som hovedgjest og utstillingsåpner, nå i egenskap av nyslått statsråd, og den første sådan i samekofte. I 2007 markerte museet dagen med å åpne en ny samtidsdel i sin samiske basisutstilling, der blikkfanget var 15-årige Kajsa fra Vålerenga, med rastafletter og rullebrett, mens sametingsrepresentant og Oslo Sámiid Searvis leder Kirsti Guvsam sto for åpningen. Hun er for øvrig kjent som den som to år tidligere sendte brev til Oslos ordfører om at det burde være samiske flagg langs Karl Johan på 17. mai, et utspill som førte til stor oppstandelse og engasjert debatt i presse og etermedier.

Samefolkets dag i Tromsø

Tromsø har etter opprettelsen av universitetet der på begynnelsen av 1970-tallet fått en stadig viktigere posisjon som et senter for samiskrelaterte studier og

andre aktiviteter. Byen har langt på vei overtatt den rollen som Oslo tidligere hadde på dette området, og både student- og forskermiljøene har vokst i Tromsø, i takt med at samiske studier er blitt redusert i Oslo, og i dag i realiteten er nedlagt som studium og forskningsfelt ved Universitetet i Oslo. Tromsø by er sterkt preget av universitetet og dets virksomhet, ikke minst de samiskrelaterte aktivitetene, og profilerer seg i mange sammenhenger som «urfolksbyen». Tromsø har en stor samisk befolkning, som er blitt stadig mer synlig etter hvert som holdningene til det samiske har endret seg i positiv retning i bybefolkningen. Byen ligger i et samisk reinbeitedistrikt, og med sin store utstrekning (2557 km²) har den både reinbeiter og sjøsamiske bygder innenfor kommunegrensene. Norske Reindriftsamers Landsforbund ble i sin tid opprettet i Tromsø, og har sitt hovedkontor der. Det er altså mye som legger opp til at samefolkets dag får en tydelig markering nettopp i Tromsø, og for å dokumentere disse aktivitetene tilbrakte jeg derfor denne dagen der i byen i 2008.

De siste par årene har det vært arrangert en omfattende samisk festival i uka rundt 6. februar: Samisk Uke i Tromsø / Sámi vahkku Romssas. En tyvesiders festivalavis forteller om et program med NM i reinkappkjøring, konsert med Mari Boine, samiske litteraturdager, samisk idrettsgalla, matkurs og ikke minst feiring av samefolkets dag. Arrangør av Samisk Uke er et firma som kaller seg Midnight Sun Marathon, som tross det lite samisk klingende navnet har en tydelig samisk profil. Daglig leder presenteres i festivalavisen i Kautokeino-kofta, og også andre medarbeidere har samiske navn.

Også universitetet markerte samefolkets dag, ved et arrangement i Árdna, et eget hus på universitetsområdet spesialbygget for aktiviteter med samisk tilknytning. Arrangementet omfattet festtaler på samisk og norsk, presentasjon av flere nye publikasjoner med samisk tema, og til slutt kaffe og kaker. Deltakerne var i hovedsak universitetets studenter og ansatte, både samer og andre, og de fleste var festkledde i kofta.

Neste post på dagens program var utstillingsåpning og omvisning ved Perspektivet Museum. Her markerte man samefolkets dag med en utstilling av samisk samtidskunst, lånt fra RiddoDuottarMuseat / De Samiske Samlinger i Karasjok og presentert ved tale og omvisning av dette museets kunstkonservator. Også her var publikum for en stor del samer,

blant annet var en skoleklasse fra Kautokeino kommet med buss for å være med på åpningen, men for øvrig var også mange av byens ikke-samiske befolkning blant publikum. Fra før hadde Perspektivet hengende en utstilling med fotografier tatt av den kjente fotopioneren og agitatorens Ellisif Wessel i Sør-Varanger på begynnelsen av 1900-tallet, derav mange med samisk motiv.

Etter dette startet Tromsø kommunes offisielle markering av dagen. I rådhusets kantine var det matservering, taler, joik og musikalske innslag, og som et høydepunkt utdeling av den nyinnstiftede samiske verdiskapningsprisen, som gikk til den sør-samiske bedriften Fjellvilt for deres arbeid med å få frem høykvalitetsprodukter av reinkjøtt. Etter at programmet var slutt, trakk mange fra forsamlingen ned i kinolokalet i kjelleren, der det ble vist klipp fra en dokumentarfilm om Alta-konflikten. Det var også festgudstjeneste i domkirken. Litt uventet ble dagen ikke avsluttet med fest; denne var av praktiske grunner lagt til helgen og altså festivalens avslutningsfase.

De mange festligheter rundt samefolkets dag kunne gi inntrykk av at det i dag er uproblematisk å være same. Men avisa Tromsø har i sin seks siders dekning av dagen også gjengitt uttalelser fra en ung same som denne dagen holdt foredrag på Kvaløya videregående skole, der hun selv hadde vært elev til 2001. Hennes konklusjon er at «samefordommene lever i største grad også i dag – og at det er mer tabubelagt å være same i Tromsø enn i Oslo». Hun fortsetter: «Jeg vet at det er vanskelig for samer flest å stå frem her i Tromsø. Jeg har selv prøvd å gå gjennom Storgata i kofta en lørdagskveld, og ble møtt med både joiking og negative kommentarer. Det er nesten helt utrolig at jeg kom meg gjennom gata.»

Avisa har på samme side et intervju med Henry Minde, professor i samisk historie ved universitetet og selv same. Han mener «samene skammer seg mindre nå enn før. [...] men at] den gamle generasjonen ennå ikke er kvitt skammen over å være samisk. – Skammen er et resultat av 150 års assimilasjonspolitik. Det var mange som fikk slengt bemerkninger etter seg. Jeg tror skammen fortsatt sitter i ryggmargen til den eldre generasjonen». Han minner samtidig om at samene som urfolk er kommet mye lenger enn andre urfolk, og sammenligner med hvordan situasjonen er for eksempel for aboriginene i Australia.

Samiske skolebarn i Tromsø synger Samefolkets sang under feiringen av dagen i byens rådhus, 2008. Slike barnekor ser ut til å ha etablert seg som fast innslag i feiringen av samefolkets dag rundt om, både i storbyen og på småsteder. Foto: Leif Pareli / Norsk Folkemuseum

Andre steder i Sameland

Denne artikkelen dreier seg først og fremst om hvordan 6. februar blir feiret i bymiljø, men dagen markeres også i mange små og store lokalsamfunn rundt om, uten at det har vært mulig å fange opp slike feiringer i et begrenset prosjekt som dette. Her skal det bare tas med noen korte beskrivelser fra tre steder i ulike deler av Sameland, som gir noen inntrykk av en feiring som selvsagt foregår i langt mindre målestokk enn arrangementene på større steder, men som kanskje er vel så viktig for synliggjøring av det samiske nærvær i lokalsamfunnet og for styrking av identitet og selvbevissthet.

Kautokeino ligger i hjertet av Sameland, med en befolkning som er overveiende samisk eller tospråklig (norsk og nordsamisk), og samiske identitetsmarkeringer er synlige allerede i form av samiske flagg på hver eneste lyktestolpe når man kjører gjennom kommunesenteret. Bygda er også hjemsted for en rekke samiske institusjoner, så som Nordisk Samisk Institutt, Samisk Høgskole, Samisk Arkiv, Beaivvás Samisk Teater og Gáldu – Kompetansesenteret for

urfolks rettigheter samt en avdeling av Sametinget. Man kunne dermed tro at feiringen av samefolkets dag her var en grei og ukontroversiell sak. Men et seminar om temaet, arrangert på Sámi Instituhta i desember 2005, viste et langt mer nyansert bilde. Blant deltakerne var det folk med bakgrunn fra forskjellige steder i Finnmark, men også i Sverige, Finland og Russland, deriblant noen som hadde deltatt i samisk politisk kamp siden syttitallet. Særlig et par av disse veteranene markerte en tydelig distanse til 6. februar-feiringen. Den ene henviste til at i hans hjemkommune var arrangementet nærmest blitt kuppet av ordføreren, som brukte anledningen til å holde en lang skrytetale om sitt eget partis fortrefelighet, noe denne deltakeren mislikte sterkt. Han holdt seg derfor borte fra festens første del, og viste seg der først etter at de politiske innslagene var over. En annen av seminardeltakerne hadde mer ideologisk-filosofiske betraktninger rundt sin skepsis mot dagen, uten at det ble tydelig hva disse betenkelighetene egentlig gikk ut på. En refleksjon i ettertid er en undring over hvorvidt det hos noen slike gamle opp-

rørere kan være en viss frustrasjon over at en idé som i sin tid ble fremsatt nærmest som en provokasjon og en kampsak, isteden er blitt ufarliggjort i almen velvilje og normalitet, omfavnet av hele det politiske spekter og av den samme norske stat som denne dagen i sin tid var ment som en protest mot. Dette er et spørsmål som det ikke har vært anledning til å følge opp videre her.

Drag i Tysfjord er sentrum for den lulesamiske befolkningen i Norge, som stort sett bor her og på andre steder i Tysfjord og nabokommunene. På Drag ligger Árran lulesamisk senter, som blant annet er museum med ansvar for det lulesamiske området i Norge (litt forenklet sagt nordre Salten) og etter hvert også det pitesamiske området (søndre Salten). Lulesamisk, som er et av tre samiske språk med offisiell status i Norge, har sitt tyngdepunkt her, men er likevel et lite og sårbart språksamfunn som bare finnes her i Nord-Salten og i tilstøtende områder på svensk side. Samisk identitet har gjennomgått en sterk statusheving i området siden Árran ble åpnet i 1994. Blant annet er Tysfjord kommune blitt del av virkeområdet for samisk språklov, noe som pålegger kommunen diverse forpliktelser, men også fører til økte statsstilskudd. Samefolkets dag er en viktig anledning til å bringe kunnskap om samiske forhold ut til den øvrige befolkningen i Tysfjord og nabokommunene, og det skjer først og fremst i form av arrangementer på skolene. Ved Árran selv er programmet på samefolkets dag blitt deres viktigste satsning i løpet av året, og brukes både til å styrke samisk identitet og selvfølelse innad og til å lage utadrettede tiltak, i form av sammenkomster som kan bringe samer og ikke-samer i nærmiljøet sammen.⁵⁷

Elgå reinbeitedistrikt ligger øst og sør for Femundsjøen, i Engerdal kommune i Hedmark, og er det sørligste samiske reinbeitedistriktet i Norge. Samene teller omkring et tyvetall personer og de fleste har tilknytning til reindriften. Det sørsamiske språket har gått nesten helt ut av bruk, her som nesten alle andre steder, dels på grunn av den sterke påvirkningen fra norsk, dels på grunn av at samene har vært så få og har bodd for spredt til å opprettholde samisktalende lokalsamfunn. I de senere år har det vært drevet et prosjekt i Elgå med sikte på å «gjenopplive» bruken av sørsamisk gjennom tiltak i

barnehage og skole, blant annet er barna stadig sammen med samisktalende lærere, de får fjernundervisning på samisk via Internett, og besteforeldre som kan noe sørsamisk, blir trukket aktivt inn i undervisning og samvær. Prosjektet har ført til mye interesse for den lille samiske befolkningen i Elgå, både fra forskerhold og fra samiske politikere. Da rapporten fra prosjektet skulle presenteres for offentligheten i 2007, ble presentasjonen med hensikt lagt til 6. februar. Sametingspresidenten var da til stede i Elgå, og bidro til å skape blest om dagen – og om rapporten som ble lagt frem. Dette er et eksempel på at samefolkets dag også kan utnyttes for å få ekstra oppmerksomhet om en sak. For øvrig foregår feiringen av dagen i Elgå vanligvis med arrangement på Oppvekstsenteret (barnehagen og skolen), og alle bygdas innbyggere, både samiske og norske, er invitert til å delta – og de fleste kommer. Dette er viktig i et lokalsamfunn der det fra gammelt av har vært mange motsetninger mellom bygdefolk og reindrift, gamle forhold som fremdeles langt på vei ligger som et bakteppe for samhandlingen mellom gruppene den dag i dag. Arrangementene på Oppvekstsenteret har mye til felles med slikt som gjøres samme sted på 17. mai, med taler, leker og spill, og servering. På spørsmål om hvorvidt denne likheten med den norske nasjonaldagsfeiringen har vært ansett som problematisk, svarte bestyreren for senteret at så vidt hun visste, har det ikke vært noen slike betenkeligheter i det lokale samiske miljøet.⁵⁸

Nasjonaldag – en dag med mening

Ser man på Sametingets hjemmesider (www.samediggi.no), finner man grundige begrunnelser for den samiske nasjonaldagen og for begrepet nasjon, med definisjoner av sentrale begreper både på norsk og på samisk. Det blir tydelig at det legges stor vekt på å forklare betydningen av disse begrepene både for det samiske og det ikke-samiske publikum.

Alt på 1960-tallet drøftet antropologen Harald Eidheim i ulike artikler (utgitt 1971 som essaysamlingen *Aspects of the Lappish minority situation*) hvordan samene gjennom de to prosessene komplementarisering og dikotomisering søkte å skape samiske

57 Opplyst fra ansatte ved Árran under besøk der i oktober 2008.

58 Opplyst fra bestyrer ved Elgå Oppvekstsenter ved besøk i mai 2008 og telefonintervju. Se også Min Áigi 9.2.2007.

motstykker til norske institusjoner, som grunnlag for forhandlinger og relasjoner som likeverdige parter. Hans eksempler var først og fremst knyttet til organisasjonsdanning, som var særlig aktuelt på den tiden fordi noen av samenes viktigste organisasjoner ble dannet nettopp da, men Eidheims modell er relevant også for forståelsen av de nasjonalsymbolene som ble etablert mange år senere, så som flagg, nasjonalsang og nasjonaldag. Symbolene har verdi både som samiske motstykker til etablerte norske symboler og som samlingspunkter for alle samer. Også Trond Thuen har i sin diskusjon av samisk rettighetskamp (Thuen 1995) fremhevet ulike nasjonale symboler, og viser med utgangspunkt i Eidheims modell hvordan symbolene i noen tilfeller deles av samer og ikke-samer (for eksempel kongehuset, som er et felles, samlende symbol), mens de i andre sammenhenger fungerer komplementarisk. Mens Eidheims artikler ble skrevet i en tid da samisk rettighetskamp bare var i en begynnerfase, kunne Thuen også trekke inn erfaringene fra Alta-konflikten og de reformene som fulgte i kjølvannet av denne saken: grunnlovsparagraf om samenes rettigheter, opprettelse av Sametinget, offisiell status for samisk språk, og den norske stats erkjennelse av at staten Norge er bygd på territoriet til to folk, det norske og det samiske. Her er det altså en rekke saker som både har sterk symbolkraft og – for noens vedkommende – også et tungt politisk innhold. Den spesifikke betydningen av en egen nasjonaldag blir imidlertid ikke diskutert.

Etableringen av nasjonale markører som flagg, nasjonalsang og nasjonaldag gjelder sentrale symboler som inntil da ensidig hadde vært den norske partens domene. Samenes forhold til de norske nasjonalsymbolene fremsto lenge som ambivalente. På den ene side representerte disse symbolene goder som også samene hadde adgang til som norske borgere, på den annen side representerte de den dominerende part i et historisk maktforhold, og var dermed noe som samer ofte ville distansere seg fra. Paradoksalt nok er det gjennom de mange reformene, med anerkjennelse av rettigheter som urfolk, og likeverdig status for samisk språk og kultur, at samer også mer helhjertet kan ta til seg de norske nasjonalsymbolene. Som en samisk kvinne i Oslo uttrykte det: «Jeg synes at etter at den norske staten har anerkjent samiske rettigheter og vi har fått samisk flagg og nasjonaldag, så kan jeg nå også feire 17. mai av fullt hjerte. Sånn var det ikke før. Nå har jeg to dager å feire, mot før ingen.»

Samefolkets dag inngår også i en mer omfattende diskurs om hvilke uttrykk det etniske mangfold i dagens Norge skal få, både i forhold til de etablerte nasjonalsymboler, som flagg og grunnlovsdag, og i forhold til spørsmålet om felles eller separate markeringer av ulike identiteter. I Oslo har diskusjonen særlig dreid seg om hvilke flagg som skal brukes i forbindelse med 17. mai-feiringen. Det gjelder både hvilke flagg som skal smykke byens hovedgate og offentlige bygg, og hvilke flagg barna i 17. mai-toget skal kunne bruke. I 2005 tok, som nevnt, en av Oslos samiske aktivister opp at det burde være samiske flagg langs Karl Johan, som en del av byens offisielle utsmykning til dagen. Dette førte til en heftig pressedejobb, ikke bare om den offisielle flaggbruken – der et nesten enstemmig politisk miljø mente det burde være bare norske flagg – men også om hvorvidt det i det hele tatt skulle være tillatt med samiske flagg i 17. mai-toget. Mange, også ikke-samer, opplevde kommunens standpunkt om bare å bruke det norske flagget som sneversynt og ekskluderende, og viste sin uenighet på forskjellige måter. Sameflagget ble plutselig etterspurt i butikker som solgte utstyr til dagen, og mange ikke-samer markerte støtte ved å ta med samiske flagg både på byen og som ledd i private markeringer av dagen.

Virkelig interessant ble myndighetenes holdning til det samiske flagget da en talsmann for en innvandrersorganisasjon et par år etter tok til orde for at barn av innvandrere burde få bruke flagget til foreldrenes opprinnelsesland i barnetoget. På nytt ble det en heftig avisdebatt, der blant annet lederen for byens 17. mai-komitè (selv innvandrer) gikk sterkt inn for samling under det norske flagget for å markere fellesskap om sentrale norske verdier, heller enn å markere individuelle forskjeller som tvert imot ville virke splittende. Saken ble løst ved at ordføreren erklærte at et forbud ikke kom på tale, noe som for øvrig ville ha vært i strid med dagens ånd, men at han håpet folk ville foretrekke det norske flagget som et felles samlingsymbol. Interessant nok ble det nå fremhevet at i barnetoget burde flaggbruken begrenses til det norske flagget, *det samiske flagget* og FN-flagget. Det samiske flagget var altså nå plutselig blitt «stuerent» og inkludert i nasjonaldagens offisielle symbolrepertoar, der det bare et par år tidligere var blitt heftig avvist som uvedkommende og splittende – et eksempel på at historien noen ganger kan bevege seg raskt fremover.

Men at dagen fremdeles møtes med blandete reaksjoner illustreres av en avisoverskrift som kom forfatteren for øye samme dag som sluttstrek skulle settes for denne artikkel: «Harstad vil ikke ha ansvar for samedagen,» står det med store typer i den samiske avisen *Ságat* for 3. desember 2008. Med lokalavisen *Harstad Tidende* som kilde fortelles det at ordføreren i byen «ikke synes det er naturlig at Harstad kommune påtar seg ansvaret for å arrangere samefolkets dag». Og ordføreren fikk et samlet formannskap med seg da søknaden fra Harstad og omegn sameforening ble avslått, heter det videre. Å innføre samme praksis som i Tromsø, der kommunen står som offisiell arrangør av samefolkets dag, synes altså ikke Harstads politikere noe om, fortsetter avisens kommentar.⁵⁹

Hører vi et ekko av ordførerne i 1993, som ikke så noen grunn til flagging på «den såkalte samenes nasjonaldag»? I så fall er det et bevis på at selv om verden noen ganger går raskt fremover, så går det andre ganger svært så langsomt ...

Litteratur

- Damsholt, Tine (2008): Statsborgerskabets materialiseringer. Vestlige statsborgerskabsceremonier i et nyt årtusind. *Tidsskrift for kulturforskning*, årg. 7, nr. 1.
- Eidheim, Harald (1971): Assimilation, ethnic incorporation and the problem of identity management, i *Aspects of the Lappish minority situation*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hætta, Odd Mathis (1986): *Bysamelytterundersøkelse 1984. NRKs undersøkelse av Sameradioens publikum i Østlandsområdet* (stencil). Oslo: NRK Forskningen.
- Pareli, Leif (1988): Det første samiske landsmøte, i *Åarjel-saemieh, Årbok 3*. Snåsa: Saemien Sijte.
- Thuen, Trond (1995): *Quest for equity – Norway and the Saami challenge*. St. John's: ISER Publications.

59 *Ságat* 3.12.2008.

DEL III

GLOBALISERING OG POLITIKK

Kven har kontrollen på norsk mat?

Jærmuseet har «Men mat må me ha» som tittel på eit hovudtema i utstillingane. Her stiller me spørsmålet «No står du i det viktigaste matfatet i Norge. ... Og me spør: Må me ha den maten dei lagar her?» Dette er eit ope spørsmål til publikum. Me presenterer nokre sider av jordbruket på Jæren og trekker liner frå det historiske jordbruket til situasjonen i dag. Om lag 50 % av den maten me et, blir produsert i Norge.⁶⁰ Kva betyr det? Dersom grensene til landet blei stengde for import, kunne me då framleis produsera denne halvparten av den maten me et? Dette er ein type spørsmål me ønskjer at museet skal bidra til å gje svar på. Museet ønskjer å sjå historia i lys av samtida. Ein konsekvens av dette er at me som eit jordbruksmuseum har sett maten og ikkje bonden, matprodusenten, i sentrum. For i dag er bøndene, sjølv på Jæren, ein minoritet. Då ønskjer museet å bli ein stad der forbrukar og produsent kan møtast for å drøfta mat og jordbruk.

Nå står du i det viktigaste matfatet i Norge

Stavanger Aftenblad hadde dette oppslaget i 2007: *Hvis Rogaland er matfylket, er Jæren det største stabburret. Mens Hå er selve indrefiletten.*⁶¹

Det er allment kjent at Rogaland har stor matproduksjon, og at Jæren er den viktigaste jordbruksregionen i fylket. Det er sju kommunar på Jæren, og avisa peiker her på den sørlegaste av desse, Hå. Grunngevinga for å kalla Hå «indrefiletten» var at i tillegg til at Hå er den største husdyrkommunen i landet, så arbeider 50 % av dei sysselsette med jordbruk og mat. Til saman er det matproduksjon for 4,5 milliardar i denne kommunen. I tillegg har ein

her lagt til rette for stor næringspark for matindustri – Kviamarka. I nabokommunen, Klepp, finn me store delar av norsk tomat- og agurkproduksjon, mens fjørfenæringa har eit nasjonalt tyngdepunkt i den andre nabokommunen, Time.

Jærmuseet har som eit hovudtema norsk jordbruk. Museet held til på nabotomta til næringsparken i Hå. Her driv me avdelinga Vitengarden – «eit vitensenter midt i matfatet». Museet er med andre ord sentralt plassert i høve til det som skjer i norsk matproduksjon. Me ønskjer å formidla dette til eit allment publikum. Me kunne slik sett ikkje fått ei meir strategisk plassering. Museet driv mellom anna formidling av Hanabergsmarka kulturminne- og friluftsområde. Her er det spor etter menneske, matproduksjon og jordbruk gjennom tusenår. Kviamarka er del av same areal som Hanabergsmarka.

Det er Hå kommune som har planlagt det slik. Kommunen innløyste i si tid utmarka på gardane Kvía og Ødemotland for å etablera museum, kulturminne- og friluftsområde og industriområde. Her veks nå moderne matindustri fram parallelt med museet. Samtidig er museet og matindustrien omkransa av moderne gardsbruk på alle kantar.

Museet si oppgåve er å gje innsikt i problemstillingar – historiske og samtidige. Museet sine samlingar dokumenterer jordbruket i vårt eige distrikt. Det omfattar både gjenstandar, arkiv og eigenprodusert dokumentasjonsmateriale. Me har kort veg til jordbruksamfunnet. Det gjev oss tilgang på eit unikt materiale. Då er det viktig at me også har eit kritisk blikk og eit oversyn over dette feltet. Det kan me få gjennom å driva eiga forskning. Gjennom aktivt forskingsarbeid og publisering av forskingsmateriale kan

60 Rekna i energi.

61 Stavanger Aftenblad 20.2.2007.

me få korreksjonar til vurderingane våre. Desse vil kunna få betydning for det me samlar inn. Når det gjeld formidling av forskning, har me ein unik posisjon. Me har alt eit publikum som kjem til utstillingane våre. Me har ein direkte formidlingskanal.

Dette er bakgrunnen for denne artikkelen. Når me ser vekk frå norsk laks, så går norsk matproduksjon ut på å produsera mat til den norske forbrukaren, det vil seia mat for den norske marknaden.

Et me det same som før?

Runar Døving og Annechen Bugge har gjennom fleire arbeid vist at nordmenn sine matvanar endrar seg svært langsamt.⁶² Folk et framleis frukost, og tradisjonell middagsmat står sterkt. Likevel er det endringar. Det kan vi stadfesta gjennom å sjå på utvalet i daglegvarehyllene, på kva aviser og vekeblad skriv om, ved å sjå kva varer butikkane reklamerer for, eller ved å sjå på tal knytte til forbruket.

Ei samanlikning av forbruket over tid viser til dømes:

- Forbruket av mjølk har gått drastisk ned. I tillegg er samansettinga av mjølkeprodukt annleis enn før: meir lettmjølkk, skummamjølkk og utallige variantar av smakstilsett søt og syrna mjølkk.
- Grønsakforbruket har gått opp, og me et meir eksotiske grønnsaker enn før.⁶³
- Frukt – banan er frukta med størst omsetning i Norge, med eple på andreplass. Utvalet av alle typar frukt er stort heile året og kjem frå heile verda.⁶⁴
- Forbruket av kjøtt har auka sterkt, dels ved at ein bruker meir av tradisjonelle kjøtslag, dels ved at til dømes kvitt kjøtt frå kylling og kalkun aukar meir enn anna kjøtt.

Dette gjev grunnlag for ulike refleksjonar. Kva betyr det for tilhøvet mellom norskprodusert og importert mat? Når bananen er den frukta som har størst omsetning, så er det ingen tvil om at han er importert. Men kva med epla? I 2006 var bare 16 % av epla som blei selde i butikkane, norske. Eit auka forbruk betyr med andre ord ikkje automatisk auka norsk produksjon. Sett frå norske produsentar sin ståstad er det mjølk, kjøtt og egg som er «tryggast».

⁶² Bugge, Annechen (2000) og Døving (2002).

⁶³ Kjelde: Totaloversikten Frukt og grønt 1996–2006. Opplysningskontoret for frukt og grønt.

⁶⁴ Do.

⁶⁵ Jærbladet 27.8.2008, intervju med Anbjørn Øglend, Prima Jæren.

Der er framleis så godt som 100 % produsert i Norge. Men med kraftig fall i mjølkeforbruket er det kan hende tryggare å satsa på kjøttproduksjon, og då særleg kvitt kjøtt, som kylling. Forbruket av kylling per person i Norge er nær firedobla sidan 1990. Me et nå om lag 16 kg per år. Men elles i Europa er tilsvarande tal 24 kg.⁶⁵ Så her er det truleg plass til meir vekst innanfor norsk matproduksjon.

I denne marknaden leverer norske matprodusentar, frå bonde til agrobusiness, konkurransedyktige matvarer. Korleis har norsk matproduksjon tilpassa seg desse nye vilkåra?

Korleis opplever norske matprodusentar endringane?

Gjennom dei siste fem tiåra har bonden endra seg frå å vera ein mangesyslar; ein som hadde nokre høner, griser, kyr og sauer og dyrka både korn, potet og grønnsaker, til å bli ein spesialisert matprodusent som anten er mjølkebonde, grønnsakprodusent eller kornbonde. Han produserer matråvarer og kan anten selja dei direkte til forbrukaren, levera til matindustrien eller tilverka matvarer og så selja vidare. Samstundes har det bonden produserer, endra seg: Det er langt mindre av norskproduserte kornsortar, grønnsaker, norskavla husdyr osv. Kva betyr dette?

Eg har intervjuet fire bønder på Jæren som driv med ulike typar matproduksjon, og dei driv etter ulike prinsipp. Er deira situasjon påverka av andre omstende enn endra preferansar frå forbrukarane? For å svara på det skal me sjå nærare på verdikjeda – den vegen maten går frå frø til matbordet. Her er bonden ein av mange aktørar på vegen. Kven er dei andre aktørane? Det er dels aktørar som er velkjende for både forbrukar og bonde: Tine, Gilde, Synnøve Finden, Bama, RIMI osv. Men også meir ukjende aktørar: Steinsland & Co, Wiig AS, Lohmann, Monsanto. Kva rolle har dei i matproduksjonen? Eg har teke utgangspunkt i saker frå media – nærare bestemt avisklypp frå Nationen i januar 2006 – og brukt desse som utgangspunkt i samtalanane mine med dei fire bøndene. I denne artikkelen skal me sjå nærare på ei side av norsk jordbruk av i dag: I kva grad er norsk matproduksjon globalisert?

Før me ser nærare på den sida, skal me presentera dei fire produsentane.

Fire matprodusentar på Jæren

Dei fire produsentane er valde fordi dei har ulik drift. Til saman gjev dei eit bilete av breidda i det jærsk jordbruket i dag. Dei er menn, i alder frå 34 til 50 år, eldstemann har drive gard i 28 år, dei tre andre i 9 til 12 år. Dei har alle overteke familiebruk. To av dei har vidareført drifta som var på garden, mens dei to andre har starta ny type produksjon. To av dei driv garden saman med konene sine, dei to andre har koner med arbeid utanom garden.

Tore – tomat- og agurkprodusenten på togenerasjonsbruk

Han er 34 år, og kona er 33 år. Dei har fire barn, åtte–tre år, og driv gartneriet saman. Han er utdanna gartner og begynte eigen produksjon då han var 23 år. Foreldra, 53 og 54 år, driv hovudbruket.

Dei driv industrielt og har berre to produkt, men garden har allsidig drift fordi hans verksemd er integrert med faren si verksemd. Til saman driv dei ein gard med om lag 15 årsverk, og det er arbeidsplass på heiltid for dei to mennene og ungdona. Dei har 110 dekar eiga jord og leiger 100 dekar. Det er til saman 16 000 m² veksthus. Dei produserer følgjande matvarer: mjølk – blir henta i tankbil til samvirkemeieri; kjøt frå storfe – blir henta som levande dyr av bil frå samvirkeslakteri; grønsaker: kinakål, blomkål, kålrot, gulrot – ferdig pakka til grossistar; tomat – kjøper planter – produserer, plukkar og pakkar i forbrukarpakning; agurk – kjøper planter, produserer og pakkar i forbrukarpakning. Mjølk og kjøt blir omsett gjennom samvirke, grønsaker, tomat og agurk gjennom avtale med grossistar, både samvirke og private.

Informanten driv produksjon av tomat og agurk, det vil seia rein veksthusproduksjon, mens faren bruker dei same veksthusa til oppal av frilandsgrønsaker. Areal som blir brukte til grønsaker i første del av året, blir etterpå brukte til å dyrka gras. Det betyr at det blir hausta fleire avlingar på store delar av garden. I agurkproduksjonen blir det også teke fleire avlingar per år.

Kåre – kyllingprodusent

Han er 44 år og har ei kone som arbeider utanom garden, og eitt barn. Overtok garden då han var

34 år. Han driv konvensjonelt, industrielt og ein-sidig. Garden er på 60 dekar jord som han leiger ut. Han har kyllinghus nok til å levera dei 286 000 kyllingane per år som han har konsesjon på. Konsepsjonsgrensa er i dag 120 000 slaktekyllingar, så dette er ein uvanleg stor produsent. Garden har eitt årsverk og er arbeidsplass for mannen i hushaldet pluss avløyssar. Dei produserer følgjande matvarer: slaktekylling à 1200 g levande vekt – blir henta som levande dyr av slakteriet med bil og mannskap; slaktekylling à 2000 g levande vekt = Håkylling – blir henta som levande dyr av slakteriet med bil og mannskap. Alt blir omsett gjennom samvirke.

Magnar – mjølkeprodusenten

Han er 49 år, gift og har tre barn, 18–13 år. Utdanning: agronom. Overtok garden då han var 21 år. Kona har arbeid utanom garden. Her driv han økologisk og ganske ein-sidig. Garden er på 128 dekar, i tillegg driv han 70 dekar leigd jord. Det står om lag 30 mjølkekyr på bås. Det blir dyrka korn, raigras og gras med kløver i vekstskifte for å produsera eige gras og kraftfôr. Det er også slaktegris på garden, men dei er ikkje økologiske. Garden har eitt årsverk og er arbeidsplass for mannen i hushaldet. Bonden la om til økologisk drift omkring år 2000. På garden blir det produsert: økologisk mjølk – blir henta i tankbil; konvensjonelt kjøt frå gris – blir henta som levande dyr av bil frå samvirkeslakteri. Alt blir omsett gjennom samvirke.

Berge – mjølke- og grønsakprodusenten

Han er 37 år, og kona er 36 år. Dei har tre barn og driv garden saman. Begge har agronomutdanning med rekneskap og økonomi. Berge er også landbruksmekanikar. Han var 25 år då han overtok garden.

Dei driv økologisk og allsidig. Han voks opp på ein gard som har drive økologisk sidan 1989, og overtok ein gard som var i økologisk drift. Garden er på 140 dekar, men dei leiger 60 dekar i tillegg. Garden har to årsverk og er arbeidsplass for mann og kone, med dagleg hjelp av kårkall (onkel) og far til gardbrukaren. Dei har fjøs, låve og eit lite veksthus. Dei produserer følgjande matvarer: økologisk mjølk – blir henta i tankbil til samvirkemeieri; økologisk kjøt frå storfe – blir henta som levande dyr av bil; økologiske egg – kjøper økologiske kyllingar – produserer egg og leverer; økologiske poteter – produserer, plukkar og pakkar i forbrukarpakning; økolo-

giske grønnsaker – produserer, plukkar og pakkar i forbrukarpakning; økologiske agurkar – produserer, plukkar og pakkar i forbrukarpakning. Mjølke og kjøtt blir omsett gjennom samvirke, grønnsaker, tomat og agurk gjennom avtale med grossistar, både samvirke og private.

Før me går inn på samtalane med desse bøndene, skal me sjå nærare på nokre omgrep.

Avklaring av omgrep i tema og problemstilling

Innanfor samfunnsvitskapen er det stor semje om at samfunnet er inne i ei omfattande globalisering.

Denne er også viktig for måten maten blir produsert og distribuert på, og for korleis han blir forbrukt.

Men det er usemje om kva globaliseringa går ut på, og kva som driv ho. Ulrick Beck bruker tre omgrep på dette: globalitet, globalisering og globalisme.⁶⁶

Globalitet peiker på at me lenge har levd i eit verdssamfunn, i den forstand at ingen land eller grupper kan stenga seg ute frå resten av verda. Globalitet betyr ikkje at me er blitt likare dei andre, men me er blitt klar over skilnaden mellom dei og oss, og me blir tvinga til å grunngje skilnaden. Globalitet inneber mellom anna at det finst eit internasjonalt matvaresystem, med ei utstrakt arbeidsdeling mellom land og regionar med omsyn til produksjon, foredling og forbruk av visse vareslag. Dette systemet har røter langt tilbake i tid, som til dømes bytet mellom norsk fisk mot baltisk korn i mellomalderen.

Globalisering er dei prosessane som fører fram til globalitet. Det som vi i utgangspunktet forstår som uavhengige nasjonalstatar, blir kryssa og nokre gonger underminerte av transnasjonale aktørar, strømingar og strukturar knytte til økonomi, økologi, kultur og politikk.⁶⁷ EU- og EØS-avtalane, som regulerer mellom anna handel med landbruksvarer, er døme på slike transnasjonale aktørar. Slik sett er ikkje globalisering eitt fenomen med éin utviklingslogikk, men uavhengige parallelle prosessar som også møtest av motkrefter og motprosessar. Det er stor usemje mellom forskarane med omsyn til kva denne utviklinga vil føre til. Somme skildrar utvik-

linga som ei tiltakande McDonaldisering – mot ein standardisert og rasjonell, amerikanisert forbrukskultur.⁶⁸ Andre skildrar ei utvikling som går mot parallelle, men uavhengige teknologiske, økonomiske og kulturelle strukturar, som strekker seg på tvers av landegrensar, språk og kulturar.⁶⁹

Globalisme er då, ifølgje Beck, den oppfatninga at globaliseringsprosessen er eindimensjonal og deterministisk.⁷⁰ Av dette følgjer at globalisme er ein ideologi som reduserer desse prosessane til ein lineær økonomisk prosess som anten kan vera for eller imot. Globalisme på matområdet vil då til dømes bety at liberaliseringa av handelen med mat er ein uavvendelig einvegs prosess som alt frå politiske reguleringar og bønder til industri og forbrukarar bare må tilpassa seg.⁷¹ Me går mot ein integrert internasjonal matvaremarknad.

Det er då nødvendig å seia noko om eit anna perspektiv: verdikjedeperspektivet. Bøndene er ein av fleire leikarar i verdikjeda frå produsent til forbrukar. Eg vil peika på følgjande aktørar innanfor verdikjeda knytt til matproduksjonen:

Økonomiske aktørar innanfor feltet matvareproduksjon

Matprodusentane – det er bonde, gartner, fjørfeprodusent, fiskar, fiskeoppdrettar; matindustrien – dei som tilarbeider matråvarene anten det er slakteri, meieri eller annan næringsmiddelindustri; handelen – omsetning av matvarer – grossistar og detaljistar i matvarehandelen; forbrukarane – dei som kjøper matvarene/måltidene.

Aktørar som påverkar matvareproduksjonen

Staten – gjennom Jordbruksavtalen og det offentlege stønadsapparatet; media – aviser, TV, radio, tidsskrift og litteratur; tradisjonelle institusjonar innanfor jordbruket – Norsk Bonde- og Småbrukarlag, Norges Småbrukarlag, økonomiske aktørar – private, samvirke og offentlege; nye institusjonar – private og offentlege, innanfor og utanfor jordbruket: Norsk Gardsmat (offentleg), næringsforeiningar, forskingsinstitusjonar (Bioforsk), Oikos (Fellesorganisasjon for økologisk produksjon og forbruk), Fag-

66 Beck 2000 etter Jacobsen, Almås, Johnsen (red.) 2003:21.

67 Beck 2000:11.

68 Ritzer 1996 sitert etter Jacobsen, Almås, Johnsen (red.) 2003:25.

69 Appadurai 1986 etter Jacobsen, Eivind (red.) et al. (2003). Han kallar dette «scapes» (område) etter «landscapes», «technoscapes».

70 Beck 2000 etter Jacobsen, Eivind (red.) et al. (2003):21 ff.

71 Jacobsen, Eivind (red.) et al. (2003):21.

forum for mat og drikke (privat), Gastronomisk Institutt, kokkefaglig kompetansesenter (privat).

Den geografiske dimensjonen kan skisserast i følgjande skala

Global marknad – produkt som bananar og kveite, innsatsvarer som frø, dyr og kraftfôr; nasjonal marknad – nasjonale produsentar som leverer til dominerande nasjonale detaljhandlarar; lokal marknad – lokalt produsert mat distribuert på den lokale marknaden – torget, direktehandel, lokale butikkar, restaurantar.

Bonden må forholde seg til ulike av desse faktorane – avhengig av korleis han driv garden sin. Dei fire matprodusentane eg snakka med, produserer eit vidt spekter av matvarer. Eg nytta derfor eit utval av saker frå media for å få nokre felles tema. Kva meinte dei om nokre aktuelle saker knytte til matproduksjon.

Kva stod det om mat i media våren 2006?

To saker fekk stor spalteplass i avisene våren 2006: utbrot av fugleinfluensa i Asia, med spreiding til Europa og E. coli-bakteriar i norske kjøtprodukt. Dette er to døme på moderne risikoar – farar som rammar folk utan at den enkelte kan «sjå» farane og unngå dei. Den spalteplassen desse sakene fekk, demonstrerte også at massemedia har ein tendens til å presentere miljøkriser som spesielle katastrofehendingar, framfor å sjå på dei som resultat av ein langsiktig politisk og byråkratisk politikk.⁷² Det var mange og dramatiske oppslag om det som skjedde i Asia, og det som skjedde då dei fann smitta fuglar i Europa. Men *kvifor* var det så fårleg for oss i Norge om nokre fuglar døydde på kontinentet i Europa? Svaret på det er at om fugleinfluensa hadde spreidd seg til produksjonen av kalkunar og kyllingar, ville det kunna føra til ein global katastrofe av di den industrielle produksjonen av fjørfe er sentralisert til nokre få globale produsentar som forsyner matmarknaden i heile den vestlege verda. Dei norske egga blir lagde av høner som har besteforeldre frå multinasjonale selskap som Lohmann frå Tyskland. Det er ikkje lenger slik at verpehønene og slaktekyllingane er «kvite italienarar» med norske stamtavler. Skulle desse multinasjonale leverandørane bli råka av fugleinfluensa, ville det ramma Norge like hardt

som til dømes England eller Tyskland. Det stod lite å lesa i avisene om den sida av fugleinfluensa.

Eg brukte ikkje desse to sakene direkte i samtalane mine med bøndene, men valde saker som likevel kom inn på sider av dette. Det var sju avisoppslag frå *Nationen* i januar 2006 med følgjande overskrifter: «Kyllinger fryser i hjel: Ny kyllingtype dobler transportdøden»; «Genmodifisert mat øker»; «Fusjonen GILDE–PRIOR Ja til fusjonen?»; «Lønnsomt for polsk jordbruk i EU»; «Rekordmange gardsbruk på Jæren blir nedlagt»; «Skal dyrke fersken i Hardanger» og «Aroniasaft blir spesialitet». Oppslaga var valde ut for å komplettera dei spørsmåla eg hadde stilt til informantane. Eg vil drøfta reaksjonane på dei to første oppslaga her.

«Kyllinger fryser i hjel. Ny kyllingtype dobler transportdøden» (Nationen 7. januar 2008)

To av bøndene er fjørfeprodusentar; ein driv økologisk og ein industrielt. Berge er økologisk produsent med 100 eggproduserande høner. Han omset egga saman med økologiske grønsaker. Kåre er kyllingprodusent og leverer 286 000 kyllingar i året. Det er med andre ord stor skilnad på produksjonen mellom desse to. Likevel er det stor likskap mellom dei to verdikjedene dei to produsentane høyrer heime i. Ein nyttar andre sortar høner til eggproduksjon enn til produksjon av slaktekylling, men i begge tilfelle er det tale om globale system.

Økologiske produsentar må kjøpa levande kyllingar, og einaste dyra som er tilgjengelege, kjem frå internasjonale firma. Tidlegare kjøpte eggprodusenten 14 veker gamle kyllingar frå ein konvensjonell produsent. Så blei hønekyllingen føra med økologisk før i 6 veker før ho begynte å leggja egg 20 veker gammal. Nå er regelen at hønekyllingen skal alast opp etter økologiske prinsipp frå ho er tre dagar gammal. Så nå er det økologiske bønder som driv oppdrett av økologiske eggproduserande høner. Den økologiske fjørfeproduksjonen har med andre ord same struktur som konvensjonell fjørfeproduksjon og bruker tilsvarande type dyremateriale.

Desse to produsentane reagerer, ikkje uventa, heilt ulikt på avisoppslaget om kyllinghybriden Ross. Dei er samde i at det er uakseptabelt at dyra lid, men dei vil løysa problemet på kvar sin måte. Berge ønskjer slakteri ute i distrikta slik at det ikkje er nødvendig med lange transportar. Eller aller helst:

72 Kjærnes, Unni (2007):10.

at forbrukarane bur i distrikta, slik at ein heller ikkje treng frakta maten over lange avstandar. Kåre har tru på at teknologiske løysingar kan fjerna lidingane slik at rasjonaliseringa kan fortsetta. Og det var nett den løysinga som blei vald i den aktuelle saka. Transportbilane blei isolerte og ventilerte.

Tore, tomatprodusenten, ser ei anna side av saka. Han meiner at me ikkje ukritisk kan ta i bruk dyremateriale som er utvikla i andre land. Dyrematerialet bør tilpassast norsk klima og norske driftsformer. Men det er nettopp det norsk fjørfenæring slutta med då ho la ned eigenutviklinga av norsk fjørfe i 1990-åra. Skal ein inn på ei slik løysing, må Norge ta opp igjen produksjonen av norske livdyr. Når det gjeld fjørfeproduksjon, seier desse reglane at ein økologisk slaktekylling skal førast opp i minimum 81 dagar. Det er for å sikra ein naturleg vekst fram til den aktuelle slaktevekta. Men norske økologiske bønder må kjøpa dei same kyllingane som dei konvensjonelle fjørfeprodusentane. Desse kommersielle slaktekyllinghybridane veks så fort at dei ikkje vil tåla føring i 81 dagar, skriv Animalia, bransjen sitt eige fagsenter for norsk kjøttproduksjon. Dei ser import av økologisk dyremateriale som einaste alternativ. På grunn av dei strenge norske smittevernglane vil det falla dyrt.

Tomatprodusentane har fleire leverandørar å velja frå enn fjørfeprodusentane. Det blir ikkje produsert norske tomatfrø, så dei norske tomatane blir stort sett produserte på nederlandske frø.

Genmodifisert mat (GMO) – produksjonen aukar på verdsbasis

(Nationen 21. januar 2006)

Genmodifisert mat er mat som inneheld, eller er framstilt av, planter, dyr eller bakteriar som har fått endra arveeigenskapane sine med moderne genteknologi. Det er per i dag ikkje godkjent produksjon av genmodifiserte matvarer i Norge, men slike matvarer har vore i handelen i USA og europeiske land sidan 1990-åra.⁷³ I dag er det fire GMO-matplanter som blir dyrka i vesentleg gard: soya, bomull, raps og mais. Meir enn 80 % av arealet til denne produksjonen er i tre land: USA, Argentina og Brasil.⁷⁴ Betyr dette noko for norsk matproduksjon? Blir me påverka av dette så lenge me ikkje produserer GMO-mat her i landet?

– Vil det vera muleg, og ønskjeleg, å halda Norge fritt for GMO-mat?

Magnar: «Ja, problemet er å få tak i (kraftfôr) utan GMO. Men eg trur at viss me i Norge hadde sett det som standard, så hadde det vore eit kjempefortrinn i framtida. Eg er redd for at det blir vanskeleg å halda her også, slik som det er i andre land. For dei har ei enorm makt dei som står bak dette. Store internasjonale konsern som Monsanto. Dei har ei enorm makt. Og då har dei teke patent på såfrø og sprøytemiddel og alt, så dei har kontroll frå jord til bord. Det er eg redd for.»

Men Kåre ser ikkje denne saka på same måten.

Kåre: «Dess meir GMO-modifisert mat det blir produsert, dess vanskelegare blir det å skaffa noko som er GMO-fritt ... Kampen på lengre sikt er tapt.»

Han hadde ei lang forteljing som grunngav dette synspunktet, ei forteljing han hadde lært av ein direktør i næringsmiddelindustrien. Han gav uttrykk for at innanfor konvensjonelt jordbruk er det bare eit spørsmål om tid før ein ønskjer å opna for genmodifisert matproduksjon i Norge. Utviklinga på verdsbasis er uavvendelig.

Magnar og Kåre har ulikt syn på dette. Den eine har tru på at globalisering ikkje treng føra til globalisme – at utviklinga bare har ei retning som alle må gå i. Kåre seier kampen er tapt. Det er særleg soya som er aktuelt for norsk matproduksjon. Svært mykje av matproduksjonen vår er basert på kraftfôr, og soya er ein viktig ingrediens i dette kraftfôret.

Kva vil det bety for norsk matproduksjon at det blir mangel på GMO-fri soya? I juli 2007 sende konsernsjefen i Nutreco ut følgjande kommentar: «Det er overveiende sannsynlig at havbruket blir nødt til å bruke GMO-råvarer til fiskefôr, også i Europa. Ikke fordi vi nødvendigvis ønsker det, men fordi vi må. – alternativet er mangel på fôr og fisk. Det må vi forberede sluttmarkedet på allerede nå.» Han kommenterer vidare at det per i dag bare er Brasil som fortsatt eksporterer GMO-fri soya i noko omfang, og stadig mindre av dette blir eksportert til Europa. Grunnen til det er at fraktarane er redde for krysskontaminering. Dei må sjølve bera risikoen dersom det finst spor etter ikkje-godkjent GMO. Så sjølv om GMO-fri soya finst, så er det vanskeleg å få han transportert til Europa.

73 www.bion.no/tema/genmat 2008-10-24

74 forbrukerportalen.no/Artikler/2008/brei_motstand_mot_genmodifisert_mat 2008.10.26

Magnar peiker på ein sentral faktor i den globale matvarekjeda: Multinasjonale firma med så stor marknadsandel at dei er ein betydeleg maktfaktor i heile det industrialiserte landbruket. *Monsanto* er ein storprodusent innanfor produksjon av frø og plantevernmiddel. Dei er særleg kjende for to ting: Dei har mellom 70 % og 100 % av marknaden av GMO-frø av ulike planteslag brukt i verda i dag, og dei er i tillegg produsent av plantevernmiddelet «Roundup». Desse to tinga er lenka saman: Bonden som plantar GMO-mais, sprøyter denne med «Roundup» av di maisen tåler denne handsaminga. Monsanto si makt går mellom anna ut på at bøndene som har kjøpt frø frå dei, ikkje har lov til å ta såfrø av si eiga avling. Såfrøa tilhøyrer Monsanto.⁷⁵ I 1988 utvikla Monsanto «sjølvmondsfrø», det vil seia sterile GMO-frø. Firmaet blei den gong tvinga til å trekka frøa tilbake. Motstandarane hevda at dette kunne føra til smitte slik at også ville frø blei sterile. Dette synet vann fram.

Gjennom samtalaneg hadde med desse fire bøndene, kom det tydeleg fram at dei, i større eller mindre grad, er del av ein globalisert matproduksjon. Me skal derfor gå nærare inn på dette, og me skal i første omgang nytta fjørfe som døme.

Norsk mat i eit globalt system

Konvensjonelt jordbruk

Produksjon av kylling og egg er kan henda den delen av norsk husdyrproduksjon som er mest industrialisert og globalisert. Her er norsk matproduksjon ei brikke i eit globalt system.

I 1990-åra slutta ein i Norge med oppdrett av avlsdyr til eige avlsarbeid for kommersiell produksjon av egg og fjørfekjøtt. Fjorfenæringa stiller i dag krav om import av daggamle kyllingar av besteforeldregenerasjonen til verpehøns og av foreldregenerasjonen til slaktekylling. Det er for tida fire norske firma som til saman forsyner alle produsentar av egg og fjørfekjøtt (kylling, kalkun og and) her i landet. Dyra må gjennom isolat før dei kan settast i produksjon. Når det gjeld verpehøner til eggproduksjon, er det to firma som til saman forsyner den norske marknaden. Firmaet Steinsland & Co produserer i

dag om lag 25 000 avlshøner, og firmaet Børge Undheim produserer 16 000 avlshøner.⁷⁶ Begge firma ligg i Time kommune på Jæren. Dei forsyner eggprodusentar over heile landet med daggamle kyllingar eller vaksne verpehøner.⁷⁷

Fram til 1990-åra bygde ein opp ein eigen norsk fjørfeproduksjon. Til dømes starta ein broilerproduksjon i Norge i 1961. Sverre Lima frå Sandnes på Jæren importerte 150 stykk av Plymouth Rock frå Danmark og kryssa desse med Cornish frå Østfold. Verperaseoppdrettarane var negative og frykta sjukdomsspreiing. Andre peikte på at det kvite kjøttet ville erstatta grovførbasert kjøtt, noko som verka motsett av jordbrukspolitikken. Men verpehønene voks saktare og hadde ein annan muskulatur enn broilerane. Frå 1993 var det slutt på å ala opp hanane av verperase, og broilerane skifta namn til slaktekylling.⁷⁸

Firmaet Steinsland & Co kan stå som døme på strukturendringane i det konvensjonelle jordbruket.⁷⁹ Norvald Steinsland og kona Ingrid, foreldra til noverande eigar, fekk starta som bureisarar på ein del av garden til faren. Det er der firmaet framleis held til. Driftsbygningen var ferdig i 1950, heimehuset i 1953. Dei dreiv med kyr og gris. Fjorfehold blei raskt sentralt i drifta på bruket. I kjellaren i heimehuset hadde dei høner og dreiv med utruging av egg. Det var eit lite bruk, hønsa var ein måte å utvida garden på. Arbeidet med eigen avlsstasjon starta i 1960. Fram til då dreiv dei med vanleg oppdrett og rugeri med kvite italienarar. I 1960 søkte dei om å få bli kontrollavlsstasjon for jærhøns, baktanken var at det ville bli utvida til også å gjelde kvite italienarar. Året etter blei Steinsland kontrollavlsstasjon for kvite italienarar og jærhøns. Avlsarbeidet var staten sitt ansvar, men blei drive i samarbeid med private aktørar som Steinsland og jordbruksskular. Steinsland dreiv med kvite italienarar til 1976. Då fekk dyra frå garden eit eige merke, Nor-Brid. Dette merket dominerte den norske marknaden i ein tjuetårsperiode frå midten av 1970-åra. I tillegg dreiv Steinsland vidare med oppdrett og rugeri.

1976 var eit merkeår for fjorfenæringa. Hønselammelse (MD) hadde vore eit stort problem. Det er ein virussjukdom som kan gjere 30 % dødelegheit i

75 Percy Schmeiser, Canada, blei saksøkt av Monsanto og dømd for dette i Canada i 2004.

76 Firmaet sin nettstad <http://www.borgeundheim.as/> 2008.8.08

77 www.steinslandco.no *Artikkel Karl Emil Søderygen, Jærbladet (Publisert 17.11.2006)*

78 Jærmuseet (2004).

79 Do.

Gammal og ny tid. Ei verpehøne av merket LSL til venstre. Ho legg 312–320 egg på eitt år og veg om lag 1,5 til 2 kilo. Ei jærhøne på Vitengarden. Den einaste hønserasen som nedstammar frå dei gamle norsk landhønsa. Ho legg kan hende 100–150 egg i året. Til høgre står ein slaktekylling av merket Cobb 700, spesialtilpassa den amerikanske marknaden. Den mest effektive broileren i verda, ifølgje eigenreklamen. Veks frå 40 g til 2,6 kilo på 42 dagar. Foto: Lohmann Tierzucht, Jærmuseet og Cobb-Vantress.

flokken. Dette året starta ein med vaksinasjon mot sjukdommen. Vaksinen hadde vore prøvd ut i USA ei tid, men mange i næringa i Norge var skeptiske. Ein var redd for biverknadene. Nå er dette ein standardvaksine for daggamle kyllingar. Dei får vaksinen mens dei er hos Steinsland. Dette er den einaste vaksinen som er standard i Norge, lenger sør i Europa får dei ein standardpakke på 12–18 vaksinar. Foreldredyra i Norge får fleire vaksinar for å beskytta avkommet.

Fram til tidleg i 1990-åra hadde Norge eit særst strengt og gjennomarbeidd forbod mot innføring av levande dyr. Gjennom EØS-avtalen blei det gjeve opning for friare handel med dyr mellom dei landa avtalen omfattar. I avtalen som blei gjord gjeldande frå 1994, blei grensekontrollen avvikla og regelverket harmonisert.⁸⁰ Dette opna nye mulegheiter for fjørefprodusentane. På den tida var det dessutan problem med sjukdom på hønene. Steinsland & Co la då ned avlsarbeidet same året og gjekk over til import. Dei hadde alt i 1990 inngått ein intensjonsavtale med Lohmann Tierzucht i Tyskland og blei nå norsk eineforhandlar for dette firmaet. Etter dette har Steinsland auka produksjonen år for år. I 2006 var Steinsland & Co den desi-

dert største produsenten av daggamle kyllingar og verpehøns til eggprodusentar i heile landet (dekte 70 % av marknaden). Dersom det skulle oppstå eit smitteutbrot med store nedslaktingar av fjørfebestningar på Jæren, ville det i verste fall teke eitt år før Steinsland & Co hadde vore klar til å levera ut dyr til eggprodusentane igjen. For å unngå ein slik situasjon har firmaet flytta delar av produksjonen av rugeegg frå Jæren til Dalane lenger sør i Rogaland. Slik spreier dei risikoen.⁸¹

Steinsland kjøper besteforeldredyra i Tyskland hos Lohmann, eit firma som driv oppdrett av besteforeldredyr og oldeforeldredyr i fire ulike land, fordelt på Europa og Nord- og Sør-Amerika.⁸² Lohmann eksporterer besteforeldredyr til land over heile verda. Nett nå ønskjer dei å etablere oldeforeldreflokkar i Japan, sidan dette er den største marknaden i Asia.⁸³

Steinsland driv oppdrett av verpehøns. Kva med norske slaktekyllingar? Dei blir importerte på tilsvarande vis, men då frå andre firma enn dei som produserer verpehøner. Ross og Cobb er dei to typane slaktekyllingar som dominerer marknaden globalt. Aviagen heiter selskapet som eig Ross og fleire andre merke innanfor slaktekylling. Aviagen

80 Stortingsmelding nr. 12, 2002–2003.

81 www.steinslandco.no 2008.8.08.

82 Skandinavia, Canada, Brasil og Tyskland ifølgje nettstaden, 16.7.2008.

83 www.ltz.de/bilder/content/poultry_news_englisch_no._15.pdf 2008-07-16

forsynte 47 % av marknaden i 85 land i 2003. Men konsentrasjonen av kommersielle interesser innanfor denne delen av matproduksjonen er større enn som så. For i 2005 blei Aviagen kjøpt opp av den tyske Erich Wesjohann Group, konsernet som er størst innanfor verpehøns – og som eig mellom anna Lohmann Tierzucht. Når det gjeld slaktekyllingar, så dekker Aviagen 35–45 % og Cobb 30–40 % av verdsmarknaden, mens to andre firma har mellom 5 % og 20 %. Ifølgje dette oversynet frå Watt Poultry USA i 2006 er det bare 10–20 % av slaktekyllingane som kjem frå andre leverandørar.

Økologisk produksjon

Kva med økologisk produksjon? Med utgangspunkt i miljørørsla begynte enkelte bønder med økologisk jordbruk i 1970-åra. I dag er det offisiell norsk landbrukspolitikk at 15 % av arealet skal vera økologisk i 2015.⁸⁴ Per 2007 var prosentsatsen 3,9 % på landsbasis. På Jæren er det langt mellom dei økologiske bøndene. I heile Rogaland blir bare 0,7 % av jordbruksarealet drive økologisk.

Økologisk landbruk er ei eiga definert driftsform eller ein produksjonsmetode som det er fastsett detaljerte minstekrav til. Driftsforma inneber eit allsidig driftsopplegg med bruk av naturlege fornybare ressursar som husdyrgjødsel, belgvekstar og førvekstar. Desse skal syta for å bevare jorda si fruktbarheit og på lang sikt forbetra ho.⁸⁵ Norge følgjer EU sine reglar for økologisk landbruk.

Men slik det er vist tidlegare i artikkelen, så er det ikkje lett å etterleva desse reglane for eit lite land som Norge, når me samtidig ønskjer å beskytta oss mot smitte frå utanlandsk dyremateriale. Eit alternativ er å bygga opp att norsk avl på eige materiale, som til dømes den einaste norske fjørferasen – jærhøna. Eg har likevel ikkje sett at dette har vore framme i media nokon stad.

Kva er norsk mat i dag?

Norske bønder må retta seg etter den offentlege landbrukspolitikken som har følgjande målsetting: «Landbruket i Norge har flere funksjoner: Produsere trygg mat og sikre matforsyningen og samtidig bidra til sysselsetting og bosetting over hele landet.»⁸⁶ I

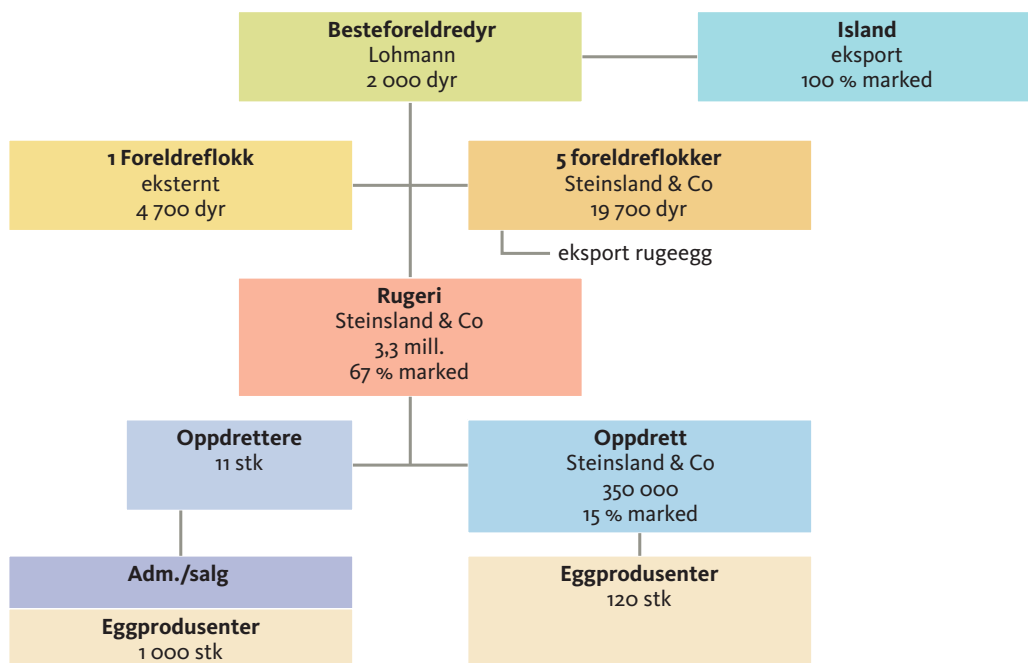

Diagram som viser produksjonsgangen hos Steinsland & Co.

84 Debio Statistikk 2007, s. 6.

85 Veileder til forskrift om økologisk produksjon og merking av økologiske landbruksprodukter og næringsmidler, av 4. oktober 2005 nr. 1103, s. 5

86 www.regjeringen.no/nb/tema/Mat_fiskeri_og_landbruk/Landbruk_9.8.2008.

jordbruksavtalen blir det lagt viktige føringar for det økonomiske rammeverket i jordbruket. Jordbruket i Norge er i dag ei lita næring. Det dyrka arealet utgjør om lag 3 % av landarealet, mot 57 % i gjennomsnitt i EU.⁸⁷ Den største endringa i rammevilkår er i dag knytt til resultatet av pågåande WTO-forhandlingar. Målet er å opna for meir konkurranse og mindre direkte produksjonsstønad.⁸⁸

Eg har samla det kvalitative materialet mitt i Rogaland, nærare bestemt Jæren, eller Stavangerregionen, som området blir kalla i dag. Dette er eit av dei største matproduserande områda i landet, med vekt på husdyr og grønsaker. Talet på gardsbruk i Rogaland har gått ned med 31 % siste 15 år, men jordbruksarealet har auka med 15 %.⁸⁹ Det blir stadig færre bønder, men dei produserer meir. Jærbonen ser også ut til å tilpassa seg endringane i det konvensjonelle jordbruket. Det viser mellom anna utviklinga i Kviamarka. Fredag 3. oktober 2008 starta bygginga av det største veksthuset i Norge. Under 70 dekar glastak skal det dyrkast tomat, agurk og truleg også paprika. Veksthuset har fått namnet Miljøgartneriet AS av di det skal varmast opp av spillvarmen frå eit nytt meieri som Tine skal bygga på nabotomta. Tine skal i tillegg levera CO₂ til gartneriet, og denne gassen skal kjølast ned av returvatnet frå oppvarminga. Veksthuset er kontruert av eit kanadisk firma som har spesialisert seg på veksthus og har stått bak store veksthusprosjekt over heile verda. Dette er bare eitt døme på veksten i det jærsk jordbruket. Men dette døme demonstrerer at planleggarane i agroindustrien har ei global referanseramme. Her er det verda og ikkje Norge som set grensene for kva som skal byggast i dag.

Konklusjon

I denne artikkelen har eg vist at globaliseringa har kome langt på visse område innanfor norsk matproduksjon. Norske bønder bruker innsatsvarer som dyremateriale, frø, plantevernmiddel osv. som kjem frå store, internasjonale aktørar. At mat er produsert i Norge, betyr ikkje at me er sjølvforsynte med det som skal til for å produsera denne maten. Det som

skjer på den globale matmarknaden, får raskt konsekvensar for norsk matproduksjon.

Kva museale konsekvensar bør denne nye røyndommen få for Jærmuseet? Me må syta for at dei bileta me formidler av kvar maten kjem frå, stemmer med realiteteten i dag.

Museet er nytt – oppretta av dei sju kommunane på Jæren i 1985. Hå kommune vann kampen om lokaliseringa. Gardsbygningane og 56 dekar innmark av eit bruk på Kvia blei museumstomt. Her driv museet eige gardsbruk. Nede på museumsgarden deler jærhønene hus med grisen, ute spankulerer norsk kvit gås, og i fjøset er det ei bevaringsbesetning av kurasen vestlandsk raudkolle saman med fleire fjordhestar. Det er også norske sauer på garden. Gardsbruket formidlar jærsk jordbruk rundt 1960 og blir mellom anna brukt i formidlinga til skuleelevar gjennom opplegget «Læra med å gjera – midt i matfatet». Inkludert i det opplegget er også bruken av Hanabergsmarka, eit område på 700 mål, og den historiske garden Audamotland. Her har det vore drive jordbruk i tusenår. Her formidlar me bilete av korleis maten blei til i dei gode, gamle dagane. Publikum kan få smaka potetkake rett frå bakstehella eller sjå når sauen blir slakta på gammalt vis.

Matthias Kaiser skriv om «På sporet av den tapte maten» at når det gjeld mat som kulturelt produkt, så ligg norma for kvalitet i fortida vår. Framtida gjer godt i å retta seg etter den standarden som er sett, og som ligg fast. I dag kan forbrukaren stemma med gaffelen, men dersom forbrukaren meiner at standard for matkvalitet ligg i fortida, så må ein kle denne standarden i eit teknisk og økonomisk globalisert rammeverk.⁹⁰ Det er litt av det rammeverket eg har skildra i denne artikkelen. Forbrukaren må definera ny mat for ikkje å mista den tapte maten av synet.

Kvar kjem museet inn i dette biletet? Jærmuseet har også moderne museumsbygningar på garden. Her er det interaktive utstillingar med mat og dei grønne naturvitskapane som tema. Publikum møter til dømes eit veksthus der me dyrkar tomatar etter same prinsipp som i dagens gartneri på Jæren eller i Nederland. For mange blir det eit uventa møte å sjå

87 www.regjeringen.no/nb/dep/lmd/Tema/Jordbruk 9.8.2008.

88 http://www.regjeringen.no/nb/dep/lmd/Tema/nternasjonalt_samarbeid_om_mat_og_landbruk/wto---verdeshandelsorganisasjon 10.8.2008.

89 «Strategi Landbruksbasert næringsutvikling i Rogaland 2007–2009». Fylkesmannen i Rogaland og Rogaland fylkeskommune 2007.

90 Jacobsen, Eivind (red.) et al. (2003):348 ff.

ein tomat henga på ein 8 meter lang stilk som ikkje veks opp av jorda, men har røtene festa i ein plastpose fylt med steinull. Denne undringa er eit godt utgangspunkt for å drøfta til dømes norske kontra spanske tomatar. Kva er CO₂-rekneskapen for den norske tomaten kontra den spanske? Er det skilnad på bruken av plantevernmiddel på tomatane i desse to landa? Eller når det gjeld fjørfe: Det blir ganske nært å forstå kor egget og kyllingfileten kjem frå i dagens landbruk, når du som publikum kan sjå på rugemaskina der det ligg ein nyklekt jærkylling, heilt utan hønemor. Hønemora er nede på museumsgarden frå 1960-åra. Det er også eit godt utgangspunkt for diskusjon, spørsmål og undring. Kva liv har dagens kyllingar før dei endar opp i kjøledisken eller som mat på McDonald's? Når det gjeld desse og andre spørsmål, bør museet vera i stand til å løfta fram kunnskap, fakta og forskingresultat.

Litteratur

- Allan, Stuart (red.) et al. (2000): *Environmental Risks and the Media*. Oxon: Routledge.
- Beck, Ulrich (2007/1992): *Risk society. Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- Bugge, Annechen og Runar Døving (2000): *Det norske måltidsmonsteret, Ideal og praksis*. Rapport nr. 2-2000. Lysaker, SIFO.
- Døving, Runar (2002): *Mat som totalt sosialt fenomen – noen eksempler med utgangspunkt i Torsvik*. Avhandling for dr.polit.-graden i antropologi, Universitetet i Bergen.
- Jacobsen, Eivind (red.) et al. (2003): *Den politiserte maten*. Oslo: Abstrakt Forlag.
- Jærmuseet (2004): *Dokumentasjonsmateriale om fjørfenæringa på Jæren*.
- Kjærnes, Unni et al. (2007): *Trust in Food. A comparative and Institutional Analysis*. New York: Palgrave Macmillian.

Elisabeth Bjørsvik

Hissige feider om fosser

Hjemfallsdebatten i aviser

Fra begynnelsen av 2000-tallet var hjemfall et hett tema i samfunnsdebatten. Avisoverskrifter som «Hissig feide om fosser»⁹¹ og «Skal én ranes, må alle ranes»⁹² gjenspeiler litt av temperaturen. Men gir det oss lesere forståelse av hva saken gjelder? Og hører et tema om eierskap til vannkraft hjemme på museum?

Gjensyn med hjemfall

Hjemfall betyr at vannfall, vassdragsregulering og tilhørende kraftanlegg som er ikke-offentlige, tilfaller staten vederlagsfritt etter utløpet av konsesjonsperioden på 60 år. Vannkraftsektoren i Norge er en offentlig sektor, med både statlig, fylkeskommunal

Da det utenlandske selskapet AS Kinservik fikk konsesjon på erverv av vannfallrettighetene i Kinsovassdraget i Ullensvang, var det med krav om hjemfall. Dette var allerede i 1907. Konsesjonsperioden var på 75 år. Imidlertid ble det lite av den planlagte industriutbyggingen. Kraftstasjonen ble bygd noe seinere, men kan allikevel sammen med vassdraget være et symbol på hjemfallets historie i Norge.

91 <http://e24.no/naeringsliv/article1690684.ece>

92 <http://www.dn.no/energi/article1139204.ece>

og kommunal deltagelse og eierskap. Per 2003 var 6,5 prosent av produksjonskapasiteten underlagt hjemfall. En tilsvarende prosent var ervervet forut for 1909 og dermed ikke omfattet av bestemmelsen. Da EFTA Surveillance Authority (ESA) i 2002 ga en grunnlagt uttalelse til den norske regjering om at forskjellsbehandling av offentlige og private aktører var i strid med EØS-avtalens bestemmelser om fri etablering og frie kapitalbevegelser, ble hjemfall et viktig tema i den norske samfunnsdebatten. Debatten kan deles inn i faser. I november 2004 kom den offentlige utredningen om hjemfall (NOU 2004: 26). Den inneholdt forslag om hjemfall for både offentlige og private aktører, et såkalt eierskapsnøytralt hjemfall. I april 2006 ga daværende olje- og energiminister Odd Roger Enoksen svar til ESA om at ordningen med hjemfall for private består. EFTA-domstolen understreket i juni året etter at den norske ordningen slik den ble praktisert, ikke viste at målet med hjemfall var offentlig eierskap til vannkraftressursene. Dette førte først til en provisorisk anordning fra regjeringen. Ot.prp. nr. 61 (2007–2008) inneholdt deretter forslag til ny lov med bestemmelser om at private ikke skal gis konsesjon med hjemfall.

Diskusjon om hjemfall er imidlertid ikke noe nytt. Med konsesjonslovene fra 1906 og fremover skjedde det et radikalt skifte i forståelsen av hvem som hadde eierskap til vassdragene, fra at vassdragene ble oppfattet som privat eiendom, til at privat utnyttelse krevde konsesjon med vederlagsfri overføring av vannfall med anlegg til staten innen et bestemt antall år. Konsesjonslover er lover som foreskriver administrativ godkjenning for å erverve eller råde over fast eiendom av forskjellig art.

Vi skal i denne artikkelen følge hjemfallsdebatten i aviser i 1909 og 2004–2006.⁹³ 1909 er valgt fordi det var i dette året hjemfall kom inn i lovverket. NOU 2004: 26 om hjemfall representerte et så sterkt brudd med eksisterende oppfatning av hjemfall og eierskap til vannkraften at det er naturlig at diskusjonen knyttet opp mot denne. I og med at saken pågikk og ikke var avsluttet før høsten 2008, var det umulig å vite hvordan innholdet i den offentlige utredningen kom til å stå i forhold til den videre og endelige politiske behandlingen. Per 2008 er det imidlertid klart at flertallsforslaget i utredning

gen ikke ble tatt til følge. Målet er å vise at en viktig sak i dag også var aktuell for hundre år siden, og at vi ved å trekke inn historien kaster lys over samtiden. Dette viser også hvilken rolle og styrke museet kan ha i en samfunnsdebatt. Norsk Vasskraft- og Industristadmuseum har et nasjonalt perspektiv i sin forskning og formidling av tema knyttet til vannkraft og vassdrag. Museet ligger i industrikommunen Odda i Hordaland. Dette er et av de fylkene i landet som har mest vannkraftressurser. I 1906 fikk AS Tyssefaldene konsesjon, som første kraftselskap etter at den såkalte panikkloven var vedtatt. Resultatet ble bygging av det nå freda Tyssedal kraftanlegg. Museets administrasjon holder til i det tidligere administrasjonsbygget til kraftselskapet og har en rekke sentrale oppgaver knyttet til det freda kraftanlegget. I nabokommunen Ullensvang var selskapet AS Kinservik det første som ble underlagt krav om hjemfall i 1907.

Undersøkelsen omfatter to spørsmål. Hva er hovedinnholdet i avisdebatten i de to periodene? Hvilke likheter og ulikheter finner vi i diskusjonen om hjemfall?

Avis er valgt som utgangspunkt for undersøkelsen fordi den er en informasjonskanal de fleste har et forhold til, enten vi abonnerer på en eller flere aviser daglig, eller kjøper mer sporadisk. Aviser har også en lang historie. Dermed gir det muligheter til å studere et tema i et samtidig og historisk perspektiv med utgangspunkt i samme type kildemateriale. For 1909 har vi brukt Verdens Gang, Aftenposten, Socialdemokraten, Dagbladet, Hordaland, Den 17de Mai og Teknisk Ukeblad. Sistnevnte er per definisjon ikke en avis. Som organ for Polyteknisk Forening var den imidlertid en veldig sentral aktør i informasjon og debatt. For årene 2004–2006 er informasjonen hentet fra blant annet Klassekampen, Bergens Tidende, Nationen, Stavanger Aftenblad, Dagens Næringsliv, Haugesunds Avis, Dagbladet, VG, Telemarks Blad, Adresseavisen og Aftenposten. Kildebasen består av rundt 50 artikler fra hver periode.⁹⁴ For å gi innblikk i argumentasjonsrekker, nivået og bredden på diskusjonen samt kompleksiteten i den, har vi i denne sammenheng gjengitt hovedinnholdet i noen artikler. Begrepet artikkel er her brukt i vid betydning. Vi har ikke gjort noen klassifisering av de enkelte avisbidragene.

93 Saken er aktuell også i 2008.

94 Kildebasen er utarbeidet i samarbeid med forsker ved Rokkansenteret, Universitetet i Bergen, Svein Ivar Angell. Informasjon om denne fås ved henvendelse til forfatteren av artikkelen.

Hjemfallsutvalgets innstilling er publisert i Norges offentlige utredninger 2004: 26 *Hjemfall*. På begynnelsen av 1900-tallet ble det gjort et omfattende utredningsarbeid, trykt i *Stortings Forhandlinger og Love med Forarbeider*. Utredningsarbeidene danner et naturlig rammeverk for diskusjonen.

Et eierskapsnøytralt hjemfall

I 2002 startet en interdepartemental komité arbeidet med å utrede alternative hjemfallsordninger. Den direkte foranledningen var at EFTA Surveillance Authority (ESA) mente forskjellsbehandlingen av offentlige og private aktører i kraftmarkedet var i strid med EØS-reglene om fri etableringsrett og frie kapitalbevegelser. I forslaget som ble sendt ut på høring, kom det ikke klart frem om utredningsarbeidet var en direkte eller indirekte konsekvens av ESAs innvending. Prosessen rundt komiteens arbeid ble kraftig kritisert i høringsrunden. I april 2003 ble derfor Hjemfallsutvalget nedsett med representanter fra stat, fylkeskommune, kommune, kraftbransjen, industri og arbeidstakersiden. I tillegg kom to uavhengige medlemmer med henholdsvis økonomisk og juridisk bakgrunn. Utvalgets oppgave var å utrede den fremtidige ordningen for hjemfall av vannkraftverk basert på harmonisering av konsesjonsregelverket for alle aktører. I et slikt *eierskapsnøytralt hjemfall* har offentlige og private aktører samme vilkår. I tillegg skulle regimet oppfylle behovet for langsiktig nasjonal handlefrihet, tilrettelegging for fremtidige generasjoner, hensynet til offentlige inntekter og landets internasjonale forpliktelser.

Ifølge utvalget var det flere forhold som forklarte hvorfor en ny hjemfallsordning var nødvendig. Liberaliseringen av kraftmarkedet med energiloven av 1990 åpnet for større omsetning av eierandeler i norske kraftverk, og dermed også overdragelser til ikke-offentlige aktører. For offentlige aktører var verdien av kraftverket knyttet til forventede inntekter i ubegrenset tid, mens det for private eiere var begrenset til konsesjonsperioden. Den private investor ville dermed ikke verdsette kraftverket like høyt som en offentlig eier, og insentiver til investeringer og vedlikehold ble svekket når tidspunktet for hjemfall nærmet seg. Opprinnelig konsesjons- eller utbyggingstidspunkt gjaldt dersom offentlig eide kraftverk ble overdradd til private. Det var imidlertid uenighet i utvalget om rettsoppfatningen med

hensyn til når konsesjonen skulle regnes ifra (Støle og Martinsen 2007). Bestemmelsen om at privat kapital kan utgjøre inntil 1/3 av offentlige selskaper uten at konsesjonsplikt blir utløst, begrenset norske kraftselskapers muligheter til å delta i fusjoner og kapitalutvidelser. Uheldige sider ved en slik innelåsing av eierskap var at eiere som kunne tilføre selskapene ressurser, ble holdt utenfor. Like vilkår for å få et mer effektivt kraftmarked og derigjennom økt verdiskaping var også et viktig argument. I løpet av hundreårsperioden har endringer i konsesjonslovgivningen gjort den komplisert og tungt tilgjengelig. Et eksempel er foregrepet hjemfall. Staten inngikk privatrettslige avtaler med enkelte konsesjonærer om at selskapene skulle overdra krafteiendommer og fallrettigheter til staten straks. Fra tidspunktet for det foregrepne hjemfall var staten eier, mens konsesjonæren leide tilbake fra staten det utbygde vannfallet med anlegg og ikke utbygd vannfall i samme vassdrag for en ny periode (NOU 2004: 26, kap. 5.2).

Utvalgets flertall gikk inn for eierskapsnøytralt hjemfall kombinert med *partielt hjemfall* med en konsesjonsperiode på 75 år regnet fra lovinnføringstidspunktet (lovtidspunktmodellen). Partielt hjemfall betyr at konsesjonæren får beholde en ideell andel av vannfallet og kraftverket med tilhørende anlegg. I forslaget var dette satt til 1/3. Da vil konsesjonæren ha en reell mulighet for videre drift etter konsesjonstidens utløp, og staten har rett til å innløse konsesjonærens andel av anleggene mot full erstatning. *Lovtidspunktmodellen* betyr at samtlige vannfall og reguleringer føres inn i det nye regimet fra et bestemt tidspunkt. Argumentet var at en konsesjonsperiode på 75 år kunne avbøte den økonomiske virkningen det medførte for offentlige konsesjonærer å få sine tidsbegrensede konsesjoner omgjort til tidsbegrensede med hjemfall. Mindretallets medlemmer pekte på at en konsesjonsperiode på 75 år fikk konsekvenser for fremtidige generasjoner. Disse foreslo tradisjonelt hjemfall kombinert med *transaksjonsmodellen*. Det betyr at eksisterende eiere uten hjemfallsvilkår (kommuner, fylkeskommuner) ikke blir underlagt det nye hjemfallsregimet med mindre de selv agerer slik at konsesjonsplikt oppstår, med andre ord selger så mye at den private andelen blir mer enn en tredjedel. Modellen hvilte på hensynet til dagens eiere og fortsatt sterkt offentlig eierskap.

Skal Norge selge sin vannkraft?

Hjemfallsutvalgets flertallsinnstilling ble møtt med avisoverskrifter som «Skal Norge selge sin vannkraft?».⁹⁵ I artikkelen med denne tittelen mente NTNU-professor Hans Faanes, rådgivende ingeniør Erik Fleischer og sivilingeniør Kjell Køber at det var betimelig å spørre om man la opp til storstilt salg av norsk vannkraft. Private krafteiere ville få en gavepakke med forslaget om 75 års konsesjonsperiode fra lovtidspunktet, mens de offentlige eierne ble fratatt sitt evigvarende eierskap. Kommuner og fylker med dårlig økonomi kom til å selge så fort som mulig ettersom salgsværdien ble redusert frem mot hjemfallstidspunktet. I tillegg reiste de innvendinger mot at den nye eieren kunne beholde 33 prosent av kraftanlegget. Med forslaget retter vi oss etter EUs krav. Konklusjonen var blant annet at vannkraftnæsjonen Norge på kort tid vil bli husmann i det nordiske kraftmarkedet.

Kjell Rønningsbakk, redaktør i KraftNytt.no, tok med et «Et bestilt salgsras» utgangspunkt i ECONs utredning *Eierskapsnøytrale konsesjonsregler for vannkraftproduksjon*.⁹⁶ Her het det at endringer i regler vil føre til kommunale salg. I artikkelen ble det pekt på at kommunenes eierskap i kraftverk sikrer drift av sykehjem, veiutbygging, skoler og andre offentlige goder. Det finnes ikke norske private eiere som har kapital til å kjøpe kraftverk, bortsett fra kanskje Hydro. Ved å kjøpe norske vannkraftverk vil tyske kjerne- og kullkrafteiere oppfylle EUs direktiv om opprinnelsesgaranti for kraft, som betyr at alle leverandører må dokumentere at de selger en viss andel av fornybar energi.

Tidligere statsminister fra Høyre Kåre Willoch la med overskriften «Vannkraften bør forbli norsk» vekt på at vannkraften representerer nasjonale verdier.⁹⁷ Hjemfallsretten gir beskyttelse mot at utlendinger blir eiere av evigvarende norske ressurser. Dersom konsesjonæren ved hjemfall får rett til en andel av det hjemfalte anlegget eller en andel av det hjemfalte markedsverdi, vil det ytterligere stimulere utenlandske interessenter. Han mente at i og med at vi ikke er medlemmer av EU, er det våre tidligere unionspartnere som setter reglene. Etterspørselen etter vannkraft vil stige samtidig som klimagassene

skal reduseres. Økt nedbør som resultat av klimaendringer kan gjøre at norske vannkraftanlegg produserer mer. For et samfunn på vei mot eldrebølgen og slutten på oljeforekomster bør det legges mer vekt på hva en naturressurs kan gi om noen tiår, enn det som fremkommer i bedriftsøkonomiske analyser. Utenlandsk eierskap kan få betydning for nasjonal sikkerhet. Han stilte også spørsmål om hva som skjer når fremmede eiere får kontroll over kraftnett, telenett og dammer, og hvilke muligheter norske kontrollinstanser da har til å oppheve sikkerhetsrisikoen ved internasjonale eiere av infrastruktur.

Dagens Næringsliv var med sin lederartikkel «Selg og selg igjen» positiv til Hjemfallsutvalgets innstilling.⁹⁸ Bakgrunn for dette var de store omstruktureringene i kraftbransjen. Hjemfallsbestemmelsene ble til da Norge var fattig både på penger og kompetanse og trengte utenlandske investorer for å utnytte vannet. De som fremdeles ønsker å opprettholde skillet mellom offentlige og private eiere, har nasjonale motiver, det vil si å beholde norsk eiendomsrett til norske ressurser. Hjemfall også for offentlige eiere vil sikre et godt fungerende marked. Forslaget om konsesjonsperiode på 75 år fra lovinnføringstidspunktet fører til at kommunene får godt betalt. Det er ikke mange gode grunner til at kommunene bør eie kraftverk. Kraftverkene kan ikke flyttes fra Norge, så argumentet om offentlig eierskap for å sikre at produksjonen forblir i landet, kan ikke brukes. Dessuten er det en fornøyelse å selge noe man også kan selge igjen.

Enoksen står fast på tradisjonelt hjemfall

Andre fase i hjemfallsdebatten var da olje- og energiminister Odd Roger Enoksen, i strid med Hjemfallsutvalgets flertallsinnstilling, la vekt på at hjemfallsordningen skulle bestå slik den var. Forklaringen på dette var et regjeringsskifte. Einar Steensnæs fra KrF var olje- og energiminister da utvalget ble nedsatt.

På lederplass i Dagens Næringsliv i april 2006, med tittelen «Hjemfall mot EU», ble det lagt vekt på at ministeren med sitt valg om å stå fast på hjemfallsretten forskjellsbehandler syv prosent av vannkraftproduksjonen.⁹⁹ For politikere fortøner dette seg

95 Aftenposten 11.12.2004.

96 Adresseavisen 15.02.2005. ECON er et internasjonalt rådgivningsselskap.

97 Aftenposten 24.01.2005.

98 Dagens Næringsliv 26.10.2004.

99 Dagens Næringsliv 24.04.2006.

som Sareptas krukke. Kraftverkene kan selges med lange mellomrom, som gjør at man får nesten full pris hver gang. Dersom hjemfall var viktig, burde den også omfattet kommuner og Statkraft med overgangs- og overtakelsesregler som sikrer effektiv drift og vedlikehold av kraftverkene.

I Aftenposten i mai 2006 skrev daværende administrerende direktør i TV2 Kåre Valebrokk en kommentar med tittelen «Hjemfallen til Enoksen».¹⁰⁰ Her het det at hvis likebehandling innføres, er regjeringen redd for at utlendinger igjen skal kunne kjøpe seg inn i norske kraftverk. Tilleggsproblemet er at kommunale og private interesser står på samme side. Hvorfor det er så ille at utlendinger kjøper seg inn i norsk vannkraft, er uklart. Som eier av overføringsnettene har det offentlige fremdeles full kontroll over sikkerheten, og gjennom beskatning sikres offentlige inntekter. Valebrokk avsluttet med å spørre om kanskje Odd Roger Enoksen er redd for at utlendingene tar fossen med seg og går.

Tidligere direktør i NVE Erling Diesen argumenterte i en artikkel i juni 2006 under overskriften «Hvem skal eie vannkraften?» at et fritt kraftmarked krever offentlig eierskap.¹⁰¹ Markedsliberalisering har økt prisene på kraft og dermed også på norsk vannkraft. Derfor er det viktig at inntektene ender i offentlige kasser. Oppheves hjemfallsretten, vil vannkraftressurser bli kjøpt opp av betydelige europeiske kraftselskaper. Det vil føre til store økonomiske tap for landet for all fremtid. Kraftsystemet er en del av landets infrastruktur. Omtrent alle samfunnsfunksjoner svikter når strømmen blir borte. Krav om nasjonal sikkerhet kan underbygge et ønske om nasjonalt eierskap.

Nationen tok på lederplass opp spørsmålet «Kan Hydro bare ydmyke regjeringen?».¹⁰² Her ble det påpekt at Hydro er landets største private eier av vannkraft, og at konsernet åpent har gått ut med motstand mot hjemfallsretten og dermed regjerings standpunkt. Som storeier i selskapet har staten rett til å forvente lojalitet. Selskapets motstand mot hjemfall har vært kjent lenge. Artikkelforfatteren pekte på at det var Hydros stifter Sam Eyde som i sin

tid oppfant og innførte hjemfallsretten. Hydro tenker nå som de store internasjonale konsern. Bortfall av hjemfallsretten åpner for oppkjøp og store profitter. Reiten taler regjeringen midt imot. Det kan den umulig finne seg i.

Flere spørsmål enn svar

Hjemfallssaken skapte uten tvil debatt i norske aviser, først som reaksjon på Hjemfallsutvalgets innstilling og deretter Enoksens svar til ESA i 2006. En rekke personer uttalte seg. Argumentene var i stor grad knyttet til konsekvensene av endringsforslagene. En hovedsak var hva som vil skje dersom også kommunene skulle omfattes av tidsbegrenset konsesjon med hjemfall. Flere forutså at en likestilling av private og offentlige aktører ville føre til kommunale salg. De som var positive til forslaget, så på betydningen av et velfungerende marked. Et annet forhold var hva forslagene ville bety for fremtidige generasjoner. Vannkraft som ressurs er stadig mer lønnsom, fordi det er begrenset hvor mye som kan bygges ut, og det vil bli lagt miljøavgifter på andre kraftslag.¹⁰³ Mange argumenterte for at det ikke fantes norske aktører med nok kapital, og at utenlandske selskaper sto klare. I flere innlegg får leseren inntrykk av at det var snakk om en avvikling av hjemfall, det vil si i betydningen at man går bort fra prinsippet om offentlig eierskap. Denne feilaktigheten ble seinere påpekt i en kronikk av historiker Svein Ivar Angell.¹⁰⁴

Det var færre som diskuterte om, eller hvorfor, endringer var nødvendige. Hjemfallsutvalgets begrunnelse ble således i liten grad problematisert. Jeg tenker her på energiloven av 1990 og ulike endringer i konsesjonslovene i løpet av hundreårsperioden.¹⁰⁵ I og med at mye av fokuset var på kommunene, kunne vi forventet at kommuner som markedsaktører og hvordan dette samsvarer med vår forståelse av offentlig eierskap, i større grad ble problematisert.¹⁰⁶ I tillegg dominerte heller ikke en overordnet diskusjon om offentlig eierskap. Som lesere sitter vi dermed igjen med flere spørsmål.

100 Aftenposten 07.05.2006. Kåre Valebrokk har også med en lang innledning om bakgrunnen for den opprinnelige hjemfallsretten.

101 Aftenposten 22.06.2006.

102 Nationen 02.05.2006.

103 Fædrelandsvennen 19.09.2005.

104 Bergens Tidende 28.06.2007.

105 En artikkel som behandler noe av denne problematikken, er Adresseavisen 07.11.2005.

106 Temaet blir tatt opp i blant annet Stavanger Aftenblad 09.09.2005.

Viser norsk vannkraftpolitikk at offentlig eierskap er målet? I 2002 ble grensen for konsesjonspliktig kraftutbygging hevet fra 1000 til 4000 naturhestekrefter (Ot.prp. nr. 54 (2003–2004)). I prinsippet betyr det at en større del av norske vassdrag ikke er underlagt hjemfall. Utbyggingen i Norge i dag er nettopp fokusert på såkalt mini- og småkraftverksutbygging. Det finnes imidlertid bestemmelser om begrensninger knyttet til utnyttelse. Hvilken betydning har dette for offentlig versus privat eierskap? Et forhold som også var lite berørt, var norsk lovgivning og lovgivningen i andre vannkraftnasjoner.¹⁰⁷ Et spørsmål som vi i større grad kunne forvente, var hvem som tok saken inn for ESA. Nationen hadde her en rekke artikler som knyttet sammenheng mellom dette spørsmålet og Norsk Hydros rolle i saken.¹⁰⁸

Hva agter Regjeringen at foreta?

Den problemstillingen stortingsrepresentant Johan Castberg reiste i 1906, viser litt av bakgrunnen for introduksjonen av hjemfall i konsesjonslovene: «Hva agter Regjeringen at foreta til forebyggelse av, at vort lands vandkraft mer og mer gaar over i utenlandske hænder?» (Ot.prp. nr. 1 (1909):6).

På dette tidspunktet eide utlendinger 75 prosent av utbygd vannkraft i Norge. Særlig to forhold lå bak denne utviklingen: Vannkraften hadde fra slutten av 1800-tallet fått økt betydning og verdi i forbindelse med teknologi som gjorde det mulig å utnytte fossekraften til elektrisitet i stor skala til kraftkrevende industri. Det andre forholdet var at de nordiske land bygde på den private eiendomsretten. Grunneieren var i utgangspunktet eiendomsberettiget til det vann som var på grunnen, og bruksretten til vannet var begrenset av de til enhver tid gjeldende lover og regler. Vassdragsloven av 1887 videreførte privat eiendomsrett, men bidro til modernisering idet den åpnet for ekspropriasjon til fremme av regulering av vassdrag til industriell utnyttelse. Det ble nødvendig med Kongens tillatelse for å iverksette ulike arbeider i vassdrag. Lov om norsk statsborgerrett av 1888 innførte konsesjonsplikt for utenlandske enkeltpersoners og selskapers erverv av eiendomsrett eller bruksrett til faste eiendommer, bortsett fra bergrettigheter. For selska-

per med begrenset ansvar oppsto konsesjonsplikt når de ikke hadde sete i Norge og helt norsk styre. Loven var lett å omgå idet det var tilstrekkelig å etablere et i formen helt norsk styre. I land der de viktigste og større vassdragene var på offentlige hender, var det allerede startet en revidering av lovverket for å sikre offentlige interesser.¹⁰⁹ Vendepunktet i norsk lovgivning kom med den såkalte panikkloven av 7. april 1906. Utlendinger og aksjeselskap måtte søke konsesjon, men uten vilkår knyttet til. Panikklovens prinsipp om konsesjonsplikt for alle ikke-ansvarlige selskaper ble videreført i en midlertidig lov av 12. juni 1906. Samtidig ble det et ufravikelig krav at styret skulle ha sete i Norge. Det ble også etter hvert satt vilkår til konsesjonen. Det sentrale vilkåret for utenlandske selskaper var å overdra vederlagsfritt til staten vannfall med dammer, kraftstasjoner og tilhørende maskineri 75 år etter konsesjonstidspunktet.

Hjemfall var imidlertid ikke et ukjent begrep. Sveits hadde med lov av 1901 innført hjemfall uten vederlag til staten ved konsesjonstidens utløp. Komiteen som i 1906 så på forholdene i andre land, mente at en tilsvarende ordning i Norge var begrenset av vassdragsloven av 1887.

For vort eget lands vedkommende er muligheden af en til udlandets helt svarende koncesjonsordning antagelig udelukket allerede af den grund, at landets vandkraft er privat eiendomsret undergivent.

(Innstilling fra den af Justisdepartementet under 15de september 1906 nedsatte komité, Love med Forarbejder, 1909:27)

Det var også en oppfatning at å gjøre norske eieres utnyttelse av sine vannfall avhengig av vilkår som konsesjonsavgifter, billig kraft til staten, maskinaltariffer og hjemfall var i strid med Grunnloven § 105. I denne paragrafen het det at «Fordrer Statens Tarv, at Nogen maae afgive sin rørlige eller urørlige Eiendom til offentlig Brug, saa bør han have fuld Erstatning af Statskassen». I 1909 ble imidlertid konsesjonsplikt fastsatt for alle andre enn staten, kommuner og norske statsborgere for vannfall over 1000 naturhestekrefter. For dem som ble pålagt konsesjon, gjaldt tidsbegrensning og hjemfall for 60–80 år. Det ble innført vilkår om avståelse av konsesjonskraft til kommuner og eventuelt også sta-

¹⁰⁷ I en artikkel av Kjell Rønningsbakk i KraftNytt.no sammenlignes forholdene i Norge og Brasil. Nationen 23.05.2006.

¹⁰⁸ Nationen 27.04.2006, 28.04.2006, 29.04.2006, 02.05.2006.

¹⁰⁹ Se behandlingen i *Love med Forarbejder* 1909 og *Stortings Forhandlinger* 1909.

ten. Inntil en tredjedel av verdien av anleggene ved hjemfall skulle kunne tildeles de kommuner hvor anleggene var plassert. Det skritt konsesjonsloven av 1909 hadde veket tilbake for, nemlig å innføre konsesjonsplikt også for norske borgere, ble gjennomført i lov av 1917. Konsesjonstiden ble redusert til 50 år, alternativt 60 år med Stortingets samtykke (NOU 2004: 26, kap. 5.1).

Grunnloven § 105

Den 17de Mai refererte debatten om hjemfallsretten i Odelstinget. Avisen fremhevet at konsesjonstid på 70–80 år ikke ville få betydning for aktørene fordi deres økonomiske horisont ikke strakte seg lenger enn 20–30 år frem i tid. Videre ble det argumentert for at bøndene ville få det samme for fossene sine ved salg enten det var krav om hjemfall eller ikke.

Når bonden først har solgt, har han ikke annet ønske enn at staten får disse rikdommene innen en viss tid. For alt det man vet i dag, kan fossen om 100 år være verd 20 ganger så mye som i dag. Da ville det ikke være bøndene som fikk nytte av verdiøkningen, men industrien som satt med fossene. Vil det ikke være tryggere for bøndene og alle andre å vite at det er staten som vil eie disse til slutt?

(Den 17de Mai, 12.06.1909)

I en artikkel i avisen Hordaland ble forholdet til Grunnloven § 105 diskutert.¹¹⁰ Forskjellen mellom Venstre og Høyre var, ifølge avisen, at Venstre ville at staten om et par mannsaldrer skulle ha rett til å ta vannfallet fra utlendinger og uansvarlige selskaper, mens Høyre ikke ville at samme skulle gjelde for norske uansvarlige selskaper. Handlet Venstre mot bedre viten i forhold til § 105, så gjorde Høyre det også. Om kjøperen er utenlandsk eller innenlandsk, har ingenting å si i forhold til krenking av den private eiendomsretten, fordi det er ikke kjøperens eiendomsrett det gjelder. Det var også et faktum at bønder som solgte etter at konsesjonslovene ble innført, fikk mangedoblet pris for fossene sammenlignet med dem som solgte før. Avisen presenterte også beregninger som viste at Norge hadde mer vannkraft enn de fleste andre land, og i tillegg var den lettere tilgjengelig. I utlandet var man på vakt mot storkapitalen og gikk langt i hjemfallsretten til staten.

¹¹⁰ Hordaland 17.07.1909.

¹¹¹ Dagbladet 01.06.1909.

¹¹² Teknisk Ukeblad nr. 5 1909:36–39.

Dagbladet skrev om vannkraftens monopolisering som svar på en artikkel i Morgenbladet.¹¹¹ Morgenbladet hadde vist hvordan en sammenslutning av mektige elektriske kompanier i USA skaffet seg monopol på landets vannkraft. I USA var kapitalen innenlandsk. Kunne man nå håpe at Morgenbladet anerkjente nødvendigheten av Venstres konsesjonsprinsipper både i forhold til utenlandsk og innenlandsk kapital? I utgangspunktet var det riktignok utenlandske oppkjøp av norske fossefall som var problemet. Etter hvert i diskusjonen var det kommet frem at det var de allmenne interesser fremfor de privatkapitalistiske interesser som måtte beskyttes. En monopolisering på få hender ville føre til ubotelig skade for hele samfunnet. Dagbladet harselerte med Høyres tolkning av § 105. Dersom man ved lov bestemte at salg av et vannfall til et innenlandsk selskap alene kunne skje på begrenset tid og mot overgang til staten, så var dette av ekspropriasjonsartet karakter, og da krevde den ifølge § 105 erstatning for det tap selger fikk fordi han ikke fikk så mye for vannfallet som han ville fått uten slike begrensninger. Ifølge Høyre kunne bestemmelsen imidlertid gjelde for utlendinger. I dette tilfellet skulle selger ikke ha erstatning for tap, selv om tap i eiendomsverdi var like stort i begge tilfeller. Dette er den mest selvmotsigende grunnlovstolkningen. Hvorfor opplever man en motstand mot å gjøre lovgrep som sikrer, i likhet med i andre land, allmennhetens rett til naturressurser? Staten har andre interesser å ivareta, nemlig samfunnets interesser, og det er denne interessen som forsvarer at vannkraften etter noen år går over på staten.

Ekspedisjonssjef Arne Carlsen holdt et foredrag i Den norske ingeniør- og arkitektforening om staten og vannkraften. Foredraget ble gjengitt i Teknisk Ukeblad.¹¹² Han ga en oversikt over vannkraftens historie og vassdragslovgivningens utvikling i Norge. I de fleste europeiske land var alle større vassdrag i prinsippet felleseie. For utbygging av offentlige vassdrag var konsesjon nødvendig. Benyttelse av private vassdrag krevde også spesiell tillatelse, men denne var ikke forbundet med tidsbegrensning. Forskjellsbehandling av utenlandske og norske selskaper i konsesjonslovgivning ville få karakter av særlovgivning. Det var aldri forutsatt at den private eiendomsretten skulle strekke seg så langt som det

nå ble hevdet. Lovgivningen skal sikre at vannkraften ikke monopoliseres på få, private hender. Det sies at lovgivningen er sosialistisk, men da har omtrent hele Europa vært sosialistisk siden romernes dager.

Teknisk Ukeblad publiserte også høyesterettsadvokat Johannes Berghs foredrag.¹¹³ Han slo fast at landets lovgiving fra de eldste tider har anerkjent den private eiendomsrett. Grunneier var, hvor ikke særlige rettsforhold medførte avvikelser, til like eiendomsberettiget til det vann som fantes på grunnen med den begrensning som følger av lov eller sedvane. Han henviste til justisdepartementets uttalelse av 1907 om at gjeldende vassdragslovgiving som stemte overens med den fra gammel tid gjeldende rettsoppfatning hos oss, anerkjente privat eiendomsrett til vassdrag, og denne eiendomsretten innbefattet også retten til å nyttiggjøre seg vannet som kraftkilde. En ny lov kunne ikke forandres uten krav om erstatning. Ellers gikk man Grunnloven § 105 for nær. Hans konklusjon var at i løpet av få år hadde politikerne gått fra et forslag som var nasjonalt motivert, med begrensninger i forhold til utenlandsk kapital, til et forslag som omfattet eiendomsretten.

Fare for monopolisering

Argumentene for og imot introduksjon av hjemfall i 1909 var i prinsippet en diskusjon om hjemfall også skulle omfatte norsk kapital. Det finnes lite i diskusjonen som viser at det var motstand mot å innføre hjemfall for utenlandsk kapital. Motstanden mot hjemfall for norsk kapital gjaldt den private eiendomsretten som var nedfelt i vassdragsloven av 1887, og forholdet til Grunnloven § 105. Et argument var at staten ikke kunne overdra privat eiendom vederlagsfritt. Et annet argument var konkurransesituasjonen. I tilfeller der norsk kapital ble gitt samme vilkår som utenlandsk, ville det virke hemmende på norsk utnyttelse av vassdragene fordi kapitaldannelsen var svakere. Felles lovregler ville fremme utenlandsk kapitaldeltakelse. Argumenter til fordel for hjemfall for både norsk og utenlandsk kapital var faren for monopolisering av kraftressursene, som var like store enten det gjaldt utenlandsk eller norsk kapital. Det var vanskelig å finne opphavet til kapitalen. Et annet moment var at man ikke

ville forskjellsbehandle private aktører. Det var viktig å sikre en lovgivning som i større grad samsvarte med andre land, og å unngå særlovgiving. Utenlandske forhold ble dermed trukket sterkt inn i debatten, både når det gjaldt lovverk, kraftressurser og monopolisering. Diskusjonen var et svar på en ny situasjon. Det fantes lite kunnskap om fossens markedsverdi etter at ny teknologi gjorde at kraften i vannet kunne utnyttes til produksjon av elektrisitet. Fossen, som tidligere hadde vært brukt til å drive kverner og småindustri, var nå blitt en attraktiv vare.

Det ble sagt lite eksplisitt om kommunene i avisdebatten. Er det fordi deres rolle var innforstått og så selvfølgelig at det ikke behøvde en nærmere diskusjon, eller var det utelukkende en diskusjon om staten versus privat kapital? Først etter 1909 kom kommunene til å spille en rolle i kraftforsyningen.¹¹⁴ I utredningsarbeidet finner vi imidlertid henvisninger til distriktene som viser betydningen av et bredt offentlig eierskap til vannkraftressursene.

Men dessuten bør der ved utfærdigelsen av lovregler paa dette omraade ikke alene tages hensyn til det formaal at regulere den utenlandske kapitalens erhvervelse av vore naturherligheter, men til like og uavhengig herav til det andet forannævnte formaal at hævde allmenhetens, statens og distriktenes interesser i disse naturrigdommenes utnyttelse.

(Ot.prp. nr. 1 (1909):47)

Historien gjentar seg

I begge perioder hersket det usikkerhet om konsekvensene av forslagene. Dette kommer til uttrykk ved at argumentene og synsvinklene er mange. Et annet fellestrekk er at internasjonale forhold spiller en vesentlig rolle. På begynnelsen av 1900-tallet ble det vist til at norsk lovgiving skilte seg fra vassdragslovgivningen i en rekke andre land. Internasjonal kapital var interessert i å investere i Norge og hovedtyngden av utbygd vannkraft var allerede på utenlandske hender. Lovgivingen skulle sikre offentlig kontroll over vannressursene. Ved å gå inn for hjemfall både for utenlandske og norske uansvarlige selskaper ville man hindre særlovgiving. I dag er hovedtyngden av vannkraftproduksjonen på offentlige hender. Landets deltakelse i europeisk samarbeid gjennom EØS-avtalen har ført til diskusjon om hvordan hjemfallsretten kan utformes. Utenlandsk

¹¹³ Teknisk Ukeblad nr. 5 1909:162–179.

¹¹⁴ Plan for den kommunale og fylkeskommunale kraftforsyningen for Hordaland ble presentert i 1918. Da var riktignok utviklingen i gang.

deltakelse i kraftbransjen blir i dag på den ene siden sett på som en trussel for blant annet forsyning og sikring av offentlig kontroll, på den andre siden blir slik deltagelse sett på som et middel for å oppnå et effektivt marked. Kritikken er nå rettet mot at privat og offentlig kapital forskjellsbehandles, i motsetning til i 1909, da diskusjonen var mellom utenlandsk og norsk privat kapital. Målet i 1909 var offentlig kontroll over vannkraftressursene, som med ny teknologi hadde fått en stor verdi og betydning. I utgangspunktet var de politiske partiene enige om at det måtte på plass et regelverk for å sikre vannkraftressursene på nasjonale hender, slik at diskusjonen i hovedsak dreide seg om hvorvidt også norsk kapital skulle underlegges krav om hjemfall. Argumentet i dag om behovet for bredt offentlig eierskap i kraftsektoren var ikke fremtredende i 1909. Samtidig har vi sett at distriktshensyn er inne i utredningsarbeidet, og det faktum at kommuner sammen med norske borgere ikke ble omfattet av hjemfall, bekrefter tanken om bredt offentlig eierskap. Generasjonsperspektivet finner vi igjen i begge perioder. Lovverket skal sikre at beslutningsmulighetene til fremtidige generasjoner blir ivarettatt.

Med hjemfall på museum

Undersøkelsen viser at avisartikler ikke nødvendigvis er den beste kilden til bred kunnskap om hjemfall. Ved å hente informasjonen utelukkende fra denne kilden vil leseren i de fleste tilfeller ikke få et godt nok bilde av sakskomplekset. I leserinnlegg og kommentarer er kun enkeltargumenter trukket frem. Vi sitter igjen med mange spørsmål, som bakgrunnen for hvorfor hjemfall ble et aktuelt tema på begynnelsen av 2000-tallet. Er det liberaliseringen av kraftmarkedet som er hovedårsaken? I lys av EFTA-domstolens konklusjoner i 2007 var det imidlertid praktiseringen av lovverket som skapte usikkerhet om målet var offentlig eierskap. Denne problemstillingen var ikke tydelig i debatten.

Sammenligningen av perioden for introduksjon av hjemfall og perioden for forslag om endring av hjemfall viser store likheter. Problemstillingene var knyttet til endringer i vannkraftens verdi med utgangspunkt i markedsetterspørsmål. Bakgrunnen var ny teknologi og internasjonalisering. Internasjonal kapital spilte en viktig rolle i begge periodene. For å øke forståelsen for hvorfor institusjoner endres eller kommer under press, er det viktig å se utvik-

lingen i et lengre tidsrom. Det er nettopp her museene har sin styrke. Innen mange temaer vil det å se dagsaktuelle hendelser i et mer langsiktig perspektiv være nyttig. Samtidig er museet ofte enkel i sin formidling. Det skal nå en bred publikumsgruppe i både alder og utdanning. Det vil derfor alltid være en fare for at et komplisert tema blir formidlet på en for enkel måte, i den betydningen at publikum ikke får den nødvendige kunnskap. Ulike virkemidler kan knyttes til en skrevet tekst. Gjenstander, film, foto, lys- og lyduttrykk gir større bredde og dybde i innholdet. I formidlingen bør museet i større grad tørre å stille spørsmål ved det vi ikke forstår.

Litteratur

- Angell, Svein Ivar (2006): Aktieselskabet Tyssefaldene og konsesjonsspørsmålet, i: Gravdal, Jan og Vidar Våde (red.): *Tyssefaldene. Krafttak i 100 år. 1906–2006*. Tyssedal og Bergen: AS Tyssefaldene / Nord 4.
- Angell, Svein Ivar (2006): Den historiske bakgrunnen for heimfallsinstituttet. *Magma – tidsskrift for økonomi og ledelse*, årg. 9, nr. 5–6.
- Angell, Svein Ivar (2007): Hjemfall og kommunalt bortfall? *Bergens Tidende*, 28. juni.
- Arnesen, Finn (2006): EØS-retten og heimfallsretten. *Lov og Rett* nr. 4 2006.
- Bjørsvik, Elisabeth (2005): *Offentlige tjenester i Norge 1830–1865 innenfor rammen av historiske nasjonalregnskaper*. Avhandling for graden dr.oecon, Norges Handelshøyskole.
- Byrkjeland, Martin (2007): Vatnet, fjella og fjorden. Kraft- og industrisystema rundt Hardangerfjorden, i Bjørsvik, Elisabeth og Lars J. Låte (red.): *Vannkraft og kraftkrevende industri i Norge 1900–2006*. Tyssedal: Norsk Vasskraft- og Industristadmuseum / Odda Trykkeri AS.
- Elgesem, Frode og Ane Grimelid (2008): Nytt fra EF-domstolen. *Tidsskrift for Eiendomsrett* nr. 1 2008.
- Hodne, Fritz og Ola Grytten (2000): *Norsk økonomi i det 19. århundre*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hodne, Fritz og Ola Grytten (2002): *Norsk økonomi i det 20. århundre*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hodne, Fritz (1984): *Stortingssalen som markedsplass. Statens grunnlagsinvesteringer 1840–1914*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kolstad, Olav (2007): Hjemfall – to skritt frem og ett tilbake? *Lov og Rett* nr. 9 2007.

- Love med Forarbeider* (1909).
- North, Douglass C. (1990): *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NOU 1994: 12 *Lov om vassdrag og grunnvann*.
- NOU 2004: 26 *Hjemfall*.
- Ot.prp. nr. 1 (1909) *Angaaende utfærdigelse av lov om erhvervelse av almindelig fast eiendom, vandfald og bergverk m.v.*
- Ot.prp. nr. 54 (2003–2004) *Om lov om endringer i lov 14. desember 1917 nr. 16 om erverv av vannfall, bergverk og annen fast eiendom m.v. og lov 14. desember 1917 nr. 17 om vasdragsreguleringer*.
- Ot.prp. nr. 61 (2007–2008) *Om lov om endringer i lov 14. desember 1917 nr. 16 om erverv av vannfall, bergverk og annen fast eiendom m.v. (industri-konsesjonsloven) og i lov 14. desember 1917 nr. 17 om vasdragsreguleringer (vassdragsreguleringsloven)*.
- Støle, Frode og Gunnar Martinsen (2007): *Private aktørers kjøp av kraftverk: Hvor lenge er det til hjemfall? Lov og Rett nr. 1–2 2007*.
- Thue, Lars (1996): *Strøm og styring. Norsk kraftliberalisme i historisk perspektiv*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Hjemmet i skjæringspunktet mellom lokale og globale strømninger

Hvilke følelser og opplevelser er knyttet til unge menneskers etablering av eget hjem? Og hvordan påvirkes denne prosessen av lokale og globale strømninger?

Denne artikkelen diskuterer hvordan hjemmets utforming er en prosess som unge mennesker er sterkt engasjert i. Prosessen bekrefter parforholdet gjennom diskusjon om estetikk, funksjonalitet og rollefordeling. De unge har gode opplevelser knyttet til det å bo i en rural kontekst. Likevel er flere ambivalente når spørsmålet om hvor de vil bo i fremtiden, kommer opp.

Hjemmet er knyttet til dype følelser av kjærlighet og omtanke. Mange unge mennesker bruker mye tid og penger på å forskjønne hjemmet slik at det blir et attraktivt sted å være.

Artikkelens problemstilling er knyttet til spørsmål om hvordan lokale og globale impulser påvirker tilhørighet og identitet, og hvordan *hjemmet* speiler denne prosessen. Vi tar opp en rekke spørsmål knyttet til etablering av et hjem. Hvordan skal et hjem se ut? Hvordan er arbeidsdelingen i hjemmet? Er parenes bosted i Bygde-Norge et bevisst valg ut fra kriterier som trygghet, nærhet til familie og interessante arbeidsmuligheter, eller lengter de etter «noe annet»? Konstruerer det enkelte individ, som reflekstivt subjekt, sin identitet i en relativt uoversiktlig virkelighet? Preger strukturelle trekk ved samfunnet handlingene? Hvordan påvirkes de unge vi har intervjuet, av «det globale»? Giddens (1990) mener at forholdet mellom globale påvirkninger og personlige disposisjoner er et av modernitetens kjennetegn. Hans postulat er at individet (selvet) skaper seg selv, og i denne prosessen bidrar individet til sosiale påvirkninger som er globale i sin konsekvens uansett hvilken lokal kontekst handlingene utspilles i. Vi vil

altså se på det relasjonelle forholdet mellom det lokale og det globale og mer spesifikt hvordan globale impulser oppfattes og fortolkes lokalt.

Det lokale og globale utspiller seg ikke i to ulike rom. Det er strømninger som flyter i hverandre. Dualismen by og land er betraktningmåter som henspiller på kulturelle ulikheter. Byen assosieres med en moderne kulturell kompleksitet mot bygdas enklere former basert på tradisjon og hjemsted. Mens Bygde-Norge har vært brukt som utgangspunkt i konstruksjoner om «det norske» og har blitt sett på som ekte bærere av norsk kultur og norske verdier, har byene blitt betraktet som unorske. Bygd står på denne måten mot by, der bygd symboliserer det nasjonale, naturen og det trygge, mens byen representerer det lumske og fremmede (Witoszek 1994).

Men bygdene er også utsatt for en modernisering som ikke oppdages av de «urbanofile». Et urbant etos gjør seg gjeldende også på bygdene, sier Karlsen (2002), som finner empirisk belegg for å hevde at modernisering i betydning internasjonalisering, urbanitet og globalisering ikke bare er et urbant fenomen, men noe som også preger lokalsamfunn. Begrepene lokal og global er i utgangspunkt ikke så lette å operasjonalisere, men det vi ved denne studien prøver å få vite noe om, handler i stor grad om hvordan unge mennesker i en rural kontekst lever og forstår sin samtid. Vi ønsker å finne ut om det enkelte individ ikke lenger betrakter familie og fellesskap som viktig. Den flytende modernitet, mener Baumann (2000), er preget av at det ikke finnes en klar tilhørighet å tre inn i. Normer og verdier i et samfunn er ikke lenger like selvfølgelige og gir således ikke en fast ramme å lene seg mot. Baumann kan

på sett og vis sies å ha et kulturpessimistisk syn. Hans tese er at alt flyter, alt er i bevegelse, ingenting er fast. Samfunnet er fragmentert, uforutsigbart, og mennesket føler avmakt innenfor strukturendringer som tjener globale næringsinteresser. Lokalsamfunn oppløses, nærbutikken forsvinner, og man kan ikke lenger gå i banken og snakke med noen man kjenner. Dagens mennesker blir møtt av en telefonsvarer. Sentralt i moderniteten står begrepet frihet. Begrepet har endret karakter fra å kjennetegne krav om politisk og religiøs frihet – frihet fra undertrykkelse til frihet som er knyttet til personlig utfoldelse og uavhengighet: «Vi kan skaffe oss alt det vi ønsker (konsumentfrihet), og gjøre akkurat det vi vil (normfrihet)» (Baumann 2000:12). Disse kjennetegnene, mener han, er viktige trekk ved moderniteten. En liten studie som denne er neppe egnet til å tilbakevise eller imøtekomme Baumanns teorier, men vi kan bruke hans tanker om modernitet til å stille noen spørsmål om empirien vi har samlet inn.

Det er foretatt intervjuer med 7 samboerpar/ektepar, i alt 14 informanter. Alle unntatt 4 er fra Indre Sogn, og de bor i ulike kommuner. Noen av kommunene er typiske jordbrukskommuner, en kommune er et skolesenter for hele regionen, mens industri preger en kommune. Informantenes tilhørighet til arbeidslivet spenner vidt fra arbeid i fabrikk og helsearbeid til administrasjon og skole. Informantene er i alderen 30–40 år, og de er småbarnsforeldre. Alle bor i eget hus. Undersøkelsen er basert på kvalitative intervjuer. Vi har benyttet åpent strukturert intervju i samtalen med informantene. Informantene har snakket fritt innenfor de tema som har blitt tatt opp gjennom våre spørsmål. Vi har hatt båndspiller, og alle intervjuene er transkribert, med unntak av ett. Her ble det skrevet referat.

Felles språk gir mulighet til å dele kunnskap og refleksjoner. Sosiale handlinger forstås derfor ut fra vår kjennskap til den kultur og den mening aktørene legger i handlingene. Mening er således noe som kan forstås og analyseres ut fra de tegn og symboler som fremkommer i en bestemt kontekst. I denne studien er det aktørenes forståelse av ulike fenomen knyttet til hjemmet som er i sentrum.

Hjemmet

I det borgerlige hjem sent på 1800-tallet var det overdådigheten som sto i sentrum. Pompøse sittemøbler, dører og vinduer ble drapert med fløyel og

silke, og et vell av pyntegjenstander var arrangert i tablåer. I motsetning til allmuen hadde borgerskapet etter hvert et klart skille mellom de private rom – soverommene – og de mer offentlige rom, som ulike stuer hvor man kunne ta imot gjester. «Som aldri før investerer familiene nå tid og penger i å utforme sitt hjemmemiljø, å bygge opp hele landskap og stemninger i rom etter rom» (Frykman og Løfgren 1994:105). Hjemmet er preget av romantikk og sentimentalitet. Det var borgerskapets smak og hjemmets inndeling i private og mer offentlige sfærer som etter hvert ble overtatt av de mindre kondisjonerte. Borgerskapets smak og estetikk ble vurdert som bedre og mer verdt enn allmuens og ble et ideal for andre samfunnsgrupper.

Hjemmet blir en verden der det skal gjelde andre økonomiske og moralske lover enn i produksjonslivet. Hjemmet står for det emosjonelle, for kjærlighet, omsorg og beskyttelse, for varme, harmoni og trivsel. Kvinnene blir hjemmets voktere og hjemmehyggenes forvalter, og i barndomsminner blir mor og hjem uløselig forent.

(Frykman og Løfgren 1994:110–111)

Sitatet over er knyttet til en beskrivelse av hjemmet for 100 år siden. Kan vi fortsatt ta for gitt at hjemmet oppleves å ha de samme kvaliteter ved seg som beskrevet ovenfor? Har hjemmet den samme mening for våre informanter?

Våre informanter bor i ulike bygder og har ulike typer hus. Unntaket er tre familier innenfor et lokalt område i en bygd. Husene der er typehus med relativt lik arkitektur som er satt opp etter en bestemt standard og planløsning. I den grad de har kunnet påvirke selve husets form, har det vært gjennom kontakt med byggmesteren om utforming og spesielle ønsker om bestemte kvaliteter knyttet til materialvalg. De tre familienes hus er av beskaffenhet og beliggenhet relativt like, og de er plassert innenfor samme lokalitet. Familiens plassering i det sosiale rommet leder til en sammenfallende praksis, og dette understrekes ytterligere ved at de uttrykker seg relativt likt språklig om hva de ønsker og drømmer om.

Alle familiene i utvalget vårt har, med unntak av én familie, en relasjon til bygda ved at enten mor eller far er oppvokst der. Det innebærer at de har en betydelig del av sin sosiale arv og tilhørighet knyttet til stedet gjennom slekts- og vennerelasjoner. Sam snakking med naboer og venner bekrefter og befester visse preferanser, og de sier gjerne at de lærer eller får ideer fra andre i sine lokale fellesskap.

Hjemmets inderlighet

Gjennom byggeprosess og innredning av hjemmet forteller individet ikke bare om seg selv, men også om den tid og det rom hvor fortellingen om hjemmet finner sted.

Hjemmeinnredning er en kulturell praksis med sterke emosjonelle understrømmer. En av informantene setter ord på dette: «[...] men dette her e liksom det du har lagt sjela di i, personligheten din og ... liksom atte me har lagt atte, eller det e meg i huse då, at det e meg og han, det er nokke me har lage og ordna sjøl og ...»

Sjelen er et uttrykk for inderlighet, for lidenskap, for selvet og kjernen i mennesket. Sjelen er essensen i en kropp som endres (Gilhus og Mikaelsson 2007). Sjelen symboliserer det innerste i mennesket og brukes språklig til å fortelle om noe som oppleves som vesentlig. Her forteller informanten hvordan hun tenker at personlighet og sjel er knyttet sammen, og at dette vises gjennom den prosessen det er å skape et hjem. Ovennevnte utsagn er ikke så forskjellig fra det som ble uttalt om hjemmet for 100 år siden. Men nå er det ikke bare mor som assosieres med hjemmet, nå er far også blitt synlig. Ovennevnte utsagn viser at det å ha et hjem ikke bare er viktig for å ha et sted å sove, spise og slappe av. I tillegg bekrefter hjemmet parforholdet, den intime og nære relasjonen mellom et par. Gjennom forhandlinger og diskusjoner om hjemmets materielle utforming bekreftes parets bånd til hverandre.

Om å skape et hjem

Hjemmet viser til begges arbeidsinnsats og kreativitet. Slik gjenspeiler hjemmet aktørenes personlighet. Hjemmeinnredning handler således om langt mer enn konsum.

«Alt me har kjøpt inn, har jo me liksom snakkt om i lag, og ... kje me ska og ikkje, og om me ska ta nokke annar og ... For det har jo nokke me husholdning og økonomi, og ... det er ikkje berre te å stikke av og handla. Så der er me flinke, der ...». Dette utsagnet viser også at den totale frihet i forhold til konsum ikke eksisterer. De unge har en partner å forholde seg til og som må være enig, ellers blir det ikke noe kjøp. I tillegg er det også økonomiske grenser. Den normfrihet som Baumann (2000) mener kjennetegner mennesker i den moderne tid, er ikke til stede i informantenes fortellinger om hvordan de går frem når skal kjøpe noe nytt til huset.

Kari forteller at før de bygget huset og flyttet inn der, opplevde de at de bodde mer eller mindre i en koffert, «men når me då fekk vårt eige, så var det veldig godt». Arne støtter opp om dette: «Det er ... størrelsen, trur eg, størrelsen og at det er ditt liksom ... ikkje nokon andre som bestemmer.» Kari tilføyer: «Det som i alle fall var veldig viktig når me bygde då, det var at me ville ha et stort kjøkken og bad. Og det var i forhold til at ... når me vokste opp, så var det små bad og kjøkken. Så det var me veldig bevisst om.»

Huset er stort, og med to barn er det god plass til alle. Begge er vokst opp i blokkleiligheter, og Kari forteller at med fire søsken var det ikke akkurat god plass. Det å bestemme selv som de nå gjør etter å ha fått eget hus, viser seg å være viktig for alle informantene. Foreldrenes livsstil og smak knyttet til innredning av barndomshjemmet står som referanse for en rekke utsagn fra våre informanter. Stort sett er utsagnene negativt innstilt til foreldrehjemmets interiør, og ingen ønsker å kopiere det. Men foreldrehjemmet fungerer som en klangbunn, der eget hjem relateres til barndomshjemmet. En allmenn velstandsutvikling vil ha betydning for disposisjoner som gjøres, og familiene kan ha ervervet ny økonomisk eller kulturell kapital som dreier smakspreferansene. Venner, naboer eller glansete interiørmagasiner kan muligens inspirere (i varierende grad) valg av interiør og kjøp, men det er en sterk opplevelse og formidling til oss om autonome valg uavhengig om huset er typehus eller arkitekttegnet. Det er deres personlighet som speiles i hjemmet. Om innredning allikevel skulle være et uttrykk for sterkere påvirkning fra andre inspirasjonskilder enn informantene gir uttrykk for, ville det uansett være vanskelig å innse det i den alminnelige betraktning av huset og hjemmets følelsesladde inderlighet.

Hjemmet viser tilbake på dem som bor der. Et par i en liten bygd bygget hus to ganger. Første gangen bygget de akkurat slik de selv ville, men kom likevel til at det ikke var slik de ønsket å ha det. Huset var ikke riktig. Det var ikke dem – slik de egentlig var. Det første huset var en omvei på vei mot et mer autentisk jeg, eller en justering som brakte dem mer i overensstemmelse med habitus. Denne prosessen gikk ikke upåaktet hen i en liten bygd. «Å, då va da å bite i da sure eple ... å sei, nei vi tok feil. Og da e jo ikkje berre berre å gjere i ei lita bygd heller.»

Det ble snakket om familien som bygde hus i bygda og flyttet like etter for å bygge et annet hus samme sted. De solgte ikke og flyttet ikke til et annet sted fordi de måtte, det var verken for lite eller for stort, og de kjøpte en ny tomt i samme bygd. Denne prosessen bidro til at de reflekterte over hvem de var, og hva de ønsket, og de lot «bygdedyret» holde på med sitt mens de bygget et nytt og meget moderne hus med miljøvennlige løsninger. Uansett hvor bra dette prosjektet ble, så måtte familien tåle et visst normativt trykk fra omgivelsene – for omverdenen ville ikke umiddelbart støtte eller bifalle flytteplanene. I denne historien trer individet frem, mens kollektivet får mindre å si. Det kan også ha noe å si for gjennomføringen at en av ektefellene ikke er fra bygda og ikke lot seg påvirke av høylydt undring. Ektefellen som er fra bygda, syntes det hele var mer problematisk.

Et ønske om miljøvennlige løsninger er i seg selv et uttrykk for grupper med en habitus basert på en god kulturell vilje som er typiske for individer med god økonomisk og kulturell kapital, som denne familien har. Vekten på miljøvennlige løsninger sier samtidig noe om hvilken tid vi lever i. Tiltak for å spare miljøet er ikke en lokal idé. Det er en internasjonal, moralsk forankret dugnad med bred appell. Slik kan familier være deltagere i en større miljøbevegelse på samme tid som de er i sitt eget hus. Flere av familiene vi intervjuet, er opptatt av miljøet – de har løsninger som vannbåren varme i husene, er bevisste på hva de kjøper, spesielt av elektrisk utstyr, og de vil ikke være med på lettvent «bruk og kast». På den måten koples privatsfæren mot en kollektiv internasjonal bevegelse. Det særegne ved samtiden er at individer gjennom rask informasjonsflyt og brede internasjonale appeller kan delta og bidra inn i ulike bevegelse uansett hvor i verden en befinner seg.

De unge i dag, enten de arbeider på fabrikkene på Hydro eller på Høgskulen i Sogn og Fjordane har en helt annen økonomisk situasjon enn foreldrene hadde. Bare en av våre informanter kommer fra et hjem som kan karakteriseres som øvre middelklasse, men også for denne informanten, som selv har en akademisk jobb, er det viktig å vise avstand til foreldrehjemmet ved å ta avstand fra nettopp den type borgerlighet som hans foreldre representerer. De ønsker ikke å ikke kopiere foreldres borgerlige stil. Det mener de ville legge føringer på deres liv som ikke passer – for de lever ikke slik foreldrene gjorde.

Siri forteller: «Når vi dreiv og skulle bygge, då var mor di opptatt av at vi ikkje skulle ha ei spise-stove, då, litt sånn ... og at om ikkje vi ville legge kjøkkene-bort i ein ende og heller ha ei stor stove der vi kunne både ha ein spisestuavdeling i sjølve stova, for når vi skulle ha større middags-selskap, så var det greit på ein måte. Og då prøvde eg liksom å sei det atte vi ha'kje så mykje sånne større finare middags-selskap, det e'kje sånn ein har her i bygda ...»

Informanten forteller at lørdag stikker gjerne andre småbarnsforeldre innom, og da spiser de «skjeve». Finere bordsetning blir det lite av.

Kari og Arne vil ha det stikk motsatte av hvordan foreldrene hadde det. Foreldrene var opptatt av «dilldall», veggseksjoner som var fylt av pynteting. Kari vil ha «reine linjer».

Foreldrene er bakgrunnsteppe når de unge diskuterer hvordan de vil ha det. Men foreldrehjemmet er også leverandør av det «nostalgiske» – det som gjør et hjem personlig. Det kan være gamle møbler, fra by eller hjemmesnekret på bygda av en i slekten. Siri og Anders har arvet et flygel, og i det moderne arkitekttegnete huset passer det inn selv om det musiske ikke får høy prioritet i en travel småbarnsperiode.

Det er verken nostalgi alene eller et ønske om å videreføre foreldrenes innredning som er saken her. En av informantene setter ord på hvorfor hun har en gammel symaskin stående: «Me har blant anna den symaskina der ... den e eg glad i ...» «Hvorfor er du glad i den?» «Det e for det at den har vært bestemor sin ... og så har ho mamma hatt den ... og så har eg fått den av ho.» «Så den betyr noe for deg?» «Ja det gjer den ... og så tykkje eg den e fin og den ... så den passa inn.»

Familiene vi har intervjuet, velger selv om det er noe de vil ha hjemmefra. De tar ikke imot gjenstander for å glede den eldre generasjon, men fordi det er noe som passer i hjemmet de er i ferd med å skape. Foreldrene kan ha møbler og gjenstander som blir riktige i deres eget hjem. Idealet for mange er den rette balansen mellom nytt og gammelt – «for å få litt personlig stil, kan du sei».

En kan se på ulike gjenstander i innredningen eller bruksgjenstander, som symaskinen, snevert ut fra deres materielle formål og symbolske verdi. Affeksjonsverdien i en eldre arvet symaskin ser en umiddelbart. De fleste gjenstanders materielle og symbolske verdi endres over tid. Symaskinen er således et teknisk formål som konverteres til symbolske

formål (Bourdieu 1986). Den oppfyller, slik informantene uttrykker det, noe personlig, noe som har tilhørt slekten, som gir den en mening langt utover de tekniske formål den engang tjente, eller smaken for det antikvariske. Flere av informantene har arvete møbler, enten de er laget av noen i familien eller kjøpt. Felles for disse er at de er kulturelt mangetydige. De er instrumentelle, det vil si de fyller en funksjon, men de spiller også en spesiell kommunikativ rolle ved at de peker tilbake på slekten. På den måten fungerer disse møblene som et spesielt kulturelt formidlingsmedium (Pedersen 1991). Møblene fungerer også ut fra distinksjonsformål, som det klassiske i det moderne.

Alle betraktningene om estetisk utforming av hjemmet refererer til vurderinger som på sett og vis markerer en avstand til foreldrehjemmet. Det begrunnes med et ønske om en personlig stil, noe som i tillegg til å være personlig også er en stil som finner legitimitet i samtiden. Eller, som vist, informanter vil markere et brudd med foreldrenes borgerlige stil, samtidig som dette stilbruddet springer ut fra samme posisjon i det sosiale rommet idet den estetiske vurderingen vektlegger form fremfor substans – det vil si at informantene gjør seg betraktninger om tingene og tingenes plassering i husets rom som understreker tingenes innbyrdes relasjoner med hensyn til stil snarere enn tingene i seg selv. Tingene, det vil si møblene, bildene, pyn-ten osv., er ikke noe i seg selv, men har sin verdi når de innplasseres i en helhet. Det uttrykker en relasjonell smak, det vil si det blir et spørsmål om form. Bruddene med foreldregenerasjonens praksis kan vise seg på flere måter. Familien kan ha beveget seg bort fra den sosiale posisjonen foreldrene hadde, og preferansene endres som følge av dette (det vil si noe mer enn den ofte omtalte velstandsøkningen). De kan også reprodusere samme posisjon, men uttrykke en smak som gjør opprør mot foreldregenerasjonens smak (vi ønsker ikke en borgerlig stil).

En av informantene forteller om huset som de har bygd. Det er et typehus, men de har satt sitt personlige preg på det og forandret fasaden. «Ja, dette hadde eg med heiman frå ... Huset ser egentleg ganske likt ut som foreldra mine sitt då so ... ja, dao likte eg denna der [fasaden], det hadde me alltid hatt heima.»

Samboeren er enig. Hun synes også fasaden er blitt fin, og hun erkjenner inspirasjonen fra sviger-

foreldrene – det passer, men tilføyer at ideer fra hennes foreldrehjem i hvert fall ikke skulle videreføres: «Det skal i alle fall ikkje sjå sånn ut ...»

De unge velger det som passer – det som er riktig for dem. Men det som passer, eller det de har en smak for, blir tydelig stilt opp i en relasjon til noe de har avsmak for. *Distaste is prior to taste*. Smakspreferansene er i sine egenskaper relasjonelle også der en uttrykker seg om personlig stil (Bourdieu 1986).

Så hva preger et moderne hjem i dag? Finnes det klare standarder for hvordan et godt hjem skal se ut? De unge vil ha et hjem som spiller deres individualitet, deres preferanser og smak. De er opptatt av interiør og trender, men mener at de ikke lar seg påvirke av reklame og interiørblader selv om de mest interesserte hjeminnrederne (to kvinner) vedkjenner seg inspirasjon fra disse. Når noen familier skifter ut de vanlige gardinene med panelgardiner, er det fordi naboer og venner har det. Venner synes å ha størst påvirkningskraft, og selv om autonomi blir fremhevet når informantene snakker om sine smakspreferanser, viser denne studien at det er vanskelig å ikke bli inspirert og imponert når venner har fått til noen smarte løsninger. Det betyr ikke at en ikke reflekterer over sine valg.

Det geografiske rommet tas i bruk fordi butikkutvalget og varesortimentet er begrenset lokalt. Møbler kan kjøpes lokalt hos Bohus, men de må reise til Bergen for å handle på IKEA eller Living, og det gjør de. Et par har brukt nettet og kjøpt stoler i Göteborg og ler godt, for i den globale verden er det ingen som har hørt om deres bygd, og frakten ble beregnet til nærmeste by som var gjenkjennelig for svenskene. Byen var Bergen, men hjemstedet deres ligger 4–5 timer fra Bergen. Et annet par har investert i moderne designmøbler, og disse kjøpes ikke lokalt, for verken service eller utvalg er godt nok der. Under et intervju bemerket vi et bilde som vi trodde pekte tilbake på den lokale kontekst, men det viste seg å være innkjøpt på møbelbutikken fordi det minnet om en ferie denne familien hadde tilbrakt i Syden og hadde ingenting med Sogn å gjøre. Reproduksjoner av lokale og også nasjonalt kjente kunstnere som Rumohr, Astrup, Vinjum og Eikaas glimrer med sitt fravær. Bilder på veggen kan godt være reproduksjoner av Michelangelo. Den lokale konteksten er fraværende i innredningen, men får likevel et visst gjennomslag i måten de plasserer møblene på.

Hjemmet i skjæringspunktet

Det er viktig å få mest mulig av naturen inn i huset. En familie har sløffet gardiner fordi de skal få bedre utsyn til vannet som ligger like ved. En av de to familiene som har et moderne arkitekttegnede hus, har lagt stor vekt på at de har utsikt til breen og fjellene. Samtidig peker informantene på bygdas fortrinn som et sted som er godt for barn, og som er trygt for alle. Alle mener at et godt lokalmiljø, fin natur som de bruker til turgåing, og ikke minst det å ha familie i nærheten, er verdifullt. De fleste mener at de bare i liten grad er påvirket av media og reklame, men tror at naboer og venner er mer påvirket. Er panelgardiner et tegn på at man følger med i tiden, ja så er det ingen grunn til å nøle for lenge før innkjøpet blir gjort. Derfor blir kjøp av enkelte gjenstander til huset underlagt en kort syklus eller levetid (på moten – ut av moten) i motsetning til den tidligere nevnte symaskin. Det er ingen tvil om at hjemmet omfattes med mye kjærlighet og interesse. Et hjem er ikke statisk – det er en prosess som handler om individuell kreativitet og pågangsmot. Prosessen handler om å vise seg frem for den andre

og miljøet rundt (se hva jeg har gjort!) og få bekrefte på seg selv fra partner og «de andre» i form av venner og naboer. Når hjemmet også handler om dette, er det forbundet med risiko.

I forstadsområder følger man med på hva naboen har. Arne og Kari markerte sin selvstendighet ved å la være å kjøpe den dyreste høytrykksspyleren som alle andre hadde. «[...] for eksempel en høytrykksspyler, så skal det være det beste, å ja, det e nesten sånn at ein skal ha det beste som naboen på mange måter ... så det e heilt morsomt, det e så da e psykologi i det, så det e heilt sånn at man tenke sånn, å berre på litt sånn irritasjon så gjekk eg og kjøpte ein høytrykksspyler på Rimi til seks hundre kroner og veit du da [mye latter], det var liksom ikkje godt nok.»

Der hvor de bor, skal det være ordentlig og litt dyrt. Folk har god råd, og det skal synes. Alle ferdighusene er ganske like, i havene er det like trampoliner, og skiller par seg ut ved å kjøpe noe som naboene ikke har, så kan det slå ut både negativt og positivt. Det finnes grenser. Kari og Arne er helt på grensen når de kjøper en billig høytrykksspyler – og de vet det, og de morer seg godt over denne historien. Denne fortellingen viser at de utfordrer de konforme forventningene som lett oppstår i et tett naboskap – det bidrar til å styrke samholdet dem imellom, og de viser en viss avstand til naboene ved å utfordre tryggheten og konformiteten i naboskapet.

Å være konsument i en liten bygd handler således også om at andre ser deg. Ovennevnte eksempel og eksemplet fra ekteparet som bygde hus to ganger, viser at strukturer som ofte er tause, kan bli reaktivert og komme til uttrykk når tradisjonelle grenser utfordres. Tradisjon kan slik forstått ha negative konnotasjoner som noe som begrenser tankemåter og handlingsmønstre, men det kan også oppfattes som noe trygt, noe som peker på at individet står i en større sammenheng (Selberg 1997). Vår empiri viser at individuell utfoldelse som utfordrer det konvensjonelle, er forbundet med en viss risiko i et lite miljø – risiko for et miljøes negative sanksjoner.

PC-ens vidunderlige verden

PC-en hadde en helt annen plassering i hjemmet enn det vi hadde forestilt oss. De fleste hadde plassert den i stuen eller på kjøkkenet, der den ofte hadde en sentral plassering. Britt sier om bakgrunnen for det: «Nei, eg bruke ikkje arbeidsrommet så

Hjemmet i skjæringspunktet

mykje, for då blir eg sitjande der åleine og Øvind åleine nede. Så han kjøpte en bærbar PC så han sitjer på kjøkenet – då er vi tilsamans.»

Et annet par som har PC-en i stuen, sier: «Eg kjøper en del dar, samlar på gamle postkort – dei kjøpe eg en del på ... Internett.» «Har du eget rom til det, eller ...?» «Nei, me ... sitte her i stova.»

En annen familie vi intervjuet, hadde PC på arbeidsrommet, men når vi kommer tilbake for å ta bilder, har PC-en fått en sentral plass i stuen. «Det er mykje bedre slik, då kan vi snakke saman og vera i lag.» Den ene kjøper klær til ungene, og den andre ser fjernsyn, men de er tilgjengelig for hverandre hvis de trenger å diskutere. De unge kjøper klær til seg og barna, de bestiller ferie og holder kontakt med familie og venner. Selv om familien ikke bor langt unna, kan det være greit å holde kontakt via e-post. Hobbyer dyrkes, og aviser og forbruksrapporter leses. Bortsett fra et par som delvis jobber hjemmefra, er datamaskinen ikke brukt til jobb, men til fritidssysler og konsum, til å være forbrukere sammen. Her kan de shoppe og vise hverandre med

en gang hva de har lyst på, de kan gå fra diskusjon om de skal kjøpe, til å gjøre det. Det forjettede land ligger bare et tastetrykk unna. Dessuten, de fine butikkene er ikke i nærmiljøet – de finnes derimot på nettet. Siri forteller: «Det er veldig, veldig ... ein heilt genial ting å gjere når ein bur sånn så ditta her med landpost og ... altså kompisane mine som bur i Oslo og Bergen, dei handla jo på nettet for dei må gå timevis til nærmaste postkontor for å hente tunge pakke, men vi får all posten på døra ... for oss e det heilt fantastisk. Så det e og sjølsagt fordi at eg, fordi at vi ikkje har tilgang til dei kule butikkane i Bergen eller Oslo, men så har vi det likevel på nettet. Så eg handla mykje på nettet, ja.»

Når også landpostbudet kommer med pakkene på døren, så spør det om ikke en slik lokal ordning er langt å foretrekke fremfor den mer urbane skikken med å tråle butikkene personlig. Informantenes forbruksvaner, det sosiale med å være sammen, har i sin konsekvens lenker til det globale samfunn. Den lille lokale dameforretningen kan ikke lenger konkurrere på et slikt marked. Det globale markedet gir

flere muligheter, det spiller ikke lenger noen rolle hvor man bor.

Er PC-en blitt det nye radioapparat som familien samles rundt, eller konkurrerer den med fjernsynet? Mye tid brukes til å lese aviser, holde kontakt med venner og familie, chatte, lese blogger og representere seg selv og familien gjennom bildestoff og personlige historier. Bare to av våre informanter bruker PC-en i jobbsammenheng. De er begge forskere og arbeider mye hjemmefra. De andre bruker den til hobbyer og konsum, enten det er reiser eller forbruksgjenstander. PC-en gir øyeblikkelig behovstilfredsstillelse. Den gir de samme impulsene til millioner av mennesker, men samtidig kan hver og en finne sin lille nisje, som for eksempel vår informant som samlet på postkort. Verden bindes sammen – eksempelvis diskuterer en annen av våre informanter med hele Europa på grunn av sin interesse for veteranbiler. I motsetning til radioen og fjernsynet kombineres en rekke funksjoner i PC-ens vidunderlige verden: Det kommersielle mot det seriøse. Du kan kjøpe stoler og sko fra et marked du ellers ikke ville hatt tilgang til, flørte, diskutere barneoppdragelse og finne de siste vitenskapelige artikler som er så nye at de ikke har rukket å komme ut i papirutgave. Et tastetrykk unna ... og alt kan skje!

Fra garasje til stue – den nye mannen

Et av de spørsmålene vi var opptatt av, var kjønnsrollemønsteret. Kjønnsrollene er preget av lange, seige strukturer, og vi spurte oss om vi ville finne mer konservative trekk i Bygde-Norge enn det som rapporteres fra de mer urbane strøk. Et av de spørsmålene vi stilte til familiene, var knyttet til preferanser når det gjaldt TV. Kåre forteller at han ser alle fotballkampene, og at Eva, selv om hun ikke er interessert, sitter sammen med ham. Vi kan se dette i lys av det Bausinger (1984) kaller «saving the togetherness in everyday life». At kvinner også i dag velger bort egne preferanser når ektefellers ulike interesser krysses, er det vel ikke tvil om, men det som vekker oppmerksomhet i dette intervjuet, er informantens insistering på at hun gjør noe for seg selv. «Eg strikker.» I dag er strikking noe som er blott til lyst. Det er ikke en nødvendig aktivitet, og det forventes ikke lenger at kvinner i hvert ledige øyeblikk strikker. At kvinner før behersket denne aktiviteten, var helt avgjørende for familiens økonomi. Men slik er det ikke lenger. Nå strikker hun fordi det

er en kjekk hobby. Å være i stuen samtidig som fotballkampen pågår, er ikke noe offer for henne. Hun gjør sine ting. Dette eksempelet viser, slik vi også har beskrevet ovenfor, at informantene velger forskjellige aktiviteter samtidig som de vil være sammen.

Materialet viser til selvbevisste kvinner som styrer og steller og har full kontroll med barns klær, nyanskaffelser til huset, som gardiner og duker, og som ofte tar initiativ til oppussing, mens større gjenstander, som møbler og hvitevarer, diskuteres med mennene. De er med i butikkene, og de kjøper i lag. Store innkjøp diskuteres. En ny stor kvantitativ undersøkelse (Synnovate 2008) viser at 70 % av kundene på IKEA er kvinner, og at de samme kvinnene mener at bare 4 % av mennene har størst innflytelse på hvordan hjemmet ser ut, mens en tredjedel av mennene selv mener de har størst innflytelse over hjemmet (Aspaas 2008). Våre informanter uttrykker noe annet. Alle informantene er ivrige etter å fremheve at hjemmet er noe de er sammen om. Arne sier om dette: «Det er ingen som tvinger igjennom sin egen vilje, for det går jo ikkje. Eg har jo meninger, eg og, når det kommer til stykket. Altså eg kan si nei ... nei, det blir ikkje aktuelt.»

Er de ikke enige, blir det ikke noe kjøp. Alle informantene understreker dette. Det er diskusjonen i forkant som er avgjørende. Undersøkelsen som IKEA viser til, sier ingenting om dette, den sier heller ingenting om hvor mange prosent av kvinnene som bare er innom for å kjøpe servietter og stearinlys, som også er kvinnenes domene i vår undersøkelse. Vi tror at en betraktning av kvinners interesser for interiør, pynt og dekor lett kan generaliseres til noe som gjelder arbeidsdelingen mellom kjønnene i hjemmet som sådan. Kvinnens rolle i hjemmet har historisk sett vært knyttet til det affektive, der hennes evner først og fremst har kommet til sin rett i den private sfære, mens mannens rolle var instrumentell og i offentligheten. Det våre informanter uttrykker, støtter ikke de vanlige stereotypiene om arbeidsdelingen mellom menn og kvinner i hjemmet eller stereotypiene om kvinnens posisjon i hjemmet og mannens posisjon i det offentlige. Øyvind understreker også diskusjonen de har i forkant av kjøp. «Vi diskuterer ganske masse, ja. For å sei det sånn, at eg liker å ha for eksempel eit fint skåp og sånne ting.» Øyvind har meninger og engasjerer seg. Også kjøkkenet er blitt slik Øyvind foreslo det. Alt som koster mer enn 100 kroner, diskuteres i lag.

Informantene har en rollefordeling seg imellom. Farger på tapet og gardiner overlater Øyvind til Britt. Derimot så trenger en ikke å se så langt bort fra fargen på stueveggene før blikket møter garasjen og hagen. Dette er i stor grad mannens virkefelt. På spørsmål til Arne forteller han om sitt forhold til interiørblader og hvordan han der henter inspirasjon til å få orden i garasjen. «Eg lika å se i dei. Men, eg e blitt mer hekta på sånn der tips og sånn ... om kordan du kan dekorere garasjen og ... eg e ikkje så nøye på gardiner og ... det styre der e ikkje mitt bord.» «Hvilke tips?» «Då tenker eg på kordan du kan ha hageredskapene på en fornuftig måte ... Du vil jo ha det ryddig og på plass ...»

Ryddighet og orden i uteområdet og garasjen er også viktig for hjemmets helhetsinntrykk. Her trer mennene frem fra en mer anonym tilværelse som tilskuere til tapet og nye sofaputer. Informantene poengterer viktigheten av at de snakker sammen og diskuterer felles kjøp til huset. Noe overlates til kvinnene, og noe har mennene ansvar for. Kjøkkenet er blitt en mer kjønnsnøytral arena enn det var da Gullestad skrev boken *Kultur og hverdagsliv* (1989). Her skriver hun (s. 53):

Hjemmet som helhet er i noe større grad assosiert med kvinnen enn med mannen. Kvinnen i huset er ofte den som har mest innflytelse på hjemmets innredning, og det er som regel hun som oppholder seg mest der og dermed bruker hjemmet mest. I tillegg er deler av hjemmet assosiert mer med det ene kjønn enn med det andre. Kvinnene har i særlig grad kjøkkenet som sitt domene, mens mennene har kjelleren, garasjen eller bilen.

Gullestads studie for 20 år siden viser det samme som vi finner, nemlig at det er en klar arbeidsdeling mellom kjønnene. Men det er ikke bare garasjen som er mannens arena, men hagen: klipping av plen og hekker samt anleggsarbeid, som å lage støttemurer og vedlikeholde gjerder og husflater. Dette er jo også en viktig del av hjemmet. Kjøkkenet kan ikke lenger sies å være et sted hvor kvinnene dominerer. I vårt utvalg tar mennene vel så mye del i matlaging og innkjøp som kvinnene. At kvinnene har mest innflytelse på hjemmets innredning, eller at hjemmet assosieres mer med kvinner enn menn, samsvarer ikke med det våre informanter uttrykker. På 20 år har det skjedd en dreining av ansvar og arbeidsoppgaver: Menn tar mer av det som før ble regnet som tradisjonelt kvinnearbeid. De passer barn, bytter bleier, lager mat, kjører de eldre barna til trening og følger opp slike aktiviteter. En av de

kvinnelige informantene sier dette: «Det e vel helst at Arne gjer mest [latter]. Du gjere mannsting og kvinneting, og eg gjer berre kvinnetinga.»

Arbeidsdelingen mellom kjønnene er endret siden 80-tallet og dermed også bildet av den moderne mannen. Hva har skjedd?

God mann og god far

Det er hele tiden en relasjon mellom nasjonale føringer og en diskurs om innholdet i mansrollen. Det har vært mye fokus på menns ansvar og omsorg for barn, og tilsvarende fokus på kvinners deltagelse i arbeidslivet, og spesielt på kvinners deltagelse i tidligere mannsdominerte deler av arbeidslivet. Men om en betrakter menns bevegelse fra den maskuline polen mot det feminine, og kvinners bevegelse fra den feminine polen mot den maskuline polen, så kan det allment se ut til at kvinner lykkes bedre innenfor maskuliniteten enn menn innenfor femininiteten. Hele den politiske diskursen og kjønnsdiskursen som sådan utvides stadig og skaper legitimitet for kvinners deltagelse i et stadig bredere spekter av samfunnsmessige oppgaver. Men om ikke menn i samme grad som kvinner har gått nye veier i arbeidslivet, har det skjedd endringer i mansrollen knyttet til den private sfæren.

I dag er det status for menn å være synlige og gode fedre. Det er ikke lenger selvsagt at det er slik som Gullestad (1989) skriver: «Når ektefeller diskuterer deling av oppgaver, vil mannfolkene ofte heller utvide noen av de typiske mannfolkoppgavene enn å bytte bleier og vaske gulv» (s. 58). Kvinnene er utarbeidende, de tilbringer ikke mer tid i huset enn menn. Noen av informantene våre kan fortelle det motsatte – med jobb, trening og samvær med venner er hun mer ute om kveldene enn han. Men det viktigste er kanskje det Øyvind formulerer når han snakker om «fatter'ns» interesse for hjemmet. «Nei, han var jo heilt ... han ha'kje interesse i det heile tatt, så det e ... Du veit visst du ser på generasjonen før, sånn fatter'n som e femtimodell og det, så va'kje det naturlig at dei var med på sånt. Men no e kvinnfolka litt meir sånn at no i dag vil dei *at* me ska være med.»

At far ikke deltok i husarbeid og diskuterte nyan-skaffelser med mor, var helt naturlig. Alle våre informanter peker på mor når vi spør hvem som var mest opptatt av hjemmet i foreldregenerasjonen. Det som ikke var naturlig for menn før, er altså blitt det nå. Her viser Øyvind til at kjønn ikke er essens, men blir

formet og endret i forhold til de kulturelle og økonomiske rammer i samfunnet og den samfunnsdebatt som er knyttet til kjønn. Kjønn er altså ikke bare natur, men også kultur. Øyvind peker også på et annet viktig moment for at vi skal forstå de endringer som har funnet sted mellom kjønnene. Menn opplever å bli invitert med inn i huset som ansvarlige deltagere og ikke bare som tilskuere – de trenger ikke holde seg i garasjen hvis de ikke vil. De har også en stemme, og i vårt utvalg er deres stemme viktig.

Disse subjektive fortolkningene hos informantene springer ut fra strukturelle endringer i produksjon og reproduksjon. I spørsmål om organisering av hverdagslivet slipper ikke det interne forholdet mellom menn og kvinner unna disse endringene, og det oppstår et meningsrom rundt maskuline og feminine fortolkninger og praksiser i hverdagslivet. Forhandlinger som er knyttet til tradisjonelle maskuline og feminine posisjoner, pågår kontinuerlig samtidig som flere arenaer åpnes opp for begge kjønn. Det er ikke lenger like meningsfylt å snakke om kjønn, men det gir mening å snakke om arbeidsoppgaver.

Hjemmet er rammen om en felles kulturell praksis hvor både menn og kvinner kan oppleve seg selv som subjekter. I forhold til hvordan hus og hjem blir organisert, er altså mannen synlig på flere arenaer som tidligere ble definert som feminine. Da burde det jo være mye tid til overs? Men slik er det ikke. I det moderne samfunn skal man holde seg i form – enten det er å trene på helsestudio eller gå tur – holde kontakt med et stort nettverk (spesielt kvinnene), man opprettholder også tradisjonelle omgangsformer som sosiale klubber med venninner, og barna skal både høres og sees. Den tid da far leste og mor sydde, er forbi. På den tiden, en gang for ikke så altfor lenge siden, var barna usynlige. Samtiden krever noe annet, familiene går nå til store anstrengelser for å glede barna. Camilla kommenterer dette: «Ja, så har me begynt med litt ... tradisjon med ongene og lage heimelage julesylte ... og grisahove. Nei, berre da å sjao på grisahove når det ligge på kjøkendisken e jo ... kjempespanande for ongene då ... sjao ka da blir te slutt ... Det teke sjølvsagt litt tid, men ... e nødd å sette av tid te da.»

Det er altså ikke for matens skyld, men for å gjøre noe kjekt med ungene. Det tar tid, men er verdt det. I en tøff konkurranseverden må barn stimuleres, og mor og far tar dette stimuleringsprogrammet på alvor. Familiene som vi har intervjuet, har liten tid, de har store baderom og boblebadekar,

men ikke tid til å bruke dem. De har et program i forhold til hus, hage og barn. I disse programmene deltar mannen for fullt for at det skal gå rundt. Det er viktig at kvinnene har alle de muligheter som arbeidslivet gir, men de gjør det ikke uten å ha en mann som for lengst har tatt sine omsorgsforpliktelser på alvor.

Arbeidsoppgavene er mange i hjemmene. Det er ikke slik at mannen har en privilegert posisjon i hjemmet og kan trekke seg tilbake fra de mange ulike gjøremål. Parene hadde en arbeidsdeling som de syntes fungerte – far på kjøkkenet, mor legger barn eller omvendt. Noen områder følger tradisjonelt kjønnsrollemønster, nemlig det tunge utearbeidet. Det er fortsatt mannens oppgave, på bygda som i byene. Det er først og fremst mannen i hjemmet som har endret seg, mener vi. I tråd med voksende fokus på mannen både nasjonalt og internasjonalt er mannen i dag en tydeligere omsorgsperson og premissleverandør i hjemmet enn han var for noen tiår tilbake.

Det globale i det lokale

Giddens (1991) mener at forholdet mellom globale påvirkninger og personlige disposisjoner er et av modernitetens kjennetegn. Med sin sosiale aktivitet påvirker individet hendelser som er globale i sin konsekvens, uansett hvilken lokal kontekst handlingene utspilles i. Det er lenge siden møbler ble tilvirket lokalt. Masseproduserte møbler blir i liten grad laget i Norge. Et ektepar vi intervjuet, har arkitekttegnet hus som er tegnet for å ta opp i seg stedets spektakulære natur med bre og fjelltopper, de har stort sett valgt norske materialer, men huset er kledd med sibirsk lerk. Informantene er ikke sentimentale i forhold til foreldrehjemmet, men er i dialog med fortiden, som gir en ramme for tolkning av eget hjem. Den biografiske linje med anegalleri som man ofte fant i hjem før, er borte. I den grad det er bilder av slekten, er det barna som er i fokus. Med unntak av to kvinner som helt klart har mye glede av interiørblader og er svært interessert i hjemmeinnredning, påvirkes de unge like meget av andre unge og det miljø de er en del av, som reklame rettet mot denne målgruppen. De kan ha en oppfatning av at hjemmet deres er i tråd med den «minimalistiske» trend, men føler seg fri til å tolke trenden selvstendig. Det minimalistiske kan være så mangt. En av informantene knytter negative assosiasjoner

til begrepet koselig og mener at de har gjort noen grep for å slippe å sitte på et stort kjøkken «og ha det koselig», mens andre nettopp legger vekt på det koselige. Det som er felles, er at hjemmet omfattes med mye følelser. Forskjønnelse og oppussing planlegges, nye gjenstander kjøpes inn. Uansett om de mener at hjemmet er koselig eller ikke, deler hjemmene felles trekk. Parene står fri til å skape hjemmet sitt slik de vil, likevel er flere av de hjemmene vi får anledning til å besøke, ganske likt organisert. Den individuelle smak er i dialog med et rom hvor andre mennesker holder på med det samme, og hvor interiør og måte å innrede hjemmet på bærer preg av det samtiden til enhver tid kan by på, enten det gjelder masseproduserte møbler fra Malaysia eller design fra Finland. Den inspirasjon informantene får gjennom media og møbelbutikkers estetisering av vareutvalget, hviler på et økonomisk forankret motiv i og med at det er produkter som skal selges og kjøpes. Disse er kommersielle produkter hvor lokale og nasjonale særpreg i hovedsak er borte. Møbelkjeden IKEA er et eksempel på hvordan globale og lokale trender knyttes sammen. I tråd med globaliseringen er møblene laget der hvor det er billigst å produsere dem, samtidig som det brukes skandinaviske designere. IKEA har møbelhus over hele verden, og det er verdt å merke seg at det nordiske preget IKEAs møbler har, til en viss grad tilpasses den kultur hvor varene skal selges. Det kommersielle målet er overordnet alt annet. Skandinavisk design får et litt tyngre preg i araberstatene for eksempel. Når samme TV-program og interiørblader selges over hele verden, medfører det til en stor grad en internasjonalisering av kulturelle uttrykk, og slik kan IKEA-møbler med litt nasjonal tilpasning selges over hele verden. Massemedia og masseproduksjon av møbler og andre interiørartikler gjør at vi får de samme impulsene – det er brukernes aktive omskaping og forming av kulturimpulsene som blir interessante. Brukere av massekultur plukker det som er interessant og relevant for vedkommende – det som informantene mener speiler deres personlighet. Den enkelte konsument tolker det som massemedia kommuniserer, på bakgrunn av sin referanseramme (Selberg 1995). I denne studien er referanserammen de impulser den lokale og globale kontekst gir, samt den kulturelle og økonomiske kapital den enkelte besitter. De globale impulsene er til stede overalt – de kan ikke stenges ute. Matlaging er også et eksempel på det.

Delvis handler det om tradisjonell norsk mat som lys lapskaus og en lokal rett kalt «mølsa», men like mye kjøpes det inn og lages taco eller annen mat som ikke har sin opprinnelse i Norge. Det er en tendens til at hverdagsmat er norsk, mens kos til lørdag er mer internasjonalt inspirert. Det norske assosieres med det sunne og trauste, mens thailandsk mat og meksikansk mat blir mer brukt til å markere overgang til helgen. De unge velger det som passer dem. Det gjelder også tradisjonelle årstidsfeiringer. Berit er den av våre informanter som klarest setter ord på dette fenomenet. «Eg trur berre mest at me e'kje so opptatt av at ting ska vera sånn og sånn fra aor te aor, altså me kan pynta juletre fyrste desember eitt aor, og så kan med gjere da på lillejulaften liksom, sånn og so ... me gjere det eigentleg sånn so da passa best, og sånn som gjere at me får mest overskot, då.» Berit har slekt i England og blir spurt om hun tar med seg engelske tradisjoner hjem. «Nei ... nei, eg trur ikkje da, eg veit ikkje heilt om det er nokke. Eg trur me drege med oss litt av alt, og så blir da nokke ... me tenkte vel ikkje øve da.»

Tradisjonelle måter å feire livs- og årshøytider på smøres tynt utover. Internasjonale trender som gjelder hjem og hage kommer til uttrykk gjennom massemedia og møbelbutikkers vareutvalg, og inspirasjon formidles av massemedier. Fjernsynets matprogrammer, gjerne fra utlandet, har store seergrupper. Det samme har interiørprogrammer hvor hjemmets «refortrylling» består av festlige interiørkonsulenter som bruker tryllestaven og får en alminnelig leilighet til å fremstå som moderne, der det moderne blir synonymt med et bedre sted å være. «Forestillinger om det 'moderne' flyter fritt» (Gilhus og Mikaelsson 2005). Våre informanter er moderne på den måten at de gjør det som passer dem best, enten det gjelder valg av innredning til huset, mattradisjoner eller forhold til høytider. De føler ikke at de må holde seg til én stil eller én måte å lage jul på. De erkjenner at det er et mangfold, og føler seg fri til å plukke det som passer i deres liv. Disse impulsene og trendene tolker og bruker aktørene i dette utvalget til å skape et hjem og en livsstil etter sin smak. Om møbler er tilvirket nasjonalt eller globalt, eller om maten er inspirert fra Thailand eller Mexico, er ingen problemstilling hos informantene, men det er likevel interessant å merke seg at den norske maten blir fremhevet som spesielt sunn og god, og norske (skandinaviske) tilvirkete møbler står for kvalitet.

Slik sammenfiltres det lokale og det globale. Det finnes ikke noe lokalt rom som er rensert for internasjonale impulser, og familier på bygdene står slik sett ikke i noen særstilling i forhold til familier i det urbane rom.

Trygt, men trangt

Informantene uttrykker en lojalitet til bygda og det som skjer der. De fleste har familie som betyr mye. Foreldre hjelper til med barna, og det sosiale nettverket er viktig. Men bortsett fra en familie som ikke kan tenke seg å flytte og opplever byen (Oslo) som utrygg og fremmed, og en familie som har flyttet fra byen til bygda, så har alle et ønske om å flytte bort – i hvert fall for en stund. De vil oppleve noe annet, eller de uroer seg for at de går glipp av noe. Bygda blir trang – men representerer likevel det trygge. En av informantene forteller at de kan godt tenke seg å bo i byen (Bergen) noen år. På spørsmål om hvorfor Bergen er den foretrukne by, sier informanten at det er jo en grei by og ikke så stor som Oslo. «Og so e de jo ikkje so langt heim igjen.» (Det tar bare fire timer med bil.) En av informantene som ikke er fra bygda, men vokste opp i mer urbane strøk, er lei bygdas selvgothet. Han mener at miljøet er overbeskyttende. «Eg trur at det blir litt sånn ... litt høye fjell og ... og vanskelig å se ut ... Og da har du vanskeleg for å se litt langt perspektiv, da ser du veldig navlebeskuende og ... den idylliseringen av bygda blant en del som då ikkje har vært på andre plasser ... det synes eg er håpløst å høre på. For dem veit ikkje kva dem snakker om ...»

Bygdebyen har utviklet seg med moderne kjøpesenter og kulturhus med gjestespill fra Riksteateret og Carte Blanche. Bygdene har fått kafeer og moderne kulturhus. Bygdene er hele tiden utsatt for en modernisering, men det blir ikke by likevel. Det bor få mennesker i bygdene i Indre Sogn. Her har informantene sine foreldre og venner og trygge skoleveier for barna. Men det er likevel noe som mangler. Informantene våre lengter etter noe annet – bygda blir for trygg, for forutsigbar. Informantene uttrykker en ambivalens når vi spør om hvor de tror de kommer til å bo i fremtiden. Kan det ha sammenheng med at frihet til å uttrykke sin individualitet har større risiko i et lite, tett samfunn enn i byer hvor den enkelte står mer alene? Er det bare et gode at naboen ser deg? Informantene uttrykker seg ulikt om dette, men det er et trekk ved bygda som flere

spontant tar opp. Fortellingen om høytrykksspyleren og familien som bygde hus to ganger, viser at det kan være forbundet med en viss risiko å uttrykke sin individualitet på et vis som ikke er i tråd med kollektivets normer og verdier. Risikoen er forbundet med negative sanksjoner eller i verste fall utstøting. Baumanns (2000) tese om at det ikke finnes en klar tilhørighet å tre inn i, deles ikke av våre informanter. Lokal struktur og kollektivets verdier gir fortsatt mening, men det oppleves ikke bare som et gode. De fleste informantene vil derfor ut av bygda, men fortøyningene er sterke. De ser ikke bort fra at de etter noen år reiser tilbake. I det trygge, forutsigbare som informantene fremhever som et gode, kommer også ambivalensen og uroen til syne.

I denne teksten har vi vist at unge familier i Indre Sogn befinner seg i skjæringspunktet mellom impulser utenfra som kan betraktes som resultater av globaliseringen og lokale tradisjoner. De tar avstand fra en tradisjon som legger bånd på dem eller hindrer dem i å handle slik de synes er best for dem, samtidig som familie påkalles når lengselen og nostalgiske følelser knyttet til god gammeldags julemiddag gjør seg gjeldende. Globale impulser manifesterer seg gjennom konsum av ulike slag, og drømmer og preferanser knyttet til fremtiden viser til en ambivalens i forhold til fundamentale verdier – skal de oppgi hjemmet sitt på bygda og flytte til byen? Informantene innreder hjemmet og forholder seg til tradisjonelle skikker, enten det gjelder mat eller julefeiring, slik det passer for dem og for anledningen. Vi kan derfor si at tradisjonen smøres tynt utover, for øvrig det samme funnet som religionshistorikere har sett i forhold til uorganisert nyreligiøsitet (Gilhus og Mikaelsson 2005). Vårt materiale viser til en samtid hvor informantenes økonomiske og kulturelle arv ikke synes å ha stor betydning for hvordan moderne trender og tradisjon tolkes og anvendes. Det som derimot vises i denne undersøkelsen, er at selve estetiseringen av hjemmet følger preferanser som i hovedsak synes å ha sin bakgrunn i informantenes habitus, altså deres kulturelle og økonomiske kapital.

Litteratur

- Aspaas, Kathrine (2008): Slik hun vil ha det. *Aftenposten*, 7. juni.
- Baumann, Zygmunt (2000): *Savnet fellesskap*. Oslo: Cappelen.

- Baumann, Zygmunt (2006): *Flytende modernitet*. Oslo: Vidarforlaget.
- Bausinger, Herman (1984): Media, technology and daily life. *Media, Culture and Society*, årg. 6, nr. 4.
- Bourdieu, Pierre (1986): *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. London og New York: Routledge & Kegan Paul.
- Frykman, Jonas og Orvar Løfgren (1994): *Det kultiverte menneske*. Oslo: Pax Forlag.
- Giddens, Anthony (1990): *The consequences of modernity*. Stanford: University Press.
- Gilhus, Ingvild Sælid og Lisbeth Mikaelsson (2005): *Kulturens refortrylling. Nyreligiositet i moderne samfunn*. (2. utgave.) Oslo: Universitetsforlaget.
- Gilhus, Ingvild Sælid og Lisbeth Mikaelsson (2007): *Hva er religion*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gullestad, Marianne (1989): *Kultur og hverdagsliv*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Karlsen, Unn Doris (2002): *Ung i spenningens land. Analyser av preferanser knyttet til valg av utdanning, yrke og bosted blant nordnorsk ungdom*. Doktoravhandling, Universitetet i Tromsø.
- Pedersen, Ragnar (1991): Handlingsperspektivet i studiet av materiell kultur. *Dugnad*, årg. 16, nr. 2–3.
- Selberg, Torunn (1995): Folklore og massekommunikasjon – folkelig kultur og populærkultur, i Selberg, Torunn (red.): *Nostalgi og sensasjoner*. Turku: NIF.
- Selberg, Torunn (1997): Magi og fortryllelse i populærkulturen, i Selberg, Torunn (red.): *Utopi og besvergelse. Magi i moderne kulturer*. KULTs skriftserie nr. 83. Oslo: Norges forskningsråd.
- Witoszek, Nina (1998): *Fra edda til økofilosofi. Norske naturmytologier*. Oslo: Pax.
- Østerberg, Dag (1984): *Sosiologiens nøkkelbegreper*. Oslo: Cappelen.

DEL IV

MAT OG HVERDAGSLIV

Det er servert!

Dagsavisenes matspalter – trendbarometer eller krisehjelp?

Alt fra avansert gourmetmat til en raskt innkjøpt og tilberedt hverdagsmiddag kan vi lese om i dagsavisenes spalter. Avisene tar opp konkurransen med kokebøker og matprogrammer på TV. Denne artikkelen vil drøfte hvorfor dette skjer i dag, og hva slags budskap vi kan lese ut fra oppskriftsmaterialet.

Mat i alle kanaler

Mediene presenterer stoff om mat på mange ulike måter. Det handler om mat i et helseperspektiv, i et velværeperspektiv, eller slankemat om man vil, økologisk mat, festmat, etnisk mat, hverdagsmat og politisk korrekt mat.

Mennesker trenger mat for å overleve, men det er store variasjoner i hva som oppfattes som mat, og hvordan mat tilberedes og spises. Eksempelvis gjelder andre regler for hva som er akseptabel atferd på fjelltur, enn ved julemiddagen hjemme i stuen. Variasjonene finnes både i tid og rom og i ulike sosiale miljøer.

I dag er matlaging ingrediens i underholdning, konkurranser og opplevelsestilbud. Internasjonale konseptprogrammer med mat i hovedrollen har inntatt TV-skjermen i alle kanaler. Kjendiskokker viser oss sine kunster og gir tips om hvordan vi kan lage mat slik de gjør det. Om dette er å anse som underholdning eller undervisning, kan være et defi-

nisjonsspørsmål. Aviser og ukeblader er også fulle av stoff om mat, og vinklingene der er minst like varierte som i etermediene. Avisenes helgeutgaver inneholder mye stoff om mat og drikke, presentert av «matkjendiser». Og Internett er den nyeste kanalen for opplysninger og tips om mat. Vi kan «google» oss frem til hva det skal være av oppskrifter. Både avisene og etermediene har egne matsider på nettet.

Denne undersøkelsen beveger seg på et diskursivt nivå.¹¹⁵ Oppgaven er ikke å fortelle noe om hva folk faktisk lager og spiser av mat, men hva avisene skriver om mat, og hva det kan fortelle om dagens Norge. Hva handler matartiklene og oppskriftene om ut over den konkrete maten? Jeg vil fokusere på de oppslagene som inneholder oppskrifter i dagsavisene, og undersøke hva de kan si om nåtiden, sett i lys av kategoriene hverdag/helg og tradisjonsmat/moderne mat.

Til hygge og nytte

Oppskrifter finner vi tradisjonelt i kokebøker. Det finnes utallige varianter av dem, fra generelle lærebøker som inneholder «alt» en kokk trenger å vite, til spesielle oppskriftsamlinger for de smaleste nisjer i kjøkkenarbeidet.¹¹⁶ Kokebøkene har gjennomgått en forandring over tid fra instruksjonsbø-

115 Bugge og Døving definerer diskurs slik: «Diskurs er et analytisk begrep som viser til en tradisjon for meningsutveksling. Det betegner en samling utsagn, begreper, teser og teorier som utgjør en artikulert forestilling om noe. Deltakerne i en samtale må være innforstått med visse premisser for hvordan samtalen skal foregå, hvilke referanser og begreper som er gyldige og ugyldige, forståelige og uforståelige, hvilke metaforer som forstås, og hvilke som ikke forstås» (Bugge og Døving 2000:29).

116 Per A. Borglund har samlet kokebøker fra de siste 100 år (1900-tallet) og viser i boken *100 år med kokebøker. Mat, historier og mennesker* mangfoldet og hvordan genren utviklet seg. Henry Notaker peker på det samme i sin bok *Fra kalvedans til bankebiff. Norske kokebøker til 1951. Historie og bibliografi*.

ker til «coffee table»-format, eller fra tekniske hjelpemidler til identifikasjonsmarkører.¹¹⁷

Dagsavisene tar nå opp konkurransen med kokebøkene. Helgeutgaver og magasinbilag er fulle av stoff om «det gode liv», der mat og vin er viktige ingredienser og faste innslag.¹¹⁸ Avisenes oppskrifter har svært mye til felles med kokebøker, både de i «coffee table»-genren og instruksjonsbøkene.

Det er relativt nytt at dagsavisene presenterer stoff om livsstil og mat på så bred basis. Alle avisene i mitt materiale lanserer denne typen stoff i første del av 2000-tallet, og det henger sammen med satsingen på magasinene og stofftypen der. I mediebransjen foregår det en kamp om brukerne. Papirmediene sloss med etermediene og Internett om oppmerksomheten, og mot synkende opplagstall (SSB: Kulturstatistikk 2005).¹¹⁹ Satsingen på helgemagasin og featurestoff må ses i denne sammenheng. Jeg skal ikke gå videre inn på dagsavisenes satsing, men konstaterer at det skjer.

Hvem skriver avisene for?

Avisene henvender seg både til kvinner og menn, og er i så måte kjønnsnøytrale, noe kokebøkene ikke nødvendigvis er (Bugge 2005:153).¹²⁰ Avisleserne kan derimot ha tilhørighet i ulike geografiske områder og ulike sosiale og økonomiske grupperinger, ha ulikt politisk ståsted og ha svært ulik kompetanse på mat. Avisene har ulike lesergrupper som mål for sine tilbud.¹²¹ Med dette som bakgrunn kan vi anta at avisene søker å utvide sin leserskare, favne bredere og nå flere lesere med nye og utvidete tilbud.

Avisen er medium i en kommunikasjonsprosess mellom avsender og mottaker. Sosiolog Trine Magnus sier i en undersøkelse om mat i media at «den enkelte benytter seg av friheten til å velge den senderen han eller hun ønsker kontakt med, til å velge hvilke aviser han eller hun vil lese, eller programmer han eller hun vil høre» (Magnus 2000:7). Kommunikasjonen gjennom aviser og annet trykt materiale

er en envegskommunikasjon. Mottakeren kan altså velge hvilke aviser han eller hun vil lese. Leserene er til en viss grad anonyme for avsenderen, selv om avisene skriver for «sine lesere». Avsenderen av budskapet vet ikke om det blir lest, eller av hvem, men avsenderen er ikke anonym. Enten forfatteren er navngitt eller redaksjonen er ansvarlig for innholdet, så vet leseren hvilken autoritet avsenderen har.

Magnus peker også på at avisene har en dagsordenfunksjon. Hennes undersøkelse handler om risiko ved genmodifisert mat (GMO), som er et kontroversielt tema. Hvordan GMO blir presentert, setter dagsordenen for den debatten. Oppskriftene i artiklene om mat kan neppe ses på som risikokommunikasjon, men det er likevel relevant å snakke om en dagsorden. Dette er fordi matartiklene gir instruksjoner og beskrivelser av muligheter for leserne til å handle på bestemt måte. «This study is not about food or recipes or how to prepare and eat food; rather, it is about the societies in which food is prepared and eaten,» sier historiker Carol Gold om oppskriftenes tekstinnhold (Gold 2000:13). Historiker Henry Notaker peker på det samme når han sier at oppskriftene ikke beskriver en praksis, men er en instruksjon til en *mulig* praksis (Notaker u.å.). Oppskriftenes innhold av matemner og hvordan de settes sammen og tilberedes, endres over tid. Hvordan innhold og beskrivelse fremstår i dagens avisoppslag, gir dermed en pekepinn om hva som er på dagsordenen nå. Avisene er med på å sette dagsordenen når det gjelder hva som er god mat, riktig mat eller hva vi bør spise i forskjellige sammenhenger, gjennom måten maten fremstilles på.

Verken kokebøkene eller avisenes oppskrifter inneholder data om hvordan de blir brukt, eller om maten blir laget og spist. Som nevnt presiserer både Gold og Notaker at oppskriftene likevel kan fortelle mye om det samfunnet de skulle virke i. «Ingen tekster befinner seg i et vakuum,» sier etnolog Inger Johanne Lyngø i sin avhandling om kultur og vitenskap i mellomkrigstidens kostholdspropaganda

117 «Coffee table»-bøker sammenlignes med reiseskildringer, til å drømme seg bort i og ikke ment for å lage mat etter, men for å signalisere hvem man er. De skal «ligge på bordet» til hygge og nytte, men også som en markør.

118 I VGs årsberetning for 2004 er dette beskrevet som satsing på feature. Slike innholdsrike og omfangsrige helgeaviser er vanlig i USA og i Europa. *Caplex* definerer *feature* slik: «spesialartikkel i avis el. tidsskrift, vanligvis ikke dagsaktuell og med vekt på samspill mellom ord og bilde».

119 Kulturstatistikken viser at opplagstallene synker mest for løssalgavisene. Tall fra TNS Gallup viser at antall avislesere er mer konstant; flere leser samme eksemplar. Kilde: www.tns.gallup.no/medier

120 Kokebøkene er blitt kjønnsnøytrale i løpet av de siste 10-årene.

121 De valgte avisene representerte tidligere ulike politiske partier, men etter hvert påberoper de fleste seg et partipolitisk nøytralt ståsted.

Det er sesong for norske epler. Aftenposten lørdag 7. oktober 2006 serverer det du trenger å vite om epler både i kulturell kontekst og på kjøkkenet. Foto: Øivind Møller Bakken / Akershus fylkesmuseum

(Lyngø 2003). Det gjelder også for dagsavisenes oppskrifter, som må sies å være «ferskvare». Som sådan viser de nettopp til hva som rører seg i samtiden.

Travel hverdag og late weekender

Datamaterialet til denne undersøkelsen er hentet fra dagsavisene gjennom de tre første månedene i 2006 i et felles innsamlingsprosjekt mellom Akershus fylkesmuseum og Jærmuseet.¹²² Begrunnelsen for utvalget av aviser var å følge riksdekkende aviser som har ulik profil, og aviser som dekker Akershus fylkesmuseum og Jærmuseet sine geografiske områder. Jeg har brukt følgende aviser: Aftenposten, Dagsavisen, Dagbladet og VG (riksaviser), Asker og Bærums Budstikke, Romerikes Blad, Aftenposten Aften, Stavanger Aftenblad og Jærbladet (regionale). Ut over fellesmaterialet har jeg utvidet materialet slik: Aften-

posten og VG hele 2006, Dagsavisen, Romerikes Blad og Asker og Bærums Budstikke første halvår.

Dagsaktuelle og sesongrelaterte oppskrifter

Oppskriftene i de tre første månedene av året var preget av at forbrukersamfunnet er på sitt frodigste til jul, og at de fleste spiser mer enn de trenger i julehelgen. Dermed kom både lavkalorioppskriftene og de som skulle hjelpe leserne med å bli kvitt restene etter julegildet, med i det innsamlede materialet. I 2006 var det Vinter-OL i Torino, noe som preget oppskriftene sterkt. Slik lot andre begivenheter seg også lese ut av oppskriftene. For eksempel kom det oppskrifter med alternativer til kjøttdeig som ingrediens i kjølvannet av E. coli-skandalen.¹²³ Avisenes oppskrifter fanget opp det dagsaktuelle i tiden, men det sykliske i tidsoppfattelsen vår fikk også opp-

122 Fellesmaterialet inneholder flere oppslag enn de jeg har brukt. Se artikler av Anne Jorun Frøyen, Målfrid Grimstvedt og Kirsten Linde i denne boken om avismaterialet.

123 E coli-bakterien gjorde flere barn og voksne syke, og barn døde. Bakterien ble til slutt funnet i spekepølse fra Gilde, men lenge var kjøttdeig mistenkt som smitekilden. Frykten var stor i barnefamilier. Avisene hadde mange oppslag om saken, men den er ikke en del av materialet i denne undersøkelsen.

merksomhet. Vekstsesonger og høytider ble tydelig markert gjennom oppslagene. Både de store måltidene og hverdagens menyer var til stede i spaltene, slik illustrasjonen med eplene er et eksempel på. Oppskriftene fremstår i ulike former som jeg har valgt å dele inn i kategoriene kontekstoppskrifter og notisoppskrifter.

Kontekstoppskriftene presenteres i helgeutgavene og magasinbilagene. Oppskriftene er en del av et oppslag bestående av store artikler, gjerne over flere sider, krydret med bilder. Artikkene er signerte, enten av en «matkjendis», gjerne en kokk eller en journalist. Oftest er det kokken som også er skribenten, og som setter sitt tydelige preg både på teksten og maten. Oppskriftene trykkes i fredags- og lørdagsutgavene. Søndagsutgaven kan også inneholde artikler om mat, men da aldri med oppskrifter.

Disse oppslagene fyller definisjonen av feature til fulle. De blir presentert på faste dager og under faste rubrikker, og har titler som *Kokkekok*, *Mat & fest*, *Matglede*, *Kokkeskolen* eller rett og slett bare *Mat*. Artikkene setter maten inn i en kulturhistorisk sammenheng gjennom historier rundt rettene og råvarene. Vin eller annet drikke som passer til maten, er fast følge i mange oppslag. Mat og drikke hører sammen, men maten har størst tyngde i stoffmengden.¹²⁴

Oppslagene har bilder som fast del av layouten. Bildene gjør oppslaget visuelt lekkert og kan virke som en appetittvekker både for å lese om, lage og spise rettene. Men bildene kan også ha en pedagogisk funksjon; slik kan retten se ut, eller slik skal den se ut, hvis det er en klassiker. Noen bilder er også rene instruksjonsfoto; slik gjør du det trinn for trinn. Flere aviser har samlet små notiser og intervjuer om mat på samme side som oppskriftsartikkelen. Notisene inneholder stoff om råvarer, tekniske hjelpemidler i kjøkkenet, matquiz og intervjuer, da helst med en lokal størrelse. Denne layouten gir mer tyngde til «dagens tema». Kombinasjonen tekst og bilder gjør det lettere for leserne å visualisere maten enn ren tekst. Og mat er visuelt.

Middagen er det desidert mest omtalte måltidet i alle typer oppskrifter i denne undersøkelsen.

Rubrikkene Aftenpostens *Kokkekok* og Dagbladets *Mat & fest* omhandler konsekvent en treretters meny. Andre rubrikker har tre retter i noen oppslag, mens noen aldri har mer enn én rett (hovedrett), men da med tilbehør.¹²⁵ Der det ikke er oppskrift på tre retter i betydningen forrett, hovedrett og dessert, presenteres flere varianter av en bestemt rett.

Dagsavisen, Asker og Bærums Budstikke og Romerikes Blad har sine kontekstoppskrifter hver lørdag under rubrikkene *Kultur på lørdag*, *Mat* og *Mat og vin*. Alle artikkene er skrevet av kokk Tom Victor Gausdal. Oppslagene har noe avvikende layout i de forskjellige avisene, men teksten, bildet og oppskriften er den samme. Romerikes Blad og Asker og Bærums Budstikke har samme artikkel på samme dato, med få avvik, mens Dagsavisen avviker noe mer fra mønsteret. I motsetning til avisene Aftenposten (morgennummeret og A-magasinet), Dagbladet med Magasinet, VG med magasinet Helg og Stavanger Aftenblad med magasinet Pluss, som har faste skribenter, bruker de nevnte avisene de samme innkjøpte artikkene.

Notisoppskriftene kommer hver dag. Oppskriftene er kort i formen, og har titler som *Dagens mat-tips*, *Gobiten*, *Hva skal vi ha til middag?* Som sistnevnte tittel antyder, handler det konsekvent om middagsretter. De inneholder nøyaktig liste over ingredienser, en kort arbeidsbeskrivelse og et bilde av retten. Notisoppskriftene er i noen tilfeller anonyme, mens i andre tilfeller er de signerte, ofte av et opplysningskontors nettside, eksempelvis www.godfisk.no. Notisoppskriftene finnes ikke i alle avisene. Dagbladet, VG, Romerikes Blad og Stavanger Aftenblad sitt boligmagasin har denne typen oppskrifter. Dagsavisen, Aftenposten og Asker og Bærums Budstikke har ikke slike daglige oppskrifter.

Jærbladet skiller seg fra de andre avisene. De presenterer sine oppskrifter under rubrikken *Mat til helga*, skrevet av Marit R. Westlie. Innholdet varierer, men i hovedsak er det enklere matlaging, som kakebakst, kaffemat og småretter. Layoutmessig er de lik de øvrige notisoppskriftene, men skiller seg altså ut innholdsmessig.

124 Avisene har faste spalter med presentasjoner av vin spesielt, men siden «øl ikke bare er øl», får det også sin plass. Vinspaltene inngår ikke i mitt materiale.

125 Andreas Viestad i Dagbladets Magasinet og rubrikken *Matglede* i Aftenposten varierer innholdet, mens Tom Victor Gausdal (Romerikes Blad, Asker og Bærums Budstikke og Dagsavisen) aldri presenterer en treretters meny.

Hva slags tekster er oppskriftene?

I sin grunnform er oppskriftene instruksjoner, selve ordet oppskrift sier det.¹²⁶ Oppskriftene kan også tolkes som sakprosa. Professor Johan L. Tønnesson definerer sakprosa som «En skrevet tekst som for leseren utsier noe om virkeligheten». Han deler sakprosaen i to grupper, litterær sakprosa og funksjonell sakprosa (Tønnesson 2008:34). Den litterære sakprosaen har navngitte forfattere og er forlagspubliserte tekster. Litterære virkemidler er tillatt så lenge den grunnleggende tilknytningen til virkeligheten er opprettholdt. Kontekstoppskriftene kan ses i denne rammen, med kjent avsender og litterære kvaliteter som ordspill, malende beskrivelser og metaforer. Funksjonell sakprosa er offentlig tilgjengelige tekster, ifølge Tønnessons definisjon. Forfatteren kan være anonym, men utgivelsen er knyttet til en institusjon. Brosjyrer er typiske funksjonelle sakprosa-tekster. Jeg velger å se notisoppskriftene i den sammenheng. Teksten ligner en punktvis bruksanvisning, ikke signert, men knyttet til avisen eller opplysningskontoret som ansvarlig institusjon.

Lesere av sakprosa forventer altså at teksten utsier noe om virkeligheten. Hvilken virkelighet er det imidlertid forfatteren eller utgiveren som definerer. Forfatterens autoritet gir verdi til innholdet. En slik tekst vil derfor alltid være et kulturelt objekt og kan analyseres i et kulturelt perspektiv.

Mat – hva betyr det?

Carol Gold er en av de viktige historikerne på mat (Gold 2007). Med kokebøkens tekster som medium studerer hun signifikante endringer i det danske samfunnet gjennom 300 år. Hun arbeider for, gjennom oppskriftene, å kunne få frem bilder av samfunnet bøkene blir presentert i. Gold arbeider med et langt historisk perspektiv og får dermed frem endringer over tid. Dagsavisenes oppskrifter er samtidstoff og gir et blikk inn i en avgrenset periode. Empirien i denne artikkelen gir dermed ikke muligheter for å se fenomener i historisk lys. Men på samme måten som Gold finner arbeidsoppgavene og rollene til borgerskapets husfruer gjennom kokebøkens tekster, serverer avisene føringer for sine lesere gjennom tekst og bilder i matoppslagene. Denne undersøkelsen prøver ut hva oppskriftene i

dagsavisene kan fortelle om hvem de er rettet mot, og hvilken målsetting de har.

Sosiologene Ivar Frønes og Ragnhild Brusdal og deres undersøkelse om «kulturelle varsler for en nær fremtid» (Frønes og Brusdal 2000) prøver å forstå nåtiden ved å analysere viktige trekk ved den, for der igjennom å kunne si noe om hvordan fremtiden kan se ut. De peker på flere viktige tema, som kunnskapssamfunnets strukturerende kraft, urbaniseringens implikasjoner, utviklingen av samfunn i multietnisk retning og hvordan individualisering og selvrealisering preger oss. Alle disse temaene kan sies å være karakteristiske for vår nåtid. Diskusjonene går både på hvordan trekkene manifesterer seg, og hva som ligger bak, og mat er et sentralt element i disse diskusjonene. Frønes og Brusdal peker på en forståelse av urbanitet som legger vekt på raffinert forbruk, kunnskap om mat og vin, summert opp i kompetanse på kulturelle distinksjoner. I sentrale strøk vil multietnisitet være en del av denne urbaniteten. Den er spesielt tydelig i Oslo-området. Stavanger-området er kanskje mindre «multi-» enn Oslo, men likevel så preget av et internasjonalt miljø knyttet til oljevirksomheten at området kan karakteriseres som multietnisk. Selvrealisering er knyttet til egoet, hvordan vi arrangerer oss selv for å oppfylle våre drømmer og gi livet mening ut fra egne behov. Kulturens rammer blir mindre tydelige og tegnene mer subtile. Faktorene gjør at kompetansen om kulturelle distinksjoner og sosiale differanser blir krevende for den enkelte. Vi trenger å vite hvem vi er, og vise hvem vi er i en omskiftelig verden. Gjennom en analyse av oppskriftenes ingredienser og fremstillingen av matretter og fremgangsmåter vil jeg undersøke om oppskriftene kan brukes for å definere slike «kulturelle stikkord». Hvilke «kulturelle varsler» ligger i avisenes oppskrifter?

Mat som kultur

Mange har definert mat som kultur. En av dem er sosiolog Eivind Jacobsen, som definerer mat slik:

Mat er hybrider, blandinger av natur og samfunn, av planter og dyrs biologi og menneskelig tilrettelegging og bearbeiding. Slik sett er mat sosiale konstruksjoner, formet av menneskers forestillinger, normer, evner og ressurser innenfor de

126 Bokmålsordboka definerer *oppskrift* som «veiledning til å lage noe etter, særlig mat», eller «alminnelig kjent regel el. framgangsmåte». *Sakprosa* defineres som «prosa som legger hovedvekten på innholdet».

rammene den ytre (dyr og planter) og den indre (menneskekroppen) biologien stiller.

(Jacobsen 2003:39)

Alle kulturfagene bruker mat og mattradisjoner for å analysere kulturell variasjon.¹²⁷ Som Jacobsen sier, er vårt forhold til mat en grunnleggende del av vår adferd. Men hvordan vi forholder oss til mat, varierer ut fra ulike premisser og til enhver tid skiftende rammebetingelser. Avisoppskriftene forteller nettopp noe om hvilke rammebetingelser som gjelder nå, som er aktuelle i diskursene. Tilgjengelighet, økonomi og kunnskap er tre faktorer som er viktige for hva vi spiser, og hvordan vi forholder oss til mat. Avisoppslagene kan i seg selv utgjøre en rammebetingelse for hva vi spiser i nåtiden, fordi de tilbyr kunnskap og gir signaler om hva som er akseptabelt å spise, og hva som er fint å spise i dag. Hva leserne velger å ta til seg, er en balansegang mellom den individuelle tilpassingen til rammene og de kulturelle føringene, som kanskje ikke er like bevisste.

Utenfor matens ernæringsmessige verdi og forhold er mat noe vi mennesker bruker for å identifisere oss i forhold til andre, både på individuelt og kollektivt plan. Mat er en del av vår kulturelle praksis, eller som flere forskere sier; mat er sosiale konstruksjoner. For meg som etnolog er det derfor «naturlig» å legge et kulturanalytisk perspektiv på denne undersøkelsen. Jeg ønsker å undersøke hva oppskriftene kan fortelle ut over seg selv, ut over hva de beskriver om bruk av krydder eller hvordan fisk skal kokes. Hva kan oppskriftene fortelle om oss i dag?

Hverdag og helg

Begrepene hverdag og helg gir ulike assosiasjoner. Hverdager er arbeid dager. De er travle for mange, med liten tid til matlaging og til felles måltider. Bugge viser hvordan den antatte tidsklemma over lang tid har gitt seg utslag i kokebøkene (Bugge 2005). Helgen hører til fritiden. Den er arbeidsfri, og folk har derfor bedre tid, eller i det minste kan de bestemme selv hva tiden skal brukes til, selv om helgen i praksis ikke nødvendigvis blir mindre hektisk

enn hverdagen. Festlige anledninger og sosiale sammenkomster legges gjerne til helgen. Helg står som motsats til hverdag. Helg kan dermed forstås både som weekend og som fest.

Mange faktorer er med på å skille hverdag og helg, tidsfaktoren er én, den sosiale settingen er en annen. Kulturforsker Virginie Amilien sier det slik:

Det er særlig situasjonen den [maten] spises i og måten den tilberedes på, som skiller hverdagsmat fra festmat, mer enn ingrediensene selv. Mens hverdagen er knyttet til rutine, enkelhet og effektivitet, er fest og helg preget av nytelse, «kos» og noe «utenom det vanlige» – som like gjerne kan være tradisjonelt som eksotisk.

(Amilien 2007:65)

Også maten kan være en avgjørende faktor. Skinkestek og havregrøt hører til to ulike diskurser. Men det kan være subtile forskjeller mellom rettene som utgjør forskjellen på hverdag og helg. Det er eksempelvis forskjell på å varme en Grandiosa i ovnen i full fart før barn eller voksne skal på trening, og å lage en pizza fra bunnen og nyte den sammen med familie og venner en lørdagskveld.¹²⁸ Festmat og hverdagsmat er fortsatt to forskjellige størrelser, slik det har vært i generasjoner (Bugge 2005:103).

Når avisene presenterer sine kontekstoppskrifter i helgeutgavene, kan det bety flere ting. Det kan bety at avisene tror leserne har bedre tid til å lese utdypende artikler om mat i helgen. Det kan også bety at de tror leserne har bedre tid til å lage maten og ikke minst spise den i helgen. Tekstene inneholder mange henvisninger til mat og måltider som kan nytes i helgene i sosiale sammenkomster. Avisene spiller dermed en organisering av tiden vår.

Maten som beskrives, bærer preg av at kontekstoppskriftene presenteres i helgen. Rettene har mange ingredienser og til dels kompliserte fremgangsmåter, selv om fremgangsmåten er godt forklart. «Tor Krampestad Arnesen lager gourmetmat av ugress. Ørret med karvekål og smørsaus, elgbiff med brenneslestuing og potetsalat og rabarbrasuppe med rørt seterrømme» (*Kokkekok*, A-magasinet 18.08.2006). Sitatet er et eksempel på hva artiklene inneholder. Ørret med smørsaus og elgbiff blir ikke hverdagsmat når det omtales som gourmetmat. Rabarbrasuppen kunne nok passere som hverdags-

127 For den som vil ha mer innsikt, gir etnolog Inger Johanne Lyngø en bred oversikt over hvordan mat som kultur er behandlet vitenskapelig, i sin avhandling (Lyngø 2003).

128 A-magasinet *Kokkekok* 13.1.2006. Artikkelen *Pizza Paradiso* gir en klar meningsytring om forskjellen på en «ordentlig» pizza og en Grandiosa.

mat. Men i motsatt retning trekker et generelt inntrykk av at dessert ikke er hverdagslig lenger, og seterrømmen hever suppen opp over hverdagen. De spesielle grønnsakene forsterker bildet ytterligere.

Fotografiene som følger kontekstoppskriftene, trekker inntrykket i samme retning. Rettene er kreativt dandert, og den franske inspirasjonen er tydelig. Ingrediensene i oppskriftene tilsier heller ikke at det handler om hverdagsmat; fjellørret, ryper, hjort, biff, blåskjell, kveite, rømme, fløte og vin er ingredienser raskt hentet fra materialet. Dette er knapt noe som finnes på ethvert kjøkken til daglig. Riktignok inneholder flere av hverdagsoppskriftene (notisene) også vin som krydder. Men når oppskriftene følges av tips om vin til den enkelte rett med omtale av vinen, slik det gjøres i flere av rubrikkene, må det forstås som utenfor en hverdagssetting.

Avhengig av hvor kompetent man er til å lage mat, og hvor god tid man har, går det an å lage og spise den omtalte maten til hverdags, men de færreste står i dag i timevis over grytene til daglig. I hverdagen er det rutine, enkelhet og effektivitet som er viktigst i matlagingen (Amilien 2007:65). Bugge har i sin avhandling om norsk middagspraksis intervjuet et antall husmødre om deres middagsvaner, og det viste seg at de laget enklere mat til hverdags enn i helgene. Knapp tid var et vesentlig poeng for å velge enkelt (Bugge 2005:187 f.).

De daglige notisoppskriftene må forstås på en annen måte enn kontekstoppskriftene. Selve presentasjonen gir et annet budskap. Den er nøktern, ikke noen opplysninger utenom det som skal til for å lage maten. Det følger alltid med ett fotografi til hver oppskrift, i motsetning til i kontekstoppskriftene, hvor det er flere bilder. Fotografiet kan fungere både som en fasit på og som en illustrasjon av den verbale beskrivelsen av fremgangsmåten. Fotografiet kan også oppfattes som en appetittvekker, på linje med reklame for retten. Notisoppskriftene kan forstås som et tilbud om hjelp i en travel hverdag. VG har sågar et tilbud om å få handlelisten til dagens retter på SMS.

Hverdagsmaten har alltid fremstått som mer nøktern, eller kjedeligere, enn festmaten. Bugge påpeker at matkjendiser som Arne Brimi og Ingrid Espelid Hovig gjennom sine TV-programmer har løftet hverdagsmaten fra det kjedelige mot det festlige ved å bruke henholdsvis sjalottløk og persille i maten (Bugge 2005:165). Altså små grep som enten skiller hverdagsmat fra festmat, eller som hever stan-

darden fra hverdag mot helg. Myndighetene har siden 1800-tallet vært opptatt av ernærings situasjonen. Befolkningen er påvirket og opplyst gjennom ulike kanaler om matens næringsinnhold, hva som har vært sunn og riktig mat til enhver tid. Slik er det fortsatt, men det nye i dag er at det ikke er absolutt enighet om hva som er det beste, og at denne debatten er offentlig. Folk må forholde seg til maten på et selvstendig grunnlag. I avisenes oppskrifter finner vi igjen slike pedagogiske føringer fra helsemyndighetene og andre helsespesialister. Disse er ikke eksplisitte avsendere, men avisene fanger opp signalene og bruker dem i sitt stoff. Hverdagsmaten er viktigere for ernæring og helse enn festmaten.

Tradisjonsmat og moderne mat

Hva er tradisjonsmat, og hva er moderne mat? Tradisjon er definert som overlevering av kulturuttrykk, gjerne fra generasjon til generasjon. I daglig tale oppfattes tradisjon som synonymt med noe vi gjør som sedvane, med røtter i «gamle dager» (Amilien, Hegnes og Jacobsen 2006:24). Poenget med tradisjonen er at den er kjent for alle, både i form og innhold. Tradisjonsmat som begrep blir synlig i mediene på 1990-tallet. Da handler det om eldre oppskrifter knyttet til bestemte geografiske områder, eller hva vi forstår som «typisk norsk» mat.

Det hersker en forestilling om at i «riktig gamle dager» spiste alle i Norge samme maten, med grøt og sild til hverdags og kjøtt og lefser til fest, litt overfladisk fremstilt. Dette bildet stemmer ikke med hva historiske studier viser. Det var forskjell på bondekost og bykost, og innflytelsen fra utlandet var stor. Bondekosten inneholdt mye av det bøndene selv fremstilte på gården, mens bykosten var preget av utenlandske forbilder (Bugge 2005:103). Dette hang sammen med at byborgernes matkultur var preget av kontaktene med andre land (handelsmenn og embetsmenn). Tradisjoner og kultur var viktige premisser for hvordan menyen ble seende ut. Både hos bønder og bymenn var det forskjell på hverdag og fest.

Noe var likt ved den eldre norske maten, men det var også store geografiske skiller, basert blant annet på tilgjengelighet. Ved kysten har fisk vært en vesentlig del av spiseseddelen, mens korn og poteter hadde en større plass der det var mer dyringsjord. Kjøtt var sjelden hverdagsmat. Fra Bergen stammer for eksempel uttrykket «Løgen (rar) som steik på en

onsdag». Utlagt betyr det noe som er nærmest utenkelig. Dette til tross for at Bergen har hatt et særegent kosmopolitisk kjøkken historisk sett. Gamle mattradisjoner bygger derfor på noe som var felles, ikke minst konserveringsmetoder, og noe som var ulikt. Det har gitt geografiske variasjoner som fortsatt lever. I mitt oppskriftsmateriale fremstår retter med røtter i det eldre kostholdet som tradisjonsmat. Det kan både være eldre festmat, men også eldre hverdagskost, da gjerne benevnt som husmannskost. Lutefisk, pinnekjøtt, sodd, rakørret og syltelabber er slike retter som presenteres som tradisjonsmat.

«Man kødder ikke med komper»¹²⁹

Tradisjonsmaten skal lages og nytes i tråd med det overleverte. De tradisjonelle norske rettene som er knyttet til spesielle høytider, omtales av avisene i forbindelse med de aktuelle datoene, som jul, påske og 17. mai. Julematen har klare geografiske variasjoner, som alle blir presentert i oppskriftsmaterialet. Julemenyen peker seg ut som den mest tradisjonsbundne og er kanskje kroneksempelen på tradisjonsmat. Påskelammet har en bibelsk forankring, men er blitt en tradisjon for mange i nyere tid. Det gjenspeiles klart i oppskriftene. 17. mai knyttes gjerne til spekemat, men det finnes innslag av mer moderne mat, spesielt pølser. Matrettene som er knyttet til høytidene, var festmat fra gammelt av. I tillegg har vi tradisjonsrike retter som lutefisk og smalahove som ikke var festmat i «gamle dager», men som er blitt det senere. Det gjelder også den omtalte husmannskosten, som ikke er hverdagskost i dag, i alle fall ikke i oppskriftsmaterialet. Mange av dem har skiftet status fra enkel hverdagsmat til festmat. Noen retter har nærmest fått kultstatus, og lutefisks plass i førjulstiden kan tjene som eksempel på det. «Tjukkmjølk og mandelkjernepudding. Rosenkål og erter. Hvem sa at curry, sushi og falafel var eksotisk? Jarle Baer kjører etnisk norsk» (*Kokkekok*, *A-magasinet* 20.10.2006). Sitatet utsier noe om at det hjemlige blir eksotisk og det eksotiske mer hverdagslig. Tradisjonsmaten får høyere status.

Annechen Bahr Bugge har i sin avhandling gjort en gjennomgang av innholdet i det tradisjonelle norske kjøkkenet (Bugge 2005:76 f.).¹³⁰ Hun viser at det faktisk er lang tradisjon for å finne matvarer og matretter fra andre land på norske middagsbord. Norsk mat har alltid vært influert utenfra. Men hun viser også at praksis varierte mellom sosiale klasser (bønder og embetsmenn) og mellom by og land, men at det også var kulturelle og sosiale grenseoverskridelser.

Tradisjonsmaten fremstår i et pedagogisk lys. I den pedagogiske diskursen inntar offentlige helsemyndigheter og institusjoner en sentral plass (Bugge og Døving 2000:83 f.). Innenfor den pedagogiske diskursen handler det om å lære befolkningen hva som til enhver tid er riktig, sunn og trygg mat. Ut fra avisenes presentasjoner av tradisjonsmat er det mulig å utvide/nyansere denne diskursen med et nasjonalt aspekt. De tradisjonelle rettene må overføres til kommende slekter, og den delen av befolkningen som ikke kjenner dem, slik at de blir tatt vare på, eller tradert, som det heter i kulturell sammenheng. Det er ikke gitt at denne traderingen lenger foregår innenfor familien. Avisene har overtatt arenaen. Tradisjonsmaten har altså et ben i den pedagogiske diskursen og et i gourmetdiskursen.

Vassgraut versus couscous?

Motsatsen til tradisjonsmaten er moderne mat, men hva er det i dag? I den norske virkeligheten vil retter som sushi og tapas være moderne retter, fordi de ikke har vært vanlige lenge i vårt kjøkken. Den utstrakte bruken av kylling og hvitt kjøtt er også et relativt nytt fenomen. Økt bruk av fjærkre er tilskyndet av ernæringsmyndighetene, som stadig overvåker forbruket vårt og lager nye retningslinjer og anbefalinger for hva vi bør spise. En økende andel frukt og grønnsaker er også en del av moderniseringen av maten vår, og helsemyndighetene vil at vi skal spise enda mer av det (Sosial- og helsedirektoratet 2004).¹³¹

Hva er det som konstituerer det moderne ved maten vår? Modernisering av maten vår kan ha å

129 Overskrift i Stavanger Aftenblad 27. januar 2006. Komper eller kumler eller raspeballer, retten har flere navn avhengig av geografisk opprinnelse. Aftenpostens matskribent Yngve Ekern er inne på det samme i bilaget Din mat onsdag 28. desember 2007 i artikkelen *Ligg unna ribben!*

130 Henry Notaker viser det samme i flere av sine bøker.

131 Sosial- og helsedirektoratets rapport viser at fra 1979 til 2004 er forbruket av fjørfekjøtt femdoblet. Rapporten sier også at hvis vi dobler forbruket av frukt og grønnsaker vil antallet krefttilfeller og hjerte- og karsykdommer pr. år reduseres med 20 %.

Ukedag	Single	Familie (4 personer)
Mandag 11.12	Eksotisk biff	Lammespyd med appelsin-couscous
Tirsdag 12.12	Curryreker	Kylling med parmesan
Onsdag 13.12	Tandoorikyllingspyd	Marinert laks
Torsdag 14.12	Kylling med spekeskinke	Lakseburgere
Fredag 15.12	Tartarbiff	Spareribs

gjøre med hvilke ingredienser vi bruker, hvilke tekniske hjelpemidler vi bruker, og hvilke kunnskaper vi har om mat. Gamle oppskrifter kan fornyes med nye ingredienser, men uten at vi oppfatter at retten blir en annen. Nye måter å sette sammen ingrediensene på gir nye matretter. Slik utvikling kan ha flere begrunnelser, og kompetanse er en faktor. Tilgjengelighet til råvarer kan også være med på å forandre matvanene våre. Det kan også handle om nye måter å tilberede maten på. Da jernkomfyren ble introdusert på norske kjøkken på 1800-tallet, fikk det store konsekvenser for matlagingen. I dag er woken og woking av maten et eksempel på det samme. Høy temperatur og rask tilberedningstid står i kontrast til småkoking over tid. Økt kunnskap om fremmed mat bidrar til å endre matvanene våre. Nordmenns reisevirksomhet blir tillagt vekt i denne prosessen.

Alle disse faktorene kan vi lese ut av oppskriftene. Eksempelene listet opp nedenfor er retter fra VGs spalte *Hva skal vi ha til middag?* en tilfeldig uke i desember 2006. Tabellen indikerer at det finnes andre muligheter enn fiskeboller eller kjøttkaker, og viser en klar utvikling fra en vanlig norsk spiseseddel på 1950-tallet. Oppskriftene viser hvordan matlagingsteknikk utvikler seg, og hvordan verdenshandelen kan påvirke vår daglige spiseseddel.

Det kan virke litt paradoksalt at til fest og helg er tradisjonsrik norsk mat akseptabelt, mens hverdagsmaten er moderne og multietnisk. Men Bugge viser denne trenden i sin analyse av *Den rutete kokeboken* av Ingrid Espelid Hovig. Festmaten består av finere mat og norsk mat i motsetning til en nøktern hverdagsmat. Festmaten er preget av nytelse og det gode liv (Bugge 2005:165). I avis-materialet fremstår ikke hverdagsmaten som spesielt nøktern eller kjedelig, men den er mindre overdådig enn helgematen. Den er fremfor alt preget av råvarer og retter fra andre matkulturer, veldig ofte med et klart etnisk preg, men crossover-retter forekommer også.

Et møblert kjøkken

I oppskriftsmaterialet er det en del ingredienser som tilsynelatende finnes på ethvert kjøkken i dag, nemlig olje, eddik og krydderurter. Siden disse ingrediensene selges i forpakninger som ikke forbrukes til ett måltid, forventes det tydeligvis at man har dem tilgjengelig. Når det gjelder olje, er olivenolje ikke til å komme unna, det handler både om den nøytrale varianten som kan brukes til varmebehandling og «extra virgin» til salater og annen kald mat. Mange oppskrifter beskriver også bruk av nøytral stekeolje, som rapsolje, eller spesielle oljer til spesielle retter, som valnøttolje til brød med valnøtter. Smør og margarin er ut. Det samme gjelder for den tradisjonelle 7 %-eddiken. Den er ikke beskrevet i oppskriftene. I kjøkkenet bør folk ha hvitvinseddik, eple-sidededdik, rødvinseddik, bringebæreddik og ikke å forglemme balsamicoeddik, hvis man skal tro oppskriftene.

Bruken av krydder er en gammel praksis. Krydderet var kostbart og var en måte å oppvise sin rikdom på. Carol Gold viser hvordan krydderbruken endret seg i de danske kokebøkene etter at Danmark mistet sine kolonier og handelen med koloniene avtok. Konkret endret innholdet i oppskriftene seg, men kokebøkene fremmet en vikarierende begrunnelse for ikke å bruke store mengder fremmed krydder, nemlig at det var en del av det å være dansk. Danske husmødre burde bruke danske råvarer (Gold 2007:94 f.). Også Notaker peker på at det brukes mer krydder i de eldste kokebøkene enn i de nyere utgavene (Notaker 2001). Det Gold finner i sin analyse av oppskriftene, relaterer hun til et historisk faktum, nemlig tap av koloniene.

I de gamle oppskriftene handlet det om tørkede krydder, importert fra fremmede land. Fra mitt oppskriftsmateriale vil jeg peke på de grønne krydderurtene som noe spesifikt. Man kan se for seg at et standardkjøkken har hele vinduskarmen full av potter med basilikum, rosmarin, estragon, persille, mynte osv. Slike urter dyrkes i Norge og selges i dagligvare-

I et moderne «møblert» kjøkken trengs det et utvalg ingredienser for å fremskaffe de riktige smaksnyansene. Avisene hjelper oss både i hverdag og fest med å få frem nyansene som kan gi oss status og identitet ved hjelp av maten vi serverer, bokstavelig talt eller i overført betydning. Krydder er gode hjelpemidler for å nyansere. Foto: Øivind Møller Bakken / Akershus fylkesmuseum

butikkene. Tilgjengeligheten er derfor ikke avhengig av verdenshandelen, selv om plantene har eksotiske opphav. Utvalget av grønne urter i butikkene kan variere ut over landet, men de finnes der på linje med andre grønnsaker. De samme urtene finnes også i tørket form i dagligvarehandelen, men oppskriftene foreskriver konsekvent de friske variantene. Det gjelder både notisoppskriftene og kontekstoppskriftene. Den samme trenden ser vi for en del andre krydder, eksempelvis ingefær. Det er vanligere å anviser bruken av ingefærrot enn $\frac{1}{2}$ ts malt ingefær.

Ved å analysere oppskriftene slik Gold gjør, kan de tolkes slik at vi har en omfattende verdenshandel med ferske matvarer. Det betyr at transporten må være rask, omfattende og kontinuerlig. Ertertiden vil kunne konstatere at vi i 2006 hadde en omfattende verdenshandel med matvarer. Bildet er ikke entydig, for ertertiden vil også kunne konstatere at produksjonsmetodene er utviklet slik at vi selv, på helårsbasis, kan produsere mer hjemme av det vi før måtte importere.

Smak og behag kan diskuteres

Annechen Bahr Bugge og Runar Døving har kategorisert mat og måltider i ulike diskurser i sine arbeider (Bugge og Døving 2000, Døving 2002, Bugge

2005). Avisoppskriftene inngår også i ulike diskurser. Gourmetdiskursen kommer til uttrykk i kontekstoppskriftene. Både teksten, ingrediensene og andelen «stjernekokker» som opptrer, viser til mat for det spesielle. Her er det hvordan maten smaker, som er det essensielle. Jeg vil legge til at hvordan den ser ut, hvordan maten danderes, også er vesentlig. Fotografiene som følger oppskriftene, understreker dette. Bugge og Døving legger gourmetdiskursen hovedsakelig til restaurantene. Deres materiale utgjøres i vesentlig grad av alle restaurantanmeldelsene i avisene. Anmeldelsene utgjør nærmest en egen genre innenfor featurekategorien. Kos og nytelse er viktige aspekter ved fest- og helgemat, som dermed kan oppfattes som et overskuddsfenomen, både når det gjelder økonomi og andre ressurser som investeres i rettene. Raffinement er et viktig stikkord for denne diskursen.

I oppskriftene oppmuntres leserne til å eksperimentere med rettene, og det gis forslag til variasjoner. Forfatterne inviterer også leserne direkte til å eksperimentere ut fra egen smak, ikke bare bruke oppskriftenes forslag. Likevel ligger det noen begrensninger der, for som Bugge og Døving påpeker, så er det det franske restaurantkjøkkenet som ligger i bunnen som referanseramme for gourmetdiskursen. Denne matkulturen er grunnlaget for den populariteten som kokkeyrket har opparbeidet

seg i løpet av de siste tiårene i Norge. Norske kokker har utmerket seg i ulike matmesterskap, og de har stjernestatus på linje med andre kulturkjendiser. Hva som er god smak, og hva som faktisk er «tillatt», begrenses av denne rammen, men også den franskinspirerte kokekunsten utvikler seg over tid. Det vil man kanskje se hvis man gjør et tilsvarende dykk i avisenes oppskrifter om 50 år. Å forholde seg til mat innenfor denne diskursen krever kompetanse.

Rubrikker som *Kokkekok* og *Mat & fest* retter seg mot mennesker som har stor kompetanse på mat og økonomi til å vise det for venner og kjente. Disse to rubrikkene er de største eksponentene for gourmetmaten i materialet, idet de eksplisitt fokuserer på mat laget av kjendiskokker og for de festlige anledningene. Det er vanskelig å komme utenom Pierre Bourdieus sosiale kategorier som bakteppe for analysen av oppskriftene. Sosiolog Trond Blindheim viser nettopp til dette når han peker på at forbruket har sin historiske base i kollektive grupper og hvordan vi plasserer oss selv innenfor de rammene vi finner komfortable (Blindheim 2004:135 f.).

Kontekstoppskriftene gir mulighet for både konkret og teoretisk bruk. Det pedagogiske i oppskriftene, både den rene instruksjonen, «slik gjør du det», og ikke minst alle kontekstopplysningene i artiklene, gir et tilbud til leserne om å øke sin kompetanse, eller dannelse. Frønes og Brusdal snakker om kulturelle stikkord (Frønes og Brusdal 2000:155 f.). Merkelapper er en annen betegnelse som kan brukes om slike markører. I en mangfoldig og omskiftelig verden som blir stadig mer multikulturell, mener de det blir viktigere å markere seg som individ med kulturelle og sosiale stikkord, blant annet i form av hvilken mat man lager og spiser, eller har kunnskaper om, som man kan vise opp for andre. Stor kompetanse på mat og vin gir status i visse kretser, slik mange forskere i tråd med Bourdieu og hans teorier har pekt på.¹³² Men Døving peker på at det er (kulturelle?) grenser for hvor stor grad vi kan vise vår identitet gjennom maten. Mat hører til de seige strukturene i vår kultur. Han mener at i hvilken grad vi «arrangerer» oss selv og bildet av hvem vi vil være, gjennom å lage, spise eller snakke om mat, er betinget av sosial kontekst

(Døving 2003). Det blir dermed ikke tilfeldig, eller individuelt valgt, hvordan vi presenterer oss via mat og matkompetanse. Jeg vil likevel hevde at kompetanse på mat og vin utgjør kulturelle merkelapper som signaliserer at man behersker diskursen og plasserer personen i et sosialt mønster, og at den individuelle friheten til selvrealisering og sosial plassering er større i dag enn tidligere. Matvanene våre endrer seg hele tiden, og hva vi spiser, og hvilken kompetanse vi demonstrerer når det gjelder mat, gir oss identitet i forhold til andre. Graden av endring i hva vi spiser, kan variere fra gruppe til gruppe. Vi skaper et bilde av hvem vi er sosialt, enten vi skaper bildet selv eller bildet genereres på bakgrunn av vår klasse-tilhørighet.

Motsatser til gourmetdiskursen er helsediskursen og den pedagogiske diskursen hos Bugge og Døving. Hverdagsmaten har ikke fått sin egen diskurs i deres arbeider. Notisoppskriftene presenterer hverdagsmat. Både formen og det at de kommer hver dag, er med på å understreke det. Innholdet i oppskriftene kan også underbygge det hverdagslige, uten at det har noe med næringsverdi å gjøre. Notisoppskriftene henter helt klart inspirasjon fra flere asiatiske kjøkken og fra middelhavskjøkkenet, med mye grønnsaker og «lettere» ingredienser enn i for eksempel tradisjonsmaten. Krydderbruken indikerer også hvor inspirasjonen kommer fra. Mens den finere restaurantmaten henter sin inspirasjon fra fransk kokekunst, har det italienske kjøkken fått stort innpass i den litt mindre høytidelige helgematen og i hverdagsmaten. Tid er imidlertid en kritisk faktor i hverdagsoppskriftene. Ingrediensene grønnsaker, hvitt kjøtt og fisk krever kortere tilberedningstid enn rødt kjøtt. Tilberedning i oppkuttet form bidrar også til kortere produksjonstid. I samme retning trekker de friske råvarene. Ingenting skal tines eller vannes ut.

Analysen viser at også hverdagsmaten har sin diskurs, der tid er en vesentlig faktor. Hverdagsdiskursen utspiller seg både i hjemmene og på spisestedene. Pastarestauranter og kinarestauranter er typiske steder hvor man får god mat raskt. På samme grunnlag glir slike retter inn i hverdagsmaten hjemme.

132 Sosiolog Pierre Bourdieu utviklet sine teser om sammenhengen mellom smak, utdanning og økonomi i *Distinction. A social critique of the judgement of taste* i 1984 (den franske utgaven kom i 1979). Siden har mange forskere brukt disse teoriene, blant andre bruker Bugge og Døving dem. Frønes og Brusdal og Notaker viser også til Bourdieu.

Uten mat og drikke duger helten ikke

De daglige notisoppskriftene kan leses som et signal om at folk ikke lenger planlegger i god tid hva de skal ha til middag. Det kan trekkes paralleller til hvordan vi oppfatter at mobiltelefonen har fått folk til å slutte å avtale møtetidspunkter, man tar det hele litt på sparket. Hvis det er sånn at man ikke planlegger, men kjøper ingrediensene til dagens middag på veien hjem, må det bety at råvarene er tilgjengelige i dagligvarebutikkene til enhver tid, og at utvalget er bredt, spesielt for grønnsaker. Er det situasjonen i dag? Avismaterialet mitt dekker aviser i hovedstadsområdet og Stavanger-området. Begge er områder som har en urban befolkning med høy inntekt. I Oslo-området finnes det et bredt utvalg både i dagligvarekjedenes butikker og i innvandrerbbutikkene. Stavanger-området ligger midt i produsentområdet for mat, og Rogaland fylke presenterer seg selv om matfylket. Det skulle tilsi at tilbudet av dagligvarer er bredt også her. Men både VG og Dagbladet er riksaviser, og tilbudet i butikkene er ikke like variert overalt. Hvordan dette skal forstås, krever nærmere studier av tilbud og praksis.

Oppskriftene formidler ulike budskap. Kontekstoppskriftene signaliserer at mat og drikke er viktig som kulturelle markører. Det handler om mat i sosiale sammenhenger, både i mindre og større format. Oppskriftene formidler et høyt kompetansenivå i forhold til mat og drikke og et økonomisk nivå som tillater et forbruk av festmat i gourmetklassen. Det er fortsatt forskjell på hverdag og fest, men det sies ikke nødvendigvis noe om når festen skal være. Noen rubrikker forutsetter at leseren har høy kompetanse på mat i utgangspunktet, både for å forstå det som skrives, og ikke minst hvis maten skal lages. Andre rubrikker gir leserne instruksjoner om hvordan de skal øke sin kompetanse, de er klarere pedagogisk i sitt innhold. Alle forslagene om hvilke viner eller annet drikke som passer til de enkelte rettene, må også forstås i et pedagogisk perspektiv.

Slekt skal følge slekters gang

Tradisjonsmat er med på å strukturere årets gang. Siden vi blir presentert for flere nasjoners tradisjoner, gir oppskriftene også innsikt i andres tradisjoner og formidler dermed kompetanse om mat ut over egen nasjonal sammenheng. Dette er viktig for utviklingen mot et mer multietnisk samfunn (Frønes og Brusdal 2000:108 f. og 156). Årshøytidene

har sine faste menyer, hvis man skal tro avisene, som forklarer og formidler våre nasjonale mattradisjoner. Et annet aspekt som trer tydelig frem i kontekstoppskriftene, er «norske» råvarer. Tilgangen på norske råvarer er preget av årstidene. Når frukt og bære er modne, når lofotfisket pågår, når det er krabbese-sang og jakt og slaktetider, finner man det igjen i oppskriftene. Dette hører med i en årssyklus. Presentasjonen av retter som inneholder slike råvarer, kan gi en pekepinn om at norsk mat er å foretrekke, at den er spesielt attraktiv eller spesielt viktig å kjenne til og kunne bruke.

Notisoppskriftene er helt uten slike årstidsvariasjoner. De eneste sesongvariasjonene man kan finne der, er et større innslag av kald mat i sommersesongen. Men dette poenget er enda tydeligere i kontekstoppskriftene. Der kommer det tydelig frem at det er vanlig eller «tillatt» eller tilrådelig å spise kald mat i den varme årstid og varm mat i den kalde.

Ingrediensene både i kontekst- og notisoppskriftene er gjennomgående beskrevet som ferske eller friske. Hermetikk og dypfryste råvarer er det liten toleranse for, med noen unntak, som hermetiske tomater og buljongterninger. Det er noe mer hermetikk beskrevet i notisoppskriftene enn i kontekstoppskriftene, men ikke påfallende mye. Halvfabrikata synes ikke å være god tone. I de rubrikkene hvor «stjernekokkene» presenterer mat, forekommer halvfabrikata aldri. Men her er det profesjonelle yrkesutøvere som presenterer seg, og da er det nærliggende å anta at det er vanskelig å gå ut over faglig aksepterte rammer. I de siste årene har vi fått begrepet «kortreist mat». Begrepet har både et økologisk og økonomisk aspekt og et kvalitetsaspekt. Den kortreiste maten krever ikke store ressurser til transport og er derfor miljøvennlig, og kan gi billigere mat. Dessuten gir den grunnlag for produksjon over større områder lokalt. Det viktigste aspektet er likevel det kvalitetsmessige. Denne maten er ferskere, og den har vært utsatt for få sprøytemidler, og klimaet vårt gjør noe med smaken. Produsentene spiller direkte på disse aspektene i markedsføringen, særlig smak. På denne bakgrunnen er den ikke billig mat, men spiller på at forbrukerne er villige til å betale mer for mat av høy kvalitet.

Avisoppskriftene handler om flere ting. De to oppskriftskategoriene kan leses og brukes på forskjellig vis. Det mest opplagte er hjelp i hverdag og helg til å lage velsmakende og nærende mat.

De fleste kvier seg for å invitere mange gjester til middag. Et stort selskap kan fort skape mer stress enn hygge for den som står bak grytene. Men slik bør det ikke være. Her ser du, trinn for trinn, hvordan du kan lage en sunn, god og lekker rett til mange personer uten at det volder deg for mye bry. Med dette måltidet blir alle fornøyd – inkludert deg selv.

(Kokkeskolen, VG Helg)

Særlig kontekstoppkriftene, som sitatet ovenfor viser, er et tilbud, eller en mulighet, for leserne til å skaffe seg eller utvide utvalget av merkelapper. Disse identifikatorene signaliserer hvem eierne er, og hvor de hører hjemme i det kulturelle og sosiale universet. I dag er de tradisjonelle klassegrensene mer utydelige enn de var tidligere. Det handler ikke bare om økonomi og klassisk dannelse lenger. Det handler om å etablere kulturelle og sosiale distinksjoner. Ved å utvide gourmetdiskursen med innflytelse fra andre matkulturer (enn den franske) blir merkelappene mer subtile. Den offentlige tilgjengeligheten til kompetansen er med på å flytte diskursen, til å innlemme flere i «hemmelighetene». Helter både på den hverdagslige hjemmebanen og i festlivet trenger maten for å duge. Avisoppkriftene er et medium i disse prosessene.

Hvorfor skal museer samle på avisoppslag?

Akershus fylkesmuseum har engasjert seg i dokumentasjon av samtid og nær fortid i lang tid. Museet fikk en konservatorstilling øremerket emnet allerede i 1994.¹³³ Den gang inneholdt Kulturdepartementets retningslinjer til museene påbud om å fokusere på vår samtid og nære fortid. Statistikken synliggjorde at 1900-tallets kultur ikke var representert i museene. Museene skal ta vare på historien, være samfunnets hukommelse, men de skal også være aktuelle og reise spørsmål som angår dagens brukere. Å fange opp fenomener i samtiden kan være den eneste måten å få dokumentert dem på. Som Frønes og Brusdal sier, så er det ikke sikkert at alle slike trekk utvikler seg videre, mange fenomener forsvinner fort (Frønes og Brusdal 2000:11 f.). Det som forsvant, er også en del av historiens gang, og fenomenene som forsvinner, kan si like mye om samfunnet som de som overlever seleksjonen. Akershus fylkesmuseum erkjente at dette var en viktig satsing, og la temaet inn i sine årsplaner.

Avisoppslagene finnes også i Nasjonalbibliotekets samlinger, men det utdraget som er samlet i Akershus fylkesmuseum og i Jærmuseet, gir en samlet oversikt over temaet på et gitt tidspunkt i historien. Materialet vil også kunne fungere som underlag for utstillinger og studier med andre innfallsvinkler enn dem vi har benyttet i dette prosjektet. I tillegg sier materialet, og artiklene som er skrevet på bakgrunn av materialet, noe om hva museet (museene) var opptatt av i 2006.

Litteratur

- Amilien, Virginie, Atle Hegnes og Eivind Jacobsen (2006): *Tradisjonsmat. Tanker rundt et begrep og dets bruk i det norske samfunnet i dag*. Oppdragsrapport nr. 8 2006. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning.
- Amilien, Virginie (2007): Norske matvaner mellom produksjon, forbruk og politikk. *ARR – idéhistorisk tidsskrift* nr. 2–3 2007.
- Blindheim, Trond (2004): *Hvorfor kjøper vi? Om forbruk og reklame*. 2. utgave. Oslo: Abstrakt forlag.
- Borglund, Per A. (2007): *100 år med kokebøker. Mat, historie og mennesker*. Oslo: Aftenpostens Forlag.
- Bugge, Annechen Bahr (2005): *Middag. En sosiologisk analyse av norsk middagspraksis*. Avhandling for dr.polit.-graden i sosiologi, NTNU.
- Bugge, Annechen og Runar Døving (2000): *Det norske måltidsmønsteret. Ideal og praksis*. Rapport nr. 2 2000. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning.
- Døving, Runar (2002): *Mat som totalt sosialt fenomen. Noen eksempler med utgangspunkt i Torsvik*. Avhandling for dr.polit.-graden i antropologi, Universitetet i Bergen.
- Døving, Runar (2003): Folk spiser fortsatt kjøttkaker. Liberal diskurs, moralsk praksis, i Jacobsen, Eivind, Reidar Almås og Jahn Petter Johnsen (red.): *Den politiserte maten*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Frønes, Ivar og Ragnhild Brusdal (2000): *På sporet av den nye tid. Kulturelle varsler for en nær fremtid*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Gold, Carol (2007): *Danish Cookbooks. Domesticity & National Identity 1616–1901*. Seattle, Wash.: University of Washington Press.

133 Stillingen ble opprettet i 1994 og besatt fra 1.1.1995.

- Jacobsen, Eivind (2003): Mat som diskurs, i Jacobsen, Eivind, Reidar Almås og Jahn Petter Johnsen (red.): *Den politiserte maten*. Oslo: Abstrakt forlag
- Lyngø, Inger Johanne (2003): *Vitaminer! Kultur og vitenskap i mellomkrigstidens kostholdspropaganda*. Avhandling for dr.art.-graden, Universitetet i Oslo.
- Magnus, Trine (2000): *Mat i media. Risikokommunikasjon av genmodifisert mat*. Rapport 6/00. Trondheim: Senter for bygdeforskning.
- Notaker, Henry (2001): *Fra kalvedans til bankebiff. Norske kokebøker til 1951. Historie og bibliografi*. Nasjonalbibliotekets bibliografier 5. Oslo: Nasjonalbiblioteket.
- Notaker, Henry (u.å.): *Potetens kulinariske norgeshistorie. Potetretter i ulike samfunnslag på 1700- og 1800-tallet*. Under trykking.
- Sosial- og helsedirektoratet (2004): *Utviklingen i norsk kosthold 2004*. Oslo: Sosial- og helsedirektoratet.
- Taule, Liv (2005): Aviser, vekepresse og fagpresse, i *Kulturstatistikk 2005*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Tønnesson, Johan L. (2008): *Hva er sakprosa*. Oslo: Universitetsforlaget.

Antioksidantar og frie radikal

Mat og vitskap i norske vekeblad i 2006

Vinteren 2006 var det mange oppslag om samanhengar mellom kosthald og helse i norske vekeblad for kvinner. Kosthaldsekspertar hadde artiklar og spørjespalter, temaet var oppe i reklamen. Små notisar hadde gode råd, og større artiklar forklara kva ein burde gjere og ikkje gjere. Blada var opptekne av at kvinnene skulle leve sunt og få, eller halde på, ein slank kropp. Vi kunne bli med kvinner på slanketur, få oppskrifter på slankande mat og tips om kva rytme det burde vere i måltida slik at forbrenninga heldt seg på topp gjennom heile døgnet.

Ser vi nærare på kosthaldseksperter i *Norsk Ukeblad*, Fedon Lindberg, formidlar han gjerne korleis enkeltmolekyl i maten påverkar reaksjonar i kroppen vår. I artikkelen *Bra mat for hjernen* får vi vite at antioksidantar og omega-3-feitt er bra mot hjartesykkdom og fleire mentale og psykiske plager. Spinat og blåbær er eksempel på antioksidanrike matvarer som beskyttar kroppen mot angrep frå frie radikal. Dessutan kan truleg den langkjeda omega-3-feittsyra EPA halde oss mentalt friske. Kroppen kan lage EPA frå alfa-linolenisyre.¹³⁴ Dei som ikkje sit inne med kunnskap i kjemi frå før, vil kanskje tenke at omega-3 må vere namnet på eit feitt, men lure på kva ei feittsyre er, kva det vil seie at ho er langkjeda, og kva med alfa-linolenisyre? Kva er ein fri radikal? Og, ikkje minst, kva vil det seie å bli angripen av ein fri radikal? Orda og uttrykka fortel korleis enkeltmolekyla er bygde opp, eller kva gruppe stoff dei høyrer til. Molekyla har fått namna ut nomenklaturreglane i kjemien, og biokjemien

beskriv kva som skjer med dei i kroppen vår. I artikkelen trekker dermed Fedon Lindberg ord og uttrykk frå kjemien og biokjemien inn i populærlitteraturen. Her er spørsmålsstillinga kva som skjer når slike vitskapelege ord og uttrykk skal inn i ein populærkulturell kontekst. Utgangspunktet er først og fremst kva kosthaldseksperterane skreiv om samanhengar mellom kosthald og helse i *Norsk Ukeblad* og *Kvinner og Klær* vinteren 2006, og korleis dei gjorde det. Men eg har også sett på artiklar der andre ekspertar fortel kvinner kva mat dei bør velje, eller ikkje velje. Orda og uttrykka frå kjemien, biokjemien eller ernæringsvitskapen¹³⁵ blir også tekne opp i reklamen i vekeblada, kva skjer med dei der? Tek dei opp det same som kosthaldseksperterane, og blir det gjort på same måten? Kva vi ser i vekeblada i vår samtid, blir diskutert i forhold til eit vekeblad for kvinner frå slutten av 1950-åra. Eg vil også trekke inn vekeblad for menn i diskusjonsdelen.

Vekeblad er kulturuttrykk som speglar samtida både i innhald og form, meiner litteraturvitaren Odd Nordland (sitert i Heidenreich, s. 8). Blada rettar seg mot ei vid målgruppe. Dei får ikkje offentlig støtte, og er heilt avhengige av marknaden – både annonsørar og publikum. Derfor tek dei ikkje opp stoff som utfordrar, men som fenger, det som målgruppa er einige om (Heidenreich). Dessutan er dei, ifølgje professor i medievitskap Jostein Gripsrud, raske til å fange opp endringar i kulturen. Han kallar dei ein «ideologisk eller mentalhistorisk» seis-

134 Lindberg, Fedon (2006) *Bra mat for hjernen*. Norsk Ukeblad nr. 5, 2006.

135 Ernæring «er sammenhengen mellom mat, næringsstoffer og helse og omfatter behovet for energi og hvordan næringsstoffene fordøyes og omsettes i kroppen». Definisjonen er henta frå departementene. 2007. *Oppskrift for et sunnere kosthold. Handlingsplan for bedre kosthold i befolkningen (2007–2011)*, s. 7. Dermed skil ernæring seg frå biokjemi som ser på reaksjonar i cellene generelt.

mograf', som på flere forskjellige måter og plan registrerer sosiale og kulturelle skiftninger og utviklingstrekk» (sitert i Overvoll, s. 5). Med dette utgangspunktet har eg gått gjennom alle oppslaga om mat i 13 nummer av vekeblada *Norsk Ukeblad* og *Kvinner og Klær* (KK) frå månadene januar til april i 2006. Men ein skal ikkje gå gjennom mange nummer av eit vekeblad før ein ser at det har sin eigen rytme, matoppslaga kjem på dei same sidene frå nummer til nummer og i same form. Derfor vil ikkje resultatet endre seg særleg med fleire nummer, ein vil berre få meir stoff å systematisere.

Vekeblada og kosthaldsekspertane

Norsk Ukeblad og *Kvinner og Klær* er to veletablerte vekeblad. *Norsk Ukeblad* blir gjerne sett på som eit familieblad, mens KK er eit reint kvinneblad. Sjølv definerer dei begge målgruppene som kvinner, men ikkje heilt dei same kvinnene. *Norsk Ukeblad* er for aktive og etablerte kvinner over 25 år, for kvinner flest med andre ord. I *Norsk Ukeblad* møter vi også «vanlege» kvinner, som har problem med vekt, eller sjukdom. Det er historier som endar godt. Alternativ medisin får god plass i bladet, og ifølgje forlaget talar det «direkte til kvinnen og er en god venninne som tar henne på alvor». ¹³⁶ Fedon Lindberg var ikkje den einaste i *Norsk Ukeblad* som tok opp samanhangar mellom mat og helse, i tillegg var der ein ernærings ekspert, ein ekspertkokk, ein treningsekspert, ein allmennlege og ein mestrings ekspert. Fedon Lindberg blei vald ut fordi han hadde flest artiklar, dessutan svara han ofte på spørsmål frå lesarane.

I *Kvinner og Klær* er det lagt meir vekt på layout, og bilda får større plass enn i *Norsk Ukeblad*. Sjølv om tema kan vere like, er *Kvinner og Klær* meir eit mote- og livsstilsmagasin. Lesaren er interessert i «trender og egenutvikling» og «ser på KK som en viktig kilde til oppdatering, informasjon og underholdning». *Kvinner og Klær* (KK) si målgruppe er kvinner mellom 25 og 35 år, med utdanning og inntekt over gjennomsnittet. Lesarane er urbane, samfunnsaktive og yrkesaktive (Måseide). ¹³⁷ I *Kvinner og Klær* var det ikkje like mange ekspertar med faste spalter om temaet kosthald og helse som i *Norsk Ukeblad*. Men kvar veke møtte lesarane kosthaldseksperter Jeanette Roede.

Feittet, utfordringa i vår tid

Redaktøren i *Kvinner og Klær*, Bente E. Engesland, inviterte i januar 2006 lesarane til å bli med på kuren «Seks uker til en bedre kropp». Ho lova at dette ikkje trong vere ei «plagsom pine ... Regelmessig bevegelse og mer kontroll på hva vi spiser er nok for de fleste». Ein betre kropp handla ikkje berre om utsjånad, det handla også om å «tåle motstand, få betre immunforsvar, mindre negativt stress, meir selvtillit og energi», og å hindre typiske kvinneplager. Engesland understreka at bladet var med på same kampanje som helseminister Sylvia Brustad, skular, barnehagar og partane i arbeidslivet: «en kampanje mot den farlige fedmen. Ambisjonen er ikke mindre enn en nasjonal slankekur!» ¹³⁸ Regjeringas *Handlingsplan for bedre kosthold i befolkningen (2007–2011) Oppskrift for et bedre kosthold* kom året etter, og budskapet var den same. Mange nordmenn er overvektige og feite. Problemet er veksande fordi den fysiske aktiviteten er for låg, og fordi kosthaldet ikkje er slik det burde vere. Dette fører igjen til ein auka risiko for hjarteinfarkt, hjerneslag, kreft, type-2-diabetes, muskel- og leddplager, i handlingsplanen blir dette kalla folkesjukdomar. Kosthaldet til både unge og vaksne inneheld for mykje feitt, særleg metta feitt, og for mykje salt og sukker. Særleg barn, unge og unge vaksne får for mykje sukker. Nordmenn bør ete mindre feitt og samtidig legge om til meir fleirumetta feitt. Gjerne ved å erstatte kjøtt med fisk. Dei bør også ete meir frukt og grønnsaker. Det inneheld kostfiber, vitamin og antioksidantar som til saman gir ein positiv helsegevinst.

Kosthaldsekspertane sine råd

Kosthaldseksperterane var opptekne av det same som regjeringa, overvekt og problema det førde med seg. I *Norsk Ukeblad* ville Fedon Lindberg fortelje om antioksidantar og fleirumetta feittsyrer. Han er lege, indremedisinar, tiltala Dr. og avbilda som ung mann, dresskledd, blå skjorte, kort hår, smilande og avslappa. Skrifta i artiklane er tett, og der er ingen illustrasjonar utover bildet av Lindberg. I det andre nummeret i januar 2006 forklarar han omgrepet antioksidantar. Vi får vite: «Antioksidanter i matvarer finnes der egentlig for å beskytte matvarene selv fra harskning (oksidering); en kjemisk reaksjon mel-

¹³⁶ Henta frå nettstaden til forlaget Hjemmet Mortensen, <http://hm-media.no>

¹³⁷ Måseide siterer internettsider til bladet i 2004. Alder på målgruppa pr. telefon med bladet.

¹³⁸ Engesland, Bente E. (2006): Stilig start. *Kvinner og Klær* nr. 1, s. 5.

lom stoffer som kan oksidere (akkurat som jern kan ruste), og oksygen. [...] Oksidering skjer fortere ved høyere temperatur, samt luft- og lyseksposering. Jo varmere stoffene er, desto mer utsatt er de for oksygen (luft) og lys. Umettet fett, og da særlig flerumettet fett, oksiderer lettest.» Deretter følger ei oppramsing av kva slags matvarer som er rike på antioksidantar.¹³⁹ Neste gong han har eigen artikkel, er i nr. 5. Overskrifta er «Bra mat for hjernen», igjen er det antioksidantane som er tema, no saman med omega-3-feittsyre. Det er her lesarane blei oppfordra til å ete spinat og blåbær for å beskytte seg mot angrep frå frie radikal, og fisk for å halde seg psykisk friske. Fedon er tilbake i nr. 8, denne gongen handlar det om kanel, som ikkje berre er ein sterk antioksidant, han gir også eit betre blodsukker og lågare kolesterol. Det var i år 2000 at ein amerikansk forskar identifiserte «metyl-hydrokhalon polymer (MCHP) som det mest bioaktive stoffet i kanel». I ein stor studie i USA fekk 30 diabetis type 2-pasientar kanelpill, like mange fekk placebopill. Resultatet var slåande. Gjennomsnittleg gjekk blodsukkeret til dei som fekk kanel, ned med 30 %. «Like imponerende var kaneleffekten på blodfettstoffene (triglyserider) og det 'dårlige' LDL-kolesterolet, som sank med rundt 30 % også.» For å oppnå effekt bør ein ta 1–1,5 gram kanel kvar dag, etter 20–40 dagar vil det bli ei merkbar betring. I nr. 11 er det samanhengar mellom mat og migrene som er temaet. Her er balansen mellom omega-3 og omega-6 avgjerande. For mykje omega-6 fører til at «det dannes meir av såkalte prostaglandiner (eikosanoidtyper) som gir mer migrene og hodepine [...] Raske høyglykemiske karbohydrater (sukker, fint brød og melvarer, pasta, ris, poteter) gir blodsukkersvingningar og øker risiko for anfall».¹⁴⁰

Slik gir Fedon Lindberg ei detaljert forklaring på kva som skjer i kroppen når han formidlar vitskap i vekeblada. Vi får vite kva molekyla heiter, og korleis dei reagerer. Kosthaldseksperter i *Kvinner og Klær*, Jeanette Roede, bruker også omgrep frå kjemi og biokjemi, men ikkje detaljert som Fedon Lindberg. Jeanette er meir venninne med lesarane, ho forstår problema deira. Som at det er vanskeleg å kutte ut

meierismør og gå over til plantemargarin – men det går! Ho bruker eg-form, er småbarnsmor og veit kva det vil seie å vere i tidsklemma. I artiklane er det ofte bilde av Jeanette, smilande og i heilfigur, ho ser ut som ei vanleg ung dame, ikkje som ein ekspert. Jeanette gir slankeråd, fortel korleis måltida bør fordelast, og kva vi bør ete. Det er praktiske råd, som at vi bør unngå å ha ting i skapet som kan freiste på kveldstid, og alltid ha sunn mat liggande i veska, slik at vi unngår panikkjøpet av ein bolle eller ei pølse. Kroppen blir samanlikna med ei klokke som må trekkast opp. Får han ein stabil døgn- og måltidsrytme, vil han tikke og gå som eit velsmurt urverk.¹⁴¹ Eller ein omn som må fyrast skikkeleg opp om morgonen:

«Når det går for lenge mellom måltidene, jobber ikke kroppen optimalt. Noen merker det på humøret, andre får hodepine. Kroppen fungerer som en vedovn. Du må fyre skikkelig opp om morgenen. Skal du holde jevn varme, må du legge på jevnlig uten å sprengfyre, kanskje hver tredje–fjerde time. Om kvelden er det ikke så smart å sprengfyre når du likevel skal legge deg og ikke trenger den ekstra energien.»¹⁴²

Ein vedovn brenn ved, kroppen brenn mat. Mens Jeanette Roede samanliknar kroppen med noko kjent, Fortel Fedon Lindberg kva som skjer. Der han blir eksperten som snakkar til kvinnene, er Jeanette Roede venninna som meir snakkar med dei. Dei står også i to ulike tradisjonar. Fedon Lindberg driv i dag Dr. Fedon Lindbergs Klinik AS. Dei tilbyr individuell behandling av livsstilssjukdomar i fem norske byar. Dr. Fedon Lindbergs Akademi held kurs, og Dr. Fedon Lindbergs Products AS utviklar og forhandlar ulike matvarer. Lindbergs filosofi er at all mat startar hormonelle reaksjonar i kroppen, og at mat dermed kan beskytte, førebygge eller verke som medisin mot sjukdom. Han er kontroversiell som kosthaldsrådgivar. I 2003 lanserte Fedon Lindberg sin eigen diett og oppfordra nordmenn til å kutte ned på bruken av brød og potet.¹⁴³ Han gjekk til angrep på den norske matpakka og meinte at brunost var som mjølkesjokolade.¹⁴⁴ Imot han stod kosthaldseksperter i universitetsmiljøa,

139 Lindberg, Fedon (2006): Antioksidanter. *Norsk Ukeblad*, nr. 2, s. 27.

140 Lindberg, Fedon (2006): Kanel er bra for oss. *Norsk Ukeblad*, nr. 8, s. 39.

141 Aambo, Anne Kathrine (2006): Kick starter. *Kvinner og Klær*, nr. 1, s. 51.

142 Roede, Jeanette (2006): Mange måltider. *Kvinner og Klær*, nr. 1:55.

143 <http://www.dagsavisen/innenriks/article2954060.exe>

144 <http://www.dagbladet.no/dinside/2003/2003/08/15/376020.html>

med professor og mangeårig leiar i Statens ernæringsråd, Kåre Norum, i spissen. Dei meinte at påstandane til Fedon Lindberg var feil, poteter og brød var ikkje årsaka til at nordmennene este ut.¹⁴⁵ Fedon Lindberg meiner at det viktigaste er å sjå på den glykemiske indeksen til maten, ikkje energiinnhaldet, om ein vil ned i vekt. Dei som er einige med Kåre Norum, meiner at ved berre å sjå på glykemisk indeks vil ein gå glipp av vitamin og mineral som elles er i tradisjonelt norsk kosthald.¹⁴⁶

Som Fedon Lindberg driv også Jeanette Roede ei bedrift som kursar nordmenn i kosthald og helse, Grete Roede AS. Jeanette er fysioterapeut og dotter til Grete Roede, som alt i 1974 starta kursverksemd for nordmenn som ville ned i vekt. Kurset blir haldne over heile landet, i det siste med 35 000 deltakarar årleg. Bakgrunnen til Grete Roede var eigne erfaringar, ho hadde kjent vektproblema på kroppen og sjølv klart å komme seg ut av det. Kurset kviler på ei blanding av felles støtte og trøst, og konkurranse. Kven kan gå mest ned i vekt? Mange av kurshaldarane er tidlegare deltakarar, gjerne kvinner, som forstår kva dei enkelte slit med. Jeanette Roede er firmaet sin nye frontfigur, har ansvaret for utviklinga vidare og nye kursopplegg.¹⁴⁷ Grete Rhoede AS er ikkje kontroversielle, som Fedon Lindberg, dei understrekar også at kosthaldsråda som firmaet gir, er i tråd med offisielle anbefalingar.¹⁴⁸

For Jeanette er ikkje antioksidantar eit særleg stort tema, sjølv om ho fleire gonger nemner at det høge antioksidantinnhaldet kan vere ein grunn til å velje mørk sjokolade i staden for lys. Men *Kvinner og Kler* tek opp antioksidantar i ein annan artikkel. «Kroppens beste hjelpere Stor guide til antioksidanter» kan vi lese utanpå eit av dei første nummera i 2006. I byrjinga får vi ei forklaring på kva som skjer: «Hvis du tar en avokado og lager guacomole, blir den brun etter en stund [...] Men tilsetter du sitron, vil guacomolen fortsatt være grønn [...] Det er antioksidanter i form av C-vitaminer som har sørget for

at den holder seg frisk. Oksidasjon heter det når brunfargen tar over [...] Hele kroppens aldringsprosess er resultat av oksidasjon. Antioksidanter hindrer oksygen i å bryte ned både avokado og kropp.»¹⁴⁹

Vidare får vi ei utdjuving av kva antioksidantane hjelper mot. Dei styrker immunforsvaret og forebygger «virus- og bakterieangrep som forkjølelse, bronkitt, influensa, halsbetennelse og urinveisinfeksjon». Og meir alvorlege sjukdomar som kreft og hjarte-karsjukdomar. «Årsaken er at antioksidantene også motvirker giftige oksygenforbindelser i kroppen. Disse forbindelsene kalles frie radikaler [...] Antioksidanter omfatter både vitaminer, mineraler og en rekke andre vitaminliknende stoffer som for eksempel flavonoider.» På neste side er det ei omfattande liste over dei ulike antioksidantgruppene, kva dei er gode for, og i kva matvarer dei finst. Lista blir kalla «fremmedordboken», og her er det mange nye omgrep: «flavonoler, flavoner, flavanoner, isoflavonoler, flavanoler, antosyaniner i gruppa flavonoider». Innanfor mineral er det berre selen og sink, mens blant vitaminer er vitamin C, vitamin A, karotenoid og vitamin E. Her er det mykje informasjon, og det er langt frå likegyldig om vi tek omsyn til det eller ikkje. Og det er lett å bli forvirra. Juice av blodappelsin og drue er betre enn juice frå vanleg appelsin, sjølv om den også er god. Grøn te er dobbelt så bra som svart te, men svart te går også an. Eg blir i tvil, kva skal eg gjere med denne nye kunnskapen, kan eg fortsette med svart te?

Omega-3-feittsyrer var derimot Jeanette oppteken av. Vi bør passe på å få i oss nok fordi det er godt for hjernen, er med på å halde humøret oppe og senkar risikoen for livsstilssjukdomar. Ho anbefaler fisk, som også er lett fordøyeleg. Dessutan bør vi sjå etter pålegg med gunstig feittsammansetjing, og bruke nøtter i maten fordi dei er rike på omega-3.¹⁵⁰ Men først og fremst vil Jeanette at vi skal passe på måltidsrytmen. Starte med ein god frukost og fylle

145 http://matportalen.no/Matportalen/artikler/2004/skepsis_til_poteter_og_brod. Forskarar reagerte også på framstillinga av kanel som medisin mot for høgt blodtrykk slik det mellom anna blei gjort i *Norsk Ukeblad* nr. 8 2006. <http://www.aftenposten.no/meningar/debatt/article1534242.ece>

146 Glykemisk indeks fortel om korleis maten påverkar blodsukkeret. <http://www.drindbergs.no/page/index.php?structid=23&joinid=-1&parentid=22> For gjennomgang av standpunkt til Norum og Lindberg, sjå http://www.frambu.no/modules/module_123/proxy.asp?I=707&C=1&D=2

147 <http://www.greteroede.no> *Starten på et sunt eventyr*

148 <http://www.greteroede.no> *Starten på Grete Roede-kostholdet*

149 Pettersen, Heidi (2006): Ultrasunt. *Kvinner og Kler*, nr. 3, s. 62–65.

150 Feittsammansetjinga i pålegg i Roede, Jeanette (2006): Godt pålegg. *Kvinner og Kler*, nr. 5, s. 72. I nøtter Roede, Jeanette (2006): Helt nøtt. *Kvinner og Kler*, nr. 9. Og i fisk Roede, Jeanette (2006): Ikke ett fett. *Kvinner og Kler*, nr. 7, s. 69.

Syklar du i utstillinga på Jærmuseet Vitengarden får du ein drops når du har brukt 17 joule, dropsen inneheld 17 joule. Slik blir publikum fortalt at mat inneheld energi. Foto: Steinar Pettersen, Jærmuseet.

på med mange måltid utover dagen. Det held forbrenninga oppe og minskar suget etter noko søtt. Ho ber oss passe på dei snikande kiloa, dei kjem ofte når det er ein ubalanse mellom kor mykje energi vi et og bruker. Dessutan må vi vere forsiktede med salt. Slik repeterer Jeanette ein bodskap mange kjenner til frå før.

Etter at matrasjoneringa blei oppheva i 1953, gjekk «norske spisevaner inn i en ny æra», skriv Inger Elisabeth Haavet i boka *Maten på bordet* (Haavet, s. 102). Nordmennene kunne velje kva dei ville ete, og valde sukker og fett. Ikkje lenge etter viste dette igjen i statistikken over tannrøte, og overvekt blei eit problem utover i 1950-åra. I byrjinga av 1960-åra kunne ein sjå samanhengar mellom hjarte-karsjukdomar og feittinntak. Tannrøte, overvekt og høgt blodtrykk blei omtala som folkesjukdomar. Ei utgreiing om samhengane mellom fett og hjarte-karsjukdom blei ferdig i 1963, og konkluderte at feittforbruket måtte ned, og talfesta kor mykje som burde vere fleirumetta fettsyrer (Haavet).¹⁵¹ Problemet var at særleg mjølkeprodukt er rike på metta

feitt. Derfor kjempa jordbruket sine støttespelarar imot anbefalingane, som ville gi mindre bruk at metta fett. Den første norske ernæringsmeldinga frå midten av 1970-åra hadde heller ingen klare anbefalingar om å legge om feittforbruket. Talet på hjarte-karsjukdomar skulle ned ved at ein skulle legge om kosthaldet til mindre fett generelt, men ikkje mykje, og smør skulle erstatte margarin. I 1980-åra blei det ein større innsats for å få ned feittforbruket, og i stortingsmeldinga om helsefremmande og førebyggjande arbeid, som kom i 1993, var næringsinteressene tona ned. Helsestatusjonen var det viktigaste (Haavet). Sjølv om det var kjent at kroppen trong essensielle fettsyrer, var det først i 1980-åra at forskarar blei sikre på kor viktig det er med omega-3 (Allport). Sidan har dei gode verknaedene blitt allment kjende, og i 2007 var også fettsyra teke med i anbefalingane frå regjeringa (Departementene 2007).

Antioksidantar kom som omgrep om lag samtidig som omega-3. Audun Myskja gav i 2006 ut boka *Blåbær smakfull antioksidant*, og han skriv at mens

¹⁵¹ Nicolaysen-komiteen si innstilling.

antioksidantar var noko få hadde høyrte om i 1980, var omgrepet allment kjent då boka kom ut. Om omgrepet var allment kjent, er det ikkje sikkert at det var kjent kva omgrepet eigentleg betydde. At omgrepet blir forklara i både *Norsk Ukeblad* og *Kvinner og Klær*, tyder på at det var bruk for å få ei forklaring. Vi har sett ulike tilnærmingar til omgrepet. Der artikkelen i *Kvinner og Klær* overveldar med informasjon og forvirrar, går Fedon Lindberg ned på molekylnivå. Dei mange kjemiske formelnamna gjer det vanskeleg å forstå budskapet. Eg sit igjen med eit inntrykk av at kanel er bra. Loff kan gi migrene, mens blåbær og spinat hindrar angrep frå frie radikal. Men kva om eg lét vere å ete meir spinat og blåbær? Sidan kunnskapen om antioksidantar enno ikkje er innarbeidd, blir Fedon Lindberg også nøydd til å gi lesaren eit bilde av korleis dei verkar. Derfor kjem samanlikninga mellom harskning og rustproblem. Men lesaren vil truleg også lage sine egne bilde. Det er lett å få inntrykk av at frie radikal har ein eigen vilje eller ei eiga kraft som dei bruker når dei bestemmer seg for å gå til angrep på kroppen. Slik er det ikkje, dei kan ikkje velje om dei vil gå til angrep eller ikkje. Dei frie radikalane er med i ei kjemisk likevekt. Men gjennom forklaringa gir Lindberg næringssemna ei kraft, antioksidantar og omega-3-feittsyra får ei positiv og beskyttande kraft, frie radikal ei negativ og angripande kraft. Men frie radikal har også oppgåver i kroppen der dei er «gode hjelparar». Slik flyttar Fedon Lindberg næringssemna vekk frå naturvitskapen der kjemiske reaksjonar følgjer eintydige reglar. I staden blir dei kjemiske molekyla gode eller vonde.

Artikkelen om søtingsstoffet aspartam i *Kvinner og Klær* illustrerer korleis eigenskapar til molekyl blir overførte til, og kjem til å hefte ved, vitskapen. Aspartam skulle bli det nye sukkeret.¹⁵² Men snart dukka det opp forskning som viste at stoff i aspartam verka direkte skadeleg inn på arvestoffet. Ein ekspert forklarar korleis metanol frå aspartam blir omdanna til formaldehyd i kroppen. At aspartam er kjemisk framstilt og består av dei to aminosyrene asparaginsyre og fenylalanin, i tillegg til rundt 10 % metanol. For å forstå kvifor formaldehyd er farleg, må lesaren ha gode kunnskapar i kjemi, men han vil få med seg

at det finst god forskning og dårleg forskning. Gode forskarar gjer god forskning, dei får skadeverknader fram i lyset. Dårlege forskarar finn ikkje berre opp helseskadelege produkt, dei kan også vere korruperte og skjule det som er sant. På denne måten blir kjemien, både helsefremmande og helseskadeleg, eller både god og vond. Dette synet på kjemi og laboratoriet blir også brukt i reklame. Laboratoriet er noko negativt i kontrast til det som er naturleg og positivt.¹⁵³

Ser vi på dei to største norske vekeblada for menn frå om lag same periode, *Vi Menn* og *Mann*, hadde ikkje dei egne kosthaldseksperter. I det heile er det stor skilnad på korleis matstoffet blei behandla i blada for kvinner og i blada for menn. Det var tre gonger så mange oppslag om mat i kvinneblada. Men ikkje berre talet på oppslag var fleire, artiklane var også spreidde over fleire sider. Store forskjellar mellom blada er det også i kor stor grad dei interesserer seg for samanhengar mellom mat og helse. Av alle oppslaga om mat i *Kvinner og Klær* og *Norsk Ukeblad* er halvparten om korleis mat påverkar helsa. I blada for menn gjeld det berre kvart tiande oppslag.

Ingen av vekeblada for menn gir ei forklaring på korleis antioksidantane verkar, men dei tek i bruk dei kjemiske omgrepa på same måten som vekeblada for kvinner. I artikkelen «Bedre sexliv med havregrøt» i *Vi Menn* er det fleire eksempel.¹⁵⁴ Vi får vite at amerikanske vitskapsmenn har funne aventramider i havregraut, eller at havregraut inneheld vitaminet B6, som igjen er bra for hjernekjemikaliet serotonin. Oppramsinga av ord, referansen til forskning eller bruken av kjemiske namn, som seier dei fleste svært lite, er med på å understreke alvorlet i det som blir sagt. Innhaldet i artikkelen blir fakta, derfor er det verkeleg sant: Havregrauten verkar som medisin. Språket flyttar havregrauten frå frukosten og over i medisinskapet, som kur, eller til førebygging. Ved frukostbordet er havregraut noko vi kan velje, og velje vekk om vi ikkje vil ha det. I medisinskapet er det noko ein må ta. Bladet formidlar også at mat inneheld risiko, pommefrites kan gi diabetes, og mat påverkar ereksjonsevna. Også mennene må vere på vakt og passe på kva dei får i seg.

152 Andersen, Hanne Eide (2006): Farlig flørt. *Kvinner og Klær*, nr. 8, s. 20–24.

153 «For oss er dette juice», står det ved ein bunke friske appelsinar. På ein benk i bakgrunnen står det to kolbar, typiske glaskolbar frå eit laboratorium. Den eine er merkt industrivatn, den andre konsentrat, attmed kan vi lese: «For noen er dette juice». Reklame for Tropicana juice i *Kvinner og Klær* (2006), nr. 13.

154 Smith, John (2006): Bedre sexliv med havregrøt. *Vi Menn*, nr. 17, s. 56–57.

I vekebladet *Mann* finn vi også naturvitskapen i illustrasjonar. Jørgen O. Grann¹⁵⁵ skriv regelmessig om mat i vekebladet. Han har eit ironisk forhold til mat som ernæring, men bruken av illustrasjonar fortel at han vil vise ein kjennskap til naturvitskapen sine verkemiddel, for eksempel i artikkelen «Bli din egen kebabkonge». Tonen blir slått an i ingressen: «Kebab trenger ikke bare fortæres klokka 04 med dobbeltsyn og spy i munnviken. Og best blir den selvsagt om du lager den selv».¹⁵⁶ Storfe er teikna opp skjematisk. Dei ulike delane på dyret er merkte opp saman med kva dei blir brukte til. Det er som illustrasjonen i ei lærebok. Dette gjeld også teikningane av måten kebaben blir laga på, med flytdiagram og piler som fortel kva som skjer. I ein annan artikkel bruker han rutepapir som bakgrunn for illustrasjonane.¹⁵⁷ Vi kan kalle det «ingeniøraktig». Slik bruk av illustrasjonar er fråverande i blada for kvinner.

Til saman gir vekeblada eit blick inn i samtida. Blada viser oss vegar til det gode liv, og her spelar mat ei viktig rolle. Kvar veg krev kunnskap, og helst bør vi kunne meistre fleire av desse vegane, det kjem an på kva kjønn ein har. Ein veg er som den gode gourmetkokken. Han serverer mat som overraskar og appellerer til sansane. Å kunne dette er viktig for både kvinner og menn, men mennene bør også kjenne til kva alkohol og mat som høyrer saman. Kunne plukke ut dei rette merka. Det er også viktig å kunne kontrollere inntaket av mat slik at ein beheld ein flott figur, denne vegen er hovudsakleg for kvinnene. Mennene kan trene seg fram til den flotte kroppen. Ein annan veg går gjennom kjennskap til næringsemna. Det er viktig å vite forskjellen mellom omega-3- og omega-6-feittsyre, det viser ein ved å ha rett olje i skapet. Eller kunne kjøpe dei rette grønnsakene fordi ein veit kor antioksidantane er. Kvinnene bør kunne dette. Dermed blir særleg kvinnene dregne mellom to ytterpunkt. På den eine sida sanseopplevingane gjennom gourmetmaten, på den andre sida – dei må passe seg, det er fort gjort å bli overvektig. Å finne balansepunktet er vanskeleg, men dei kan velje mellomløysingane: som å ta den mørke sjokoladen i staden for den lyse. Det er lov.

Går vi femti år tilbake i tid, til 1957, var husstел- lærarinne Elisabeth Kleppa kosthaldsrådgivar i vekebladet *Alle Kvinner*. *Alle Kvinner* var det mest populære bladet for kvinner i 1950-åra. Men det hadde ikkje berre mange lesarar, det hadde også mange annonsørar. I 1957 kom mellom 25 og 40 % av inntektene frå reklame. Dette skil det frå andre norske vekeblad på denne tida (Heidenreich), men det gir til gjengjeld eit godt innblikk i kva annonsørane var opptekne av, og reklamespråket i slutten av 1950-åra. «Den gode husmortida» kallar historikaren Berge Furre 1950-åra. Fleire enn før gifta seg, og dei gjorde det gjerne unge. Mange blei husmødrer, og sjølv om prosentdelen av gifte kvinner som var i arbeid utanfor heimen, auka, var det ei klar kjønnsdeling. Kvinnene hadde ansvaret for familien sitt ve og vel. Som Jeanette Roede eller Fedon Lindberg var Elisabeth Kleppa eit bindeledd mellom ernæringsvitskapen og eit allment publikum, for det meste kvinner. Sjølv om både overvekt og tannrøte var eit problem i slutten av 1950-åra, blei ikkje dette teke opp av Elisabeth Kleppa. Ho skriv rett nok at «de aller fleste av oss skaffer seg også kalorier i overflod»,¹⁵⁸ men ho var først og fremst oppteken av korleis ein skulle få tilstrekkeleg med dei ulike næringsemna og unngå mangelsjukdomar. Og at dette skulle vere muleg til ein billig penge. Råda til Elisabeth Kleppa var praktiske, og dei viste ei omsorg for familien, særleg barn og unge. Korleis kan fiskemåltida lagast slik at ein unngår at mann og barn rynkar på nasen? For ikkje å snakke om den vitaminrike silda? Som Jeanette Roede bruker Elisabeth Kleppa vi-form og er i same båt som lesaren. Ho forstår problema deira.

Alle Kvinner fortel om tre ting kvinnene burde beherske i slutten av 1950-åra. Dei burde vite kva mat barn og unge måtte ha for å sikre god vekst og utvikling, tenke økonomisk når dei sette saman måltida, og dei måtte kunne lage spennande rettar. Det står mykje meir om mat i vekeblada for kvinner frå 2006 enn kva det gjorde femti år tidlegare. Særleg om samanhengane mellom kosthald og helse, og det er forskjellig kva emne som blir tekne opp. I 2006 var ikkje barn og unge det viktigaste lenger, det var

155 «Jørgen 'Feit i en fei' Grann er ikke kokk eller indremedisiner, ikke kostholdsekspert, og verken healer eller profet. Han mener at man bør spise hva man vil, og heller la maten slåss seg imellom når den er vel nede i magen. Til tross for dette skriver han om mat i MANN. Eller kanskje nettopp derfor.» Grann, Jørgen (2007): Påskeferiefør. *Mann*, nr. 113, s. 114–115.

156 Grann, Jørgen (2007): Bli din egen kebabkonge. *Mann*, nr. 110, s. 114–115.

157 Grann, Jørgen (2007): Stjernemat for dummes. *Mann*, nr. 112.

158 Kleppa, Elisabeth (1957): Har de plan i kosten? *Alle Kvinner*, nr. 7, s. 3.

Kva har du lyst til å ete i dag? Bildet er frå ein interaktiv stasjon på Jærmuseet Vitengarden. Publikum kan velje mellom ulike rettar, lyssøylene viser kor mykje dei får i seg av dei ulike næringsemna etter kvart som dei bestemme seg. Eller dei kan velje ein typisk jærisk måndagsmeny frå 1950, 1905 eller 1840. Foto: Steinar Pettersen, Jærmuseet.

lesaren, enten bladet er for kvinner eller menn. Når Jeanette Roede gir tips om korleis ein kan lage sunne middagsrettar som passar til heile familien, er det rettar som går raskt å lage. Raske for å hjelpe lesaren ut av tidsklemma, ikkje først og fremst med tanke på barna.¹⁵⁹ I handlingsplanen frå 2007 blei det lagt vekt på at det er kosthaldet til barn og unge som bør endrast. Både fordi dei får for mykje sukker, og for å førebygge seinare sjukdomsutbrot, sidan innarbeidde vanar er vanskelege å endre. Går vi ut frå at vekeblada held seg unna det som utfordrar, og skriv det som lesarane har lyst til å høyre om, reknar ikkje vekeblada med at lesarane har lyst til å bli minte om ansvaret for barn og unge. Her er det ingen skilnad om vekeblada er for kvinner eller menn. Det same gjeld økonomi, dette er ikkje teke opp som eit problem i vekeblada i 2006. Kven som helst kan kjøpe den antioksidantrike maten. I 1957 skreiv heller ikkje Elisabeth Kleppa om tannrøte, eller fedme,

som var eit veksande problem på denne tida. Men det blir teke opp i ein annan artikkel. Overskrifta er «*Slank uten tårer*».¹⁶⁰ «Ingen gang er overvekt så besværlig som akkurat om våren! I tillegg til de vanlige plagene kommer da også det psykiske presset når jevnaldrende venninner springer slanke og flotte ut i ny vårprakt, tripper lette og kvikke over i gaten i ny drakt eller kåpe, mens vi sitte der i all vår bomsede og 'oppblåste' elendighet og blir bare mismodige.» Med grundig oppfølging frå lege har tre kvinner prøvd ut slankemiddelet *Minus*. Resultatet var lovande, og andre blei oppfordra til å gjere det same. Dette kan minne om invitasjonen Bente Engesland, redaktøren i *Kvinner og Klær*, gav lesarar nesten femti år seinare, om å bli med på seksvekerskuren til ein betre kropp. Men dette er einaste gongen vi kan lese om overvekt som eit problem mange sleit med i 1957, i 2006 fekk temaet god dekning i alle nummera av dei to vekeblada for kvinner.

159 Roede, Jeanette (2006): ?Jeanette svarer. *Kvinner og Klær*, nr. 1, s. 55.

160 *Alle Kvinner* (1957): *Slank uten tårer*, nr. 12, s. 9–12.

Matmolekyl i reklamen

I reklamen for mat¹⁶¹ er det gjerne ei opprømsing av alt det gode maten fører med seg. Nokre spelar på det sanslege i maten, maten smakar godt og ser flott ut. Men dei fleste reklamane ramsar opp kor god maten er for kroppen, eller kor slankande han er. Særleg kjem dette fram i vekeblada med kvinner som målgruppe. Mange av desse annonsane er for kosttilskot, og fleire bruker kjemiske namn på ingrediensane. Omega-3-feittsyrer og antioksidantar går igjen som positive ord. Vi får vite at vi kan få eit nytt liv med «høyeffektive fettsyrer», som mellom anna er «skapt for kvinners ulike behov. Kombinerer GLA fra økologisk nattlysolje med riktig mengde EPA og DHA».¹⁶² Opprømsinga er ofte følgd av referansar til forskning, gjerne med fotnote, sett opp som om det var ein forskingsartikkel. Slik står referansen i annonsen for Tonalin, middelet som lovar å redusere kroppsfettet med 9 % i løpet av eit år:¹⁶³

¹⁾ Gaullier J.-M et al., «Conjugated linolic acid (CLA) supplementation for one-year reduces body fat mass in healthy, overweight humans»: American Journal of Clinical Nutrition. 2004;79 (6):1118–1125.

Men «godorda» frå matreklamane eller matartiklane blir også overførte til andre produkt. «*Spiser huden din sunt?*» spør Garnier i KK og lar ein tomat vere blikkfanget som prikken i spørjeteiknet. Dette er ein reklame for hudkrem. På neste side kan vi lese kor avhengig huda er av eit rett kosthald om ho skal vere motstandsdyktig mot aldring. Det er bilde av laks, tomat og asparges og ei kvinne som sikkert har hud som held seg godt. Oppskrifta er enkel: omega 3 + 6, oligoelement og antioksidantar. Vi får ikkje vite kva oligoelement er, men det inkluderer magnesium og «er god for alle kroppens organer». Omega 3 + 6 er «nødvendige for å opprettholde sunnhet og for generelt velvære». Antioksidantar «består av vitaminene A, C og E, og styrker alle naturlige prosesser i kroppen».¹⁶⁴ Kremen er utvikla i samarbeid mellom ernæringsspesialistar og hudekspertar. Her blir hud-

krem mat for huda, ernæringsseksperten verkar som ein garanti for oss; kremen inneheld verkeleg den rette maten. Men er dette muleg, kan vi ta inn mat gjennom huda?

Det er særleg i bladet *Mann* vi finn ei overføring frå mat til andre produkt. Dei har minitestar av hud- og hårpleiemiddel der næringsstoff ofte garanterer at midla verkar. Ein slik test er av kremar som kan utsetje aldring, augekremar eller «øyeåpnere», som *Mann* kallar dei.¹⁶⁵ Alle produkta som var med i testen, hadde næringsemne i seg,¹⁶⁶ dessutan var mat ingrediens i nokre av kremene.¹⁶⁷ Ein ekspert presenterer produktet som var «best i test». Det inneheld DMAE, ein antioksidant som gjer at huda trekkjer seg saman, bind vatn betre til seg og glattar ut fine liner. I tillegg til hyaluronsyre, ei syre som er «veldig effektiv når man skal løse opp bindingar mellom døde hudceller». Språket inneheld kjemiske ord og uttrykk, og referanse til kjemi i bindingar mellom stoff som kan oppstå og løysast opp igjen. Antioksidantane er også med i reklamen for hudpleieproduktet *Prevage*.¹⁶⁸ «En vitenskapelig innovasjon fra Elizabeth Arden og Allergan – produsenten bak noen av verdens ledende dermatologiske produkter.» «Hemmeligheten» bak produktet er Idebeneone – «en av de aller mest effektive antioksidanter man finner i dag [...] Idebeneone har den høyeste grad av EPF (Environmental Protection Factor) og beskytter deg mot frie radikaler som angriper huden din hver eneste dag ...» Ei amerikansk undersøking er bevis for at ein skal kunne sjå verkningen etter berre 15 minutt. I kanten av bildet er det kolbar henta inn frå laboratoriet. Dei står på ei glatt overflate, stål kanskje, som også minner om laboratoriet. Her er det lagt ein liten dunge med noko som ser ut som fin grus. Det kan vise til grunnstoffa som også er ein del av produktet. Slik lagar annonsøren ei lenke mellom kjemi, mat og hudkrem. Her er kjemi noko positivt, ved hjelp av kjemi blir det muleg å forske fram nye produkt som lar mannen halde på ein yngre utsjånad.

161 Her har eg også definert kosttilskot, som tran eller vitaminpiller, som mat.

162 *Norsk Ukeblad* (2006): Unik helsegevinst, nr. 12, s. 105.

163 *Norsk Ukeblad* (2006): Ingen mirakler. Bare mindre fett, nr. 7, s. 105.

164 *Kvinner og Klær* (2006): Spiser huden din sunt?, nr. 12.

165 Jensen, John Ødegård (2006): På kjøpt tid. *Mann*, nr. 109.

166 Essensielle vitaminer, antioksidantar som «styrker huden og stimulerer til kollagen- og elastinproduksjon», C-vitaminer og DMAE, «en kraftig antioksidant som virker antialdrende».

167 Kveiteprotein som svell og glattar ut dei finaste linene, agurksyre for å tilføre fukt eller koffeinekstrakt for å redusere poser under auga.

168 *Mann* (2006): En vitenskapelig innovasjon fra Elizabeth Arden og Allergan, nr. 110.

I 1957 var det også reklame som trekte mat inn i andre produkt. Det var «Havremarvsåpen med glycerin – naturens egne produkter foredlet med moderne vitenskap», Egg-melk eller Kokos oliven toalettsåpe. Sjølv om det ikkje blir sagt, må namnet vere gitt fordi havre, egg, mjølk, kokos eller oliven ber med seg noko positivt. Men det er berre namnet som er brukt, det er ikkje gjort som i 2006, der ernæringsvitskapen blir brukt for å selje produkt som ikkje er mat.

Oppsummering

Det ser ut til at referansar til ekspertar og forskingsarbeid, og eit språk som tek i bruk uttrykk frå kjemi, er med på å gjere budskapet meir truverdig. Det blir skapt eit bilde der kroppen er ei maskin som vi kan få til å verke optimalt ved å legge på rett brensel. Er noko ute av balanse, kan mat verke som medisin. Mat kan også førebygge og hindre sjukdomsutbrot. Det som skjer i kroppen, kan beskrivast ved hjelp av kjemiske reaksjonar, mat driv reaksjonane. Det vitskaplege språket gjer heile, eller delar av, teksten vanskeleg tilgjengeleg og gir ein avstand frå tekst til lesar. Samtidig blir det danna bilde av kva som skjer, korleis dei kjemiske reaksjonane føregår. Enkeltmolekylla blir gitt eintydige eigenskapar. Omgrepa som var mykje omtala i 2006, antioksidantar og omega-3-feittsyre, var gode. Fiendane var hovudsakleg dei frie radikale, dei var vonde. Orda blir nesten tryllefomlar, ikkje noko vi har eit forhold til fordi vi veit kva dei eigentleg betyr. Vi veit berre at dei ber med seg ei kraft til å reparere, førebygge eller øydelegge.

Samtidig blir det underordna korleis maten smakar, ser ut eller luktar. Sjokolade for eksempel, det både smakar og luktar godt. Men, det blir vanskeleg å velje lys sjokolade, når vi igjen og igjen blir fortalde at vi bør velje den mørke. Sjølv om vi kanskje synest den lyse smakar best. Dersom vi ikkje gjer som det blir sagt, er det ikkje godt å seie kva som vil skje. Det gir makt til den som bruker språket, men det er kanskje også noko vi har bruk for? Språket minner oss om at kroppen er ei maskin som går som ho skal, berre ho får rett brensel til rett tid, det overtyder oss om at det er muleg å få kontroll over ho. Slankekuren vil verke!

Evna omega-3 eller antioksidantar har til å reparere eller førebygge, blir overført til andre produkt som ikkje er mat. Slik blir også vitskapen brukt der det passar. Han står for noko truverdig når han opp-

dagar gode ting. Det gir fakta, sanning og kvalitet. Vondskap når han raffinerer og fjernar oss frå det naturlege.

Spørsmålsstillinga om kva som skjer når vitskaplege ord og uttrykk skal inn i populærlitteraturen, heng saman med utvikling av nye utstillingar på Jærmuseet. Jærmuseet formidlar mellom anna kunnskap om mat og matproduksjon til eit breitt publikum. Vi er både eit vitensenter, som skal fremme interessa for realfag blant barn og unge, og eit museum som dokumenterer og formidlar historia til regionen. Vi er opptekne av å bruke samtida som ein inngang til fortida, og av å formidle naturvitskapleg kunnskap. Målet er å lage møte mellom natur og kultur. Målgruppene for utstillingane er barn og unge, til dømes skal ein tolvåring helst ha glede av å lese tekstane våre. På mange måtar gjer vi som kostholdsekspertane og andre i vekeblada, står mellom forskaren og publikum og formidlar i ein populærvitskapleg sjanger. For oss er det ikkje berre nyttig å bli klar over kva nye vitskaplege omgrep som er på veg inn i språket, det er også viktig å vite kva som rører seg rundt omgrepa – korleis blir dei brukte, og kven tek dei i bruk?

Litteraturliste

- Allport, Susan (2006): *The Queen of fats*. Berkeley: University of California Press.
- Furre, Berge (1993): *Norsk historie 1905–1990 Vårt hundreår*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Haavet, Inger Elisabeth (1996): *Maten på bordet Femti år med statens ernæringsråd*. Bergen: Master Trykk og Kopi A/S.
- Heidenreich, Vibeke (2006): *Hva skjedde med Norges største ukeblad? «Alle Kvinners Blad» på 1950-tallet*. Hovudfagsoppgåve. Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier (IAKH). Universitetet i Oslo.
- Myskja, Audun (2006): *Blåbær smakfull antioksidant*. Oslo: Noas Ark as.
- Måseide, Ingrid Aursøy (2005): *Kvinner og kler – men kva med yrkeslivet?* NTNU: Masteroppgave i visuell kommunikasjon, Institutt for kunst- og medievitenskap.
- Departementene (2007): *Oppskrift for et sunnere kosthold. Handlingsplan for bedre kosthold i befolkningen (2007–2011)*.
- Overvoll, Hans Petter (2005): *Ein analyse av maskulinitetskonstruksjonar i Vi menn og Mann*. Univer-

sitetet i Oslo: Hovudfagsoppgåve. Institutt for medier og kommunikasjon.

Kjelder

Engesland, Bente (sjefredaktør) (2006): *Kvinner og klær*, nr. 1–13. Oslo: Allers Familie-Journal AS.

Moeng, Knut Christian (sjefredaktør) (2006): Mann nr. 109, desember. Oslo: Hjemmet Mortensen Trykkeri AS.

Moeng, Knut Christian (sjefredaktør) (2007):

Mann nr. 110, januar – nr. 115, juni. Oslo: Hjemmet Mortensen Trykkeri AS.

Stordal, Maj-Lis (sjefredaktør) (2006): *Norsk Ukeblad*, nr. 1–13. Oslo: Hjemmet Mortensen Trykkeri AS.

Oftedal, Johanna (red.) (1957): *Alle kvinners blad*, nr. 1–9, 11–13, 15. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Walø, Axel I. (sjefredaktør) (2006): *Vi Menn* nr. 13–26, Oslo: Hjemmet Mortensen Forlag AS.

Tid og mat

Tid og mat er et tema folk flest daglig konfronteres med. Verbalt rammes vi av slagord i reklamer for dagligvarehandel, «trygt, kjapt og billig», og i annonsering for fødevarer, «klar, ferdig, spis». Hver dag står vi overfor tidskrav i vårt private sosiale liv og i forhold til jobb og forpliktende aktiviteter. Mye tyder på at vi etterspør matvarer som inneholder en form for komprimering av tid.

Hurtigmat i mediene

Jærmuseet og Akershus fylkesmuseum gikk i 2006 inn i et samarbeid om innsamling av artikler, annonser, notiser m.m. om temaet mat i papirmediene.¹⁶⁹ En tematikk som det var mye fokus på, var forbrukernes stigende konsum av halvfabrikata og fast-food og fenomenet «tidsklemma».

Undersøkelsens overordnede emne er «tidsklemma» i forbindelse med middagsmåltidet.¹⁷⁰

Undersøkelsen har følgende hovedproblemstillinger: Hvilke diskurser finnes omkring temaene «tid» og «mat» i ukebladet KK? Hvordan er holdningen til halvfabrikata, ferdigretter og fast-food i forbindelse med tidsklemma og middagsmåltidet blant mødre med barn i barneskolen? Hvordan er samspillet mellom idealer/utopier omkring tid og mat og kvinners realitetsbaserte strategier?

Undersøkelsen er innpasset i museenes fem grunnleggende arbeidsfelt: forskning, dokumentasjon, innsamling, bevaring og formidling. Datainnsamlingen/dokumentasjonen er todelt. Hele årgang 2006 av ukebladet KK (Kvinner og Klær) er valgt ut,

fordi det som kvinneblad henvender seg til voksne kvinner med utgangspunkt i deres livssituasjon og livsdrømmer/utopier. Den andre delen av datainnsamlingen består av åtte kvinnelige informanters utsagn i kvalitative intervjuer.

Analysen av ovenstående innsamlede dokumentasjon har gitt et forskningsresultat som vil være bestemmende for den museale innsamlingen av gjenstander som etterfølgende vil bli foretatt innenfor området «tid og mat». I dette tilfellet handler det om produkttyper som er relevante for de intervjuede kvinnenes måltidssituasjon. Ved å bruke intervjuene som grunnlag for innsamlingen kan man kvalitetssikre samtidsinnsamlingen ved museet. Innsamlingen av samtidsgjenstander skal ha relevans også sett i et fremtidsperspektiv. De bør derfor være et reelt uttrykk for et relevant fenomen i samtiden.

Begreper

Bugge (2005:212) hevder at det norske middagsmåltidet konvensjonelt består av en varm rett omkring kl. 17.00, og at familien forsøker å samle seg omkring dette måltidet. Ellingsæter (2005) mener at begrepet «tidsklemma» har fått så stor gjennomslagskraft i samtidens diskurs fordi den berører sentrale kjønnspolitiske områder, som kvinners yrkesliv kontra omsorg for barn og familie. Ifølge Ellingsæter brukes metaforen tidsklemma som en samlebetegnelse for å være presset tidsmessig i sin hverdag.

169 *Riksaviser*: Dagbladet, VG, Aftenposten, Nationen. *Regionalaviser*: Stavanger Aftenblad. *Lokalaviser*: Jærbladet, Asker og Bærums Budstikke, Romerikes Blad. *Ukeblad*: Kvinner og Klær (KK), Norsk Ukeblad, Vi Menn.

170 Flere artikler fra Statistisk sentralbyrå. Tidsbruksundersøkelsen 2000: www.ssb.no/emner/00/norge/tidsbruk/ («Døgnetts 24 timer»). Tidsbruk: www.ssb.no/emner/00/02/10/ola_kari/tidsbruk/

Teori om tid

At vårt forhold til mat forandrer seg som en konsekvens av endrete materielle og kulturelle faktorer, er åpenbart. Vårt forhold til tid – bruk og oppfattelse av tid – er også del av en historisk forandningsprosess. I forbindelse med denne undersøkelsen bruker jeg en teoretisk innfallsvinkel som dreier seg om tid, med utgangspunkt i Marshall McLuhans samtidsdiagnoser (McLuhan 1997:9 f. og 126 f.).

McLuhan har gitt en karakteristikk av den måten klokken påvirker samtidsmenneskets livsvilkår og mentalitet. Det moderne menneske måler ikke tiden ut fra den personlige erfaring eller ut fra menneskets naturlige rytme. Med klokken kan vi inndele tiden i noe som skjer mellom to punkter. Tiden antar karakter av et lukket rom, som kan deles inn og stykkes opp. «Min timeplan er full.» Dermed får vi en forestilling om varighet og begrensning. McLuhan mener at nye medier og teknologier generelt akselererer vår hverdag. «Det er et gjennomgående tema i denne boken at alle teknologier er forlengelser av våre fysiske egenskaper og av vårt

nervesystem, og at de øker våre evner og hastighet» (McLuhan 1997:79).

McLuhan får følge av andre i sitt syn på en tidsmessig akselererende tendens i samfunnsutviklingen. Skribenten James Gleick (2001) skildrer hvordan det moderne menneskes hverdag er underlagt tidsavgrensede stressfaktorer. George Ritzer (2000) beskriver hvordan fast-food-bransjen organiseres for å få størst mulig tempo i bearbeidingsprosessene og spisesituasjonene. Han hevder at «fast-food»-konseptet med hurtighet som målsetting smitter over på og akkumulerer en igangværende samfunnsprosess, hvor den tid man bruker på arbeid og fritid komprimeres og akselereres.

Sett i forhold til ovenstående teoretiske vinkel som fokuserer på en akselerasjon av hverdagslivet er det interessant å lese Ellingsæters (2004, 2005) forskning omkring «tidsklemma». Hun beskriver tidsklemmemetaforen som et paradoks i samtiden – et paradoks fordi tidsklemme forstått som «tidskrise» ikke stemmer overens med tidsnyttingsundersøkelser. I disse undersøkelser kommer forskerne tvert om frem til at befolkningen statistisk

sett har mer fritid til rådighet enn noen gang. Ser man konkret på barnefamiliene, viser det seg at kvinnene har like mye tid til barna som for 20–30 år siden.

Ellingsæter mener derfor at tidsklemmedebatten avspeiler en forestilling om at «god tid» er den viktigste forutsetningen for å skape gode foreldre. Det er en «sannhet» i tidsklemmedebatten at det å ha mye å gjøre på jobben går ut over barna. Kritikken av foreldres – og som regel mødrenes – tidsbruk kan tolkes som et forsøk på å holde fast på tradisjonelle familieverdier. Mengden tid blir selve symbolet på (mors)kjærlighet, og arbeidet får rollen som tidstyv.

Det norske middagsmåltidet

Bugge (2005:344, 353, 356) og Døving (2002:177, 179) har begge på ulik måte studert det norske middagsmåltidet som sosialt fenomen i samtiden. Begge er enige om at det tar lang tid før nye produkttyper og matvaner implementeres i hverdagslivet til folk. Begge beskriver at det likevel finnes en fremtredende diskurs i samtiden om at det norske måltidsmønsteret er under forfall og truet av internasjonalisering og amerikanisering.

Via undersøkelser av matvaner viser det seg imidlertid at middag er noe de aller fleste nordmenn spiser hver dag (95 %) (Bugge 2005:191 f.). De som lever i parlignende forhold eller har barn, spiser middag hyppigst. Middagen består av varm mat.

Den spises i hjemmet (91 %), fortrinnsvis ved kjøkkenbordet, og hele familien er til stede ved måltidet.

At endringene er få, skyldes at middagsmåltidet er en ekstrem normstyrt del av hverdagslivet, ifølge Døving (2002:301 f.). Bugge er inne på samme tankegangen i sin undersøkelse. Det finnes helt bestemte måter å snakke om og praktisere middagen på. Gal atferd er for eksempel å lage brødmat og ikke varm middagsmat, å bestille mat utenfra, å varme opp ferdigretter, å spise foran TV-en eller å spise i farta. Når det gjelder matens bestanddeler, finnes det et hierarki, der hjemmelagd «fra bunnen» er best, dernest følger halvfabrikata, og lavest rangert er ferdigretter og fast-food. Retter med lav rangering beskrives unnskyldende som «sulten-og-slitengreie», «krisemat» og «nødmat».

Bugge begrunner de sterke normer som finnes omkring middagsmåltidet, med at det ikke kun er en praktisk foranstaltning. Middagsmåltidet er et symbolsk sted hvor kvinnene kan oppfylle sine håp og drømmer om familielivet. De middagsidealene kvinner beskriver, forteller noe om de utopiene som de ønsker og streber etter å realisere (Bugge 2005:352 f.).

Ukeblad

Generelt sett har ukebladenes status som samfunnsaktør vært lavt vurdert. Ukebladene kategoriseres som underholdning og litterært sett hørende inn under triviallitteraturen. Ukebladene fordømmes

ofte ganske åpenlyst i forskningslitteratur, men det ukebladene kritiseres for, er kanskje først og fremst det som gjør dem til interessante undersøkelsesobjekter i et diskursivt perspektiv.

Forskeren Anette Haug (1977:452) forteller at ukeblad først og fremst fungerer som inntjening for bladhusene. «Når ukebladets oppgave først og fremst er å selge, blir det også ukebladets oppgave å gjøre kundene fornøyd med produktet som tilbys dem. Det gjør at man finner stoff man vet er populært. Man bekrefter holdninger og verdier, og er lite beredt til å søke nye veier, i alle fall så lenge salget går godt». Følger man denne tankegangen, vil en diskursiv analyse av ukebladenes univers gi et bilde av hvilke holdninger som det er stor grad av konsensus om. Holdninger og verdier som er fellesnevner for det norske folk og dermed også er bestemmende for normer og moral.

Men er det kun virkelighetens fellesholdninger og verdier som beskrives i ukebladene? Nei, mye tyder på at ukebladenes univers er befolket av utopier og lengsler etter verdier. Den svenske forskeren Carin Mannheimer (1977:423) mener at ukeblad og spesielt kvinneblad er sammensatt av på den ene siden «drømmer/utopier» og på den andre siden «instruksjonene» for å kunne oppfylle drømmene. Hun kaller det også «rollkonsum». Ifølge Mannheimer er kvinnebladene utformet som et stort «rollhäfte» for kvinner. Klær, mat, møbler, bøker og hus som vises, er rekvisitter som skal brukes i den rollen man ønsker å utfylle. I «rollen» inngår også menneskelige egenskaper som det å være en god mor, å være sporty, å være interessant og å være slank. For å få til denne «rollen» kreves det veldig god instruksjon, og dette gir kvinnebladene sine lesere i form av avansert artikkelstoff, mengder av informasjon og rådgivning.

Analyse av tid og mat i KK

KK er definert som et kvinneblad, og stoffutvalget i bladet er rettet mot kvinner.¹⁷¹ Ukebladets faste

emner er reportasjer og aktuelt, mote og trend, helse og livsstil, interiør og mat, kryssord og leserservice. Alle artikler, notiser, ledere, forsider, oppskrifter og reklamer med matemner og emnet tid i KK årgang 2006 er registrert.

Tabell 1 Kvinner og Klær – emnet mat, 2006 – i alt 695 oppslag

Ytring	Forside	Artikler	Reklame	Oppskrift	Notis
6	50	76	270	107	132

Tabell 2 Kvinner og Klær – emnet tid, 2006 – i alt 69 oppslag

Ytring	Forside	Artikler	Reklame	Oppskrift	Notis
4	8	53	–	–	4

Ved gjennomlesningen av ytringer, forsider, artikler og notiser som tar opp emnet tid i Kvinner og Klær, viser det seg følgende tanke-systemer. Kvinner er generelt stresset. Bladet tegner et bilde der stress er vanlig for kvinner. Når kvinner skildres i bladet, fremkommer det for det meste at de har en hektisk, stresset hverdag.¹⁷² Stress beskrives som farlig. En vifte av forskjellige plager forårsaket av stress blir beskrevet.¹⁷³ Løsningen på kvinners stressproblemer er organisering, treningsdisiplin, egoisme og yoga/avslapning. Bladet gir råd om ulike metoder for å mestre stress, og forslagene setter generelt høye krav til organiseringsevne og disiplin.¹⁷⁴ Det er lov å jukse i forhold til de krav som stilles til kvinnene – men kun litt. I noen artikler gis kvinner lov til å «jukse» lite grann i forhold til de høye løsningskravene som er skissert ovenfor. Diskursen er ambivalent: Den refererer til hvordan man egentlig bør gjøre, men «gir lov» likevel til ikke alltid å følge normene rundt matlaging, trening m.m.¹⁷⁵

171 www.kk.no/php/art.php?id=113390. Allers Familie-Journal A/S opplyser at: «Forlaget framstår i dag som Norges ledende i kvinnebladsegmentet med en markedsandel på hele 66 %.»

172 8 portretter, 7 bli-ny-artikler, 7 temaartikler om stress.

173 12 artikler, 2 notiser.

174 9 artikler, 1 notis, 1 leder og 4 forsideoppslag om løsningsforslag mot stress, 5 artikler med ekspertråd, 5 artikler om kjente kvinner som takler stress

175 4 artikler, 1 leder, i 3 artikler forteller kjente kvinner at de også «jukser».

I den følgende analysen vil vi se på hvordan *mat* i form av oppskrifter presenteres i forhold til *tid* i KK. Ser vi spesifikt på oppskriftene innenfor kategoriene «helse og medisin» og «gourmet», tegner det seg følgende bilde:¹⁷⁶

Gourmet – drømmemat. Oppskriftene innenfor denne type kategori er meget varierte. Det som fremstilles, er hjemmelagd og inneholder mange forskjellige ingredienser. Maten er lagd på sunne og friske råvarer – ikke halvfabrikata. Det angis ikke hvor lang tid det tar alt i alt å tilberede maten. Gourmetoppskriftene er langt på vei utopiske fortellinger med bilder av nydelig mat.

Helse og medisin – sunn mat fra bunnen. Oppskriftene er mer nøkterne enn gourmetoppskriftene. Emnene er frokost, mellommåltider og middagsmåltider. I oppskriftene er maten lagd fra bunnen på sunne og friske råvarer – ikke halvfabrikata. Oppskriftene gir inntrykk av å være enkle å få til, men de inneholder ofte mange ingredienser som det tar tid å tilberede. Tilsynelatende er oppskriftene til hverdagsbruk, men langt på vei er de også utopiske fortellinger med bilder av sunn mat.

Ser vi nærmere på de artiklene som tar opp spørsmålet om fast-food, uttrykkes det helt klare verdier og holdninger til bruk av tid i forbindelse med tilberedning av mat. Løsningen er ikke fast-food, men disiplin og organisering. Kostholdsekspert Jeanette Roede gir tips og rådgivning rundt tidsklemma og tilberedning av mat.¹⁷⁷ Ifølge Roede er løsningen på dårlig tid å planlegge bedre, stå opp tidligere, alltid ha friske grønnsaker og alltid ha ferske matvarer i

kjøleskapet. Jeanette Roedes rådgivning virker normpreget og moralsk.

Som allerede fremkommet i undersøkelsen om tid, finnes det en motsatt diskurs i KK, som dog ikke er så fremtredende som den ovenstående mer moralske diskursen. Det er lov å jukse med maten, men kun litt. Måten å jukse på er å kjøpe seg tid, både i form av tjenester og i form av bruk av ferdigkaker, ferdigretter og frossenpizza.¹⁷⁸

Reklamer for halvfabrikata og ferdigretter i KK

Tabell 3 Tabellen nedenfor viser en oversikt over matoppslag fordelt på kategorier i KK årgang 2006¹⁸³

Gourmet	Medisin og helse	Pedagogikk	Nasjonal fortelling	Konflikt	Næring	Fast-food	Politikk
229	295	1	15	3	7	90	1

Som det tydelig fremgår, er det en stor overvekt av oppslag som kan henføres til kategoriene «gourmet» og «medisin og helse». En litt mindre kategori inneholder emner innenfor området fast-food, som dekker emner som fast-food, halvfabrikat og frossenmat. For å danne seg en forståelse av hvordan kategorien «fast-food» tegner seg i forhold til de to store kategoriene «gourmet» og «medisin og helse», er det utarbeidet følgende skjema:

	Kategori	Ytring	Forside	Artikkel	Reklame	Oppskrift	Notis
Medisin og helse	Antall	4	22	62	132	19	56
	Prosent	1,4 %	7,5 %	21 %	44,7 %	6,4 %	19 %
Gourmet	Antall	-	18	8	69	73	61
	Prosent	-	7,9 %	3,5 %	30,1 %	31,9 %	26,6 %
Fast-food	Antall	-	3	6	69	9	3
	Prosent	-	3,3 %	6,7 %	76,7 %	10 %	3,3 %

176 Registreringene fra samarbeidsprosjektet mellom Jærmuseet og Akershus fylkesmuseum ble sortert innenfor fastlagte kategorier inspirert av Runar Døvings matdiskurser (Døving 2002). Se tabell 3.

177 5 artikler med råd i forbindelse med spørsmål om dårlig tid til tilberedning av mat.

178 1 artikkel og 1 oppskriftsserie i KK nr. 24.

179 Kategorier inspirert av Runar Døvings matdiskurser (Døving 2002). Se tabell 3.

Innenfor kategorien «helse og medisin» finnes det flest oppslag på artikler og notiser. Reklame som selger produkter ut fra en sunnhetsvinkel, utgjør hele 44,7 %. Det største antallet oppslag innenfor kategorien «gourmet» er oppskrifter og notiser. Reklame som selger produkter ut fra en gourmetvinkel, utgjør 30,1 % av kategorien «gourmet».

Kategorien «fast-food» er tallmessig en langt mindre kategori enn de to ovenstående. Kun få oppskrifter og artikler er representert. Innenfor denne kategorien utgjør reklamen hele 76,7 % av stoffområdet. Reklamene annonserer for produkttypene halvfabrikata og ferdigretter i form av ferske produkter og frossenprodukter. Det er tankevekkende at det finnes så få artikler, notiser og oppskrifter innenfor kategorien «fast-food». Halvfabrikata og ferdigretter er godt representert i reklamene, men ikke i artikler, notiser og oppskrifter.

Ferdigretter og halvfabrikata er et nesten ikke-eksisterende felt innenfor ukebladets univers. Når reklame for disse produktene likevel finnes i stort antall i ukebladet, er det etter all sannsynlighet for å stimulere til og dekke et behov blant KKs kvinnelige lesere (Blindheim 2004, Selfors 2004). Der kvinnene i artikler, notiser og oppskrifter i ukebladet blir møtt med løsningsforslag som krever organisering og disiplin, tilbyr reklamene andre alternativer. Produktene gir kvinnene mulighet til å jukse. Å jukse er kun litt lov, og det virker også som om reklamens skapere har inngående kjennskap til samtidens diskursive normer omkring kvinners tid. Ser vi på et utvalg av reklameprodukter med halvfabrikata og ferdigretter som finnes i KK årgang 2006, fremkommer det mange budskap som henviser til moralske krav og verdier.

Omgivelsene synes produktet er ok. Reklame-tekstene signaliserer et moralsk dilemma samtidig med at de formidler en form for godkjenning av produktet. Et eksempel er Freias kakepulver for brownies med teksten: «Hvorfor skal venninnene alltid se Frustrerte Fruer hos Eva?» Svaret er: «Fordi Eva baker deilig, saftig Brownies sjokoladekake.» En annen vinkel er å fortelle at produktet er like godt som hjemmelagd. En reklametekst for Gildes kjøttkaker forteller eksempelvis: «Kjøttkakene kunne vært mors.» Andre reklametekster sier at det er «lov å jukse». Disse reklametekster besvarer det moralske dilemmaet og de strenge normene kvinnene opplever i forhold til organisering og disiplinering omkring middagsmåltidene, med å angripe samme

moral og normsett på en humoristisk måte. Her finner man tekster som «Kast knivene» for en frossen wok-blanding fra Findus og «Estreme makeover kjøttdeig» for en kryddermiks-blanding fra Santa Maria. Noen reklametekster har som budskap at tilberedningen er enkel og fort. Disse reklametekstene signaliserer at absolutt alle, også folk uten interesse eller forutsetninger for matlaging, kan få til et brukbart resultat av ferdigretten eller halvfabrikatet. Eksempelvis reklameteksten «Tilsett kun vann» for et kakepulverprodukt fra Møllerens.

Der kvinnene i KK møter artikler, notiser og oppskrifter med løsningsforslag som krever organisering og disiplin, tilbyr reklamene andre alternativer. Man trenger ikke kutte og streve når man er sliten (wok-blandinger, frossen pizza). Man trenger ikke å bake (kakepulver). Man trenger ikke å bruke en innviklet oppskrift eller planlegge innkjøp med sjeldne ingredienser for å få til et eksotisk måltid (chili con carne, tortillas, crème brûlée).

Intervju

Det ble i forsommeren og sommeren 2008 foretatt en intervjuundersøkelse i forbindelse med artikkelens emne. De intervjuede er åtte mødre med barn i klasse 2A på Fjellhamar skole. Felles for kvinnene er at de alle har et barn på 8 år, og at alle bor i skolens nærområde Fjellhamar på Lørenskog. Kvinnene er i aldersgruppen 28–49 år. Fem av kvinnene arbeider heltid, to av kvinnene studerer på heltid, og en har barselpermisjon. Seks av kvinnene er gift, og to er fraskilt og lever alene med hovedomsorgen for barna. Intervjugruppen er med hensikt sammensatt som en forholdsvis homogen gruppe som deler samme livsvilkår i store trekk. Dette gir grunnlag for å sammenlikne utsagn og dra slutninger om individuelle løsninger og holdninger i forbindelse med de spørsmålene som ble stilt i intervjuene.

Intervjuene besto av kvalitative intervjuer der kvinnene snakket fritt om emnet tid og mat innenfor en ramme av oppsatte spørsmål og assosiasjonsstoff. Intervjumaterialet var seks utvalgte emner (assosiasjonsstoff) i fargefotokopi tatt fra ukebladet KK. Til assosiasjonsstoffet var det utarbeidet en spørreliste med åpne spørsmål.

Det kvalitative intervjuet som metode kan kritiseres for manglende representativitet (Martinussen 1984:395 f.). Fordelen med det kvalitative intervjuet er imidlertid at svar kan utdypes. Forklarings-

verdien kan bli av vesentlig verdi innenfor spesielle problemstillinger. Å bruke assosiasjonsstoff er ikke vanlig i kvalitative intervjuer. At det blir brukt her, er derfor en form for eksperiment. Assosiasjonsstoffet er valgt fra ukebladet KKs univers. Intervjuene vil derfor på mange måter kommentere noen av de elementene som er fremhevet i analysen av tankestoffet i KK omkring tid og mat. Ved observasjonen av de intervjuede i intervjusituasjonen kunne det konstateres at assosiasjonsstoffet satte i gang tankeprosesser og refleksjoner. Det virket ikke som om assosiasjonsstoffet ble styrende/bestemmende for bestemte holdninger til spørsmålene i spørreskjemaet. I den analysen som vil bli presentert her, vil det bli redegjort for hovedtrekk i svarene. Sitatene er anonymisert.

Svar – tid og mat

Artikkelen «Bare barnemat» ble brukt som assosiasjonsstoff for spørsmål om «tidsklemma».¹⁸⁰ I denne artikkelen skildres tidspress i en vanlig familie og hvordan man som problemløsning kjøper ferdigmat i barnehagen. Alle åtte informanter svarte bekreftende at de kjente til «tidsklemma» i forbindelse med middagsmåltidet. Tidsklemma var et livsvilkår i deres liv – men ikke hver dag. De fleste oppga at denne situasjonen oppsto 1–2 ganger i uken, når barna skulle på fastlagte fritidsaktiviteter etter middagsmåltidet. De andre ukedagene følte familiene ikke noe spesielt press eller stress. «Så den klokka er jo med oss hele tida. Men jeg er ikke sånn stressa i forhold til det, men det er nok enkelte dager som er – ja, jeg vil nok si en dag i uka, så ofte, at det er veldig sånn vanskelig.» «Så henter jeg i barnehagen først og så i SFO og prøver å være hjemme så vi har en tre kvarter i hvert fall før de må ut av døren igjen – og så kommer E [mannen] halsende med toget – og da står det kanskje noe mat på bordet.»

Ved spørsmålet om hvordan de taklet tidsklemma, viste det seg at strategiene var mange. De fleste forsøkte å komprimere den tiden som trengtes for å lage mat. «Det hender vi har tatt noen pølser hvis vi har liten tid, det har vi gjort.» «Det hender at det blir bare ostesmørbrød.» Noen av informantene hentet barna tidligere. «Men jeg har jo merket tidsklemma, når det var noe fotballtrening [...] men da

henta jeg ham før for at han skulle få tid til å spise før treninga, og for at maten skulle få synke i magen.» To av informantene byttet i perioder rundt på middagsmåltidet og kveldsmåltidet. «Men vi pleier ofte ikke å ta middagen der [...] De får et brødmåltid da, og så tar vi den middagen når vi har det litt roligere etter trening.» Noen av informantene forsøkte å begrense antallet aktivitetsdager. «Jeg liker ikke egentlig sånne ettermiddager, og det er også en av grunnene til at vi har en dag i uken og har prøvd å holde igjen den andre aktiviteten, som jeg vet kommer, så vi ikke har to kvelder.» Ved spørsmålet om bestilling av ferdigmat var svarene mange og forskjellige. «Det hender at vi går ut og spiser middag. Bestille gjør vi aldri.» «Og mine barn er forferdelig kresne. Jeg har forsøkt å bestille pizza, men da spiser de nesten ingenting. Så den der med å bestille mat, den fungerer veldig dårlig.» «Uff, ja, det gjør vi. Alt ifra pizza til kinesisk, og så blir det en tur gjerne på Mc'ern en gang iblant. Pizza og kinesisk og sånne ting, da er det gjerne at vi koser oss. Når vi har dårlig tid, så blir det gjerne å svinge innom Mc'ern før treninga.»

Oppskriftene «Mett i en fei» ble brukt som assosiasjonsstoff i forbindelse med spørsmål rundt oppskrifter og tid i ukeblad. Dette var mat som ifølge oppskriftenes presenterende ordlyd kunne lages fort.¹⁸¹ Et samstemmende svar fra alle informantene var at dette ikke var mat i en fei. «Ja, de var morsomme [ironisk tonefall]. Ja, for det første så tror jeg at du skal ha gjort dette noen ganger for at dette skal gå i en fei, for her var det mange ingredienser og mye som skulle gjøres. I tillegg så syns jeg at de hadde valgt ingredienser som ikke jeg finner i min butikk [...] Det er ikke hurtig mat for meg, og i tillegg så måtte man planlagt å gå og handle inn på forhånd, for det krever jo kanskje flere butikker til og med for å få tak i alt som er på lista.» Det var kun to av informantene som i det hele tatt vurderte oppskriftene som en mulighet for å prøve ut noe nytt. Fire av informantene fortalte at de ikke var flinke til å lage mat, og at det å lese og sette seg inn i en ny oppskrift var for vanskelig. «Jeg bruker ting som jeg kan, og som jeg er vant til. Jeg bruker ikke oppskrifter. Jeg kjøper jo noe halvfabrikata også, så da står det jo litt der hvordan du skal gjøre ting.»

Jeanette Roedes råd om planlegging i forbindelse med det å ha grønnsaker tilgjengelig, ble brukt som

180 Spørsmål: Føler du at du/dere er i samme situasjonen? Hvor ofte? Hvordan har du det med tidsklemma? Hva gjør dere for å takle tidsklemma? Bestiller dere noen ganger mat?

181 Spørsmål: Er dette hurtigmat? Hva er det så? Hva er din mening om oppskrifter i blader og aviser?

assosiasjonsstoff.¹⁸² Roede får her et spørsmål fra en kvinne som synes det er et ork å lage sunn mat. Roede gir flere råd, blant annet å kutte opp grønnsaker på forhånd slik at de står ferdig oppkuttet i kjøleskapet til bruk i stressete sammenhenger. Det var stor uenighet om Jeanette Roedes råd var gode eller dårlige. Det fremkom ganske tydelig at kvinnene hadde sine egne måter å organisere mat i husholdningen på. «Den var egentlig veldig fin, for det sto mye smart der. Sånn som å ha de grønnsakene ferdig oppkuttet i kjøleskapet for eksempel. Det er jo ikke sånn man, jeg i hvert fall, har tenkt på.» To av informantene ga uttrykk for at de ikke levde opp til den normen som ble presentert i rådgivningen. «Det hender at jeg kutter opp flere gulrøtter enn det vi trenger akkurat der og da [...] Jeg er ikke så strukturert at jeg setter av søndag til å kutte opp og skylle og vaske og ha det klart til uka som kommer [ironisk tonefall].»

Informantene ble presentert for reklamen for kakepulver fra Freia¹⁸³. Reklamen viser en pose med «Brownies sjokoladecake». Foran posen ligger tre ferdigstekte brownies. Annonsens overskrift er: «Hvorfor skal venninne alltid se Frustrerte Fruer hos Eva?» Teksten forklarer at det skal de fordi: «Eva baker deilig, saftig Brownies sjokoladecake». Alle informanter mente at teksten var rettet direkte mot kvinner som dem. Men de var uenige i om de likte eller mislikte teksten. «Det første jeg tenkte på, var at den var litt sånn morsom. For jeg så liksom for meg en sånn skikkelig jentekveld med sjokoladecake og noe godt å drikke på og sånne ting – og da TV-en.» «Hvor gammel er den her – fra 1960? Husmor – og da skal man liksom holde på den rollen – og venninnene, hvordan de bare vraker henne, stakkar, som ikke har denne kaken.» Når det gjaldt bruken av kakepulver, var det delte meninger. «Jeg må tilstå at jeg har prøvd det, men jeg bruker det ikke. Man vet ikke helt hva som er av fett i det her.» «Ja da, det er det eneste jeg bruker [ironisk]. Nei, ikke det eneste, men jeg bruker det ofte hvis jeg skal lage sjokoladecake eller krydderkake [...] Jeg tror ikke jeg klarer å lage de så gode selv.» Det var også stor forskjell på synet på liknende produkttyper, som suppeposer og sauseposer. Tre brukte lite innenfor denne produkttypen. «Jeg synes mat er viktig. Jeg er en sånn som lager mat helt fra bunna [...] Jeg synes ikke det tar så

lang tid, fordi det har jeg gjort siden jeg begynte å lage mat. Og jeg spiser mye grønt, men da må man ha tid til å lage middag.» Resten brukte mye av noen typer poser og ikke andre. Ved spørsmålet om de fikk dårlig samvittighet over bruken, var svarene varierende. «Nei, jeg gjør ikke egentlig det, for jeg føler ikke at jeg bruker det så veldig ofte. Hadde jeg gjort det, så kanskje litt ...» «Nei, det har jeg ikke. De som kjenner meg, de vet hvordan jeg er.»

Informantene ble som assosiasjonsstoff presentert for produkttypen ferdigrett fra Toro. Annonsen viser en stor gaffel/skje med en tilknyttet tekst: «Alt du trenger. Til et helt ferdig måltid som smaker utrolig godt.» Nedenfor vises seks typer av produktet i emballasje. En mindre tekst forklarer: «Du finner dem i kjøledisken», og det vises tre oppvarmingsmåter for produktet: mikrobølgeovn, gryte og vannbad. Informantene var i tvil om hvem annonsen var rettet mot, men mente ikke at kvinner med familie var målgruppen, fordi det ville bli altfor dyrt for en hel familie. Det viste seg at kun tre hadde prøvd Toro-ferdigrettene, og det kun få ganger. «Hvorvidt maten er god eller ikke, det veit jeg ikke, for jeg har ikke prøvd disse ferdig-porsjonene, men ifølge det som jeg har sett i butikken og sånt, så synes jeg de ligger veldig høyt i pris. Så jeg tenker, å kjøpe noe sånt flere ganger i uka, det ville ikke min økonomi tillate i alle fall.» Informantene var generelt skeptiske til ferdigprodukter. Pizza Grandiosa kunne gå an som kos i helgen. «Jeg kjøper veldig sjelden sånn helt ferdig mat som bare skal varmes. Det er sjelden.»

Informantene ble presentert for produkttypen fiskepinner fra Fiskemannen som assosiasjonsstoff. Annonsen viser et «fiskepinnetårn» arrangert på en seng av pasta med grønnsaker. Overskriften forteller «Smakfullt – helt enkelt». Nedenfor presenteres oppskriften på «fiskepinnetårnet». Teksten forteller: «Ny vri på barnas favoritt». Deretter følger oppskriften. Ved siden av oppskriften står det «Tilberedningstid 15 min». I øverste høyre hjørne titter et «gladfjes» frem med teksten «Best i test». Informantene var generelt positive til annonsen fordi barna likte fiskepinner, og det barna likte, var man positiv overfor. De var alle enige om at denne reklamen var rettet mot mor. «Her sikter vi til mammas samvittighet. Banas favoritt. Det er soleklart, det budskapet

182 Spørsmål: Hva tenker du om denne artikkelen?

183 Til alle annonsene var det likelydende spørsmål: Er du positiv eller negativ til annonsen? Hvorfor tror du at de har laget den teksten? Bruker du slike produkter? Hvordan har du det med det?

der.» Alle kjøpte halvfabrikata, både ferskt og frosset, fra tid til annen. Det var forskjellig hvilke produkter man brukte, og hvilke man unngikk. Det fremkom ikke at noen hadde dårlig samvittighet over å bruke halvfabrikata, bortsett fra pølser. For informantene, bortsett fra en, var halvfabrikata en naturlig og integrert del av matlagingen. «Kjøttkaker, det lager jeg ikke fra bunnen, det er sjelden jeg har gjort det.» «Vi har hatt en del wokking [frossenpose] også. Det er faktisk veldig greit, og det er fort gjort og.»

Tolkning og konklusjoner

Sett i forhold til denne undersøkelsens fokus, tid og mat, kan det være grunnlag for å spørre om McLuhan (1997) og andre med ham har rett i deres antagelser om at det finner sted en form for akselerasjon – også innenfor matfeltet. Og er dette en medbestemmende faktor for hverdagslivet til den enkelte? Ut fra denne undersøkelsen er det mye som tyder på det. Her er det viktig å påpeke det forbehold at undersøkelsen ikke er representativ for en stor gruppe kvinner, men derimot gir et bilde av holdninger og strategier i en liten, utvalgt gruppe.

Spesielt halvfabrikata i form av kjøttkaker, wokblandinger, fiskepinner m.m. samt diverse matpulvere, som sauseposer, kakepulvere og suppeposer, er velkjente og integrerte matemner i tilberedningen av middagsmåltidet i familiene. Noen av informantene var forbeholden overfor bestemte typer innenfor halvfabrikata, men alle brukte dem i større eller mindre grad. Bruken av ferdigretter i form av pizza, Toro-produkter eller fast-food var ikke helt fraværende, men likevel sterkt begrenset. Ovenstående produkttyper representerer alle fødevarer der tilberedningstiden er sterkt nedsatt. Mange av produktene inneholder dessuten et stort antall ingredienser som det ville vært ganske tidskrevende å finne i butikken. Å benytte seg av produktene virker derfor sterkt komprimerende på den tiden man bruker på tilberedning av mat. Det er god grunn til å anta at den tidsbesparelsen som innhentes på matlagingen, kan benyttes til andre gjøremål. Om disse gjøremålene så akselererer hverdagslivet ved å gi muligheter for å presse flere aktiviteter inn på det samme antall timer – eller om tidsbesparelsen derimot gir økte muligheter for å ha fri, er et åpent spørsmål.

I besvarelsene til de åtte informantene fremgikk det ganske klart at følelsen av å være i en tidsklemme

og oppleve akselerasjon i hverdagslivet især oppsto når barna hadde fritidsaktiviteter etter middagsmåltidet. De kveldene da barna ikke skulle noen ting etter måltidet, forløp derimot uten spesielt stress. Ellingsæter (2005) konkluderer i sin undersøkelse med at det foreligger et paradoks i samtiden omkring tidsklemme-metaforen forstått som «tidskrise». Tidsnyttingsundersøkelser påviser at familiene og også utarbeidende kvinner aldri har hatt så mye ledig tid til deres barn som de har nå for tiden. I den kvalitative tilnærmingen til spørsmålet som denne undersøkelsen representerer, fremgår det at kvinnene har tid til sine barn, men at spesielt fritidsaktivitetenes tidsmessige plassering gir problemer som føles voldsomt stressende. At familiene føler «tidsklemme» er derfor i større grad et strukturelt problem enn en form for tidsmengdeproblem.

Bugge (2005) og Døving (2002) konkluderer begge i sine undersøkelser med at det norske middagsmåltidet er sterkt normpreget og konservativt. Bugge begrunner dette med at middagsmåltidet er et symbolsk sted der kvinnene forsøker å oppfylle sine håp og utopier om familielivet. Ser vi på hennes konklusjoner, er det god grunn til å søke mer informasjon om de utopiene og de diskurser i samtiden som kan gjøre det uattraktivt å effektivisere tilberedningen av middagsmåltidet.

Haug (1977) kritiserer ukebladene for å være speilbilder av de holdningene og verdiene som det er stor grad av konsensus om i samfunnet, istedenfor å være samfunnskritiske. I denne undersøkelsen er Haugs kritikk en vesentlig begrunnelse for å undersøke diskurser omkring tid og mat i ukebladet KK. Mannheimer (1977) kritiserer ukebladene for å formidle utopier til kvinner, som for å leve opp til disse er nødt til å agere etter de instruksjoner og informasjonen som finnes i ukebladene. I forhold til denne undersøkelsen er rådgivning og informasjon i ukeblad om hvordan kvinner bør oppføre seg for å leve opp til utopiske mål, av stor interesse.

En utbredt diskurs i KK går på at kvinner generelt er stresset. Denne diskursen forholder seg til en form for virkelighet / realitetsbasert konsensus om hvordan «hverdagslivet til kvinner flest er». Overfor dette står de utopiske diskursene som også finnes i ukebladet. Ser vi på diskursene omkring mat, finnes det to fremtredende. En går på gourmetmat – drømmemat som tar lang tid å tilberede, og som krever mye kunnskap og mange ingredienser. En annen går på helse – med sunn mat fra bunnen som det også

tar lang tid å få til. Begge diskurser må langt på vei betegnes som utopiske. Mellom disse ytterpunktene finnes det diskurser i ukebladet som gir løsningsforslag. I KK går disse løsningsdiskursene i hovedtrekk ut på at kvinnene skal bli enda bedre til å organisere sine liv og ha mer disiplin, også når det gjelder mat.

I forbindelse med intervjuundersøkelsen fikk informantene oppskrifter med tittelen «Mett i en fei» fra KK som assosiasjonsstoff. Reaksjonen var for de fleste av informantene at man distanserte seg til oppskriftene, som mange syntes var vanskelige å bruke. Reaksjonene på Jeanette Roedes gode råd var også meget blandet. En mulig tolkning er at informantene forholdt seg kritisk til den utopiske matdiskursen og rådgivningen omkring organisering og disiplin. Da annonsene ble vist frem som assosiasjonsstoff, viste det seg at informantene langt på vei brukte halvfabrikata og forskjellige former for «poser» i sin matlaging. Informantene fortalte at oppskriftene på disse produkttypene var enkle og greie å få til. Når KK inneholder en stor del annonser for halvfabrikata, er en sannsynlig forklaring at de gir kvinner mulighet for andre og nemmere løsninger. De fleste fortalte at de ikke hadde dårlig samvittighet over deres egen bruk av denne produkttypen.

Er det så juks å bruke halvfabrikata og ferdigretter? Ifølge en diskurs i KK er det lov å jukse, men bare litt. Det virket som om denne diskursen på mange måter også var gjeldende for de holdningene informantene i undersøkelsen sto for. De var alle kritiske til ferdigretter som de brukte lite av, men halvfabrikata var en form for akseptert mellomløsning. Ser vi på fordelingen av fast-food-stoffet i KK, viser det seg at annonsene for halvfabrikata utgjør en meget stor del av stoffmengden. Annonsene forteller om en virkelighet som dannes parallelt med de normpregete utopiene som finnes i ukebladene rundt kvinners tid, organiseringsevne og disiplin i forbindelse med tilberedningen av mat.

Innsamling av gjenstander

Et av formålene med undersøkelsen var å få et bedre grunnlag for å samle inn gjenstandsmateriale fra samtiden – i dette tilfellet produkttyper som gir et troverdig bilde av vanlige kvinners strategier i forbindelse med middagsmåltidet. Ifølge denne og andre undersøkelser inneholder middagsmåltidet et dilemma omkring tidsbruk. Undersøkelsen ga flere

holdepunkter for å innsamle produkttyper som inneholder en form for komprimering av tid. Det viste seg at halvfabrikata i form av pulvere og frosne og ferske produkter var velintegrerte produkttyper i husholdningene. I en innsamlingsstrategi vil det derfor bli vektlagt å samle mange av disse. Samtidig var det store forskjeller på hvilke typer informantene foretrakk innenfor denne produkttypen, og det fordrer at man samler inn mange forskjellige typer. I undersøkelsen kom det frem at informantene brukte lite av ferdigretter, og at bestillingsmat også var en relativt sjelden foreteelse. I et innsamlingsarbeid bør man derfor kun innsamle få produkttyper innenfor ferdigrett-kategorien og likeledes unngå større innsamlinger av typen bestillingsmat.

Avsluttende ord om formidling

Tid og mat er et vesentlig emne i samtiden fordi det representerer et hverdagslig dilemma som de fleste kjenner til. Å formidle denne undersøkelsen til et museumspublikum ville innebære at man tok «virkeligheten» med halvfabrikata på alvor. Jeg ser for meg en oppskriftssamling med halvfabrikata i forbindelse med en artig utstilling med produkter, innlegg om «tidsklemma» og herlige sitater fra informantene i denne undersøkelsen.

Litteratur

- Amilien, Virginie og Eivind Stø (red.) (2000): *Om matkultur. Et felles SIFO-arbeid på oppdrag fra Statens landbruksbank*. Arbeidsnotat nr. 19. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning.
- Blindheim, Trond (2004): *Hvorfor kjøper vi? Om forbruk og reklame*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Bugge, Annechen Bahr (2005): *Middag. En sosiologisk analyse av den norske middagspraksis*. Avhandling for dr.polit.-graden i sosiologi, NTNU.
- Døving, Runar (2002): *Mat som totalt sosialt fenomen. Noen eksempler med utgangspunkt i Torsvik*. Avhandling for dr.polit.-graden i antropologi, Universitetet i Bergen.
- Ellingsæter, Anne Lise (2005): «Tidsklemme» – metafor for vår tid. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, årg. 46, nr. 3.
- Ellingsæter, Anne Lise og Arnlaug Leira (red.) (2004): *Velferdsstaten og familien. Utfordringer og dilemmaer*. Oslo: Gyldendal.

- Gleick, James (2001): *Fortere og fortere: Turbosamfunnets inntreden på nær sagt alle områder*. Oslo: Gyldendal.
- Haug, Anette (1977): Ukebladene og lykken i de tusen hjem, i Tvinnereim, Audun (red.): *Triviallitteratur, populærlitteratur, masselitteratur. En antologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mannheimer, Carin (1977): Klassamhället i veckopressen, i Tvinnereim, Audun (red.): *Triviallitteratur, populærlitteratur, masselitteratur. En antologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Martinussen, Willy (1984): *Sosiologisk analyse. En innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- McLuhan, Marshall (1997): *Mennesket og media*. Oslo: Pax.
- Ritzer, George (2000): *The McDonaldization of society*. Thousand Oaks, Calif.: Pine Forge Press.
- Selfors, Stein Erik (2004): *Annonser. En bok om reklamefaget og verdens mest benyttede reklameform*. Oslo: Abstrakt forlag.

Forfatteromtaler

Kari Amundsen er mag.art. i etnologi og konservator NMF ved Akershusmuseet. Hun har industrihistorie som spesialfelt og har drevet mye dokumentasjons- og utstillingsarbeid om dette emnet.

Strømmens Verksted, Strømmen Trevarefabrikk og Sætre kjeksfabrikk har alle vært gjenstand for hennes arbeider. Amundsen har også skrevet artikler og bøker innenfor et bredt kulturhistorisk spekter som spenner fra turisme via lokal- og næringshistorie til museologiske emner.

Odd Are Berkaak er professor i sosialantropologi ved Universitetet i Oslo og har gjennom en årrekke arbeidet med musikktema både i Norge, Karibia og Afrika. Han har også arbeidet med moderne popkultur og blant annet forsket på og publisert om OL i Lillehammer i 1994 og amerikansk westernmytologi i Arizona. Berkaak har siden slutten av 1990-tallet arbeidet med en rekke offentlige utredninger og evalueringer innenfor det flerkulturelle feltet. De siste ti årene har han arbeidet med spørsmål innenfor museologi og historiekonstruksjon i et krysskulturelt perspektiv, spesielt om samtidsperspektivet i museene. Hans siste publikasjon er *Tegn, tekst og samfunn* (2005) sammen med Ivar Frønes.

Elisabeth Bjørsvik er dr.oecon. i økonomisk historie. Hun har de siste årene særlig arbeidet med dokumentasjon av industrianlegg i Odda i en internasjonal sammenheng. Andre interesseområder er offentlige tjenester og institusjoner. Forfatteren har allsidig erfaring fra museum.

Nina Bratland er cand.philol. med etnologi hovedfag fra Universitetet i Oslo og er ansatt ved Norsk Telemuseum. Hun har arbeidet med samtidshistorie i flere sammenhenger, og er opptatt av både tekst og

foto i den forbindelse. Bratland har utviklet egne prosjekter som frilans utstillingsprodusent, tekstforfatter, fotograf og bilderedaktør. I tillegg har hun erfaring fra arbeid i forlag og i ulike mediebedrifter.

Hans Philip Einarsen er utdannet cand.polit. i sosiologi og er leder for avdelingen Kultur og samfunn ved Oslo Museum. Han har tidligere vært nestleder og leder for Interkulturelt Museum (IKM), som i dag er en konsolidert del av Oslo Museum. Einarsen har publisert flere artikler om blant annet musikksoziologiske temaer.

Anne Jorunn Frøyen er cand.philol. i historie fra Universitetet i Bergen. Siden år 2000 har hun vært tilknyttet Jærmuseet med ulike prosjekter, hovedsakelig utvikling av vitensenterutstillinger.

Målfrid Grimstvedt er mag.art. fra Universitetet i Oslo og er nestleder/sjefkonservator ved Jærmuseet. Grimstvedt har arbeidet med ulike prosjekter innen samtidsdokumentasjon, kombinert med utvikling av vitensenterutstillinger knyttet til blant annet moderne matproduksjon. Hun har publisert «Med sauen til heis», Jærmuseet, 1997 (medforfatter), og «Plast i jordbruket», en artikkel i prosjektet «Plasten i det moderne Norge», *Volund 1999–2000*.

Mia Krogh er cand.philol. i arkeologi og jobber som konservator og formidler ved Varanger Samiske Museum. Hun var leder for prosjektet «Russiske kvinner på den norske landsbygda – et samtidsdokumentasjonsprosjekt i Unjárga/Nesseby» og ansvarlig for utstillingen «Fra Russland til Nesseby». Krogh har flere års erfaring med formidling av samisk kultur og historie, både gjennom skoletema, foredrag, artikler, prosjekter og utstillinger.

Kirsten Linde er cand.phil.hist. fra Århus Universitet. Hun er konservator for samtid og nær fortid på Akershusmuseet, der hun har arbeidet med forskjellige samtidsdokumentasjoner: utbyggingen av sentrumsområdet i Lørenskog, røykelovens innføring, julebelysningens estetikk og kitsch. Hun har bred museumserfaring fra Danmark og har skrevet flere artikler om bygninger, gjenstander og håndverk. Tidlige forskningsfelt er arbeidsvandring og spedbarnspleie i et historisk perspektiv.

Olav Mjaatvedt er dr.philos. fra Universitetet i Oslo. Han er førsteamanuensis ved Høgskulen i Sogn og Fjordane, der han forsker og underviser ved sosialarbeiderutdanningene. Mjaatvedt har arbeidet med kultursosiologi med fokus på sosial praksis, estetikk og smakspreferanser. I denne sammenhengen har han spesielt studert transport, særlig de sosiale betingelsene for privatbilismens dominans i transportfeltet.

Mari Østhaug Møystad er cand.polit. i sosialantropologi og er konservator på Glomdalsmuseet. Hun er fagansvarlig for utstillingen «Latjo drom. Romanifolkets/taternes kultur og historie», som åpnet i april 2006. «Latjo drom» er den største satsingen i Glomdalsmuseets historie. Møystad har bred erfaring med flerkulturelt arbeid i inn- og utland. Hun er også en mye benyttet foredragsholder innen dette temaet.

Leif Pareli er sosialantropolog og arbeider som konservator ved Norsk Folkemuseum, med ansvar for samiske saker og minoritetskultur. Han har særlig arbeidet med sørsamisk historie og med temaet samer som bor i storbyen. Ved siden av samiske spørsmål har han også arbeidet med ulike minori-

tetssaker, og var faglig ansvarlig for Folkemuseets permanente utstilling «Et pakistansk hjem i Norge».

Ann Helene Bolstad Skjelbred er dr.philos. i folkloristikk og leder for Norsk etnologisk gransking ved Norsk Folkemuseum. Hun har publisert større og mindre arbeider innenfor folkloristikk, om mat og kultur samt om spørrelistemateriale som teori og metode. Skjelbred har dessuten gitt ut en rekke faglige bibliografier.

Helge Sognli er cand.philol. med historie hovedfag fra Universitetet i Oslo. Han er konservator på Maihaugen med fagansvar for Postmuseet. Sognli har skrevet artikler om kommunikasjon i Norge på 1600- og 1700-tallet.

Heidi Stenvold er utdannet sosialantropolog og er ansatt som konservator ved Museene for kystkultur og gjenreisning IKS – avd. Gjenreisningsmuseet for Finnmark og Nord-Troms. For tiden har hun et midlertidig engasjement som formidler ved Perspektivet Museum i Tromsø. Stenvold har arbeidet med en rekke prosjekter tilknyttet gjenreisningen og kystkulturen i Finnmark og Nord-Troms, både som skribent, utstillingsansvarlig og formidler.

Marit Eide Utheim er cand.philol. med folkloristikk hovedfag. Hun er høgskolelektor ved Avdeling for samfunnsfag, Høgskolen i Sogn og Fjordane. Forfatteren har publisert artikler om barn og barns fortellinger og «de andre» samt artikler om feltarbeid og lokal sagntradisjon. Hun har også skrevet en artikkel om hva som skjer i møtet mellom minoritet og majoritet, med fokus på taternes møte med bøndene i det 19. og det 20. århundre.

Summaries in English

Hans Philip Einarsen: “Soundscapes of Oslo”

Our everyday lives are continuously accompanied by sounds. Some loud, some soft. Some annoying, others soothing. Normally we pay little attention to the many sound-impressions we are exposed to daily. Nevertheless, there can be no doubt that our comprehension of reality is very much influenced by the sounds that accompany it. This article deals with the relationship between the individual and the sounds surrounding him – *the soundscapes*. The aspects that are addressed are: What sounds surround us in present-day Oslo? Do the various districts have specific, identifiable soundscapes? In what way can contemporary soundscapes link us with the past? What roles do soundscapes play in creating a feeling of belonging? I have recorded various soundscapes in urban Oslo, and interviewed a random selection of persons living within these soundscapes. I have also interviewed a more strategic selection, explained more explicitly in the article. In the first part of the article, the project’s empirical data are studied in light of theories of Social Constructionism (Berger & Luckmann 1966). This shows how sounds, and more explicitly music, can constitute a system of signs that confirm the individual’s comprehension of reality, creating a feeling of fellowship with others. This is best expressed when sounds are used to recreate images from the past, thereby sustaining a sense of belonging to a specific place. The second part of the article focuses on the actual recordings of sounds in Oslo, contextualised by R. Murray Schafer’s (1977) analytical concepts of soundscapes. The recordings uncover significant variations in Oslo soundscapes, depending on time of day, place, and meteorological and social conditions. The way the sounds of Oslo are perceived is strongly influenced by previous individual experien-

ces and whatever socialising processes the individual has been exposed to. What Oslo sounds like will therefore vary from person to person. I therefore propose that sound can be considered a part of our intangible heritage, which is closely connected with praxis and knowledge, and bears witness to sociality and interaction.

Helge Sognli: “Love’s messenger” – digital or on paper?

One of the themes which has been and still is a focus of interest for the Post Museum at Maihaugen is letters. In fact, the Postal Service was known as “love’s messenger” for a good portion of the last century. Handwritten letters were the predominant channel for emotional communication over distance. But what about today, now that email and texting have turned the dimensions of time and space upside-down? Has paper-based snail mail been outcompeted as a medium for expressing emotion by fast media like email and texting? And why do we choose one medium over another when communicating our emotions?

I interviewed ten people to find answers to these questions – six women and four men between the ages of 18 and 59.

The interviews show that letters full of emotion are still being written. The respondents in the survey who are over 40 years old often turn to the medium of the letter when they have something complex to convey or want to communicate a special closeness. They prefer letters in such situations because they regard them as more personal and sincere. They think that they convey more and that the very act of writing the letter gives them time to collect their thoughts.

The respondents who were under 30 years old appear to be more one-sided media users. They prefer texting, regardless of the message, because the technology makes it widely available and allows them to respond rapidly.

Nina Bratland: Net meetings – between anonymity and openness

The article focuses on contact-seeking activity and the search for love on the Internet. The author takes a closer look at how openly and how anonymously individuals choose to communicate, and the point of departure is the following question: How are various needs for anonymity and openness regarded and formulated when people become involved in close and intimate communication with each other on the Internet? Interviews serve as the main source of information, and the stories of those interviewed are divided into four sections: anonymity as an initial phase, the use of pictures, the lack of safety on the Internet, and anonymity as a more or less permanent condition. In addition, the author considers how to apply the concepts of Richard Sennett from “The Fall of Public Man” with regard to anonymity and openness on the Internet. The article concludes by discussing a museum exhibition which will be based on the same interview material.

Ann Helene Bolstad Skjelbred: Make the doorway high: New rituals in the church

The article is a minor study of contemporary rituals connected with church holidays in the Norwegian Church. The past few decades have seen a change from a uniform and nationwide practice to variations from one church to another based on flexibility, inclusion and local connections. Three types of fieldwork have been conducted: questionnaires, photo documentation and interviews. These form the basis for analytical perspectives. My focus has been on the changing of church rituals from mainly textual to experience- and sensuality-oriented. The photo documentation shows extensive use of colours, candles, flowers, artefacts and activities in different churches.

Mia Krogh: From Russia to Nesseby. An example of contemporary documentation

The Varanger Sami Museum in the municipality of Unjárga/Nesseby documents the coastal Sámi culture and the history of the Varanger area in Finnmark County. In 2006 the museum chose to focus on another group of people with a different culture, who have experienced prejudice in recent history and been stigmatized by the media – Russian women. The exhibition “From Russia to Nesseby” was a portrait of six local women with a Russian background. In the days after the exhibition opened both negative and positive comments could be read in the local newspaper. In 2008 prejudice against this group made news again, when members of the popular Norwegian female skiing team appeared in a YouTube video as Russian prostitutes.

The main objective of the project was to give the term “Russian women” new content in order to counteract the negative focus that has been placed on these women since the early 1990s. A substantial portion of the Unjárga/Nesseby population (ca. 2% in 2007) has a Russian background, many school-children have a Russian mother, and Russian women make a major contribution to society by working and helping to increase the population. Through six individual portraits we give “Russian women” real names and faces, describing their intriguing life stories, special interests and hobbies, diverse geographical and cultural backgrounds, education, and wide variety of thoughts and dreams.

Unjárga/Nesseby is a multicultural region, and has been so not only in modern times due to immigration from Russia, the Philippines, and other areas, but also in previous centuries, with an indigenous Sámi population supplemented by Norwegian settlers and Finnish immigrants starting in the 1700s. The Russian women have brought their multicultural background to this multicultural society, as they come from a vast country which is marked by cultural and ethnic diversity. Their children handle three languages daily, as did their local ancestors until recently, speaking Sámi, Finnish and Norwegian. Cultural diversity is very much a reality in small-scale societies such as that of Unjárga/Nesseby (population ca. 860), although researchers have traditionally defined it as a socially complex phenomenon typical of larger populations.

Through this project and exhibition Varanger Sami Museum has demonstrated that the opposite is

the case, and has tried to show visitors and the local population of Unjárga/Nesseby that Russian women are much more than negative news headlines. They have accomplished this by bringing the women themselves into the museum and letting them serve as the main theme of an exhibition.

Heidi Stenvold: Dialogic museum praxis: The art of the possible

This article explores the challenges facing the project “newcomers meeting the Reconstruction Museum of Finnmark and North Troms”. The newcomers selected are refugees who have moved to Hammerfest within the past ten years. The overarching concept is to incorporate the stories of these refugees into the museum by defining a common starting point. In order to accomplish this, several meetings, smaller projects and interviews will be planned. This project is not a one-off event, but one of many attempts made by the museum in the past ten years to begin to portray our multicultural society. A number of interpretations and points of view are being promoted through a dialogue between the museum and the refugees. The people involved were not necessarily comfortable in being presented as refugees at the museum. Therefore the museum is mounting an exhibition presenting other groups of people in addition to the refugees. In order to reflect the cultural diversity of the people of Hammerfest, photographs of Constitution Day, the Norwegian national celebration, will be presented.

Mari Møystad: The Glomdal Museum and the Travellers – collaboration, conflict and process.

In 2006 Glomdal Museum opened the exhibition *Latjo drom*, which draws a broad picture of the culture and history of the Roma/Travellers of Norway. The decision to arrange this exhibition was made by the Storting (Norwegian national assembly) in 2000, as a part of an official apology for the policies that were imposed on this national minority for centuries. It was perceived as a form of compensation, particularly for the ramifications this policy has had in terms of weakening the culture.

The Council of Europe's Framework Convention for the Protection of National Minorities states that national minorities have the right to take an active part in society, above all in processes that concern them in particular. National policies emphasise

the importance of working towards the presentation of the cultural diversity of our contemporary society, and highlight museums as institutions that promote dialogue and collaboration. However, there are few practical examples or guidelines indicating how collaboration and dialogue should take place.

In the process of organising this exhibition the museum has collaborated with two of the Travellers' organisations through a working group. This article outlines some of the general challenges that were confronted during this process. Some of these issues are connected with the history of the Travellers in Norway and their struggle to achieve rights as a national minority group.

Leif Pareli: The National Day of the Sami, 6 February

The article describes a new annual day of celebration in Norway: the National Day of the Sami. In 1992 a Sami Conference decided that 6 February (the opening date of the first Sami National Conference in 1917) shall be the National Day of the Sami in all four countries where these people live: Norway, Sweden, Finland and Russia. The article describes how the day is being celebrated, with emphasis on the capital city of Oslo, where there is a substantial Sami population. A pattern has gradually emerged, with some external manifestations like concerts, art exhibitions and similar activities, combined with more internal activities aiming primarily at bringing together the Sami living in the city. The importance of the day is explained based on the models put forward by anthropologist Harald Eidheim in the 1960s, namely the dual processes of complementarization, which serves to facilitate the establishment of inter-ethnic relations based on equality, and dichotomization, making Sami ethnic designata objects of transactions of incorporation by the Sami. The relatively short history of the day means that few fixed traditions have emerged and the day is still open to various different expressions, comparable to the ceremonies organized in later years in the Nordic countries to welcome immigrants who have been granted citizenship in their new countries, as described by the Danish ethnologist Tine Damsholt (2008). Seen together, such festive occasions signify a change in Norwegian society, away from a monolithic, hegemonic “Norwegian” identity and in the direction of a society with

many different identities and traditions – a multi-cultural and pluralistic Norway. The author argues that it must be regarded as an important task for museums to document and study such profound changes in contemporary Norwegian society.

Målfrid Grimstvedt: Who has control over Norwegian food products?

The main theme of Jærmuseet's exhibitions is "Yet man must eat". What we are asking is: Do we need the food that is being produced here? Do we need Norwegian farmers? If the Norwegian border were closed to imports, would Norwegian agriculture still be able to supply half of the Norwegian food consumption as it does today? Or does this part of food production also depend on foreign food production? It is these types of question the museum wants to answer. The museum examines agricultural history in the light of today's society.

I have interviewed four farmers, based in Jæren, who engage in different types of food production and who follow different principles. Is their situation affected by circumstances other than the change in consumers' preferences? In social science there is broad consensus that society is in a process of extensive globalization. This also affects how food is produced, distributed and consumed. From interviews with the farmers it was apparent that, to a greater or lesser extent, they were part of a globalized food production. Norwegian farmers use intermediate goods such as animal material, seeds, pesticides, etc., which are supplied from large international players. The mere fact that the food is produced in Norway does not mean that the country is self-sufficient with what is required to produce this food. Therefore, what happens on the global food market will have a rapid impact on Norwegian food production.

Liberalization of the food trade has given us an integrated international food market. No place is this more apparent than in the industrial poultry market. There are five global producers who supply the poultry market in the whole Western world. Norwegian eggs are laid by hens that have grandparents from multinational companies, such as Lohmann in Germany. It is no longer the case that the chickens ready for slaughter or brood hens are "white Italians" with a Norwegian pedigree.

GMO food is another global food topic that affects Norwegian food production. Even though to

date we do not have authorized production of genetically modified food products in Norway, the general perception is that it is just a matter of time before GMO food is part of Norwegian food production, especially those types of food that are based on grain feed. Soya is an important ingredient here, and it will soon be impossible to buy GMO-free soya.

What museum-related consequences should this new reality have for Jærmuseet? We must ensure that the picture we project of where the food comes from today agrees with today's reality. We can do this, for example, through continued research into problems related to globalization.

Elisabeth Bjørsvik: Reversion of waterfall rights in Norway

One of the political debates in Norway in the first decade of the 21st century was the reversion of waterfall rights. The EFTA Surveillance Authority questioned whether the Norwegian rules on waterfalls acquisition were compatible with the EEA agreement. Private operators had to return their waterfalls to the state after 60 years. The public operators, on the other hand, acquired time-unlimited concessions for the operation of waterfalls. The Norwegian government addressed this problem. One conclusion in a consultation document was that the reversion of waterfalls should include both private and public operators. This was indeed a revolutionary proposal. The discussion was heated. Norway is a hydropower nation. Our electricity production is hydro-based. The public sector owns nearly 90 per cent of the production capacity. In this article we follow the debate in the newspapers. The case is interesting because a similar question was raised a century earlier – with the result that the principle of public ownership was codified. We have also followed the newspaper debate of 1909 on this issue.

This article focuses on two questions: Do we understand what the case is about based on the debate in the newspapers? How can a museum foster increased knowledge among the public?

Marit E. Utheim og Olav Mjaatvedt: The home between local and global trends

In this article we address the following questions: How do local and global impulses influence identity and a sense of belonging, and how does the home

mirror this process? What should a home look like? How do couples organize the workload in their homes? Is their sense of belonging towards their native district so strong that they do not consider moving from the rural area to towns – or do they feel that their home districts have limitations?

In order to examine these questions we have interviewed seven couples, all from very small villages in the rural area of Sogn og Fjordane.

We found that the home is associated with a deep feeling of love and emotion. Young people spend time and money on beautifying the home and making it an attractive place to spend time. They feel free to express their own taste in the interior design, and are not restricted by tradition. This attitude is prevalent also when it comes to meals, celebrating festivals, etc. In their view there is a considerable distance between how their parents organized their homes and how they do things themselves. They do not want their homes to resemble their childhood homes. The economy and the standard of living in their childhood years were different from those of today. In this sense, parents do nevertheless seem to play an important background role. The preferences of the younger generation are determined in terms of earlier judgements made by their parents. Inherited furniture, for instance, is only used if couples consider it suitable in their own environment. The interior of a home is not only about consumption. It is also about confirming a partnership. Couples discuss the various home interior projects – they are consumers together. Thus the home is a mirror of both creativity and effort from both parties.

Twenty years ago the home was associated primarily with the female half of the couple. Today we find that young couples think and act otherwise. Each confirms his or her partner's role and importance in the home, not only concerning interior design, but also as regards gardening, cooking and raising children. We did not find that attitudes towards equality of status differ in these small rural locations as compared to more urban areas. Being a visibly involved and good father and voicing one's own views in matters regarding the house are now regarded as means of enhancing the social status of young men. There is a relation between what is discussed nationally and in government policy, and the discourse about the role of men. Men are not unaffected by these trends.

Global and local trends interact. Global trends are found everywhere. Gone are the days when furniture was made locally. But this is not important. What is important is that the new sofa is pleasant to look at and suitable for children. The large furniture chain Ikea, for instance, use Scandinavian designers, while the furniture is made and sold all over the world. The global and the local thus intertwine. There is no place left where this interplay between global and local trends is not present, and the consequences are visible in every home today. The PC is a very useful tool to help people in rural areas stay in touch with the rest of the world. It is often located in the living room, where it enables couples to chat with each other and do their shopping at the same time. The PC keeps them in touch with friends and family, and they share their hobbies with others located all over the world. Thus people living in the sparsely populated rural districts are not influenced exclusively by neighbours and the local environment. People can communicate with others, and there are no geographic limits. In spite of the above, when asked where they would prefer to live in the future, an ambivalent attitude is prevalent. Most young couples would like to live in more urban areas for at least a period of time. The reason for this is a feeling that their home district lacks something. It is safe, but narrow. Could it be that the freedom to voice individuality is more limited in a small community as compared to urban areas?

Kari Amundsen: Dinner is served! The daily papers' Food & Drink columns – trendsetters or crisis help?

The daily papers are competing with cookery books and coffee-table editions with regard to recipes and knowledge about food. This article focuses on recipes presented in a selection of national and regional newspapers in 2006. The papers present recipes in two ways. In the weekend editions recipes are presented in a cultural-historical context. Some papers publish a daily recipe as help and inspiration for the evening's dinner. The article deals with recipes for weekdays and weekends, as well as for traditional and modern cuisine. Weekend food is discussed in a gourmet discourse and contains guidelines for the level of competence and social and cultural identification. The newspapers give their readers the opportunity to develop their competence, enter into the

discussion and position themselves in relation to social and cultural categories. Description of traditional foods preserves the national food traditions. The transmission of traditions is removed from the family context and placed in the public domain, and is thereby expanded. Modern cooking is a relational term and in 2006 was heavily inspired by Asian and Mediterranean cuisine. It is essential that the ingredients are easy to acquire and the cooking methods are quick to carry out. The modern menu requires a wide selection of groceries that reflects the magnitude of world trade in time and space. The article emphasises food as a cursor in the social setting, focusing on how the discussion on gastronomy moves to new groups and how it can be refined as the cursors become more subtle. It also shows how weekdays are dominated by less planning and abundant availability of food. Weekday food is strongly influenced by foreign cuisine, a multiethnic society and the time crunch. It remains in strong contrast to traditional food which to a great extent is elevated to use at feasts and festivals.

Anne Jorunn Frøyen: Antioxidants and free radicals – food and science in Norwegian weekly magazines in 2006

In the winter of 2006, two Norwegian weekly magazines for women, *Norsk Ukeblad* and *Kvinner og Kler*, reported on the links between diet and health, more specifically on what women should and should not do in order to be slim and healthy. The information contained words and expressions taken from chemistry and biochemistry. In particular, the terms omega-3, antioxidants and free radicals were frequently used. This article asks: What happens when such words and expressions are used in a popular cultural context? The terms were assigned qualities. Omega-3 and antioxidants were good, free radicals were bad. The unique properties of the molecules were used in advertising, not only for food, but also for shampoos and skin care products. By the same token, science became something good or bad, to be used as seen fit.

Kirsten Linde: Time and food

In modern society many people experience a lack of time in their everyday lives. This article investigates women's wish for increased time to prepare meals and eat food within the family. At the same time the article investigates how these women actually manage to prepare food in their busy everyday lives. The choice of this topic was based on Akershus County Museum's programme for documentation of and research on our own times. The work of the museum is based on five pillars: research, documentation, collecting, preserving and information activities. The theoretical perspective in the article is based on Marshall McLuhan's concept of the acceleration of time in modern societies. The research analyses articles and advertisements in a Norwegian women's magazine. The presentation of women's dreams, ideals and moralistic demands regarding time and food preparation are investigated. This research is compared with the findings in a questionnaire filled in by eight women with children in grammar school living ordinary lives in a suburban area near Oslo. The results of this research show that these women are fully aware of, and in many cases want to live up to, the ideals and demands presented in the women's magazine. But lack of time forces them to find ways to prepare food rapidly, especially when their children have sports activities after dinner. They use all kinds of partially prepared products, including canned, dried and frozen articles that can be prepared quickly. At the same time these women do not normally use fast-food products from McDonald's or prepared food that is simply heated in the microwave oven. These women choose products to save time, but not at all costs. They have their own individual morals about what they accept and do not accept as suitable food in their families. The results of this research are meant to provide a basis for collecting contemporary items of food to be preserved for the future. The research provides a good basis both for collecting and producing an exhibition about ordinary food in ordinary families in Norway with an ordinary lack of time.